OSUDY CHEBSKÝCH ŽIDŮ

Chebští Židé od 2. poloviny 19. století do současnosti

Jitka Chmelíková

Krajské muzeum Cheb
Cheb 2004

2.vydání.indd 1 16.2.2005, 11:59

Na přední straně obálky použita fotografie J. Haberzettla
z fondu SOkA v Chebu
Na zadní straně obálky použita fotografie sourozenců Herrmannových
foto archiv J. Oplatek, Izrael

ISBN 80 - 85018 - 42 - X

OBSAH

Úvod 5

DĚJINY ŽIDŮ V CHEBU DO 2. POLOVINY 19. STOLETÍ

Postavení Židů ve středověku a situace v Chebu 6

Pogrom v roce 1350, jeho důsledky a další vývoj 8

Středověké synagogy a hřbitovy v Chebu 13

ŽIDOVSKÉ OBYVATELSTVO V CHEBU VE 2. POL. 19. A NA POČÁTKU 20. STOLETÍ

Židé v 19. století a proces emancipace 16

- **Antisemitismus** 18

- **Sionismus** 27

Založení Židovské náboženské obce (ŽNO) v Chebu 31

- **Židovský ženský spolek** 37

Synagogy v Chebu 38

Židovský hřbitov v Chebu, pohřební bratrstvo - chevra kadiša 45

Vyučování náboženství 49

PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA A VÁLEČNÍ UPRCHLÍCI Z HALIČE A BUKOVINY V CHEBU 52

Každodenní život chebských Židů během 1. světové války 66

SITUACE V ČESKOSLOVENSKU A CHEBU PO VYHLÁŠENÍ SAMOSTATNÉHO STÁTU 70

Židovská národnost a židovské politické strany 72

Dvacátá a třicátá léta, činnost spolků Makabi, Techeleth Lavan, WIZO
a klubu Böse Buben 76

Nacionalismus a antisemitismus 86

- **Rok 1938 v Chebu** 90

DRUHÁ ČESKOSLOVENSKÁ REPUBLIKA A ŽIDÉ 97

ŽIDOVSKÁ EMIGRACE Z ČESKOSLOVENSKA 100

PROTEKTORÁT ČECHY A MORAVA, OSUDY CHEBSKÝCH ŽIDŮ ZA 2. SVĚTOVÉ VÁLKY 110

OSVOBOZENÍ V ROCE 1945 A POVÁLEČNÝ VÝVOJ V CHEBU 118

Činnost obnovené ŽNO v Chebu, spolek Hechaluc 120

Vybudování pomníčku na místě bývalého židovského hřbitova v roce 1969
a současná situace v Chebu 125

OSOBNOSTI ŽIDOVSKÉHO PŮVODU, KTERÉ SE NARODILY, ČI PŮSOBILY V CHEBU 128

Doslov 141

Použité prameny a literatura 143

Seznam zkratek 148

„Abeles und Schnabeles, Zuckermann und Kohn,
Hesky, Hein und Karpeles, Heinrich, Lang und Sohn."[1]

Takovéto verše vyprávěla paní Knollová, jedna z německých obyvatelek města Chebu, jako říkanku svému malému synkovi ve 20. letech 20. století. Ve skutečnosti se jednalo o jména židovských obchodníků, kteří provozovali své živnosti v jedné z chebských ulic. Je to jeden z důkazů společného soužití Němců a Židů v převážně německém městě Chebu. Na rozdíl od německé kapitoly chebských dějin zůstávala židovská dosud zcela na okraji zájmu českých i německých historiků. Zlepšování česko-německých vztahů a osvětlování křivd na obou stranách poněkud zastínilo skutečnost, že zde nežili jen Češi a Němci. Je to paradoxní, neboť právě na osudech chebských Židů si můžeme udělat nejlépe obrázek o složitých národnostních vztazích 19. a 20. století.

Hlavní pozornost je věnována, vedle stručné rekapitulace dějin středověké židovské obce, událostem posledních dvou století. Jak poznamenala emancipované a takřka zcela asimilované chebské Židy vlna rasového antisemitismu ztělesňovaného osobou rytíře Georga von Schönerera? Jak budovali svou židovskou náboženskou obec se vším, co pro svůj duchovní a materiální život potřebovali? Jakou úlohu sehrálo nové židovské nacionalistické hnutí - sionismus - a jak ovlivnilo tehdejší spolkový život? Jak se zapojili chebští Židé do průběhu 1. světové války a jak pomáhali svým souvěrcům z Haliče a Bukoviny v 1. světové válce a ve 30. letech politickým emigrantům z Německa a z Rakouska? Jaké důsledky pro chebské Židy přinesla vlna nacionalismu ve 2. polovině 30. let, rok 1938 a 2. světová válka vůbec? Jak vypadala situace v Chebu po roce 1945? Na tyto a mnohé další otázky se snaží nalézt odpovědi tato kniha. Je nutné zdůraznit, že se jedná o první publikaci, která se zabývá dějinami židovských obyvatel Chebu.

Základem práce jsou v první řadě archivní materiály ze SOkA Cheb, matriky ŽNO Cheb uložené v SÚA Praha, stěžejní články Armina Wilkowitsche a Eduarda Reichla o dějinách chebské ŽNO, kronika Vinzenze Pröckla Eger und das Egerland, knihy Rudolfa Wlascheka Biographia Judaica I, II a Juden in Böhmen. Ke zpracování každodenního života chebských Židů napomohla svědectví několika významných dobových svědků.

Téma jsem zpracovala v rámci diplomové práce, kterou jsem obhájila na Historickém ústavu JČU v Českých Budějovicích v roce 1999.

Chtěla bych poděkovat PaedDr. Jiřímu Dvořákovi za odbornou pomoc. Neocenitelnou pomoc mi poskytli pracovníci Židovského muzea v Praze, především pan Jiří Fiedler, ale také zaměstnanci SOkA Cheb, hlavně PhDr. Jaromír Boháč a paní Blanka Písková, a Chebského muzea. Můj dík patří mimo jiné pracovníkům SÚA Praha, archivu a muzea Památníku Terezín, zde paní Ludmile Chládkové, Rakouského státního archivu ve Vídni, Öffentliches Denkmal und Museum Mauthausen Archiv ve Vídni, Widerstandsarchiv ve Vídni, Univerzitní knihovny ve Vídni a Národní knihovny ve Vídni, zde především Dr. Michalu Lionovi, knihovny Historického institutu univerzity ve Vídni, Židovského muzea a knihovny ve Vídni, THERESIENSTADT MARTYRS REMEMBRANCE ASSOCIATION a archivu YAD VASHEM v Izraeli, KZ - Gedenkstätte Dachau, Bundesarchiv Berlin a Neue Synagoge Berlin - Centrum Judaicum. Ve všech těchto institucích jsem se setkala s velkou vstřícností a ochotou pomoci.

Za spolupráci děkuji dále JUDr. Rudolfu M. Wlaschekovi, Dr. Franku Boldtovi, Dr. Hansi Mirtesovi, paní Elisabeth Fendl z Egerer-Museum v Markredwitz, Prof. Dr. Lorenzi Schreinerovi, panu Hansi Dietlovi a panu Arnoštu Bergmannovi ze Židovské obce v Plzni.

Mému příteli Mgr. Václavu Mlsovi děkuji za pomoc při vyhledávání informací v SÚA Praha, překladech básní a za morální podporu.

Velice děkuji paní Lilly Pavlové, vnučce posledního představitele chebské ŽNO, manželům Lippertovým, panu Karlu Putzovi, Abrahamovi Löwymu, Janu Oplatkovi, Lise Gidronové a panu Amnonu Levovi, synovci malíře Fritze Lederera, za jejich svědectví o době a událostech, které prožili. Chtěla bych jim tímto i svoji práci věnovat.

O vydání tiskem se zasloužili především JUDr. Hanuš Zvi Weigl, bývalý předseda Hitachdut Jotsei Czechoslovakia a PhDr. Eva Dittertová, ředitelka Chebského muzea.

1. *A. Knoll: Zum Bericht „Juden in Eger", Egerer Zeitung 1983, s. 63. Kromě firmy Heinrich, jejíž majitelé nebyli židovského původu.*

2.vydání.indd 4 16.2.2005, 11:59

DĚJINY ŽIDŮ V CHEBU DO 2. POLOVINY 19. STOLETÍ

POSTAVENÍ ŽIDŮ VE STŘEDOVĚKU A SITUACE V CHEBU

O přesném příchodu Židů na území Čech a Moravy nemáme doklady. Z ústního podání se dozvídáme o židovských koloniích přidružených k táborům římských vojáků. Zřejmě už v době římské, ale jistě v raném středověku se dostávali přes limes Romanus a obchodovali tu s keltskými, germánskými a později i slovanskými kmeny.[2] Jejich přítomnost u nás potvrzuje Raffelstettenský celní tarif z 10. a Kosmova kronika z 11. století. O židovských obchodnících v Praze se zmiňuje také zpráva arabsko-židovského kupce a diplomata Ibráhíma ibn Jákúba z let 965-966.

Do konce 11. století, tedy do období prvních křížových výprav, měli Židé vcelku výhodné postavení. Poté však začali být pronásledováni jako Kristovi vrazi.[3] Jejich hlavní činností byl obchod a půjčky na vysoké úroky, lichva, která nebyla křesťanům církví dovolena. Měli sice zakázáno vykonávat řemesla a obdělávat půdu, ale je prokázáno, že se zabývali např. řeznictvím, byli krejčí nebo lékaři. Na Slovensku v omezené míře obdělávali i půdu.[4]

Usazovali se ve městech, kde žili odděleně od ostatního obyvatelstva s vlastní samosprávou. Měli vyhrazenou část města, ulici nebo čtvrť, ze které časem vzniklo uzavřené, opevněné ghetto. Museli nosit i oděv,[5] který každého upozorňoval na to, že jsou Židé.[6]

Vytlačením na okraj středověké společnosti se stali Židé zcela závislými na vůli panovníků. Jako osobně nesvobodní „servi camerae regiae" (otroci či služebníci královské komory, Kammerknechte) byli přímo podřízeni panovníkovi, pro něhož byli důležitým zdrojem financí. Na našem území se stala základem židovského zákonodárství Statuta Judaeorum vydaná králem Přemyslem Otakarem II. (1253 - 1278) v roce 1254. Tyto základní zákony pevně stanovily poměr Židů k panovníkovi, omezovaly jejich styk s křesťanským obyvatelstvem a určovaly zásady platné pro značně autonomní správní a soudní praxi uvnitř židovských obcí.[7] Zaručovaly životní podmínky, ochranu víry a podporovaly jejich hospodářské působení. Za slíbenou ochranu a výsady byla židovská obec povinna platit králi daně (podle potřeby i další dávky) a poskytovat půjčky, čímž byli ale zproštěni městských berních povinností. Privilegia platila vždy jen do konce vlády panovníka, který je vyhlásil, a nové vladaře bylo nutné požádat o potvrzení nebo obnovení a opět zaplatit.

Do Chebu, který byl ve středověku významným obchodním střediskem, přicházeli Židé pravděpodobně velmi záhy.[8] Jejich přítomnost se předpokládá ve 2. polovině 13. století, kdy měla být v roce 1270 při požáru města údajně zničena synagoga.[9] Z Chebu pochází i nejstarší hebrejský rukopis v Čechách, tzv. Chebská bible, z počátku 13. století s vepsanými českými glosami.[10]

Židé jsou písemně zmíněni v listině z roku 1314. V této listině se zavazuje Heinrich Steinkeller, bydlící v sousedství dominikánského kláštera, že se tam nesmí usadit žádný Žid.

Souviselo to pravděpodobně s tím, že klášter v tomto roce zakoupil kus městského pozemku a založil zde Dominikánskou uličku spojující Kamennou ulici a Jánské náměstí, které oddělovala od ghetta. Další zpráva pochází z roku 1322, kdy byl Cheb potřetí připojen s konečnou platností ke Království českému. Na základě toho vydal 23. října 1322 Jan Lucemburský listinu potvrzující Chebu jeho privilegia. V pátém bodě listiny potvrzuje i práva Židů. Jsou povinni mu sloužit a jsou osvobozeni jako ostatní občané od cel na územích patřících Janu Lucemburskému[11] - *„daz die Juden ze Eger mit*

2 *T. Pěkný, Historie Židů v Čechách a na Moravě, Praha 1993, s. 13.*
3 *J. Fiedler, Židovské památky v Čechách a na Moravě, Praha 1992, s. 6.*
4 *F. Hoffmann, České město ve středověku, Praha 1992, s. 245.*
5 *Většina omezení vycházela z usnesení IV. lateránského církevního koncilu, který se konal v r. 1215. Ten potvrdil úplnou segregaci židovských obyvatel křesťanských zemí vyhlášenou r. 1179 předchozím církevním sněmem a přikázal jim nosit zvláštní označení. Odtud také pochází zákaz vlastnit půdu, zabývat se zemědělstvím a řemeslem. T. Pěkný, c. d., s. 20.*
6 *Na základě tzv. teorie svědeckého lidu, jehož existence potvrzuje pravdivost novozákonních událostí, byla dokazována jakási dědičná vina židovského národa za ukřižování Krista. To podporovalo vytváření protižidovských pověr o znesvěcování hostií a rituálních vraždách. J. Fiedler, Židovské památky, s. 6.*
7 *T. Pěkný, c. d., s. 23.*
8 *Existuje domněnka, že se zde Židé usazovali už od 10. století a podíleli se na výstavbě města. Srov. s E. Reichl, Der Judenmord im Jahre 1350 in Eger, in: Egerer Jahrbuch 1876, s. 119. To zčásti potvrzuje i názor, že se podle městského půdorysu z poloviny 12. století dá určit poloha židovské čtvrti. Srov. H. Sturm, Eger. Geschichte einer Reichsstadt, Augsburg 1951/52, s. 27 a 46.*
9 *E. Reichl, Denkmäler des Egerer Ghetto, in: Egerer Jahrbuch 1875, s. 98.*
10 *Muzeum v Chebu, Cheb 1979, kapitola „Cheb za vlády českých králů z rodu Lucemburků".*
11 *A. Wilkowitsch, Geschichte der Juden in Eger, in: Gold, Hugo: Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti, Brno-Praha 1934, s. 121. Srov.: H. Sturm, c.d., s. 27. Rok 1322 a tedy i listina Jana Lucemburského je uváděna jako 1. písemná zmínka o přítomnosti Židů v Chebu.*

2.vydání.indd 5 16.2.2005, 11:59

der Stadt vns dienen sullen,...".[12] 11. června 1341 vydal Jan Lucemburský v Praze listinu, ve které opět přiznává křesťanům i Židům práva a svobody spolu s ujištěním, že zůstanou s královstvím trvale spojeni.[13]

Židé v této době tvořili jednu třetinu či čtvrtinu chebského obyvatelstva.[14] Původní židovská čtvrť byla ohraničena dnešní Židovskou, Růžovou, Jakubskou a Dominikánskou ulicí.[15] Měli svůj hřbitov, radnici, špitál, vyšší učení podle krakovského vzoru,[16] dům pro církevního zpěváka a dokonce i jakýsi vlastní zábavní taneční lokál „Tanzhaus",[17] písemně doložený z roku 1410. Synagoga byla postavena mezi léty 1364 - 1375. Židovská obec tvořila skupinu s vlastní samosprávou uvnitř města. V jejím čele stál židovský mistr. Zdá se, že na jeho dosazení měla určitý vliv rada města. Ze 14. století jsou známi čtyři židovští mistři. Stejně jako v ostatních městech rozhodovali především ve věcech občanskoprávních sporů a menších přestupků. Při těžších zločinech byli Židé podřízeni jako chebští občané zemskému soudci (Landrichter). Nesměli být také předvoláni k soudu mimo Cheb.[18]

12 *J. Simon, Urkundliches Material zur Geschichte der Egerer Judengemeinde, b. m..1900, s. 298.*
13 *A. Wilkowitsch, Geschichte, s. 121.*
14 *E. Reichl, Denkmäler, s. 7, kde uvádí dokonce i konkrétní počet 2500 - 3000 Izraelitů, což je však nepravděpodobné.*
15 *A. Wilkowitsch, Geschichte, s.121. Poloha ghetta se změnila s rozvojem města. Původním centrem města bylo Jánské náměstí, přičemž tehdy Židé žili poměrně na periférii. Poté, co se středem města stalo nově vzniklé náměstí - dnes Krále Jiřího z Poděbrad, ocitli se Židé uprostřed města ze všech stran obklopeni křesťanskými bloky.*
16 *E. Reichl, Denkmäler, s. 7.*
17 *E. Reichl, Der Judenmord, s. 120.*
18 *H. Sturm, c. d., s. 27.*

2.vydání.indd 6 16.2.2005, 11:59

POGROM V ROCE 1350, JEHO DŮSLEDKY A DALŠÍ VÝVOJ

Poslední léta vlády Jana Lucemburského a první roky vlády Karla IV. byly vyplněny pogromy, jaké nezažili Židé v německé jazykové oblasti do 2. světové války. První vlna postihla v letech 1336 - 1338 Švábsko, Franky a Alsasko a zasáhla i české země, 1337 Čáslav a Jindřichův Hradec, 1338 Třebíč. Druhá vlna propukla o 10 let později v Augšpurku, Norimberku, Basileji aj. Rozhodujícím impulsem byla epidemie černého moru, která se šířila od jara 1348.[19]

Protože naše země nebyly tolik postiženy morem jako západní Evropa, nedosahovaly zde násilnosti takového rozsahu. Velké pogromy propukly jen ve Vratislavi a v Chebu.[20]

V českých zemích Karel IV. původce pogromů většinou náležitě potrestal. V Říši však ještě neměl natolik pevné postavení, což se odrazilo i na jeho postoji k pogromům. Byl pasivní a leckdy až oportunistický.[21] V českém státě bylo židovské obyvatelstvo připoutáno k panovníkovi úžeji a ten se zde mohl svých židovských poddaných zastat důrazněji než v Říši, kde se musel dělit o svou jurisdikci nad Židy nejen s církevními ústavy, nýbrž i s městskými radami.[22] Říšské město Cheb patřilo ke Koruně české teprve krátce a díky své poloze bylo předurčeno k tomu, aby se zde protižidovské nálady projevily snáze než v českém vnitrozemí. Chebem procházelo několik významných zemských a kupeckých cest, které spojovaly evropský západ a jih s českým vnitrozemím. Lucemburští panovníci podporovali chebský obchod, čímž bohatlo nejen město, ale i královská komora.[23] To potvrzují četná privilegia, která městu udělovali. Karel IV. potvrdil městu i Židům privilegia po svém nástupu na trůn v září 1347.[24]

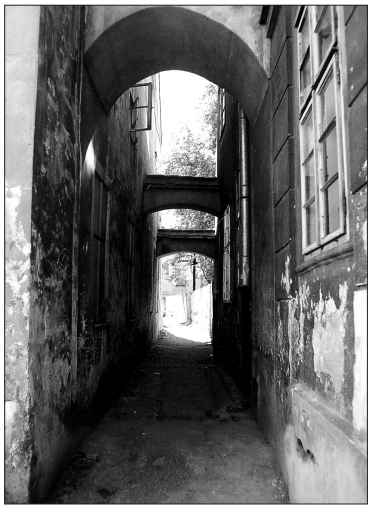

1. Ulička zavražděných v Chebu
Foto Srp 2000

Příležitost k pogromu se naskytla o velikonočních svátcích roku 1350. Podnětem se stalo působivé kázání neznámého františkánského mnicha dne 25. března 1350 na Zelený čtvrtek ve františkánském kostele. Během sugestivního líčení utrpení Krista uchopil jeden z přítomných žoldnéřů z oltáře krucifix a vyzval shromážděné, aby pomstili Kristovu smrt.[25] Narychlo ozbrojený dav lůzy se pod jeho velením vydal ochotně do ghetta pomstít smrt Páně, ale hlavně zbavit se Židů, které nenáviděli a jejichž majetek je lákal. Došlo k obrovskému krveprolití, kterému padla za oběť většina chebských Židů. Velký počet Židů byl zahnán do úzké uličky mezi Židovskou a Provaznickou ulicí, kde byli povražděni. Ulička nese dodnes neoficiální název Zavražděných a stala se námětem chebských pověstí. (viz. příloha č. 1 a 3) Jejich majetek si rozdělili útočníci mezi sebe[26] a knihy byly přeneseny na radnici.[27]

Všechny události se staly údajně bez vědomí správy města. Cheb upadl na čas v Karlovu nemilost, neboť ten v tom viděl osobní urážku a hlavně poškození svých finančních zájmů.[28] Karel IV. přijel prý osobně 8 dní po pogromu do Chebu, aby mu byla podána zpráva o spáchaných zločinech a aby vedl vyšetřování.[29] Nakonec bylo vše uzavřeno uložením pokuty několika tisíc zlatých. Z toho bylo 600 pražských grošů určeno pro klášter ve Waldsassenu, který byl v té době ve špatném stavu.[30] 13. května 1350 vydal Cheb holdovací listinu, na kterou odpověděl Karel IV.

19 *T. Pěkný, c. d., s. 30.*
20 *Tamtéž, s. 31.*
21 *Tamtéž, s. 31.*
22 *F. Kavka, Karel IV. a Židé, in : Česko-židovský almanach 5755, 1994/95, s. 34.*
23 *Cheb 1322-1972, Cheb 1972, s. 27.*
24 *A. Wilkowitsch, Geschichte, s. 122.*
25 *K. Siegl, Eger und das Egerland im Wandel der Zeiten, Eger 1931, s. 35.*
26 *A. Wilkowitsch, Geschichte, s. 122.*
27 *Poté se staly knihy vlastnictvím chebských jezuitů a po zrušení řádu byly převezeny do Univerzitní knihovny v Praze. H. Sturm, c. d., s. 178.*
28 *Cheb 1322-1972, s. 27.*
29 *J. Simon, c. d. , s. 300.*
30 *E. Reichl, Der Judenmord, s. 126. Je zajímavé, že tyto peníze získal klášter ve Waldsassenu. Již za vlády Jana Lucemburského měli Židé s klášterem a od roku 1340 s jeho opatem - chebským rodákem Francem Kubelem střety. Opat žil nákladným životem, na který si půjčoval od chebských Židů. Dostal od krále Jana povolení, že nemusí peníze vracet a naopak Židům bylo poručeno, aby opatovi nepřestali půjčky poskytovat. Je pravda, že nevíme, jak se poměry dále vyvíjely. Snad byl klášter v té době pouze ve špatném stavu a peníze z pokuty nijak nesouvisely s dřívějšími vztahy. A. Wilkowitsch, Geschichte, s. 121.*

2.vydání.indd 7 16.2.2005, 11:59

listinou 18. května 1350 z Norimberka[31] (obr. č. 2). Zde oficiálně městu odpouští a konstatuje, že se vše stalo v nerozumném hněvu. Karel IV. netrval na pronásledování viníků a spokojil se jen s vysokou pokutou. Jedním z dalších důsledků bylo panovníkovo nařízení z března 1351, ve kterém zakazuje cechy. Podnět k tomuto zákazu vyšel od městské rady, která se tímto zbavila nemilé cechovní konkurence. Jako záminka jim posloužila právě aktivní účast řemeslníků na pogromu.[32]

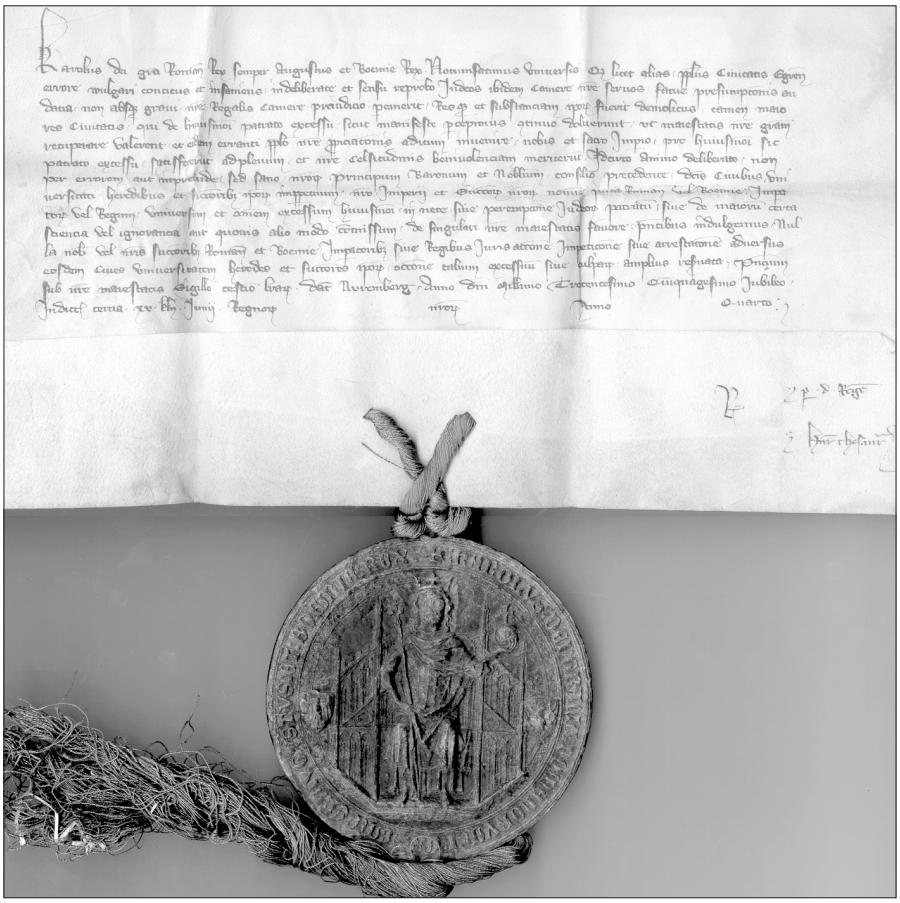

2. *Listina Karla IV. ze dne 18. května 1350, ve které odpouští Chebu jeho provinění vůči židovskému obyvatelstvu při pogromu v roce 1350. SOkA Cheb*

Chebský pogrom byl výjimečný svým nebývalým rozsahem a krutostí. Není však pravda, že byli vyvražděni všichni Židé, jak tvrdili mnozí kronikáři. Hrstce se podařilo uniknout. Uchýlili se většinou do nedalekých obcí Kynšperka n. O. apod. Krátce po pogromu se Židé do Chebu opět vrátili a byl jim zčásti vrácen i jejich bývalý majetek.[33] Brzký návrat dokládá například náhrobní kámen židovské ženy Kejle z roku 1353.[34] Od roku 1352 už neobývali celý původní blok, který tvořil ghetto, ale pouze přilehlé části sousedící s ulicemi Jakubskou a Růžovou a s Růžovým kopečkem.[35]

14 let po pogromu v roce 1364 reaguje Karel IV. na stížnosti svých židovských poddaných a přikazuje v listině ze 6. listopadu 1364, aby jim Albrecht Nothhaft vrátil školu a hřbitov - „*die Judenschole vnd den Judenfrithoff*" a zaručuje nenapadnutelnost židovského majetku.[36]

31 J. Simon, c. d., s. 300.
32 F. Korb, chebská řemesla za starých dob, in: Chebsko. Sborník k 85. výročí založení Chebského musea (1874 - 1959), Cheb 1959, s. 60.
33 H. Sturm, c. d., s. 261.
34 E. Reichl, Der Judenmord, s. 124. Tento náhrobek byl nalezen v roce 1845 v bývalé gotické synagoze.
35 H. Sturm, c. d., s. 27.
36 J. Simon, c. d., s. 301. Srov. V. Prökl, Eger und das Egerland, Falkenau /Sokolov 1877², s. 631, kde považuje školu, za synagogu, jejíž další stavba započala po roce 1364.

2.vydání.indd 8 16.2.2005, 11:59

V březnu 1377 povoluje Karel IV. městu Cheb vybírání daně jak od svých občanů, tak i od Židů.[37]

Podle rekonstrukce plánu města z 15. století tvořilo domovní blok obývaný Židy celkem 25 parcel. Uvažujeme-li, že v každém domě žily průměrně 2 rodiny, znamená to, že minimální počet židovských rodin byl kolem 50, tedy přibližně 250 osob.[38] Například v roce 1390 zaplatili dohromady paušální sumu 100 kop za svou ochranu.[39] Z toho je vidět, že velikost a význam obnovené židovské obce se nedá srovnávat se situací před rokem 1350. Přesto se pomalu vzmáhala a bohatla. V roce 1410 měla 3 mistry, Hasekye, Lebelanga, Slomela, a vlastnila také zábavní taneční lokál „Tanzhaus", o kterém se zmiňuje ve své stížnosti chebský měšťan Thomas Schröttl.[40]

Pravděpodobně docházelo neustále k různým formám útisku, na které si stěžovali u nového krále Václava IV. Ten nařídil dodržování jejich privilegií (listiny z 29. ledna 1379 a 5. května 1381) a vzal Židy pod svou ochranu listinou z 15. ledna 1391.[41]

V roce 1430 požádalo chebské poselstvo v Norimberku krále Zikmunda o povolení vykázat Židy trvale z města, protože se za husitských válek nezúčastnili obrany města, což jim umožňovala jejich privilegia.[42] Zikmund žádosti vyhověl listinou v říjnu 1430. Židé se museli vzdát všech jim udělených privilegií a bylo rozhodnuto o přestavbě synagogy na katolický kostel.[43] Kostel byl vysvěcen až v prosinci 1468.

Odchod Židů a především absence jejich finanční činnosti přinesla problémy pro určitou část obyvatelstva. Proto byl Zikmund v roce 1434 v Basileji požádán, aby město smělo přijmout omezený počet Židů, kteří by se věnovali pouze finančnictví. Zikmund opět vyšel Chebu vstříc listinami z 22. února 1434 a 1. října 1434, kde povolil, aby město Židy přijalo, maximálně však 16 rodin, přičemž každá rodina měla platit městu 50 zlatých za ochranu. Přišlo mnohem méně rodin. V roce 1437 zde žily pouze dvě a v roce 1457 tři rodiny,[44] které měly povolení pobytu na 6 let.

Nejenom v Chebu spadali Židé ve velké míře pod pravomoc města. V českých zemích se toto dělo od počátku husitského hnutí, kdy patřili Židé panstvu nebo městům. Vrchnost se nehodlala tohoto práva vzdát ani za vlády Jiřího z Poděbrad, který se energicky pokoušel obnovit královskou moc, a už vůbec ne za panování Vladislava II. Jagellonského, kdy se královská moc nad židovským regálem pomalu rozkládala.[45]

V roce 1462 museli chebští Židé požádat krále Jiřího z Poděbrad o prodloužení pobytu. Král této příležitosti využil a povolil Židům, aby žili dále v Chebu. Nařídil však, aby platili peníze za ochranu opět do královské pokladny. To bylo považováno ze strany města za omezování práv, proti kterému důrazně protestovalo. Jiří z Poděbrad ustoupil a stanovil v listině z roku 1463, že židovské poplatky opět poplynou do městské kasy. Vladislav II. Jagellonský povolil v roce 1497 vypovídat z města Židy, kterým projde lhůta jejich smlouvy, čímž dal městu právo nakládat se Židy téměř neomezeně.[46]

Koncem roku 1485 byli v Chebu upáleni dva Židé za to, že údajně znesvětili a rozbili krucifix. Pravděpodobně byli vystaveni také mučení.[47]

Ačkoli již Židé ve 2. polovině 15. století nevlastnili ani synagogu ani hřbitov, museli platit 200 zlatých za ochranu. Když se zdráhali zaplatit, byli donuceni v roce 1501 postavit šlapací mlýn.[48] Nakonec byli v roce 1502 opět vypovězeni, a to na více jak jedno století![49]

Židé se v Chebu objevili teprve v polovině 17. století. Například v roce 1630 vzal císař Ferdinand II. Isaka Mosese a Salomona Arona pod svou ochranu a osvobodil je od všech válečných dávek. Zároveň však zakázal Židům, aby vystavovali občanům jakékoliv dlužní úpisy. Situace ve městě nebyla pro Židy nikterak příznivá. V srpnu 1636 bylo vydáno nařízení, že nesmí být do města vpuštěn jediný Žid. 26. ledna 1637 se zakazuje občanům pod pokutou poskytnout Židovi nocleh. Přesto v roce 1646 platili Židé městu 300 zlatých spolu s příspěvky na vojsko a jinými válečnými náklady a finančně podporovali

37 *K. Siegl, Eger und das Egerland, s. 37.*
38 *H. Sturm, c. d., s. 210 an.*
39 *V. Prökl, c. d., 1877[2], s. 634.*
40 *Tamtéž, s. 632.*
41 *J. Simon, c. d., s. 303 an.*
42 *Tamtéž, s. 305.*
43 *V. Prökl, c. d., 1877[2], s. 634.*
44 *J. Simon, c. d., s. 308. Srov. H. Sturm, c.d., s. 274. Začátkem roku 1435 bylo pozváno 9 rodin s nynějšími i budoucími ženichy jejich dcer. Vznikla zde opět malá židovská obec, která měla právo na vlastní školu (synagogu), hřbitov, špitál a svého mistra a zpěváka. Za vše platili 300 rýnských zlatých do městské pokladny.*
45 *T. Pěkný, c. d., s. 44.*
46 *J. Simon, c. d., s. 309 ann.*
47 *K. Siegl, Eine Judenverbrennung zu Eger im Jahre 1485, in: Unser Egerland, Heft 1, 1923.*
48 *V. Prökl, c. d., 1877[2], s. 636.*
49 *H. Sturm, c. d., s. 28.*

2.vydání.indd 9 16.2.2005, 11:59

i pražskou židovskou obec. Po stálých střetech mezi chebskými obchodníky a Židy, kterým byla omezována jejich obchodní činnost, bylo Židům v roce 1679 poručeno, aby opustili město. Pravděpodobně tak všichni neučinili, protože 24. listopadu 1679 bylo znovu stanoveno, aby do nového roku 1680 pod pokutou 100 zlatých všichni Židé zaplatili své dluhy a opustili město. Všechny tyto zákazy nebyly nejspíše úplně dodrženy, neboť dekret z 5. prosince 1691 opět nakazuje Židovi Eliasi Mayerovi a jeho synovi s doprovodem, aby během 14 dnů opustili město. Ovšem on sám směl zůstat do května. Povolení mu bylo asi prodlouženo, protože v roce 1740 v Chebu Elias Mayer umírá. Mayerův dům v Dlouhé ulici převzal a jeho dluhy splatil nově přišlý Žid Emanuel Oppenheim. Jeho syn Abraham získal v roce 1767 domovské právo a v roce 1794 byl zproštěn i židovské daně. Jeho potomci zůstali v Chebu.[50] Na základě toho se lze domnívat, že ačkoli se oficiálně Židé v Chebu nesměli zdržovat, bylo uděleno několik výjimek.

V souvislosti s příchodem Židů v polovině 17. století hovoří některé prameny o tom, že ve zdejší komunitě zřídil na vlastní náklady zámožný a štědrý Elijahu - bejt midraš[51] a povolal sem duchovního Arje Leiba Torczynera, který utekl z polské Zamošti do Čech.[52]

Se židovským osídlením se setkáváme opět až v polovině 19. století.[53]

Osudy chebských Židů se v popsaném období nijak výrazně neliší od osudů jiných židovských obcí u nás. Také pro ně bylo charakteristické, že si i přes zaručovaná privilegia nebyli téměř nikdy jisti svým životem a majetkem a že vše záviselo na libovůli panovníka či měšťanů. Snad nejdůležitějším hlediskem, které ovlivňovalo rozhodování mocných křesťanů, byly židovské peníze!

50 V. Prökl, c. d., 1877[2], s. 636 an.
51 Bejt midraš znamená „dům učení" neboli studovna, který sloužil i jako „dům modliteb".
52 A. Wilkowitsch, Geschichte, s. 124.
53 H. Horowitz, Die jüdische Gemeinde und ihre Gelehrten, in: Zeitschrift für die Geschichte der Juden in der Tschechoslowakei, 2. Jahrgang, Heft 2, Brünn 1932, s. 187. Podle Horowitze se zdejší komunita měla rozpadnout až v polovině 18. století.

Mira Mladějovská
Ulice zavražděných

Bylo sychravé ráno před Velikonocemi roku 1350. Jemně padal déšť. V chebských ulicích však bylo nezvykle živo. Se všech stran se sbíhali lidé. Dav rostl, hučel jako nezkrotný vír. V židovské ulici, v rohovém domě do Jakubské ulice, šel té chvíle pomaloučku a bezstarostně starý Izák s košíčkem do sklepa. Zaslechl za sebou drobné krůčky.

„Kdo je zde?"

„Dědečku, chci s tebou do sklepa."

„Běž domů k matce, moje drahá Sáro. Zde je na tebe zima."

„Dědečku, můj hodný dědečku, chci býti s tebou."

Ve sklepě nebylo slyšet, jak se rychlými kroky rozvášněný dav hnal do židovské ulice. V hlubokém sklepě starý Izák se Sárou neslyšeli údery na vrata, praskot povolujících prken, zoufalé výkřiky obyvatel, kteří byli vyhnáni do ulice. Nikdo nevěděl proč a kam. Ve sklepě Izák klidně hovořil dále.

„Dušičko moje malá, jen jdi k matce. Musím ještě uklidit, jdi, mé děťátko."

„Nech mě u sebe, dědečku," prosilo děvčátko.

Zatím dav zuřil v Izákově bytě. Vedral se do všech komnat jako zkázonosná smršť. V bytě bylo vše převráceno. Obsah almar ležel na zemi. Lidé šlapali po krajkách, výšivkách a cínu. Vzájemně si rvali kořist z rukou.

Jeden dlouhý a vyzáblý otrhanec s krkavčíma očima zařval nadávku proti židům. Podrážděný dav se rozběsnil k šílenství.

V tutéž dobu ve sklepě klidně prohodil děd: „Jsem hotov, pojď, moje panenko."

„Dědečku, já se bojím. Dědečku, moc se bojím! Neslyšíš? Myslím, že jde čert."

„Co to povídáš za nesmysl, moje drahá Sáro. To se ti jen zdá za to, že jsi neposlechla a nezůstala u své matky."

Když vystupovali po schodech, bylo již ticho v domě. Takové neobyčejné, hrozivé ticho. Vkročili do kuchyně. Hrůza je obešla z toho, co viděli! Nádobí a potraviny se válely po zemi, vše bylo rozdupáno a pošpiněno. Skříně prázdné a jejich dvířka byla vypáčena.

„Rebeko, Rebeko," zavolal stařec. Ale jen ticho bylo mu odpovědí.

„Mami," zakvílela holčička a vypukla v pláč.

Šli z místnosti do místnosti a všude stejná zkáza a spoušť. Zašli i k sousedům. Ani tam však nikoho nenašli, pouze žalostně rozházené a zničené předměty. Stařec vyčerpán usedl do nejbližší lenošky. Tiše, tichounce naříkal. Vtom zaslechl hbité blížící se kroky. Před Izákem stanul mladý kantor Šalamoun. Stál před ním v celé své pružné krásе, zahalen roztrhanými cáry potřísněnými krví. Stál a prudce oddychoval. Jeho oči jiskřily, ale rozčilením nebyl schopen slova.

„Co se stalo," tázal se zděšený stařec, „mluv!"

„Tys živ!" vyhrkl konečně mladík. „Myslel jsem, že dnes vyvraždili celý náš kmen a že jsem unikl pouze sám. Nevím, co a jak se vlastně stalo. Prý nějaký kněz nebo hejtman poštval dav. Hnali nás jako dobytek na jatky. Všechny, starce, ženy i děti. Všichni jsme byli vehnáni do Úzké uličky a tam tekla krev a kosila smrt. Jako zázrakem jsem unikl a nyní jdu dům od domu, ale všude je ticho, pusto a prázdno. Jen tebe tu nalézám.

„Běda, běda nám všem! Neviděl jsi Rebeku a Jakuba? Neviděl jsi malou Ráchel a mého miláčka Abrahámka?"

„Neviděl... nevím... jazyk nechce vysloviti... uprostřed ulice leží rozdupaná Rebeka."

2.vydání.indd 10 16.2.2005, 11:59

Izák žalostně vykřikl a roztrhl svůj plášť.

„Prchněme!“ zašeptal kantor Šalamoun.

„Ne, ne hned, chci najít své mrtvé a pohřbíti je.“

„Mrtvé zanech osudu, je-li ti život milý.“

„Na životě mi nezáleží, je téměř ukončen. Mne víže pouze úcta k mrtvým.“

„Dědečku, já se bojím,“ ozvala se v koutku malá Sára.

„Hleď, Izáku, Sára - Pro tu musíš žít!“

„Mrtvé neopustím, pokud nebudou v klidu pod zemí. Pak odejdu. Snad v noci. Jdi, vyzvídej!“

Již byla tma, když se kantor vrátil. Nebyl sám. Několik lidí ho následovalo.

„Izáku, všichni z našeho rodu, které jsem poznal, jsou pohřbeni. Pracovali jsme horečně, tajně obezřele. Jako lupiči jsme nesli drahá těla v temnu noci do velikých společných hrobů na našem hřbitově uprostřed ghetta. Nyní pojď, honem pojď. Našel jsem bezpečný východ z města.“

Zatím se v ghettu vynořovaly ze tmy stíny s ranci a ranečky a opatrně se plouživ podél tmavých zdí a mizely v temnu.

Ráno, když se rozednívalo, nebylo po nich ani památky. Pouze poblíž Mostecké brány našel ponocný tělo mrtvého starce a vedle něj malou plačící holčičku. Stařec byl Izák. Zemřel žalem a vedle něho se choulila malá vymrzlá Sára. Ponocný neznal jejich jmen. Soucitně pohladil děcko, vzal je za ruku a pravil s vlídným úsměvem: „Pojď Mařenko do mého domu. Zahřeješ se.“

Tak zůstala Izákova vnučka ve městě svých předků. Do dnešního dne se vyhýbají lidé úzké uličce, ve které chebští židé byli povražděni a která se na jejich památku dodnes zve: Ulice zavražděných.

3. *Pověst „Ulice Zavražděných“*
Mira Mladějovská, Chebské pověsti, Cheb 1948

4. *Plán středověkého Chebu, židovské ghetto.*
Chebské muzeum

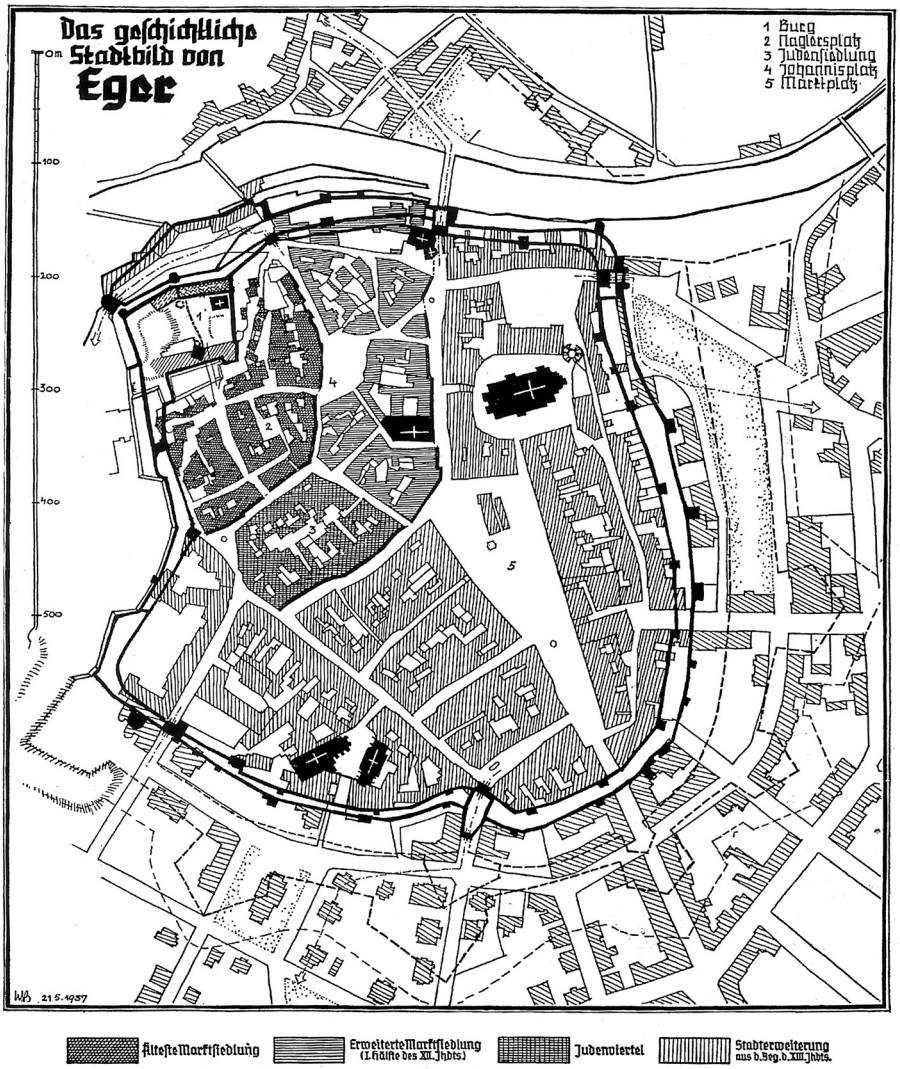

2.vydání.indd 11 16.2.2005, 11:59

Středověké synagogy a hřbitovy v Chebu

Nejstarší doložená synagoga podlehla v roce 1270 požáru, který tehdy Cheb postihl. Zpráva o jejím zničení je zároveň jedna z nejstarších informací o přítomnosti Židů v Chebu vůbec.[54]

Židovská obec zahájila stavbu nové synagogy.[55] Pogrom v roce 1350 však znemožnil její dostavbu. Díky tomu, že v roce 1364 potvrdil Karel IV. chebským Židům nárok na vlastnictví synagogy a hřbitova, začala se v této době budovat nová synagoga nebo lépe řečeno spíše přestavovat nedokončená stavba z období před rokem 1350.[56] Dokončena byla podle hebrejského nápisu na středním sloupu v roce 135 židovského letopočtu, což odpovídá křesťanskému roku 1374 nebo 1375.[57]

Po vypovězení Židů z Chebu císařem Zikmundem v roce 1430 bylo rozhodnuto o přeměně na křesťanský kostel. K tomu došlo později, neboť se mezitím Židé na krátkou dobu opět směli vrátit.[58] I přes jejich přítomnost byla nakonec synagoga v roce 1468 přestavěna a 8. prosince vysvěcena na kostel Navštívení Panny Marie (Maria - Heimsuchungs - Kirche).[59]

Synagoga se nacházela v prostoru mezi Brudergasse a Dominikanergasse (dnes Jakubská a Dominikánská ul.).[60] Jednalo se o čistě gotickou stavbu obdélníkového půdorysu o rozměrech 6,50 m x 13 m s pěti vysokými zdobenými gotickými okny.[61] Uprostřed stál oválný štíhlý žulový sloup o průměru kolem 1 m. (konkrétně 40 Zoll, přičemž 1 Zoll = 2,3 až 3 cm), na němž spočívala hvězdicovitá klenba. Klenba byla vyzdobena malbami a stěny hebrejsky napsanými biblickými verši. Na západní straně se nacházela uzavřená ženská galerie po orientálním způsobu s nízkými zamřížovanými okny. Vcházelo se dvěma vchody. Přístavba trojúhelníkového půdorysu s odděleným vchodem tvořila ženskou modlitebnu. Úzká, jen asi půl metru (16 Zoll) široká chodba vně sálu synagogy vedla ke schránce na dary. Na žulovém sloupu uprostřed se nacházel již zmíněný hebrejský nápis, podle kterého bylo určeno datum dostavby synagogy. V překladu: *„V roce 135 byla tato budova dokončena“*.[62]

Přestavba na katolický kostel obnášela pouze přístavbu sakristie, dvou oltářů, kruchty a věže se dvěma zvony.[63] Hebrejské nápisy zůstaly zachovány.[64]

Kostel sloužil svému účelu do poloviny 17. století, kdy byl z důvodů náboženských nepokojů uzavřen. Ve 2. polovině 70. let 17. století začala rekonstrukce,[65] dokončená v roce 1689. V tomto roce vysvětil regensburský biskup hrabě Albrecht Ernst von Wartemberg dva oltáře a kostel připadl do správy dominikánů.[66] Významný zvonař Franz Vidal, pocházející ze severní Itálie, ulil v roce 1725 pro Maria-Heimsuchungs-Kirche nový zvon.[67] V roce 1802 se zde sloužily několik týdnů protestantské bohoslužby pro vojáky umístěné v Chebu. Poté začala budova chátrat a kostel přestával sloužit svému účelu. Vnitřní zařízení bylo brzy umístěno jinde.[68]

Vzhledem ke značné zchátralosti budovy byla v roce 1817 snesena střecha a věž a povětrnostní vlivy pak zkázu dokončily. V roce 1839 se zřítila klenba a trosky pohřbily i kamenný sloup uprostřed s vytesanými hebrejskými nápisy. (obr. č. 5)[69] Vinzenz Prökl nechal část sloupu s nápisem v roce 1845 na vlastní náklady zrekonstruovat a vztyčit na asi 1,7 m vysoký podstavec.[70]

V roce 1847 byly sutiny a kameny použity při stavbě městských ulic a při této příležitosti byl

54 *E. Reichl, Denkmäler, s. 98.*
55 *Tamtéž, s. 102. V roce 1347 a i dříve přiměla židovská obec rabína Meiera, aby zajistil pozemek a začal sbírat peníze na stavbu nové synagogy. V roce 1350 mohla být podle E. Reichla už ve stavu před dokončením, neboť ji Karel IV. vrací v roce 1364 židovské obci.*
56 *V. Prökl, c. d., 1877[2], s. 631.*
57 *M. Tietze-Strödel, Die städtbäuliche Entwicklung der Stadt Eger vom 12. bis 20. Jahrhundert, in: Schreiner, Lorenz: Kunst in Eger, Düsseldorf 1995, s. 112. Většina autorů jako např. V. Prökl uvádí pouze rok 1375.*
58 *Tamtéž, s. 112.*
59 *V. Prökl, Eger und das Egerland, Prag, Eger / Praha, Cheb 1845[1], s. 116.*
60 *E. Reichl, Denkmäler, s. 102.*
61 *M. Tietze-Strödel, c. d., s. 112.*
62 *V. Prökl, c. d., 1877[2], s. 630.*
63 *V. Prökl, c. d., 1845[1], s. 116.*
64 *M. Tietze-Strödel, c. d., s. 113.*
65 *V. Prökl, c. d., 1877[2], s. 575, kde uvádí začátek rekonstrukce v roce 1678. Naproti tomu na stránce 307 ve stejné knize uvádí jako rok znovuotevření 1670.*
66 *Tamtéž, s. 575.*
67 *W. D. Hamperl, F. Jahnel, Die Egerer Glockengießhütte und ihre Meister (1500 - 1945), in: Schreiner, Lorenz: Kunst in Eger, Düsseldorf 1995, s. 408. Tento zvon se nacházel v Chebském muzeu, v sále č. VII a nesl nápis* „Franz Vidal mě ulil v Chebu v roce 1725“.
68 *V. Prökl, c. d., 1877[2], s. 575. Vnitřní zařízení přenesli dominikáni do svého kláštera, v roce 1810 byly sneseny zvony a byly přemístěny do farního kostela sv. Mikuláše, starobylé oltáře byly i s varhanami uskladněny na radnici. Dům pro oltářníka, nepříliš výstavný přístavek v průčelí, který sloužil zároveň jako vchod, obýval učitel.*
69 *Tamtéž, s. 575.*
70 *E. Reichl, Denkmäler, s. 103.*

2.vydání.indd 12 16.2.2005, 11:59

stržen i sloup. V jeho blízkosti se nalezlo v hloubce asi půl lokte (1 loket = 55 až 85 cm) 18 dukátů ražených za císaře Zikmunda.[71] Sloup byl nakonec zazděn do základů nového domu (zvaného Bruderhaus) postaveného v blízkosti synagogy a byl takto zničen spolu s většinou zbylých zachovalých hebrejských nápisů.[72] Kamenná schránka na dary ze synagogy byla umístěna v muzeu a gotická brána byla použita jako portál kostelíka zasvěceného Panně Marii v Matzelbachu (Maškově)[73] a postaveného v letech 1853-1855.[74] Ten však už bohužel také neexistuje. Bruderhaus byl dostavěn v roce 1858, a aby získali světlejší a prostornější dvůr, odkoupili za 250 zlatých zbytek ruiny, který strhli a úplně odklidili.[75]

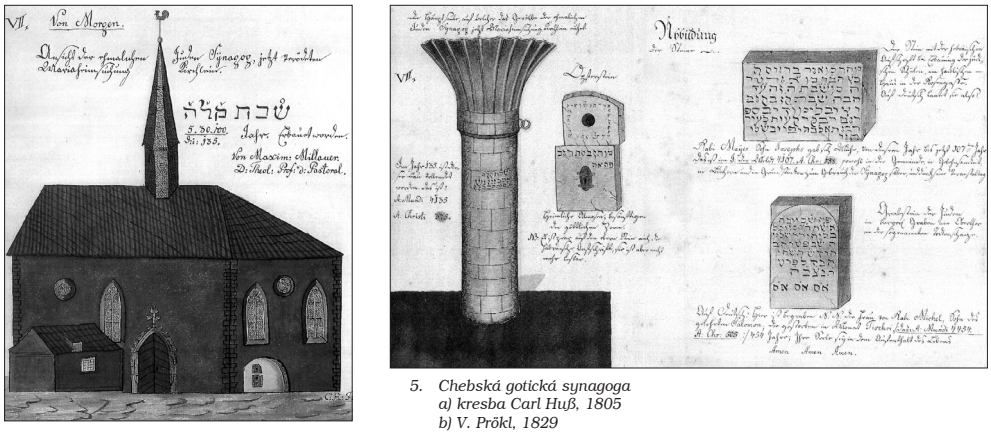

5. *Chebská gotická synagoga*
a) kresba Carl Huß, 1805
b) V. Prökl, 1829

Zde mizí stopy po jedinečné gotické stavbě. Obrázek o tom, jak vypadala, si můžeme udělat jen podle kreseb a popisů Karla Hußa či Vinzenze Prökla. Měli to štěstí, že stavbu mohli vidět ještě v obstojném stavu. Tímto nám více méně zachovali celkem ucelený obraz, který by bez jejich nadšení asi sotva vznikl.

Jak již bylo uvedeno, vlastnila židovská obec ve středověku také hřbitov. Nejstarší ležel uprostřed domovního bloku, který tvořil ghetto. O jeho vzhledu či stáří není zachováno mnoho zpráv. Eduard Reichl se domníval, že přes bývalou židovskou radnici, na konci 19. století zvanou Židovský dvůr/ Judenhof, se přinášeli zemřelí na hřbitov. Tento dům měl sloužit jako vstupní brána ke hřbitovu. U zadní strany domu stál špitál, Seelhof, využíván možná i jako márnice, kde byli mrtví připravováni k pohřbu. Teprve poté byli pohřbeni na hřbitově odděleném zdí. V roce 1875 psal E. Reichl o „*krásné květinové zahrádce*“ nacházející se na místě bývalého hřbitova.[76] Hřbitov byl ještě před polovinou 14. století, tedy ještě před pogromem, přemístěn z centra města před Horní bránu, někam do míst mezi pozdější Opitzstraße a Bahnhofstraße (dnes ul. Sládkova a Svobody).[77]

Po pogromu v roce 1350 připadl hřbitov městu a poté šlechtici Albrechtu Nothaftovi. V roce 1364 Karel IV. nařídil, aby se stal opět majetkem židovské obce. Otázkou zůstává, kde byla pohřbena židovská žena Kejle, jejíž náhrobek z roku 1353 byl nalezen v roce 1845 při demolici bývalé synagogy. Snad byla ještě mimořádně pohřbena na starém hřbitově v ghettu.[78]

Hřbitov za Horní bránou sloužil svému účelu do roku 1430, kdy byli Židé vypovězeni. Hřbitov spolu s ostatním židovským majetkem koupilo město za poloviční cenu a v tom samém roce ho zrušilo.

71 *V. Prökl, c. d., 1877², s. 575. Peníze byly odevzdány a odvezeny do Prahy.*
72 *Tamtéž, s. 575. Srov. K. Siegl, Eger im Wandel der Zeit von tausend Jahren, Eger 1922, s. 96, který uvádí, že „Bruderhaus“ byl postaven na místě bývalé synagogy. „Bruderhaus“ byla jakási forma domova důchodců. Žili zde staří lidé - majitelé prebend, které odkazovali po své smrti většinou tomuto zařízení - tedy společnosti, která domy zřizovala.*
73 *Matzelbach, česky Maškov, osada vzdálená 1, 4 km JVV od Chebu. Původně při silnici z Chebu do Horních Dvorů, na křižovatce směrem k městskému hřbitovu a Potoční ulici. V období socialismu byla zcela zbořena a jméno se přeneslo na novodobou městskou čtvrť východně od nádraží, která vznikala od počátku 20. století.*
74 *K. Siegl, Eger im Wandel, s. 97. Uvádí pouze rok 1853. Srov. F. Jahnel, Beschreibungen und Ortspläne, in: Heimatkreis Eger, Amberg 1981, s. 389, kde je weden vznik kostelíku mezi léty 1853 až 1855. Stavbu novogotického kostela provedl Adam Haberzettl. Po roce 1945 byl v rozvalinách a později odstraněn.*
75 *V. Prökl, c. d., 1877², s. 576.*
76 *E. Reichl, Denkmäler, s. 105.*
77 *H. Sturm, c. d., s. 27.*
78 *E. Reichl, Denkmäler, s. 107.*

2.vydání.indd 13 16.2.2005, 11:59

Když se Židé v Chebu opět usadili, museli své mrtvé pohřbívat v nedalekém Kynšperku n. Ohří.[79] Svědectví o existenci hřbitova za Horní bránou podávaly židovské náhrobky ze 14. a 17. století, nalézané různě mimo hradby města.[80] To opravňuje k tvrzení, že zde v 17. století znovu byly povoleny pohřby a to konkrétně *Scholema, syna Mosese v roce 1668 či manželky rabína Michla v roce 1694.*[81] *Náhrobek zbožné paní Brunschlin* z roku 1396 byl zazděný v městské hradbě za Sládkovou ulicí a označoval dříve přibližně místo, kde se hřbitov nacházel. V roce 1875 byl již umístěn v chebském muzeu,[82] neboť Horní brána byla zbořena v roce 1871 spolu s městskými hradbami.[83]

V každém případě na stopy středověkého židovského osídlení narážíme dodnes. V roce 1906 se nalezly při výkopových pracích ve Schmeykalstraße (dnes ul. 26. dubna) v hloubce pěti metrů židovské náhrobky. Nejstarší dobře zachovalý náhrobek pocházel z roku 1330.[84] Používaly se ve středověku při stavbě kanalizace. Při pozdějších rekonstrukcích domů byly nalezeny různé nápisy a jiné upomínky na dřívější obyvatele. Na konci 50. let byla objevena již poněkolikáté zazděná deska rabína Mayera, dnes umístěna v Chebském muzeu (obr. č. 6). E. Reichl psal v roce 1875 v článku Denkmäler des Egerer Ghetto, že *„ještě dnes lze ve sklepení mnoha domů bývalého ghetta rozeznat mikve, rituální lázně“.*[85] (obr. č. 7) Jeden z posledních nálezů se uskutečnil v červenci roku 1997, kdy PhDr. Pavel Šebesta nalezl při archeologickém výzkumu ve Šlikově ulici část zachovalého židovského náhrobku (obr. č. 8), použitého jako překlad středověkého kanálu. Také název ulice Židovská či stále neoficiálně nazývané uličky Zavražděných upozorňují na původ svého vzniku.

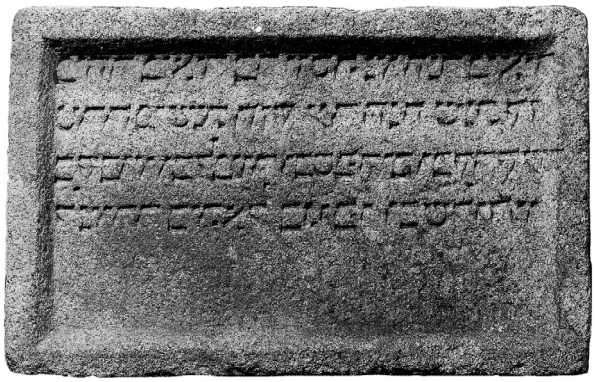

6. Deska rabína Mayera.
Foto H. Slepičková 1981
Chebské muzeum

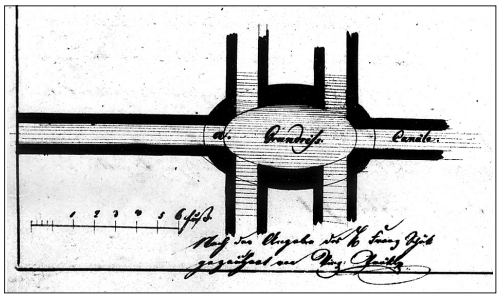

7. Nákres židovské rituální lázně v Chebu v domě č. 226.
Kresba V. Prökl, 1829
Chebské muzeum

8. Zachovalá část židovského náhrobku nalezeného při archeologickém výzkumu ve Šlikově ulici.
Foto P. Šebesta 1997
Chebské muzeum

79 *V. Prökl, c. d., 1877², s. 633 an.*
80 *E. Reichl, Denkmäler, s. 107.*
81 *Tamtéž, s. 108.*
82 *Tamtéž, s. 107 an.*
83 *E. Šamánková, Cheb, Praha 1974, s. 159.*
84 *Egerer Zeitung ze dne 6. června 1906, s. 4.*
85 *E. Reichl, Denkmäler, s. 97.*

2.vydání.indd 14 16.2.2005, 11:59

ŽIDOVSKÉ OBYVATELSTVO V CHEBU VE 2. POLOVINĚ 19. A NA POČÁTKU 20. STOLETÍ

Židé v 19. století, proces emancipace a asimilace

Na sklonku 18. století se díky osvícenství poprvé výrazněji objevuje myšlenka rovnoprávného zařazení Židů do společnosti. Po staletí trvající útlak a izolace, přijímané většinou křesťanského obyvatelstva za samozřejmost, se měly změnit ve spolupráci, která by přinesla prospěch celé občanské společnosti. Jako jeden z prvních se této otázce teoreticky věnoval pruský úředník Christian Wilhelm Dohm v knize O zlepšení občanského postavení Židů vydané roku 1781 a v umělecké oblasti G. E. Lessing známým dramatem Moudrý Nathan (napsáno 1779, poprvé uvedeno počátkem 80. let).[86]

Průkopníkem v praktické rovině se stal v Rakousku císař Josef II. Svými reformními výnosy týkajícími se Židů jim otevřel přístup k občanským povoláním a ke vzdělání. Dvorským dekretem roku 1781 povolil například Židům v Čechách a na Moravě navštěvovat všechny typy domácích vyšších škol včetně univerzit (s výjimkou teologické) a získávat zde akademické tituly. Židé se měli stát užitečnými obyvateli státu.[87] Nařízení nebyla přijata a akceptována širokou křesťanskou veřejností, což sehrálo důležitou roli při jejich zavádění do praxe.[88] Přesto se Rakousko řadí díky Josefovi II. k prvním evropským zemím, kde se začaly otevírat brány ghett.

Převratný vliv na další vývoj měla Francouzská revoluce. Jedním z jejích výsledků bylo oficiální uznání francouzských Židů za rovnoprávné občany své země - poprvé v dějinách moderní Evropy. Tyto ideje se rozšířily dále do evropských zemí[89] včetně našeho území.[90]

Někteří Židé navazovali vztahy s nejvyššími společenskými kruhy, jako například zakladatel banky Rothschild ve Frankfurtu nad Rýnem. Financováním protinapoleonských válek si vysloužil přízeň mnohých významných státníků, šlechticů i panovníků.[91] Celá řada Židů získala vynikající vzdělání a zařazovala se rovnocenně mezi představitele národních kultur. Salony půvabných a inteligentních židovských dam, jako třeba Fanny von Arnstein ve Vídni, se staly středisky literárního života, kde se setkávali aristokraté, politici, spisovatelé a vědci. Židé, nebo alespoň někteří z nich, nepůsobili svým vzezřením již tak cize a byli ostatnímu obyvatelstvu méně nesympatičtí.[92]

Objevily se snahy zmenšit odstup mezi křesťany a Židy i v náboženské oblasti. S touto myšlenkou přišel již ve 2. polovině 18. století židovský osvícenec Moses Mendelsohn.[93] Jeho žák David Friedländer se stal prvním teoretikem židovského náboženského reformního hnutí. Vyzýval kupříkladu k tomu, aby hebrejštinu při bohoslužbách nahradila němčina. Část jeho představ splnil Israel Jacobsohn, který zkrátil hebrejské modlitby, přidal německé a zavedl při bohoslužbě podle příkladu protestantské církve sborový zpěv a v roce 1810 také hru na varhany. Ortodoxní Židé proti takovým změnám sice protestovali, ale vývoj tímto směrem se jim zastavit nepodařilo. Reformní hnutí se s různými obměnami záhy velice rozšířilo nejprve hlavně v Německu, a to i díky akademicky vzdělaným rabínům, kteří stáli v čele reformovaných židovských obcí.[94]

Židovští vzdělanci zkoumající vědeckými metodami systematicky a kriticky historii a literaturu židovství vytvořili vědu, jejímž prostřednictvím zpřístupnili ostatní akademické veřejnosti dějiny svého národa.[95]

Vzniká postupně nový typ Židů, kteří se ztotožňují se svou vlastí, ve které žijí, a kteří se přizpůsobují řečí, vzděláním či společenskými způsoby ostatnímu obyvatelstvu. Považují se například za

86 *R. Rürup, Emancipace a antisemitismus: Historické spojnice, Střední Evropa 6, č. 16, 1990, s. 190.*

87 *T. Pěkný, c. d., s. 86 ann. Mezi josefínské židovské zákony, jejichž základní teze přetrvaly i po císařově smrti patří patenty pro Čechy (1781), Slezsko (1781), Moravu (1782) a Uhry (1783), právní reformy (1781, 1784), zákon o jménech (1787), o povinné službě v rakouské armádě (1788) a různé školní a jazykové zákony a nařízení. V roce 1797 byl podle nich vytvořen tzv. Systemální židovský patent (Judensystemalpatent).*

88 *R. Wlaschek, Juden in Böhmen, München 1990, s. 11.*

89 *T. Pěkný, c. d., s. 94.*

90 *Ukázalo se však, že praktické provedení emancipace vyžaduje mnoho času. Ve Francii bylo za Napoleona zrovnoprávnění Židů zpochybněno a dokonce dalekosáhle zrušeno. R. Rürup, c. d., s.191.*

91 *Geschichte der jüdischen Kultur in Bildern, Jerusalem 1973, s. 192.*

92 *Tamtéž, s. 192.*

93 *Moses Mendelsohn (1729 - 1786) byl německý osvícenský filozof židovského původu. Roku 1763 mu bylo pruským králem Fridrichem II. zaručeno postavení Žida těšícího se zvláštní panovnické ochraně. Mendelsohn usiloval především o zlepšení vztahu židovského a křesťanského obyvatelstva.*

94 *Geschichte der jüdischen Kultur, s. 192 an.*

95 *Tamtéž, s. 193.*

2.vydání.indd 15 16.2.2005, 11:59

Němce, Rakušany či Čechy židovské víry a snaží se plně asimilovat, být stejně němečtí jako Němci, nebo čeští jako Češi (Ke sbližování s českým národem dochází až po roce 1867!) O to více byli také ochotni bojovat za svá občanská práva. V rámci toho se připojovali k podpoře liberálních stran, které jim ve svých programech slibovaly zrovnoprávnění.[96]

Revoluce v roce 1848/49 se Židé aktivně zúčastnili v mnoha zemích. V Rakousku se do politického dění a do boje za všeobecná občanská práva zapojila především židovská inteligence, novináři, bankéři a později i politici, jejichž jména figurovala ve vídeňském a kroměřížském ústavodárném sněmu, ve frankfurtském parlamentu, při přípravách březnové revoluce v Praze a ve Vídni, ve svatováclavském výboru nebo ve studentských legiích. Stali se také bohužel jednou z prvních obětí nacionalismu vyvěralého na povrch liberální revolucí. V Praze, Vídni, Bratislavě, Pešti a jinde následovaly krátce po revolučních událostech protižidovské bouře.[97]

I přesto znamenal následující vývoj pro rakouské Židy první úspěch na cestě k úplné občanské svobodě. Tzv. oktrojovaná ústava z roku 1849 jim přinesla v zásadě svobodu pohybu, možnost svobodné volby bydliště a přístup do veřejných úřadů, včetně učitelských míst ve státních školách. Byly zrušeny těžce snášené familiantské zákony, inkolát, ghetta a tzv. toleranční daně.[98] Od roku 1861 jim bylo povoleno bez omezení vlastnit a najímat půdu. Odcházeli z ghett nejprve do menších měst a na venkov a koncem 60. let se uchylovali spíše do průmyslových a obchodních center, která nabízela širší uplatnění pro tradiční židovská zaměstnání.[99]

Plného potvrzení rovnoprávnosti se Židé v Rakousku domohli až prosincovou ústavou v roce 1867. Bylo jim přiznáno státní občanství, občanská a politická rovnost před zákonem, právo volit a být volen. Mohli se volně stěhovat, získávat nemovitosti a provozovat jakoukoliv živnost. Získali tak oficiálně stejná práva a stejné šance jako ostatní obyvatelé země.[100]

V českých zemích neměli přesto snadné postavení. Z pozice českého nacionalismu se pohlíželo na Židy mimo jiné jako na německy mluvícího nepřítele. Teprve po roce 1867 se začali pomalu sbližovat s českým národem, jazykem a kulturou.[101] Velký počet židovských obcí se nacházel na území obydleném německým obyvatelstvem, které ovšem nebylo také nijak přehnaně přátelské.[102]

Proces emancipace tak dosáhl v našich zemích svého vrcholu. Jeho průběh byl podmíněn celkovým vývojem moderní občanské společnosti. Hospodářské krize či politické reakce měly negativní vliv na prosazování židovských emancipačních požadavků. A naopak hospodářský a politický pokrok přinášel nové naděje na jejich prosazení.

96 Tamtéž, s. 193.
97 T. Pěkný, c. d., s. 96 ann.
98 Familiantské zákony platily od roku 1726 a znamenaly, že Židé toho času ženatí nebo ovdovělí a obdaření potomstvem jsou považováni za otce rodin. Ti jediní měli právo pobytu v zemi, získali inkolát (státní příslušnost). Po smrti otce rodiny přecházelo číslo jeho inkolátu na nejstaršího syna, který se jako jediný ze synů směl oženit. Rodiny, které měly pouze dcery, byly považovány za vymřelé a druhorození synové, pokud se chtěli oženit, se museli vystěhovat ze země. Tzv. toleranční daně byly daně, které Židé museli platit téměř za vše - za víno, svíčky, za to, že mohli zůstat usazeni delší dobu na jednom místě apod.
99 T. Pěkný, c. d., s. 99.
100 Tamtéž, s. 99.
101 Tamtéž, s. 101.
102 M. Pojar, 1000 let společného života Židů a Čechů v českém státě, in: Nisko 1939/40, Ostrava 1995, s. 25.

2.vydání.indd 16 16.2.2005, 11:59

Antisemitismus

V evropské společnosti byly v minulosti náboženské a ekonomické protižidovské postoje hluboce zakořeněné. Jednalo se však o nenávist vůči Židům žijícím na okraji společnosti. Koncem 70. let 19. století se připojuje ještě nový druh antisemitismu, který útočí proti asimilovanému židovstvu a usiluje o zvrácení procesu emancipace.[103]

Pojem antisemitismus razil koncem 70. let 19. století v Německu Wilhelm Marr, zakladatel politicky nepříliš úspěšné Antisemitské ligy (1878),[104] který je považován za autora pojmu antisemitismus.[105]

Obrovský vliv na další šíření antisemitismu a jeho používání jako nástroje politického boje měla, protestantským knězem, dvorním kazatelem Adolfem Stoeckerem v roce 1878 v Berlíně založená křesťansko-sociální strana. Stala se modelem pro obdobné strany v Rakousku a Maďarsku[106] a sloužila jako škola a odrazový můstek pro zakladatele podobných politických stran s ještě radikálnějšími názory.

Židé zaujímali postupně významná postavení v obchodě, průmyslu, bankovnictví, nalézali uplatnění jako vynikající právníci, lékaři, učitelé, novináři, vědci. Jako představitelé svobodných umění měli své nezastupitelné místo v literatuře, divadle, hudbě a umění, a stávali se tak nositeli národní kultury německé, české nebo jiné.[107] A možná právě proto se stali také trnem v oku ostatnímu obyvatelstvu, které vedla v jeho boji proti Židům závist, jež stupňovala již dost silnou nenávist živenou demagogickými projevy a náboženským fanatismem.[108] Židé byli líčeni jako tajemná síla, která chce ovládnout svět!

Požadavky již zmíněných politických stran směřovaly opět k diskriminaci a k omezování židovské migrace do měst. Byly neustále zdůrazňovány rozdíly mezi židovskými vlastnostmi a způsoby a árijsko-křesťanským duchem. Počáteční obyčejná nenávist vůči Židům se přeměnila v nebezpečný antisemitismus rasový. Jeden z pseudovědeckých základních kamenů rasového antisemitismu vytvořil v roce 1898 spisovatel anglického původu Houston Stewart Chamberlain v díle Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts (Základy 19. století). Jedna z jeho tezí zněla, že *„Židé jako zástupci opovrženíhodné méněcenné semitské rasy vedou nepřetržitě válku proti kultuře árijské rasy, kterou skvěle a nejčistěji reprezentuje německý národ“.*[109] Je tedy zřejmé, že velký ohlas vzbudil hned od počátku u nacionalisticky založeného německého obyvatelstva.

Vedle politického antisemitismu se od 90. let 19. století rozvíjel také antisemitismus spolkově-politický, jehož vliv a význam překonal dlouhodobě i politické strany. Jednalo se o spolky, které zakazovaly členství Židům nebo osobám židovského původu. Patřily sem mnohé důležité studentské korporace a v Německu například Svaz rolníků nebo Německý národní spolek obchodních příručí. Ve společnosti postupně zakořenil antisemitismus jako něco přirozeného, co není třeba ospravedlňovat. Nevystupoval nápadně militantně, o to však trvaleji prostoupil celou společnost.[110]

V rakousko-uherské monarchii padl antisemitismus na úrodnou půdu. Vznikla zde řada menších nejednotných politických uskupení propagujících nenávist proti Židům. O jejich masové rozšíření a podporu se zasloužily dvě osobnosti. Představitel útočného rasového antisemitismu rytíř Georg von Schönerer, jenž se sám nazýval poslancem a antisemitou,[111] a jeho spolupracovník, vídeňský starosta v letech 1897 - 1910 a hlasatel křesťansko-sociálních idejí dr. Karl Lueger.[112]

Rytíř Georg von Schönerer (1842 - 1921) začal vystupovat koncem 70. let 19. století s kritikou vlády, bojem proti liberalismu, kapitalismu a proti Židům. Platil za nadšeného obdivovatele Bismarcka a byl přímo posedlý pangermánskou myšlenkou, jejíž naplnění viděl v připojení Rakouska-Uherska k Německé říši. Získal si popularitu především u studentů německo-nacionalistického smýšlení ve Vídni, díky čemuž navázal bližší kontakty s buršenšafty. Zde pravděpodobně ještě více zradikalizoval své názory, i co se týče nenávisti k Židům. Rasový antisemitismus mu byl původně vzdálený, což do-

103 R. Rürup, c. d., s. 195.
104 E. Barnavi a kol., Universal Geschichte der Juden, Wien 1993, s. 186.
105 R. Wlaschek, Juden, s. 52.
106 E. Barnavi, Universal Geschichte, s. 186.
107 Geschichte der jüdischen Kultur, s. 205.
108 Tamtéž, s. 205.
109 Tamtéž, s. 206.
110 R. Rürup, c. d., s. 195.
111 F. Polleroß, „Die Erinnerung tut zu weh“, Horn-Waidhofen/Thaya 1996, s. 75.
112 Geschichte der jüdischen Kultur, s. 208.

2.vydání.indd 17 16.2.2005, 11:59

kazuje i spolupráce s Victorem Adlerem, Heinrichem Friedjungem aj., kteří byli židovského původu.[113] Počínaje rokem 1882, kdy protestuje v říšské radě proti přílivu ruských Židů prchajících před pogromy v carském Rusku, rozvíjí a šíří Schönerer pragmaticky své protižidovské přesvědčení, které povýšil na základ národních idejí německých nacionalistů. Schönerer se obrátil proti všem Židům asimilovaným i neasimilovaným. Židé už se nesměli v žádném případě stát Němci! Tím napadal úplně smysl židovské asimilace a není asi třeba zdůrazňovat podobnost s idejemi Adolfa Hitlera. I Židé, kteří sami sebe označovali za Němce, kteří mysleli jako Němci a někteří se i původně podíleli na práci Schönererových německých nacionálů, byli označeni za neněmecké a méněcenné elementy.[114] Schönerer soustředil ve své německo-nacionální antisemitské straně (Die deutschnational-antisemitische Partei) radikální antisemitské studenty a příslušníky nižší a střední vrstvy. Obě tyto rozdílné skupiny, jejichž antisemitismus pramenil z odlišných zdrojů, se mu podařilo sjednotit opět na základě antisemitismu rasového.[115]

9. C. V. von Rudolf Georg Ritter von Schönerer, München 1936

Schönererovu sebejistotu a radikální výpady přerušil soudní proces, který ho odsoudil za výtržnosti spojené s napadením židovských novin Das Neue Wiener Tagblatt. 8. března 1888 vtrhli Schönerer a jeho příznivci do redakce, rozhořčeni vydáním nepravdivé zprávy o smrti německého císaře Viléma I., a fyzicky napadli přítomné novináře. Schönerer byl odsouzen ke čtyřem měsícům těžkého žaláře, ke ztrátě šlechtického titulu, poslaneckého mandátu v říšské radě a politických práv na 5 let.[116]

Oslabení Schönererova vlivu otevřelo cestu jiným velkým stranám. 1888/89 založil antisemita a bývalý Schönererův spolupracovník Karl Lueger křesťansko-sociální stranu a taktéž jeho bývalý kolega židovského původu Victor Adler vytvořil sociálně-demokratickou stranu. Schönererovi se podařilo vrátit do říšské rady v roce 1897, kdy zažil i svůj poslední politický vrchol.[117]

Schönererovu voličskou základnu tvořilo zejména obyvatelstvo Dolního Rakouska, velké podpoře se těšil ve Waldviertlu, dále ve Vídni, kde žilo mnoho radikálně naladěných studentů, a v německy mluvících oblastech českých zemí a rakouské části Slezska. Zde využíval protičeských nálad a bojů proti jazykovým nařízením zrovnoprávňujících češtinu. Německý nacionalismus tváří v tvář českému vytvářel úrodnou půdu pro Schönererovy demagogické projevy o nadřazenosti německé rasy nad méněcennými Slovany a Židy. Také blízkost Německa podporovala ideje všeněmeckého centralismu. Schönererovy ideály stejně jako antisemitismus nebyly v západních Čechách a už vůbec ne v Chebu neznámé. Častá setkání s chebskými občany a boj za jejich práva zajistila Schönererovi do budoucna jejich podporu a ve volbách v roce 1897 získal mandát do říšského sněmu právě díky tomu, že kandidoval na Chebsku![118]

Deutschnationale Wähler!

Erscheint Donnerstag den 14. April Vormittags Mann für Mann bei der Wahlurne und gebt Euere Stimmen

Georg Ritter v. Schönerer

Gutsbesitzer, Schloss Rosenau (Nieder-Österreich).

Wählt sicher! Verlasst für kurze Zeit die Werkstätte, die Kanzlei, das Comptoir und zollt einen Tribut der Hochachtung diesem unverfälscht deutschen Volksmanne.

!! Es lebe die ehrliche Arbeit !!

Die deutschnational-antisemitische Partei.

10. Volební plakát vyzývající k volbě rytíře Georga von Schönerera SOkA Cheb

113 F. Polleroß, c. d., s. 75.
114 B. Hamann, Hitlers Wien, s. 344 ann.
115 F. Polleroß, c. d., s. 81.
116 Tamtéž, s. 84.
117 B. Hamann, c. d., s. 355.
118 Egerer Zeitung ze dne 20. března 1897, s. 2.

2.vydání.indd 18 16.2.2005, 11:59

V průběhu 80. a 90. let 19. století zavítal Schönerer a poslanci jeho strany do Chebu mnohokrát. V září 1885 strávil pouze jeden debatní večer se studenty a chebskými občany. Forma, jakou uvítání proběhlo, ukazuje na důležitost této návštěvy. O příjezdu informovaly místní noviny předem spolu s upozorněním, že každý, kdo by se chtěl večer zapojit do diskuse, se musí nahlásit a předložit text ke kontrole. Vidíme, jaké „demokratické zásady" Schönererovi příznivci zastávali![119] Uvítání proběhlo na nádraží a průvod deseti vozů odvážel váženého hosta do centra města, kde jej očekávalo množství lidí, oslavujících hlasitě jeho příjezd. Všichni byli zřejmě během večera přesvědčeni, že dělají vše pro „ryzí německou věc"![120] a vůdcovský nedemokratický princip jim vyhovoval.

Schöneriáni nechtěli být často na svých setkáních rušeni, a proto byl vstup na jejich akce podmíněn vstupenkou na jméno. I psychologicky takový způsob vyvolává u dotyčných pocit nadřazenosti a vyvolenosti.[121]

V roce 1886 napsal Karl Iro, coby předseda spolku německých nacionálů pro Cheb a Chebsko, pozdravnou nótu v místních novinách Egerer Zeitung u příležitosti příjezdu Bismarcka do Františkových Lázní. Text se nesl v natolik proněmeckém a tedy protistátním duchu, že byla nařízena konfiskace výtisku novin a zastavení činnosti spolku.[122] Jak oslava Bismarcka, tak i zpěv německé hymny Deutschland, Deutschland über alles a jiných nacionalistických písní se staly nedílnou součástí většiny demonstrací pořádaných schöneriány v Chebu.[123]

O setkávání schöneriánů na Chebsku se dodnes zachovaly unikátní vzpomínky jednoho z jejich skalních příznivců a aktivních účastníků, víceméně bezvýznamného lékaře z Kynšperka nad Ohří, Adama Margrafa. O jednom ze svých nezapomenutelných setkání píše: *„V roce 1887 uspořádal Schönerer první velké shromáždění v městečku Mostov u Kynšperka n. O., já jsem se této schůze také zúčastnil, i když byla vlastně zakázána, a kde jen Iro řekl několik slov; dostal jsem od Schönerera /stejně jako další vysokoškolští studenti/ přívěsek k řetízku na hodinky s hlavou Bismarcka, který dodnes pečlivě opatruji..."*[124]

Vznik křesťansko-sociální strany a sociální demokracie ovlivnilo i politickou scénu v Chebu. Křesťanští socialisté se odštěpili od schöneriánů, kteří však považovali jejich antisemitismus za nedůsledný, což se neobešlo bez občasné výměny názorů. Jak si tedy rozuměli antisemité mezi sebou? Kupříkladu v roce 1896 se sešli společně na shromáždění rolníků, které zorganizovali v Pomezí. Ironický komentář v dobovém tisku podotýká, že rolníci tvořili samozřejmě menšinu. Na programu byly příspěvky ke dvěma tématům. První projev se měl zabývat otázkou: *„Německo-nacionální nebo křesťansko-sociální?"* Přednášející se však neobjevil. Druhým problémem, o kterém přednášel chebský schönerián Hofer, měl osvětlit vztah Schönerera a rolníků. Obsah jeho řečí se omezil pouze na napadání liberálů a křesťanských sociálů, přičemž vylíčil Schönerera s Lineckým programem (1885, Antisemitský program usilující o odstranění židovského vlivu z veřejného života.)[125] jako spasitele všech rolníků. Následovaly vzájemné útoky kvůli článkům v německých nacionálních novinách Egerer Nachrichten a rozšiřování letáků *„Schönererův loupežný vpád na Chebsko"*, kvůli kterému nakonec ukončila shromáždění rolníků fyzická výměna názorů.[126]

Nevydařené setkání ukazuje úroveň těchto lidí, pro které byla rivalita kolem vůdce jejich strany důležitější než cokoliv jiného. Jedno však měli přes všechno společné. Ať vyhlašovali jakékoliv cíle, které slibovali prosadit ve prospěch voličů, vše bylo možno splnit důsledným potíráním Čechů a Židů.

Protivníkem jim byly již tradičně liberální strany, ale také sílící sociální demokracie. O schöneriánských shromážděních napadaných sociálními demokraty a o typu lidí, kteří se jich účastnili, vypovídá ve svých pamětech Adam Margraf následující: *„V létě roku 1895 bylo do Kynšperka nad Ohří, kde jsem od roku 1891 vykonával svou lékařskou praxi, svoláno především mojí zásluhou velké shromáždění na podporu Schönerera ... Má úloha spočívala v zajišťování a udržování pořádku, což obzvláště v této době nebylo tak lehce splnitelné, protože sociální demokraté již byli velice silní a byli*

119 *Egerer Zeitung ze dne 19. září 1885, s. 2.*
120 *Egerer Zeitung ze dne 23. září 1885, s. 2.*
121 *Egerer Zeitung ze dne 2. května 1888, s. 2.*
122 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb, prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 70, prez. č. 564, kart. č. 5 - Konfiskace časopisu „Egerer Zeitung", který otiskl dne 28. 8. 1886 pozdravnou nótu při příležitosti příjezdu Bismarcka do F. Lázní a zastavení činnosti spolku německých nacionálů v Chebu, jehož členové pozdravnou nótu vyhotovili. Přípis PZM z 29. 8. 1886 (4).*
123 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb, prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 218, prez. č. 621, kart. č. 22 - Píseň, která je provokativně zpívána při nacionalistických demonstracích v Chebu. Dotaz PZM č. 10 044 z 29. 7. 1897.*
124 *A. Míšková, Od Schönerera ke genocidě, in: Židé v Sudetech, Praha 2000, s. 50.*
125 *B. Hamann, c. d., s. 346.*
126 *Egerer Zeitung ze dne 16. prosince 1896, s. 3.*

2.vydání.indd 19 16.2.2005, 11:59

i odhodláni jakékoliv shromáždění stoupenců Schönerera rozbít a rozehnat. Získal jsem tři silné muže, a to kovářského mistra Schönera ze sousední vesnice Mokřina, vypadajícího jako Hefaistos z podsvětí, koňského řezníka Heyera z Kynšperka a Willibalda Brandla, toho nejprostšího dobrodruha, také z Kynšperka, kteří za úplatu znamenitě zastávali místo strážců pořádku. Vyzbrojeni na paži silnými obušky zabraňovali přispěchávajícím sociálním demokratům narušovat klid a pořádek. Shromáždění však bylo bohužel vládním komisařem kvůli ostrým protistátním útokům předčasně rozpuštěno stejně jako shromáždění v Libé u Františkových Lázní, v baště sociálních demokratů. Tam došlo k prudkému střetu mezi sociálními demokraty, kteří se zde objevili v hojném počtu, a sedláky, kteří Schönerera vítali na koních v chebských krojích."[127]

V roce 1898 se v Libé konalo shromáždění Svazu německých rolníků ve Východní Marce (Bund deutscher Landwirte in der Ostmark), jehož průběh výrazně narušili sociální demokraté. Nevíme, zda měl Adam Margraf na mysli právě tuto událost, ale její stručné přiblížení jistě stojí za zmínku. Rolníci z Libé chtěli Schönererovi uspořádat velkolepé přijetí. Vypravili proto vyzdobený průvod 35 sedláků na koních, kteří po uvítání v Chebu doprovázeli Schönerera celou cestu do Libé, přičemž družinu uzavíral vůz se Schönererem. Před Libou se připojila kapela, která Schönerera pozdravila německou nacionalistickou písní Wacht am Rhein. V Libé skvělou náladu přerušilo několik set (snad 300 - 500) sociálních demokratů z Libé a širokého okolí s transparenty s protischönerovsky laděnými nápisy. Do sálu, kde se mělo shromáždění konat, se podařilo několika z nich proniknout a zbytek demonstroval venku takovým způsobem, že bylo nakonec jeho konání zrušeno a rozpuštěno.[128]

Kromě rituálů, které udržovali obyčejní sedláci, když chtěli poctít takovou autoritu jako byl Schönerer, nám tato událost ukazuje i schopnost sociálních demokratů na konci 19. století se sjednotit a zabránit nebo alespoň narušit konání takových akcí. Není náhodou, že ve 30. letech století dvacátého byli jednou z posledních a nejpevnějších opor demokracie v pohraničí právě sociální demokraté.

Rok 1897 znamenal pro Schönerera a jeho stranu velký úspěch v politické kariéře díky nasazení veškerého potenciálu v boji proti zavedení Badeniho jazykových nařízení v Čechách.[129] Ta pociťovalo německy mluvící obyvatelstvo Chebska jako krok k počešťování říšskoněmeckého území a jako *„nový pokus k ještě brutálnějšímu znásilňování němectví"*,[130] proti kterému se bránilo. Tzv. Egerer Volkstag (Chebský lidový sněm), který se konal 11. a 12. července 1897, byl důsledkem tohoto odporu. Zakázané akce se zúčastnilo mnoho německých poslanců a obyvatel ze širokého okolí Chebu. Nejednalo se pouze o akci vedenou schöneriány, ale ti se na všem velmi aktivně podíleli. Toto masové shromáždění bylo několikrát narušeno policií a vojáky. V německých pramenech je zdůrazňováno, že se jednalo o Čechy, kteří nešetřili nadávkami jako *„němečtí psi, německá pakáž"*, což se stalo důvodem k jeho glorifikaci a každoročnímu připomínání,[131] kde už hlavní slovo převzali němečtí radikálové, kteří omezili tato setkání většinou pouze na své příznivce. Jako například v roce 1902. Tehdy bylo nutno zakoupit vstupenku znějící na jméno, aby si mohli Němci, kteří si chtěli připomenout Volkstag 1897 vůbec vyslechnout podnětné řeči Schönerera a jiných nacionalistických poslanců o *„židovském liberalismu, škůdci německého národa"* nebo o *„židovské a árijské korupci a slovanstvu"* apod.[132]

Na tomto místě je ještě pro zajímavost a pro srovnání s děním ve 30. letech 20. století třeba zmínit některé okolnosti týkající se schöneriánských demonstrací. Pochodňové průvody na počest Schönerera,[133] provázené zpěvem nacionalistických písní a mnohdy i provoláními typu *„Heil Schönerer!", „Heil Iro!"*,[134] nevyhnutelně vyvolávají pocit, že pro lidi, kteří se těchto akcí zúčastňovali,

127 *A. Míšková, c. d., s. 50 an.*
128 *Egerer Zeitung ze dne 12. ledna 1898, s. 3.*
129 *Badeniho jazyková nařízení byla vydána pro Čechy 5. dubna 1897, pro Moravu 22. dubna 1897 a umožňovala v určitých případech zavádět vedle již existujícího zrovnoprávnění češtiny a němčiny v tzv. vnějším úřadování (strana byla oprávněna podávat žádosti, přípisy atd. úřadům v obou zemských jazycích a měla dostat příslušnou odpověď v jazyku podání) češtinu v určitých případech jako tzv. vnitřní úřední jazyk. Z toho vyplývalo, že jednání ve všech instancích se měla nadále vést v jazyce prvního podání. Závazná znalost obu zemských jazyků u všech úředníků měla být požadována od 1. 7. 1901. Tato nařízení nezůstala v platnosti vzhledem k odporu německy mluvících obyvatel.*
130 *H. Sturm, c. d., s. 345.*
131 *Tamtéž, s. 349 ann.*
132 *Egerer Zeitung ze dne 14. července 1902, s. 2.*
133 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb, prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 250, prez. č. 9, kart. č. 23 - Pochodňový průvod Chebem na počest říšského poslance Schönerera dne 7. 12. 1897. Zpráva OÚ pro PZM z 12. 1. 1898.*
134 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb, prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 265, prez. č. 592, kart. č. 24 - Demonstrace 150 chebských nacionalistů, kteří v průvodu po náměstí nosili nápisy např. „Heil Schönerer, heil Iro" apod. a zpívali nacionální písně. Zpráva OÚ pro PZM z 15. 7. 1898.*

2.vydání.indd 20 16.2.2005, 11:59

nebyl nacismus ve dvacátém století ničím novým. Navázali pouze na Schönererovu školu, jež ovlivnila Hitlera a jemu podobné a kterou prošla minimálně jedna generace části chebských Němců.

Také německý radikální list v Chebu Egerer Nachrichten si v některých ohledech nezadal s nacistickými novinami jako Der Stürmer apod. I zde se objevovala hesla typu *„Deutsche, kauft nur bei Christlich-Deutschen!“* (Němci, kupujte jen u německých křesťanů!) aj.[135] Články plné podpory Schönererovi a jeho příznivcům doplňovaly útoky proti židovským a českým spoluobčanům. Židovskoliberální morálka[136] a česká drzost,[137] spekulace židovských firem,[138] ale i třeba upozorňování na zatčení židovské žebračky z Maďarska[139] jsou některá z témat, která čtenářům byla předkládána. Vyhrožování konkurenci, tak jako židovskému krejčímu Süßovi, mluvícímu ještě ke všemu česky, který se usadil v roce 1909 v Chebu a snažil se prosadit mezi německými firmami, jistě nacházelo odezvu.[140] Proti obsahu Egerer Nachrichten nezřídka zasahovala i státní moc, když nařizovala jejich konfiskaci,[141] proti čemuž se schöneriáni bránili svoláváním demonstrací a novými ostrými výpady.[142] V šetřeních o antisemitismu v Chebu nechyběla většinou zmínka o Egerer Nachrichten.[143]

Nr. 44 — Sonnabend den 3. Brachmonds (Juni) 1911. — 16. Jahrgang.

Berichte und Anzeigen werden bis Dienstag und Freitag mittags erbeten. Manuskripte werden nicht zurückgegeben.

Anzeigenpreis: Die einspaltige Kleinzeile kostet 10 Heller. Eingesendet per Zeile . . . 30 „ Textreklame per Zeile . . . 50 „

Egerer Neueste Nachrichten

Erscheint jeden Dienstag und Freitag abends.

Schriftleitung und Verwaltung: Eger, Felix Dahnstraße Nr. 21.

Fernsprecher-Zahl 128 — Postsparkassen-Zahl 77.531

Post-Zeitungsliste für das Deutsche Reich Nr. 2333.

Das Egerer Stadtwappen während der Zeit der Reichsfestheit.

Bezugsbedingungen für Eger: vierteljährig . . . K 2.40, halbjährig . . . „ 4.80, ganzjährig . . . „ 9.60. mit Postsendung: vierteljährig . . . K 3.—, halbjährig . . . „ 6.—, ganzjährig . . . „ 12.—. Für Deutschland viertelj. 3 Mk., halbj. 6 Mk., ganzj. 12 Mk. Einzelne Nummern 10 Heller.

An die alldeutschen Wähler des Landgemeindenbezirkes Eger—Wildstein—Graslitz!

Die gesamten Regierungsschutztruppen, wie sie sich im deutschen Nationalverbande vereinigt haben, haben sich im gemeinsamen Kampfe gegen uns Alldeutsche zusammengefunden, um auch die bisherigen Vertreter des alldeutschen Hochgedankens im Parlamente, Iro, Dr. Jäger und Malik, diese einzigen verlässlichen Hüter deutscher Volksbelange aus dem hohen Hause zu verdrängen. In allen wirklich national bewußten Kreisen hat es tiefste Entrüstung hervorgerufen, als es bekannt wurde, daß diesen ehemaligen, so treu bewährten Abgeordneten Gegenkandidaten aufgestellt wurden, lediglich zu dem Zwecke, um den bisherigen Trägern dieser Mandate durch Stimmenersplitterung in den Rücken zu fallen. Ganz besonders muß es mit aller Schärfe zurückgewiesen werden, daß die im feudal-klerikalen Fahrwasser segelnden Agrarier es wagten, einen der fleißigsten und besten Volksvertreter, dem Landtagsabgeordneten Karl Iro in der Person eines Krepek einen Gegenbewerber gegenüberzustellen. Der deutschagrarische Wahlausschuß Krepeks hat damit bewiesen, daß es ihm nicht darum zu tun ist, das Mandat etwa in tüchtigere Hände zu legen — denn davon kann im Hinblicke auf die so außerordentlich eifrige Tätigkeit Iros keine Rede sein — sondern daß ihm nur blinde Gefolgschaft gegen das Alldeutschtum geleistet hat. Ein derartiges Vorgehen muß auf das schärfste mißbilligt werden, denn dadurch zeigen die Agrarier am besten, daß sie nicht das geringste Vertrauen verdienen. Aus allen diesen Gründen stehen sich die Alldeutschen gezwungen, auch ihrerseits allen Wahlwerbern, die nicht auf Grund des Linzer Programmes und des alldeutschen Zukunftsprogrammes kandidieren, jede Unterstützung zu versagen und, der Wahlosung unseres Führers Schönerer folgend, ihre Stimme nur alldeutschen Wahlwerbern zu geben und überall dort, wo kein alldeutscher Kandidat aufgestellt ist, Georg Schönerer als Zählkandidaten namhaft zu machen. Auch im Landgemeindenbezirke Eger—Wildstein—Graslitz haben die Vertrauensmänner beschlossen, Herrn Georg Schönerer als Zählkandidaten aufzustellen. Es ergeht daher an alle alldeutschen Wähler hiemit die dringende Aufforderung, **am 13. Juni** ihren Stimmzettel auszufüllen mit

Georg Schönerer, Gutsbesitzer, Schloss Rosenau.

Es ist Pflicht jedes Alldeutschen, am 13. Juni sein Wahlrecht auszuüben und seinen Stimmzettel im obigen Sinne auszufüllen.

Für den alldeutschen Wahlausschuß:

Georg Zuber, Lappitzfeld. — Adam Lohr, Trebendorf.

11. Egerer Neueste Nachrichten, červen 1911, SOkA Cheb

Bezplatné zvláštní vydání Egerer Nachrichten z 5. listopadu 1897 muselo být pro svůj obsah také zkonfiskováno. Obsahovalo pro nás dnes velmi zajímavý seznam Židů a Čechů bydlících a pracujících v Chebu. Židovský seznam obsahoval 120 jmen spolu s povoláním, adresou dotyčného a jménem majitele domu či bytu, ve kterém žil. Nebyli uvedeni všichni členové rodin, proto pouze 120 osob. Bez zajímavosti není ani seznam Čechů, protože i zde se vyskytuje řada stejných jmen jako v seznamu chebských Židů. V případě, že bychom se mohli spolehnout na objektivitu seznamu, žilo by v Chebu v roce 1897 asi 17 česky mluvících Židů se svými rodinami. S ohledem na srovnání s jinými prameny je však u některých osob nepravděpodobné, že by patřily mezi české Židy. Co největší počet jmen na českém seznamu, někdy dokonce se zvýrazněnou poznámkou Žid, měl jistě za úkol jen zvýšit účinnost na čtenáře.[144]

Protižidovské postoje nevyjadřovali antisemité jen na demonstracích a v tisku. Čas od času se objevovaly různé nápisy a plakátky v hostincích nebo na židovských obchodech - jako například *„Für*

135 *Egerer Nachrichten ze dne 14. března 1896, s. 1.*
136 *Egerer Nachrichten ze dne 9. června 1909, s. 2.*
137 *Egerer Nachrichten ze dne 5. května 1909, s. 4.*
138 *Egerer Nachrichten ze dne 9. června 1909, s. 3.*
139 *Tamtéž, s. 3.*
140 *Egerer Nachrichten ze dne 26. května 1909, s. 4.*
141 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb, prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 235, prez. č. 994, kart. č. 22 - Provádění konfiskací chebského časopisu „Egerer Nachrichten“, Zpráva OÚ pro PZM z 19. 11. 1897.*
142 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb, prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 238, prez. č. 1025, kart. č. 22 - Demonstrace svolaná německými nacionalisty před redakcí „Egerer Nachrichten“ na náměstí v Chebu. Situační zpráva OÚ pro PZM z týdne od 21. - 27. 11. 1897.*
143 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb, prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 318, prez. č. 51, kart. č. 30 - Církevní poměry v chebském okrese, zejména pokud se týká židovské otázky. Zpráva OÚ pro PZM ze 13. 3. 1906.*
144 *ÖStA Wien AVA, NL - Nachlaß, Eduard Pichl (Nl. Georg von Schönerer), K 12 - Sprachenfrage. Označení „český Žid“ je myšleno ve smyslu národnostním. Všichni chebští Židé byli tehdy českými Židy, neboť žili v Čechách.*

2.vydání.indd 21 16.2.2005, 11:59

Tschechen kein Bier, Tschechen und jüdische Gäste werden hier nicht bedient!" (Pro Čechy pivo není, Čechy a židovské hosty zde neobsluhujeme!)[145] nebo *„Deutsche, wenn Ihr Christen sein wollt, kauft nicht bei Juden!"* (Němci, jestliže chcete být křesťané, nekupujte u Židů!).[146] Proti těmto a podobným rasovým útokům se Židé mohli ohradit a podat stížnost, jako to udělal například židovský obchodník Adolf Fried v roce 1896.[147] (obr č. 12) Nevíme ovšem s jakým výsledkem.

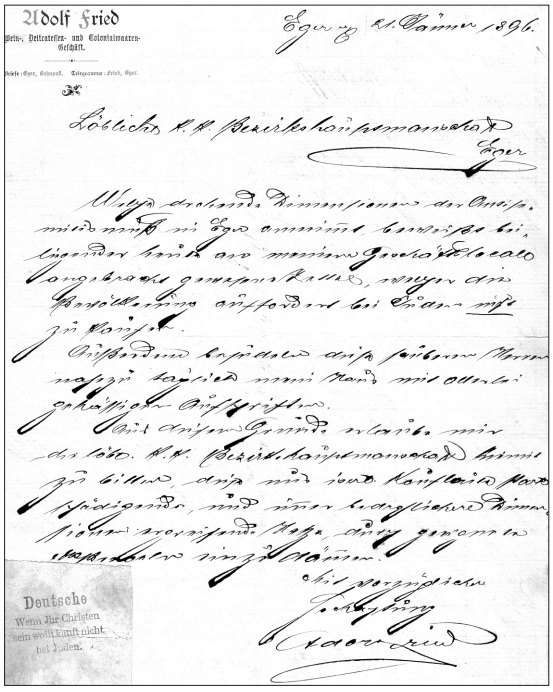

12. Stížnost židovského obchodníka A. Frieda s připojenými protižidovskými letáčky, leden 1896, SOkA Cheb

Ani školy nezůstaly ušetřeny nacionalismu a antisemitismu. V roce 1880 vznikl z podnětu schönerianů Der Deutsche Schulverein (Německý školský spolek), který financoval v jazykově smíšených oblastech německé školství.[148] Reakcí bylo založení Ústřední matice školské se stejným posláním. Obě organizace však lákaly a nabízely různé výhody dětem druhého národa, což přinášelo jen nové nepokoje.[149] V Chebu založili Německý školský spolek už v roce 1880. Silně emocionální výzvy k záchraně německého národa nemohly zůstat nevyslyšeny.[150]

Jak vypadaly vztahy německých dětí a učitelů se židovskými žáky? V roce 1898 po prošetření množících se antisemitských excesů ve společnosti, včetně poškozování majetku, vyzvalo Prezidium c.k. zemské školní rady v Čechách k dodržování školních řádů a exemplárnímu postihování antisemitských výpadů žáků, jak ve škole tak i mimo ni. Zároveň upozorňovalo učitele na to, že sami mají jít v tomto chování příkladem.[151]

Oprávněnost takovýchto nařízení dokazují znovu vzpomínky Adama Margrafa: *„Již v roce 1884 jsme se my, žáci VII. třídy gymnázia v Chebu, zajímali o německé nacionální hnutí tak, jak bylo zastoupeno Schönererem, Türkem, Ursinem, Dötzem v rakouském parlamentu. Ještě dnes si dobře pamatuji na to, že když nám byly vysvětlovány matematické permutace, vytvářeli jsme variace na slovo Schönerer. Náš učitel rytíř von Steinhausen, nám to neměl příliš za zlé, přesto se ale domníval, že bychom s tím měli ještě počkat do doby, než budeme na vysoké škole."*[152] Toto je ukázka, že i mezi učiteli se nacházeli příznivci nacionalismu a antisemitismu. Jedná se o vzpomínku z pera schönerianа, kterému na studiích ve Vídni nečinilo problém dostat se do Schönererova vlivu a který se, jak sám vzpomíná, rád oháněl v univerzitní aule holí s bronzovou Schönererovou hlavou, studenty zvanou židovská potěcha.[153] Následující text nám naopak odhalí pocity židovského dítěte vyrůstajícího v Chebu a navštěvujícího německé školy stejně jako Adam Margraf.

Báseň Huga Zuckermanna Verlorene Jugend - Ztracené mládí, už svým názvem napovídá o bezmocném a nešťastném postavení židovského chlapce a její obsah není třeba asi blíže komentovat. *„Myslím, že jsem nikdy nebyl dítě, / dítě jako ostatní, / které neznalo žádné starosti. / Nikdy jsem se netěšil ze slunečního svitu, / z kvetoucího trávníku, / nikdy jsem si nehrál na písku. // Neboť vždy,*

145 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb, prezidiální spisy (díl I.) 1882 1927, poř. č. 216, prez. č. 605, kart. č. 22 - Zabavené letáky s protičeskými výzvami, které byly vyvěšeny na chebských hostincích. Zpráva OČV v Chebu z 26. 7. 1897.*
146 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb, prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 199, prez. č. 43, kart. č. 20 - Oznámení obchodníka Adolfa Frieda z Chebu, že byly na jeho obchodě nalepeny protižidovské letáčky, 21. 1. 1896.*
147 *Tamtéž.*
148 *B. Hamann, c. d., s. 342 an.*
149 *Dějiny zemí Koruny české, II., Praha 1992, s. 128.*
150 *Egerer Zeitung ze dne 14. srpna 1880, s. 1.*
151 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb, prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, inv. č. 523, kart. č. 23 - Präsidium des k.k. Landesschulrathes in Böhmen, Nr. 23, list č. 177.*
152 *A. Míšková, c. d., s. 49 an.*
153 *Tamtéž, s. 49.*

2.vydání.indd 22 16.2.2005, 11:59

když jsem přišel na hřiště, / uvítal mě řev a povyk: / „Jdi pryč ty špinavý Žide!“ / Odcházel jsem a plakal studem. / Házeli za mnou kameny a volali: / „Styď se, ty zbabělý Žide!“ // Jednou mě popadl vztek, / uřízl jsem si v trní klacek / a chtěl jsem jim ukázat. / Vtom zvolala má matka: „Bůh nás ochraňuj! / Přivedeš nás všechny do nebezpečí! / Mé dítě, Žid musí vždy mlčet!... //.“[154] (text v německém originálu - obr. č. 13) Básník Hugo Zuckermann se narodil roku 1881 v Chebu ve významné židovské rodině a řadí se mezi nejvýraznější chebské osobnosti židovského původu vůbec.

Verlorene Jugend
Hugo Zuckermann

Ich glaub´, ich war wohl nie ein Kind,
Ein Kind, wie andre Kinder sind,
Das keine Sorgen kannte.
Ich freut´mich nie am Sonnenschein,
Ich freut´mich nie am blumigen Rain,
Ich spielte nie im Sande.

Denn wenn ich auf den Spielplatz ging,
Geschrei und Lärmen mich empfing:
„Geh´ weg, du schmutz´ger Jude!“
Ich ging und weinte ob der Schmach.
Da warfen sie mir Steine nach:
„Schäm´ dich, du feiger Jude!“

Da faßte mich ein wilder Zorn –
Ich schnitt ´nen Stecken mir von Dorn,
Ich wollt´s den Kerlen zeigen.
Da rief die Mutter: „Gott bewahr!
Du bringst uns alle in Gefahr!
Mein Kind, der Jud´muß schweigen! …“

13. *Originál básně Hugo Zuckermanna „Verlorene Jugend“, H Zuckermann Gedichte, Wien, Berlin 1917*

A nyní zpět k chebským antisemitům. Bylo by chybné se domnívat, že v Chebu vyznávali nacionalisticko-antisemitské ideály pouze schönerianí a křesťanští sociálové K. Luegra. Schönerer se stal vzorem pro mnohá uskupení ještě za svého života. V roce 1899 se sešel v Chebu první dělnický kongres, který předcházel ustavujícímu sjezdu Deutsche Arbeiterpartei in Österreich (DAP - Německá dělnická strana Rakouska) - resp. později v roce 1904 v Trutnově přejmenované Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei (DNAP - Německá nacionálně-socialistická dělnická strana). Účastníci chebského kongresu zaslali ne náhodou pozdrav také Schönererovi - *„dem Führer des deutschen Volkes der Ostmark!“* (Vůdci německého národa ve Východní Marce)[155] Centrum této strany se však posléze posunulo z Chebska na Mostecko a Ústecko. Postižení všech stran s antisemitským programem, stejně jako spolků - studentských, pěveckých, školských, sportovních aj. působících v Chebu by vydalo na samostatnou práci.

Schönerer a jeho strana dosahovali v Chebu výrazných volebních úspěchů. Zastoupení měli již stabilně v městském zastupitelstvu i v českém zemském sněmu. Už jsme zmínili rok 1897, kdy kandidoval sám Schönerer ve 4. venkovské kurii na Chebsku (volební okr. Cheb-Aš-Loket) do říšské rady. Jediné 2 mandáty v Čechách získali tehdy schönerianí v Chebu (Schönerer) a v Plané (Iro).[156] Měli celkem pět poslanců v říšské radě.[157] Snad největší úspěch zaznamenali ve volbách v roce 1901. I tehdy byl Schönerer zvolen ve 4. kurii na Chebsku. Jak vypadalo jeho volební vítězství? Hlavním protikandidátem mu byl Georg Werner, rolník z Obilné, který se pravděpodobně nemohl v agitaci svému soupeři vyrovnat.

Tab. č. 1 - **VOLEBNÍ VÝSLEDKY DO ŘÍŠSKÉ RADY V ROCE 1901, 4. VOLEBNÍ KURIE NA CHEBSKU**

	Schönerer	Werner	Ebert
Cheb a Skalná	65	14	-
Aš	29	0	-
Bečov	36	7	-
Kraslice a Nejdek	65	11	11
Sokolov a Loket	88	19	27
Celkem	283	51	38

154 *H. Zuckermann, Gedichte, Wien, Berlin 1917, s. 17.*
155 *Z. Kárník, Národní socialismus jako výraz symbiózy národního a sociálního? (K založení České strany socialistické a Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei), in: Kárník, Zdeněk (ed.): Sborník k problematice multietnicity. České země jako multietnická společnost. Češi, Němci a Židé ve společenském životě českých zemí 1848 - 1918, Praha 1996, s. 43 an.*
156 *Egerer Zeitung ze dne 20. března 1897, s. 2.*
157 *Egerer Zeitung ze dne 27. března 1897, s. 2.*

2.vydání.indd 23 16.2.2005, 11:59

Schönererovi přibylo od posledních voleb 47 hlasů[158] a schöneriáni se stali se svou převahou hlasů víceméně nejpočetnější německou stranou v Čechách co do počtu mandátů. Z jejich 21 poslanců, kteří usedli v říšské radě, jich bylo zvoleno 19 v Čechách a pouze 1 v Dolním Rakousku a 1 ve Slezsku![159] Strana změnila název na Alldeutsche Vereinigung (Všeněmecké sjednocení).[160]

I přes takovéto výsledky začínali opouštět Schönerera jeho nejvěrnější spolupracovníci, kteří pomalu přestávali akceptovat jeho fixní vize. Nestačil mu již boj s Židy a liberály, obrátil se i proti katolické církvi. Pravý Němec měl podle něho povinnost vyznávat německé náboženství - tedy luteránství, a v žádném případě sloužit katolické církvi a Habsburkům. Sám šel příkladem a přestoupil v roce 1900 k protestantismu. Tyto snahy propagoval pod heslem *„Los von Rom!"* (Pryč od Říma!).[161] Ani tento nápad, ani stále se stupňující agresivní antisemitské výpady nenalézaly žádoucí odezvu. Do opozice proti němu přešel jím založený německý Schulverein pod ochranou Karla Luegera, který se od svého bývalého kolegy zcela distancoval.[162] Největší ranou pro něj asi bylo vystoupení Karla Hermanna Wolfa v roce 1902, jenž si založil vlastní stranu Freialldeutsche (Svobodné Všeněmce), a nebo také Deutschradikale Partei (Německou radikální str.), přičemž čtyři z poslanců zvolených za schöneriány přešli k Wolfovi. Od té doby se dělili na schöneriány a wolfiány,[163] druzí jmenovaní však předstihli časem své kolegy jak počtem, tak i vlivem.

Wolf svou stranu vytvořil v Chebu až v roce 1910.[164] Zavedení všeobecného volebního práva v roce 1907, které zrušilo kuriový systém a dalo prostor sociální demokracii, znamenalo konec Schönererově poslanecké kariéře. Ve volbách do říšské rady v roce 1907 získal Schönerer osobně pouhých 909 hlasů a naopak jeho sociálně demokratický protivník Albin Dötsch 4830.[165] Ještě tristnější výsledek přinesly volby v roce 1911. Opět ve volebním okresu Cheb-Skalná-Kraslice se Georg Schönerer umístil na posledním místě s 350 hlasy a Albin Dötsch zvítězil s převahou 5171 hlasů.[166]

I přes výrazný pokles významu Schönerera a jeho strany porážku uvítaly chebské noviny Egerer Zeitung radostnými titulky *„Schönerer padl!"*. Chebským poslancem byl od roku 1907 až do roku 1918 Dr. Edmund Jäger, zástupce schöneriánské strany![167] V roce 1907 měli schöneriáni v říšské radě tři[168] a v roce 1911 čtyři poslance. Kde byli tito lidé zvoleni? „Překvapivě" na německém území Čech, Cheb nevyjímaje.[169]

Zklamaný Schönerer rezignoval a uchýlil se na svůj zámek Rosenau ve Waldviertlu v Dolním Rakousku, kde v roce 1921 zemřel,[170] a byl pohřben podle svého přání ve Friedrichsruh v Německu blízko tolik obdivovaného Bismarcka.[171]

Za 1. Československé republiky se chebští Němci připomínáním Schönerera utvrzovali ve svých všeněmeckých touhách. Například v prosinci 1921 se v Chebu konala důvěrná schůze k oslavě jeho památky spolu s pokusem obnovit stranu pod názvem Alldeutsche Volkspartei (Všeněmecká lidová strana).[172] Ta pokračovala v připomínání velmi aktivně. Namátkou v roce 1923 pořádala zájezd k hrobům Schönerera a Bismarcka[173] nebo organizovala v roce 1926 na Zelené hoře u Chebu oslavy těchto dvou „velikánů německého národa".[174]

O významu schöneriánství pro fašismus jsme se již zmiňovali. Kromě toho o něm svědčí snaha

158 *Egerer Zeitung ze dne 9. ledna 1901, s. 3.*
159 *Egerer Zeitung ze dne 19. ledna 1901, s. 1.*
160 *F. Polleroß, c. d., s. 86.*
161 *Tamtéž, s. 86.*
162 *B. Hamann, c. d., s. 357.*
163 *Tamtéž, s. 360.*
164 *Egerer Zeitung ze dne 6. ledna 1910, s. 3.*
165 *Egerer Zeitung ze dne 16. května 1907, s. 1.*
166 *Egerer Zeitung ze dne 18. června 1911, s. 2.*
167 *J. Weimann, Egerländer biographisches Lexikon mit ausgewählten Personen aus dem ehemaligen Regierungsbezirk Eger, I, Männdorf 1985, s. 241.*
168 *Egerer Zeitung ze dne 25. května 1907, s. 1.*
169 *Egerer Zeitung ze dne 21. června 1911, s. 4.*
170 *F. Polleroß, c. d., s. 86.*
171 *B. Hamann, c. d., s. 361.*
172 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb, prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 706, prez. č. 801, kart. č. 48 - Obnovení Všeněmecké strany. PZSP č. 42356 ze 16. 11. 1921, PMV č. 28994 z 9. 11. 1921, výstřižek z časop. Bohemia č. 261 z 8. 11. 1921, OÚ z 5. 12. 1921.*
173 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb, prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 839, prez. č. 572, kart. č. 50 - Pořádání zájezdu do Hamburku k hrobům Schönerera a Bismarka, PZSP č. 26307 a 30351 z 29. 9. a 13. 10. 1923, OU a četn. z 18. a 26. 10. a 10. 11. 1923.*
174 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb, prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 949, prez. č. 216, kart. č. 53 - Protistátní Bismarkovy a Schönererovy oslavy pořádané na vrchu Grünberku - osada sv. Anna u Pelhřimova. PZSP č. 6599 a 11336 z 12. 3. a 5. 5. 1926, OÚ a četn. Pomezí z 12., 18., 22. 3., 1. 4., 8. a 11. 5. 1926, polic. kom. Cheb ze 7. 5. 1926.*

2.vydání.indd 24 16.2.2005, 11:59

historické komise Sudetoněmeckého vlastivědného ústavu v Liberci ve 40. letech zachovat zde několikrát citované vzpomínky Adama Margrafa, které měly zůstat jako doklad pro věky budoucí,[175] nebo i jména ulic v době nástupu fašismu. Vedle ulice K. Henleina, náměstí A. Hitlera se v Chebu objevila také ulice Ritter von Schönerer (dnes ul. 9. května). dubna),[176] ačkoliv „hrdý rytíř" odmítl kdysi jmenování čestným občanem Chebu s odůvodněním, že by se musel stydět být ještě jeden jediný den čestným občanem tohoto města.[177] V letech 1938 - 1945 by byl jistě pyšný na jeho obyvatele a čestné občanství by asi s nadšením přijal, neboť Cheb patřil mezi první města prohlášená za judenrein, očištěná od Židů,[178] stejně jako od sociálních demokratů a jiných živlů.

Toto téma prozatím uzavřeme verši Adama Margrafa, které napsal v roce 1887: *„Když Židé vysáli zaslíbenou zemi přinesli bouři na evropský břeh. Zde tomuto drzému davu kynula bohatá kořist a bohaté i chudé hladově zaplavila tato smečka zběsilá. Tehdy vzplál opravdový boj proti tomuto soužení, ale nepodařilo se zvítězit do dnešního dne. Ne, již déle netrp tuhle ostudu, německý národe a vyžeň ze své země tohle národní utrpení.*"[179]

175 A. Míšková, c. d., s. 48.
176 H. Sturm, c. d., s. 444.
177 Egerer Zeitung ze dne 13. května 1907, s. 1.
178 Der Stürmer, č. 51, prosinec 1938, s. 10.
179 A. Míšková, c. d., s. 48.

2.vydání.indd 25 16.2.2005, 11:59

Sionismus

Ve 2. polovině 19. století, kdy velká část Židů viděla jediné východisko v asimilaci, vystoupili někteří s převratnou myšlenkou, která vyzývala k cestě opačné. Židé si měli uvědomit svoji příslušnost k židovskému národu a bojovat za obnovení své historické vlasti v Palestině. První formuloval veřejně tuto myšlenku pod vlivem socialistických ideálů Moses Hess v knize Rom und Jerusalem, vydané v Lipsku roku 1862,[180] která však nevyvolala u příslušníků jeho generace téměř žádnou odezvu. V Rusku na počátku 80. let 19. století po vlně krvavých pogromů vyslovuje lékař a politický spisovatel Leon Pinsker veřejně, že jedinou cestou, jak překonat antisemitismus, je vlastní národní nezávislost. V této době zakládá v Mogilevu sionistický spolek Chovevej Cion (Přátelé Sionu)[181], který existoval později nejenom v Rusku, ale také v Rumunsku. V roce 1882 se první průkopnická skupina z Charkova Bilujim usadila v Palestině. Situace sídlišť založených těmito židovskými přistěhovalci byla velmi neutěšená a nesnáze se podařilo překonat jen díky pomoci barona Edmonda Rothschilda z Paříže.[182]

Započal důležitý proces znovuoživení hebrejštiny, do té doby výlučně psaného a posvátného jazyka. Obnovení hovorové hebrejštiny se stalo koncem 70. let 19. století průkopnickým dílem Eliezera Ben - Jehudy. Otázka výslovnosti se vyřešila ve prospěch sefardského způsobu. Vzhledem k tomu, že společný jazyk je nepostradatelným elementem při tvorbě státu, splnila se díky tomu jedna z nejdůležitějších podmínek, které určovaly následující osudy sionistických plánů. Trvalo dlouho než na tuto změnu většina sionistů přistoupila a vlastně ještě dnes se setkáváme s odmítáním používání hebrejštiny v každodenní komunikaci především v okruhu ultrazbožných Židů.[183] Sám Theodor Herzl si představoval, že oficiálním jazykem v Palestině bude němčina. Teprve v roce 1913 se ujednotily názory týkající se jazyka a bylo rozhodnuto o používání novohebrejštiny. I přesto jsou všechny knihy a spisy sionistických organizací do roku 1917 (Balfourova deklarace) psány německy a teprve ve třicátých letech se vyskytuje častěji angličtina a hebrejština.[184]

Zakladatelem sionistického hnutí, lépe řečeno tzv. politického sionismu, je bezpochyby Theodor Herzl (1860, Budapešť - 1904, Vídeň). Původně zastánce emancipace a asimilace zažil v Paříži, kde pracoval jako dopisovatel vídeňských liberálních novin Neue Freie Presse, Dreyfussovu aféru, což ho přimělo, aby se přiklonil k sionistickým ideálům. Pod dojmem tohoto honu na čarodějnice sepsal v roce 1896 své stěžejní dílo Der Judenstaat. Versuch einer modernen Lösung der jüdischen Frage (Židovský stát. Pokus o moderní řešení židovské otázky). Vyjádřil zde své mínění na život v zemi židovských předků v Erec Israel. Tyto představy nadchly ve své době především mladé židovské intelektuály ve střední Evropě a východní Židy, kteří začali v Herzlovi vidět svého vůdce.[185] Na druhé straně velké množství převážně asimilovaných Židů zaujalo odmítavé stanovisko.[186]

Z Herzlovy iniciativy se konal v roce 1897 1. sionistický kongres v Basileji, jehož se zúčastnilo 204 sionistů.[187] Kongresy se svolávaly od té doby pravidelně a později byla ustavena Světová sionistická organizace (SSO) s vlastním znakem, vlajkou, hymnou (Hatikva) a programem.[188] Sídlem sionistického vedení se stala do roku 1905 Vídeň, následoval Kolín nad Rýnem, Berlín a po první světové válce byl zvolen Londýn.[189] V roce 1898 se kongres usnesl na založení židovské koloniální banky se sídlem v Londýně a kongres v roce 1901 rozhodl o vzniku národního fondu určeného k zakupování půdy v Palestině.[190] Do poloviny 20. let 20. století se vyskytlo na 36 náhradních návrhů oblasti, kde měl být vybudován nový židovský stát - například Keňa, Madagaskar, Argentina aj., které byly však zamítnuty.[191]

Sionismus vznikl jako jeden z mnoha národních nacionalismů, jichž byla Evropa na konci 19. století plná. Netěšil se od začátku bezvýhradné podpoře ani u židovských souvěrců ani na mezinárodním poli. Sionisté byli dlouho mezi Židy menšinou a pohlíželo se na ně zčásti jako na utopisty. Úspěšnému pokračování započatého procesu napomohly již zmíněné pogromy v Rusku

180 *Geschichte der jüdischen Kultur, s. 218.*
181 *R. Wlaschek, Juden, s. 63.*
182 *Geschichte der jüdischen Kultur, s. 218.*
183 *E. Barnavi, Atlas univerzálních dějin židovského národa od časů biblických praotců do současnosti, Praha 1995, s. 200.*
184 *R. Wlaschek, Juden, s. 64 an.*
185 *Roš chodeš. Věstník ŽNO v Československu, č. 52, červen 1990, s. 6.*
186 *R. Wlaschek, Juden, s. 63.*
187 *Ottův slovník naučný, XXIII, Praha 1905, s. 201.*
188 *Newman, Já'akov, Sivan, Gavri'el, c. d., s. 182.*
189 *R. Wlaschek, Juden, s. 65.*
190 *Ottův slovník naučný, XXIII, s. 201.*
191 *E. Barnavi, Atlas, s. 202.*

2.vydání.indd 26 16.2.2005, 11:59

1881-82 a přetrvávající násilnosti v tomto regionu, což dávalo impuls k stále častější emigraci do Palestiny. Sílící antisemitismus vyvolal deziluzi u židovské inteligence a elity nad výsledky emancipace. Sionistický nacionalismus dával naději na vytvoření jednotného státního útvaru založeného na národním principu, který by se nacházel na konkrétním území. Kromě toho zde hrála nezanedbatelnou roli také historická a náboženská tradice, kterou se sionistům v propagaci podařilo s úspěchem využít.[192]

I když tyto teze jsou poněkud zjednodušené a nevystihují jemné nuance a odlišnosti v pojetí a přijímání hnutí, jak po stránce regionální a obsahové, tak i z hlediska společenských vrstev, můžeme vycházet z tohoto základu dále pro postihnutí situace v českých zemích a konkrétně i v Chebu.

V českých zemích se setkával antisemitismus český a německý s pokusy o asimilaci s oběma národy. Pro 2. polovinu 19. století je typickým rysem české společnosti nacionalismus a s ním ruku v ruce kráčející antisemitismus. Je zajímavým jevem, že do roku 1918 podporovali sionismus takřka výhradně německy mluvící Židé.[193] Na česky mluvící Židy měl sionismus zpočátku téměř mizivý vliv. Prvního kongresu v Basileji v roce 1897 se zúčastnil pouze jediný kandidát z Čech, dr. David Neumark z Rakonic a 11 delegátů z Moravy a Slezska. Posledního sionistického kongresu ve Vídni (1913) před začátkem 1. světové války se zúčastnilo 9 delegátů z Čech a 10 z Moravy a Slezska. Zde však hraje rozhodující úlohu fakt, že kromě zástupců z Prahy se jednalo výhradně o Židy z německy mluvících oblastí.[194] Odpověď na otázku, proč tomu tak bylo, bychom mohli nalézt v průběhu procesu emancipace a asimilace na jedné straně a vzrůstajícího antisemitismu na straně druhé. Židé se o asimilaci s Němci snažili mnohem déle než s Čechy. Přispěla k tomu germanizace od doby vlády Marie Terezie a Josefa II., která způsobila, že český národ ani nemohl být perspektivním asimilačním prostředím v oblasti kulturní či hospodářské. V 19. století se situace změnila, ale přesto se i nadále mnoho Židů asimilovalo kulturně více s Němci. Je to přirozené, neboť integrace s malým středoevropským národem by znamenala přijetí jeho národních ideálů a postavení se do opozice proti dvěma jazykově a kulturně příbuzným velmocím. Úrovní kultury se Češi, co si budeme nalhávat, německé zdaleka nevyrovnali. Dá se říci, že česká asimilace trvala pouze několik málo desetiletí, a proto zde deziluze a nevíra v asimilaci nastoupila později, než v německých oblastech. To ovlivnilo samozřejmě také úspěšnost přijetí sionismu, který nalezl úrodnou půdu právě mezi německy mluvícími souvěrci na našem území. Dokladem je mimo jiné činnost spolku Volksverein Zion, který měl sice některé odbočky v českých městech jako Dobříš, Kolín, Kutná Hora, ale aktivně působily tyto sionistické skupiny hlavně v Praze a v německy mluvících okresech. Německy vycházel od roku 1907 sionistický týdeník Die Selbstwehr,[195] mezi jehož čtenáře se v pozdějších letech řadili i mnozí chebští Židé.[196] Česky vycházel pouze v letech 1913 - 14 čtrnáctideník Židovské listy. Počet periodik tohoto druhu samozřejmě ve 20. a 30. letech stoupl.

Studenti se stali prvními aktivními nositeli sionismu. Již v letech 1894-96 založili v Praze židovský národní studentský spolek Makkabäa, na nějž navázala v roce 1898 další studentská organizace Bar Kochba. Jejím úkolem bylo získávání nových mladých studentů pro ideály sionismu. Jako jeden z čelných představitelů Bar Kochby vynikal Max Brod.[197] Tomuto spolku poskytovala finanční příspěvky také ŽNO v Chebu.[198] Sionistické aktivity mezi studenty pěstovali ve větší míře studenti německé univerzity v Praze, kterou navštěvovalo mnohem více židovských studentů než Českou univerzitu. Teprve v roce 1909 založilo několik členů Bar Kochby na české univerzitě skupinu Theodora Herzla.[199]

Vzhledem k tomu, že práce „Bar Kochby" se orientovala především na vzdělání (studium hebrejštiny apod.) a většina činností se pohybovala v intelektuální rovině, spojili se radikálnější studenti v roce 1903 v obranné sdružení židovských studentů všech pražských vysokých škol pod názvem Barissia. Členové Barissii byli ochotni bránit svoji osobní čest i v souboji se zbraní v ruce. Usilovali o šíření sionismu i mimo hlavní město a univerzitu. Zřizovali tzv. středoškolské jednoty v Teplicích, Chomutově, Plzni, tedy v severních a západních Čechách, kde žilo převážně německy mluvící obyvatelstvo. V Karlových Varech se stali spoluzakladateli Židovského akademického klubu (Jüdisch-

192 *Tamtéž, s. 198.*
193 *M. Riff, Český antisemitismus a židovská odezva před rokem 1914, Střední Evropa 10, č. 41, 1994, s. 60.*
194 *Tamtéž, s. 60.*
195 *Tamtéž, s. 60.*
196 *A. Lev, dopis ze dne 20. 11. 1997, Ramat Gan, Izrael.*
197 *R. Wlaschek, Juden, s. 66.*
198 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38.*
199 *M. Riff, c. d., s. 60.*

2.vydání.indd 27 16.2.2005, 11:59

Akademischer Klub).[200] Členem Barissii byl coby student Paul Löwy, syn posledního představitele chebské ŽNO Eduarda Löwyho a pozdější vynikající umělec. Jeho neteř, paní Pavlová, vzpomíná půvabně na jednu z rodinných historek, jak Paul přijel do Chebu se zraněním na tváři, způsobeném při šermířském souboji s antisemitsky laděnými studenty, a kterak ho jeho matka vyzbrojená deštníkem uvítala na nádraží.[201]

V Chebu, jak je zřejmé z předchozí kapitoly, nabýval německý antisemitismus umocněný nenávistí k Čechům koncem 19. století na intenzitě. Již zmíněný Hugo Zuckermann je příkladem člověka nespokojeného s asimilací, který je nadšen sionistickými ideály a zároveň zůstává věrným poddaným monarchie. V takovém rozpoložení se do vzniku Československa nacházelo mnoho mladých židovských intelektuálů. Hugo Zuckermann patřil mezi vůdčí osobnosti sionistického hnutí v Chebu. V roce 1900 spoluzakládal v Chebu spolek Ahavath Zion.[202] Jeho dílo se neomezilo jen na Cheb. Častěji pobýval a pracoval ve Vídni. Ve sbírce vydané po jeho smrti se objevují básně jako Makkabäer (Makabejci), Theodor Herzl či Psalm (Žalm) s veršem *„Erbaue Zion wieder!“* (Vybuduj nový Sion!).[203] 23. prosinec, den, ve kterém zemřel v roce 1914 Hugo Zuckermann, vyhlásil spolek Ahavath Zion v Chebu provždy svým smutečním a vzpomínkovým dnem.[204]

Spolek Ahavath Zion měl sídlo v Chebu.[205] Název znamenal v překladu Láska k Sijónu a vycházel z obliby většiny sionistických organizací dávat si hebrejská jména. Je možné, že se nechali inspirovat i prvním moderním hebrejským románem Abrahama Mapua Ahavath Zion (1853).[206] Jednací řečí byla němčina! Spolek se staral o *„pomoc a šíření duchovních a materiálních zájmů židovských věřících“*. Spolupracovali se sdruženími podobného zaměření, pořádali debatní večery a přednášky o sionismu, zprostředkovávali sionistické noviny, snažili se zřídit vlastní knihovnu a vytvořili samostatnou ženskou sekci spolku. Agitovali mezi svými židovskými přáteli a známými, přičemž se snažili podporovat jejich i vlastní národní sebevědomí.[207] Za zakladatele spolku se považovalo prvních 10 členů, kteří měli do konce svého života poradní hlas v generálním shromáždění. Přijímáni směli být pouze Židé od 18 let. Měli povinnost platit měsíčně příspěvky, jejichž výši určovalo generální shromáždění. Jestliže někdo půl roku neplatil,

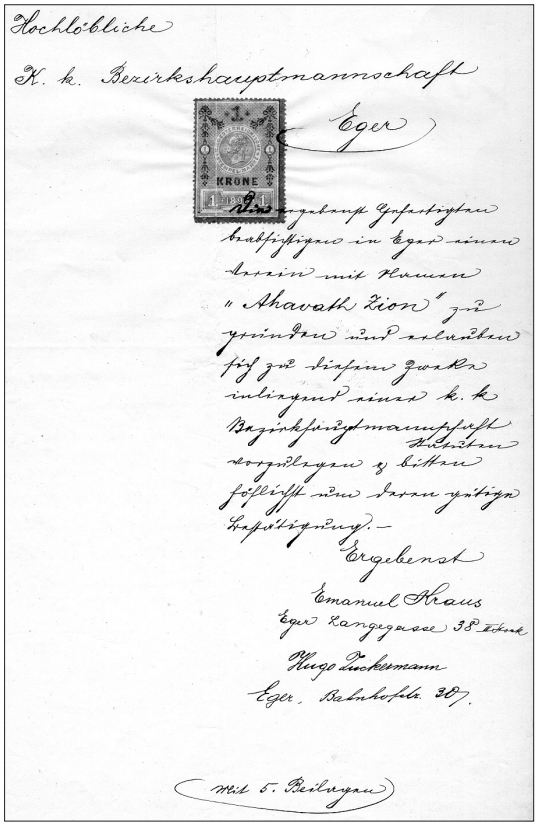
Hochlöbliche
K. k. Bezirkshauptmannschaft
Eger
KRONE
Ergebenst
Emanuel Kraus
Eger Langegasse 38 II Stock
Hugo Zuckermann
Eger, Bahnhofstr. 30/.
Mit 5. Beilagen

14. *Žádost o schválení stanov spolku Ahavath Zion, podpis Hugo Zuckermanna a razítko spolku OkA Cheb*

200 *R. Wlaschek, Juden, s. 66 an.*
201 *Interview s Lilly Pavlovou ze 6. a 7. března 1998 v Chebu.*
202 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 128, kart. č. 11 - Verein Ahavath Zion, Cheb 1900 - 1938.*
203 *H. Zuckermann, Gedichte, Wien 1917, s. 108 an., 30 ann., 15.*
204 *Egerer Zeitung ze dne 28. prosince 1914, s. 4.*
205 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 128, kart. č. 11 - Verein Ahavath Zion, Cheb 1900 - 1938, stanovy spolku.*
206 *E. Barnavi, Atlas, s. 200. Abraham Mapu (1808 -1867) židovský autor pocházející z Ruska. Román zobrazoval život svobodných židovských zemědělců v Izraeli a stal se téměř bestsellerem několika generací východožidovské mládeže. Představuje také vrchol haskaly (židovského osvícenství) v Rusku.*
207 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 128, kart. č. 11 - Verein Ahavath Zion, Cheb 1900 - 1938, stanovy spolku.*

2.vydání.indd 28 16.2.2005, 11:59

ztrácel nárok na členství. Kromě toho hradili každoročně tzv. šekelový příspěvek minimálně 1 korunu, jehož zaplacení opravňovalo k účasti na volbě delegátů sionistického kongresu. Tzv. příznivci dávali spolku ročně 5 korun, ale neměli ani aktivní, ani pasivní volební právo jako řádní členové. Kromě toho získával spolek finance z darů a dobročinných a zábavních akcí jako plesů apod. Například v březnu roku 1923 uspořádali dětskou dobročinnou slavnost spolu s večerním plesem pro dospělé, nebo v listopadu 1926 slavnostní odpoledne židovské mládeže plnou recitace a dětského zpěvu (vstup dospělí 5 a děti 3 koruny). Generální shromáždění volilo původně každý rok předsedu a jeho zástupce, pokladníka, jednatele spolku a ještě dva členy představenstva. Později také knihovníka, komisaře národního fondu, dva přísedící a dva kontrolory. V roce 1927 měl spolek celkem 256 členů - 128 mužů a 128 žen,[208] tedy z celkového počtu 600 Židů žijících v Chebu úctyhodné zastoupení. Měli bychom však počítat s tím, že členy spolku se mohli stát i Židé z blízkého okolí.[209]

Kromě spolku Ahavath Zion, jenž působil v Chebu do konce 30. let, existovalo v Chebu za 1. Československé republiky ještě několik organizací, propagujících ideály sionismu. Předně se jednalo o židovský tělocvičný spolek Makabi,[210] mládežnickou jednotu Svaz židovských skautů - Techeleth-Lavan, zvaný též Blau-weiß (Modro- bílí),[211] známé ženské sdružení WIZO.[212] V politické rovině zde kandidovala židovská politická strana, která se v žádném případě netěšila absolutní podpoře všech židovských obyvatel města.[213] Židovskými politickými stranami a činností těchto židovských spolků v Chebu se budeme podrobněji zabývat v prvních dvou podkapitolách V. kapitoly Situace v Československu a Chebu po vyhlášení samostatného státu.

Jmenované spolky se podílely na společenském i duchovním životě židovské komunity, působily na židovskou mládež a organizovaly různé přednášky. Například v březnu 1913 se konala z iniciativy spolku Ahavath Zion přednáška generálního sekretáře světové sionistické organizace Kurta Blumenfelda Zukunft der Juden (Židovská budoucnost),[214] nebo zde přednášel ve třicátých letech Max Brod na téma Rassentheorie und Judenfrage (Rasová teorie a židovská otázka).[215] Zvali na oslavu židovských svátků jako chanuky[216] nebo purimu, určeného především dětem[217] většinou s bohatým kulturním programem. Někteří mladí Židé z Chebu prokazatelně odjížděli do Palestiny budovat svoji vlast.[218]

Na ŽNO v Chebu se obracely se žádostmi o finanční příspěvky jak tyto místní organizace, tak již zmiňované sdružení studentů Bar Kochba nebo spolek židovských studentů Mensa Academica, Společnost přátel hebrejské univerzity v Jeruzalémě aj. Spolek Ahavath Zion v roce 1926 dokonce požádal o povolení umístit kasičku na příspěvky Židovskému národnímu fondu na nákup půdy v Palestině do vestibulu synagogy.[219] Bohužel nevíme, zda to bylo povoleno. Je zřejmé, že si sionisté v Chebu vydobyli určitou pozici. Především díky práci s mládeží ovlivňovali zčásti smýšlení židovských obyvatel města, ne však bezmezně! Sčítání lidu z roku 1930 odkrývá druhou stránku věci, neboť k židovské národnosti se v Chebu přihlásilo pouze 75 osob[220] z celkového počtu asi 500 Židů zde žijících. Kdyby měl sionismus a sionistická hnutí tak veliký vliv, přihlásilo by se k židovské národnosti jistě více lidí. S trochou přehánění můžeme konstatovat, že v Chebu žilo v roce 1930 75 sionistů. Samozřejmě, že problematika národnosti byla mnohem složitější a souvisela v první řadě s asimilací, s jazykem, který používali lidé v denním životě.

208 *Tamtéž.*
209 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 689, sign. 5/4, kart. č. 359 - Židovské náboženské obce 1916 - 1930.*
210 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 537, kart. č. 26 - Jüdische Sportvereinigung „Makabi", Cheb 1921 - 1938.*
211 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 525, kart. č. 25 - Verband der jüdischen Skauts Techeleth -Lavan in Eger 1937.*
212 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 206, kart. č. 14 - Jüdische Frauen Landesorganisation für Böhmen, skupina Cheb 1930 - 1938.*
213 *Egerer Zeitung ze dne 20. dubna 1920, s. 1.*
214 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934.*
215 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 1938.*
216 *Egerer Zeitung ze dne 14. prosince 1910, s. 4. Chanuka - „svátek zasvěcení" nebo také „slavnost světel". Jedná se o osmidenní svátky, které probíhaly ve druhé polovině prosince. Připomínají úspěšné makabejské povstání proti náboženské perzekuci vyvolané helenizovanými Syřany za Antiocha IV. Epifana (2. stol. př. n. l.). Hlavním chanukovým obřadem je zapalování světel umístěných na lampě - menoře - jednoho o prvním večeru, druhého o druhém atd., až je jich o posledním večeru (v předvečer osmého dne) rozsvíceno osm. Tato světla se nesmějí k ničemu využívat a je zvykem, že zatímco svítí, děti si hrají s káčou a dostávají peněžité dárky.*
217 *Egerer Zeitung ze dne 25. března 1911, s. 4. Purim - svátek na začátku března, který ustanovil Mordechaj na památku toho, jak Boží prozřetelnost zachránila Židy v perské říši před úplným vyhlazením z rukou Hamana, místokrále Achašverošova. (vypráví Kniha Ester 9:20 atd.) Dodržují se rozmanité zvyky. Pojídají se zvláštní jídla, jako solený hrách a fazole, trojhranné koláčky a koblihy plněné sladkou směsí máku, datlí a švestek, známé jako „Hamanovy uši". Děti dostávají peněžní dárky aj. U Aškenázských Židů převládá o tomto svátku už od středověku karnevalová atmosféra, umožňující jinak usedlým účastníkům navlékat si maškarní úbory, dívat se na rozverné „Purim-špíl", jíst a pít a odříkávat parodie. Proto se o purimu často mluvilo jako o „židovském masopustu", avšak jen na základě vnější podobnosti.*
218 *A. Lev, dopis ze dne 20. 11. 1997, Ramat Gan, Izrael.*
219 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde, 1927-38.*
220 *SOkA Cheb, Archiv města Cheb 1849 - 1938, R 340, inv. č. 376, kart č. 1449 - Volkszählungsakten 1930.*

2.vydání.indd 29 16.2.2005, 11:59

Založení Židovské náboženské obce (ŽNO) v Chebu

Chebští Židé vypovídaní v minulosti z města se v hojném počtu usazovali většinou v okolních menších obcích, kde posílili již existující obce, v Kynžvartu, Kynšperku nad Ohří, Úbočí, Šitboři, Chodové Plané nebo Lomničce.[221] Díky úspěchům emancipačního hnutí jim bylo ve 2. polovině 19. století umožněno stěhovat se do větších měst, kam měli dosud vstup zakázán. Cheb, poté co prodělal od počátku 19. století silné úpadkové období jak politicky, tak hospodářsky, se začal opět ekonomicky vzmáhat. Pokrok a návrat k prosperitě okrajovému provinčnímu městu zajistila až výstavba železnice započatá v 60. a 70. letech 19. století. Výhody důležitého železničního uzlu znamenaly první podnět k rozběhnutí podnikatelských aktivit. Postupně vzrostl počet obyvatel a po zboření středověkých městských hradeb byla zahájena nová výstavba města.[222] Výhody z toho plynoucí znamenaly předně znamenité podmínky pro obchod všeho druhu a přilákaly do Chebu v hojné míře židovské podnikatele z blízka i z daleka. Nastal opačný proces než ve středověku. Sousední židovské obce se začaly vylidňovat, některé byly časem pro nedostatek členů dokonce zrušeny a v Chebu se vytvořilo nové početné židovské společenství.

Jako první Žid, který se v Chebu po staletích směl usadit, je uváděn v roce 1853 Ariel Löwy z Kynžvartu. Zabýval se bankovnictvím a koupil ve městě 2 domy.[223] Je však téměř jisté, jak bylo uvedeno výše v závěru kapitoly Pogrom v roce 1350, jeho důsledky a další vývoj, že i přes oficiální stanovisko zakazující Židům usadit se ve městě byla udělena koncem 18. století výjimka rodině Emanuela Oppenheimera. Podobně nalezená zásnubní listina ze 30. října 1796 Izáka Hellera a Rachel Bochlowitzerové, dcery Israele Bochlowitzera, potvrzuje domněnku, že zde i před rokem 1853 smělo žít několik rodin.[224] Ve 2. díle knihy Města a městečka v Čechách, Moravě a ve Slezsku Karla Kuči je uvedeno, že v Chebu v roce 1849 žily celkem tři rodiny, což by zhruba odpovídalo zde popsaným případům.[225]

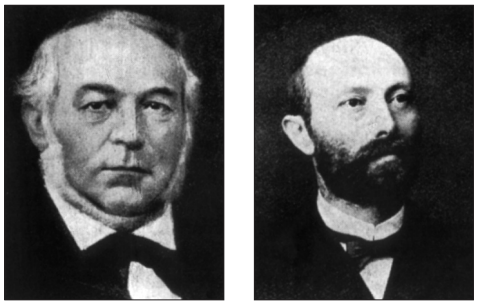

15. Naphtali Zuckermann a Leopold Gottlieb
H. Gold, Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a přítomnosti, Brno-Praha 1934

Za zakladatele ŽNO v Chebu jsou považováni Naphtali Zuckermann (obr. č. 15) a Heinrich Bloch. V Schulgasse č. 45 (dnes Školní ul.), od roku 1854 domě prvně jmenovaného, se vytvořilo středisko židovského náboženského a společenského života v Chebu. Pohostinnost patřila i cizím Židům, kteří zavítali do města. Jedna z místností byla zařízena jako školní učebna a probíhalo zde vyučování náboženství. V 60. letech 19. století se v domě konaly bohoslužby v přestavěné podkrovní místnosti. Součástí bohoslužeb byl také sborový zpěv, tudíž se jednalo o reformovaný způsob židovského náboženství. Sbor i vyučování měl na starost učitel a kantor, jehož jméno neznáme a který údajně v roce 1867 opustil město.[226]

Nejprve se vytvořil pouze náboženský spolek,[227] jehož stanovy schválilo c. k. vysoké místodržící dne 1. září 1862. Prvním představitelem spolku a správcem modlitebny se stal Naphtali Zuckermann.[228] Není známo, jak dlouho tyto funkce zastával, ale při slavnostním vysvěcení nové synagogy v sále bývalého hostince Zur böhmischen Krone (U české Koruny) v Lodní ulici v roce 1870 již promluvil nový představitel náboženského spolku Leopold Kohner.[229]

Neustálý nárůst židovského obyvatelstva ve městě předznamenal potřebu přeměnit stávající náboženský spolek v ŽNO. Zvláštní výbor dostal za úkol vypracovat text stanov. Během roku 1871

221 A. Wilkowitsch, Geschichte, s. 124.
222 H. Sturm, c. d., s. 336 an.
223 A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre Kultusgemeinde, in: Egerer Jahrbuch 1920, s. 27.
224 Tamtéž, s. 27.
225 K. Kuča, Města a městečka v Čechách, Moravě a ve Slezsku, II, Praha 1997, s. 371.
226 A.Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 27 an. Zde je nutné upozornit na problém vzniklý při překladu slova „der Abgang", které může znamenat jak odchod, tak i úmrtí. Bohužel nelze srovnáním s jiným pramenem určit, co se tehdy skutečně stalo.
227 Židovský náboženský spolek - označení pro nepříliš početnou žid. náboženskou pospolitost (musí mít nejméně 10 mužů, počet nezbytný ke čtení Tóry) s vlastní modlitebnou a případně i kantorem, ustavenou v místě bez ŽNO.
228 A.Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 28.
229 Tamtéž, s. 29.

2.vydání.indd 30 16.2.2005, 11:59

byl hotov, 2. srpna 1872 je schválilo pražské místodržitelství[230] a konečně 1. září 1872 byla oficiálně založena ŽNO v Chebu.[231]

Mezitím bylo 18. září 1871 zvoleno nové představenstvo a na základě těchto voleb se prvním předsedou ŽNO v Chebu stal výše jmenovaný Heinrich Bloch. Jména zbývajících členů představenstva stojí na prvním výtisku stanov z roku 1872.[232] (obr. č. 16) Stanovy obsahovaly hlavní zásady potřebné k fungování a organizaci obce. Patřily sem nezbytně finanční závazky členů. Ti platili každý rok v dubnu a v říjnu příspěvky, jejichž výši individuálně určoval předseda obce a tři důvěryhodní muži z představenstva. Dále různé nepravidelné příspěvky a dary, určené pro rozvoj obce, zajištění konání židovských obřadů či pro podporu chudých Židů místních i cizích a ostatních členů nacházejících se v těžké životní situaci. Stanovy stanovily, kdo směl být přijat za člena obce, jakým způsobem mělo probíhat vyučování náboženství, pohřeb a řešily otázku voleb představenstva ŽNO. To svolávalo každoročně o židovských svátcích pod zelenou[233] generální shromáždění, které seznamovalo členy s výsledky celoroční práce. Funkční období členů výboru i správce chrámu, voleného pouze předsednictvem, trvalo tři roky. Mohli být ale opět zvoleni. Generální shromáždění se svolávalo, když se rozhodovalo o větších finančních výdajích na stavby nebo přestavby objektů patřících ŽNO. Ženy měly sice volební právo, ale jen takovým způsobem, že daly plnou moc většinou svému manželovi (když byly vdané), který za ně volil. Pasivní volební právo neměly vůbec. V případě sporů rozhodovalo vždy představenstvo. Byl-li spor namířen proti jeho nařízení, přišel ke slovu rozhodčí soud. Každá ze svářících se stran určila dva muže starší 24 let a potom se společně shodly na pátém hlavním rozhodčím.

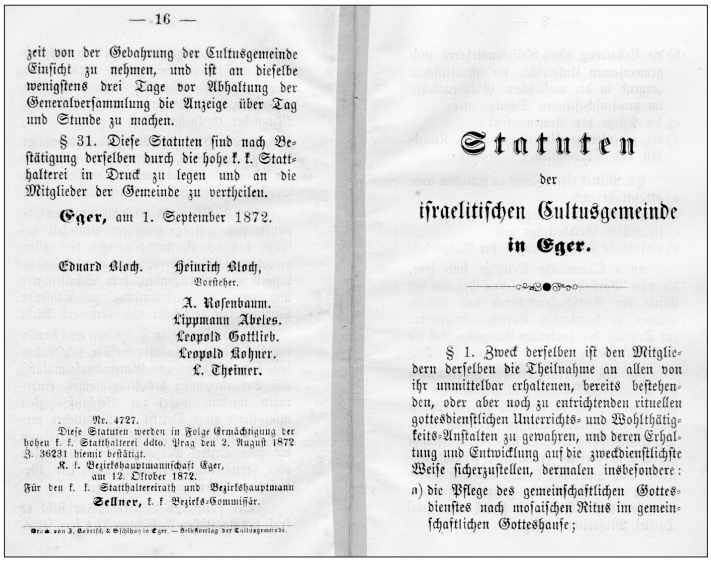

— 16 —

zeit von der Gebahrung der Cultusgemeinde Einsicht zu nehmen, und ist an dieselbe wenigstens drei Tage vor Abhaltung der Generalversammlung die Anzeige über Tag und Stunde zu machen.

§ 31. Diese Statuten sind nach Bestätigung derselben durch die hohe k. k. Statthalterei in Druck zu legen und an die Mitglieder der Gemeinde zu vertheilen.

Eger, am 1. September 1872.

Eduard Bloch. Heinrich Bloch, Vorsteher.

A. Rosenbaum.
Lippmann Abeles.
Leopold Gottlieb.
Leopold Kohner.
L. Theimer.

Nr. 4727.
Diese Statuten werden in Folge Ermächtigung der hohen k. k. Statthalterei ddto. Prag den 2. August 1872 Z. 36231 hiemit bestätigt.
K. k. Bezirkshauptmannschaft Eger,
am 12. Oktober 1872.
Für den k. k. Statthaltereirath und Bezirkshauptmann
Sellner, k. k. Bezirks-Commissär.

Druck v. J. Hedrich & Spießhan in Eger. — Selbstverlag der Cultusgemeinde.

Statuten
der
israelitischen Cultusgemeinde
in Eger.

§ 1. Zweck derselben ist den Mitgliedern derselben die Theilnahme an allen von ihr unmittelbar erhaltenen, bereits bestehenden, oder aber noch zu errichtenden rituellen gottesdienstlichen Unterrichts- und Wohlthätigkeits-Anstalten zu gewahren, und deren Erhaltung und Entwicklung auf die zweckdienstlichste Weise sicherzustellen, dermalen insbesondere:

a) die Pflege des gemeinschaftlichen Gottesdienstes nach mosaischen Ritus im gemeinschaftlichen Gotteshause;

16. Stanovy ŽNO v Chebu z roku 1872, SOkA Cheb

Původně směli být členy ŽNO všichni Židé žijící v Chebu a nejbližším okolí, *„nejdále z hodinu cesty od Chebu vzdálených míst“*, kteří se ucházeli o členství, platili příspěvky a zavázali se plnit povinnosti k obci.[234] Zákon z roku 1890 rozšířil území, na kterém měla ŽNO v Chebu pečovat o židovské věřící, což v sobě zahrnuly i nové stanovy ŽNO z roku 1896. V soudním okrese Cheb měla na starost tyto obce: Mýtina, Potočiště, Cheb, Jesenice, Háje, Hroznatov, Salajna, Maškov, Palič, Pelhřimov, Okrouhlá, Všeboř, Velká Šitboř, Pomezí, Dolní Hraničná, Tůně, Rathsam, Jindřichov, Chocovice. Každý Žid s bydlištěm v některé z těchto obcí mohl být členem ŽNO v Chebu, vše záviselo na jeho finanční situaci. Nemohl-li platit příspěvky, měl i přesto nárok na rituální obřady či návštěvu vyučování náboženství, ovšem za vyšší cenu než řádní, platící členové. Proto máme vždy rozdíl mezi počtem duší a povinně přispívajícími členy,[235] a proto už kupříkladu v roce 1873 uváděly rakousko-uherské statistiky 93 členů (47 mužů a 47 žen)[236] chebské ŽNO, ačkoliv celkový počet Židů žijících v Chebu překračoval 200 osob.[237]

230 Tamtéž, s. 30.
231 Adreßbuch der Stadt Eger, Asch 1910, s. 23.
232 SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 620, kart. č. 184 - Židovská náboženská společnost Cheb a Fr. L. 1885 - 1898, stanovy ŽNO z roku 1872.
233 Podzimní svátek „pod zelenou“, nebo také sukot - „svátek stanů“, je z doby, kdy Židé putovali po poušti, jakési díkůvzdání za úrodu. Jelikož neměli pevná bydliště, stavěli si „suky“, stany - chatičky z větví, kde jedli, pili víno, bavili se a dokonce někdy i spali. Slaví se krátce po židovském Novém roce, Roš ha-šana a Jom kipur, Dni smíření - blíže viz. pozn. 300.
234 SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 620, kart. č. 184 - Židovská náboženská společnost Cheb a Fr. L. 1885 - 1898, stanovy ŽNO z roku 1872.
235 SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 689, sign. 5/4, kart. č. 359 - Židovské náboženské obce 1916 - 1930, stanovy ŽNO z roku 1896, s. 1 an.
236 G. A. Schimmer, Statistik des Judenthums im Reichsrathe vertretenen Köngreichen und in den Ländern, Wien 1873, s. 38.

2.vydání.indd 31 16.2.2005, 11:59

Kdo stál v čele ŽNO? Stanovy z roku 1896 předkládají následující systém. Funkce zastupujícího a správního orgánu obce zastával předseda ŽNO spolu s řádným a zesíleným představenstvem. Řádné představenstvo se skládalo z osmi členů a čtyř náhradníků. V zesíleném představenstvu přibyl ke členům představenstva stejný počet důvěryhodných členů. Pro předsedu ŽNO se rozhodovalo vždy čerstvě zvolené představenstvo, které ho vybíralo ze svého středu, stejně jako jeho zástupce, pokladníka, účetního a dva (původně jen jednoho) správce synagogy. Zbylí pánové byli nápomocni některému ze svých kolegů.[238]

ŽNO zaměstnávala své „úředníky" rabína, kantora, učitele, tzv. košeráka - řezníka, který zabíjel zvířata podle židovských rituálních předpisů, pomocníka u obce a zároveň v synagoze, případně i hrobníka.[239] Prvním rabínem v Chebu byl jmenován v roce 1892 dosavadní učitel náboženství Samuel Popper.[240] Stanovy z roku 1896 stanovily, že rabín může být vybrán pouze na základě konkurzu. Jeho úkolem bylo kromě kázání a učení náboženských zákonů, také bdění nad jejich dodržováním. Dohlížel na pomocníky v synagoze a rituální porážení zvířat a radil věřícím v otázkách víry a rituálních zvyků. Mohl vyučovat náboženství ve školách, plnil svou úlohu při většině obřadů, jako byly svatby, pohřby, ale i rozvody nebo rozchody aj. Kantor jako nižší duchovní předříkával modlitby při bohoslužbách, pomáhal při rituálních obřadech a zároveň mohl zastávat i funkci učitele náboženství. Některé činnosti mohlo tedy vykonávat i více osob.[241]

Pro zajímavost takto vypadala situace v roce 1910:

Předseda ŽNO - Jacob Zuckermann, velkoobchodník, člen představenstva chebské společnosti Eskompte a rada obchodní komory
Zástupce předsedy ŽNO - Josef Herrmann, továrník a majitel nemovitosti
Funkcionáři ŽNO:
- Rabín a učitel náboženství na středních a měšťanských školách Dr. Friedrich Weiß
- Vrchní kantor a učitel náboženství na národních (obecných) školách Armin Wilkowitsch
- Kantor a rituální řezník - Adolf Lederer
- Pomocník u obce a v synagoze - Hugo Oesterreicher.[242]

Máme zde možnost vidět nejenom úřady a jména jednotlivých funkcionářů ŽNO v určitém období, ale také příklad společenského a ekonomického postavení představitelů obce.

Vydání stanov bylo jednou z nejvýznamnějších událostí v dějinách chebské ŽNO. Neméně převratným krokem prvního zvoleného představenstva bylo zavedení reforem v náboženské oblasti, vycházející ze synodálních usnesení z Lipska a Norimberka v letech 1869 a 1871. Generální shromáždění pověřilo už 1. května 1872 učitele náboženství Lederera, aby vypracoval a předložil návrh na úpravu průběhu bohoslužeb. Přijatý výsledek znamenal zkrácení bohoslužebných obřadů, zavedení sborového zpěvu jako součásti bohoslužeb a připojení modliteb v němčině. Vzorem pro toto uspořádání měla sloužit údajně ustanovení vídeňské a jiných větších reformovaných obcí.[243]

Dalších úspěchů dosáhla ŽNO znovu v roce 1874, kdy převzala do užívání vlastní hřbitov v Gehaagerstraße (dnes třída Osvobození) a v roce 1893 skončila stavba výstavní synagogy na rohu Gschierstraße a Ringstraße (dnes ul. Hradební a Obrněné brigády). Většina těchto skvělých a finančně náročných počinů se udála ještě v 19. století, které bylo i přes antisemitské excesy německého obyvatelstva velmi plodné, a ŽNO díky vhodným podmínkám vzkvétala. Používání hřbitova dalo impuls k založení pohřebního bratrstva zvaného chevra kadiša. V roce 1883 vznikl Frauenverein (Ženský spolek), 1893 Tempelchorverein (Spolek synagogálního pěveckého sboru)[244] a v roce 1900 sionistický spolek Ahavath Zion, jak již bylo popsáno dříve. Do roku 1925 zde existovala i Židovská pokladna, o jejíž činnosti však nemáme téměř žádné přesné a spolehlivé informace.[245]

ŽNO se zapojovala do akcí organizovaných ostatním obyvatelstvem. V roce 1885 přispěli například na zřízení pomníku císaře Josefa II., umístěného později na náměstí, nemalou částkou, přičemž

237 *Egerer Zeitung ze dne 31. března 1870, s. 2.*
238 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 689, sign. 5/4, kart. č. 359 - Židovské náboženské obce 1916 - 1930, stanovy ŽNO z roku 1896, s. 2 ann.*
239 *Tamtéž, s. 12 ann.*
240 *A.Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 37.*
241 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 689, sign. 5/4, kart. č. 359 - Židovské náboženské obce 1916 - 1930, stanovy ŽNO z roku 1896, s. 12 ann.*
242 *Adreßbuch der Stadt Eger, Asch 1910, s. 23.*
243 *A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 31.*
244 *A. Wilkowitsch, Geschichte, s. 126.*
245 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 344, kart. č. 19 - Jüdische Kreisarmeekasse, Cheb, 1913 - 1925. O pokladně se zmiňuje pouze několik pramenů, s tím, že se liší její německý název - Kreisarmeekasse nebo Kreisarmenkasse. Vzhledem k tomu, že její činnost nepřibližuje ani jeden z pramenů, je těžké podle nich určit, o jakou organizaci se jednalo.*

2.vydání.indd 32 16.2.2005, 11:59

byla v místních novinách zveřejněna jak suma, tak i seznam se jmény přispěvatelů.[246] Dokonce u příležitosti slavnostního odhalení pomníku o dva roky později věnovali zástupci ŽNO osobně věnec s nápisem *„Tvůrci tolerančního patentu!“*[247].

Velkou událost znamenala pro židovské obyvatele Chebu návštěva c. k. místodržícího hraběte Coudenhoveho 12. září 1896. Během prohlídky města, kdy shlédl protestantský kostel, nemocnici, továrnu na jízdní kola, nevynechal ani synagogu. K obědu pozval vedle starosty dr. Gschiera a významných osobností města, také tehdejšího představitele ŽNO Maxe Gottlieba.[248] Je třeba říci, že se jednalo o jeden z příkladů žádoucího projevu státu, který dodržuje své zákony a považuje Židy za rovnoprávné občany. Židé dávali svou loajalitu monarchii vždy najevo. V Chebu to dokládají třeba pravidelné slavnostní bohoslužby v den císařových narozenin a akce podobného rázu.[249]

Dá se říci, že noviny Egerer Zeitung se ve své době řadily mezi demokratický tisk. Nejen, že publikovaly zprávy o Schönererovi, psané mnohdy jeho příznivci, a pozdravné nóty Bismarckovi, ale dávaly prostor i židovským záležitostem. Uveřejňovaly informace o slavnostních bohoslužbách, o akcích pořádaných spolkem Ahavath Zion, o stavbě synagogy a hřbitova, o pohřbech, rodinných slavnostech apod. Otiskovaly mimo jiné také reklamu židovským podnikatelům. Není možné postihnout veškeré tehdejší reklamní texty, ale jako ukázka nám jich několik může posloužit - obr. č. 17 - 21. Najdeme zde i informace o škodách, které židovským občanům vznikly. V březnu 1877 okradl zloděj Löw Karpeles z Prahy majitele restaurace Leopolda Kohna, jeho syna a jednoho hosta o oděvy a věci v hodnotě kolem 130 zlatých a nechal se ještě *„jako zbožný muž“* pohostit velikonočními pokrmy.

17. *Reklama židovské firmy J. Zuckermann's Söhne Egerer Jahrbuch 1885*

19. *Reklama židovských firem a podniků Leopold Gottlieb a Heinrich Bloch Egerer Zeitung 1874 SOkA Cheb*

18. *Fotografie obchodu J. Zuckermann's Söhne R. Lodgmann, E. Stein (ed.), Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper, Bd. 10 - Eger - Franzensbad, Berlin 1931*

246 *Egerer Zeitung ze dne 9. května 1885, s. 3.*
247 *A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 35. Bronzovou sochu navrhl chebský sochař K. Wilfert a odlitá byla ve Vídni.*
248 *Egerer Zeitung ze dne 18. září 1896, s. 2 an.*
249 *Jeden z mnoha příkladů Egerer Zeitung ze dne 22. srpna 1877, s. 3.*

2.vydání.indd 33 16.2.2005, 11:59

Brüder Wetzler

offeriren 271

schönen Hafer,

Heu vorzügl. Qualität.

20. *Reklama židovských firem Brüder Wetzler a Leopold Kohner Egerer Zeitung 1870 SOkA Cheb*

Annonce.

Ich erlaube mir hiemit einem geehrten P. T. Publikum von Eger und Umgegend bekannt zu geben, dass ich mein bisher in der Fleischgasse bestandenes **Specereiwaarengeschäft** aufgelassen, und dasselbe vom heutigen Tage an am Marktplatze im **Werndl**'schen Hause sowol en gros als auch en detail eröffnet habe. Ich werde es mir daselbst besonders angelegen sein lassen, meine geehrten Abnehmer durch billige und solide Bedienung zufrieden zu stellen und sehe desshalb einem recht zahlreichen Zuspruch entgegen.

(863—2)

Leopold Kohner,

Marktplatz Werndl'sches Haus.

OSTER-MEHL

קמחשל פסח

unter Beobachtung der rituellen Vorschriften, unter Aufsicht des ehrwürdigen Prager Oberrabinates erzeugt wie alle Jahre so auch für das Jahr 1877 die

Erste böhmische

k. k. privil. Dampfmühle in Smichow

(bei Prag)

und ist dasselbe ohne besonderen Aufschlag für die Aufsichtsgebühren stets zu den billigst gestellten Mühlpreisen zu haben in der Regie-Hauptniederlage bei

Osk. Czermack, Eger.

21. *Reklama židovské firmy Oskar Czermack, prodej velikonoční mouky Egerer Zeitung 1877 SOkA Cheb*

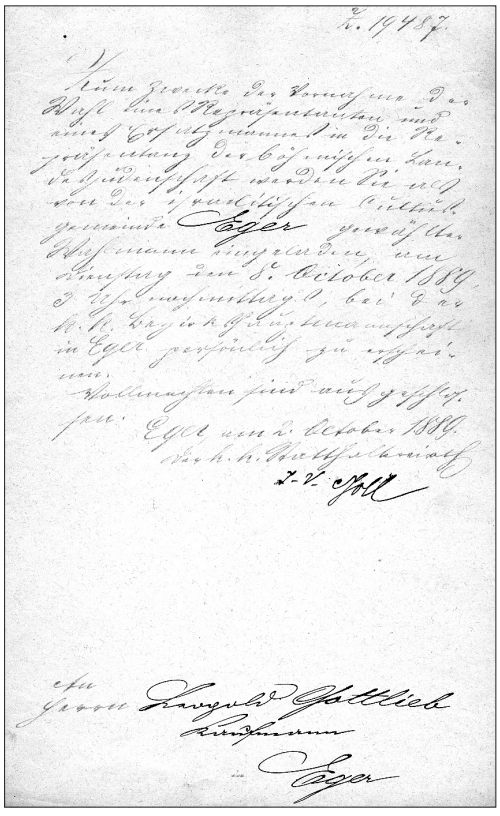

Rozsudek vynesl soud 25. července 1877, zněl sedm let těžkého žaláře a policejní dohled po propuštění.[250] Je to jeden z příkladů, ukazující, že nelze hodnotit lidi pouze podle rasy či národa.

Chebská ŽNO volila pravidelně vlastní reprezentanty do Zemského zastupitelstva židovstva v Království českém. Jeden z příkladů zvoleného zástupce, Leopolda Gottlieba, obr. č. 22.[251]

22. *Pověření Leopolda Gottlieba, který byl zvolen do Zastupitelstva zemského židovstva v Království českém, říjen 1889 SOkA Cheb*

250 *Egerer Zeitung ze dne 27. června 1877, s. 3.*

251 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 620, kart. č. 184 - Židovská náboženská společnost Cheb a Fr. L. 1885 - 1898, stanovy ŽNO z roku 1872.*

2.vydání.indd 34 16.2.2005, 11:59

A nyní se pokusíme s pomocí čísel přiblížit složení obyvatelstva Chebu ve 2. polovině 19. a na počátku 20. století podle příslušnosti k jednotlivým náboženstvím. Vycházíme v první řadě z pravidelných sčítání lidu, podle kterých žil v Chebu v letech 1869 - 1910 následující počet Židů:

Tab. č. 2 **Počet židovských obyvatel Chebu v letech 1869 - 1910**

Rok	Židé žijící v Chebu	Město	Předměstí u Mostecké brány	Předměstí u Horní brány
1869	239			
1880	379			
1890	503	443	5	55
1900	554			
1910	549			

Pro rok 1890 se nám zachovalo dokonce i přesné určení částí města, které Židé obývali. Není divu, že se soustřeďovali v centru, které jim nabízelo lepší podmínky pro podnikání. Neměli bychom zapomínat na vojsko, které sídlilo v Chebu. Mezi c. k. vojáky patřili samozřejmě i Židé! Např. v roce 1880 bylo z uvedeného počtu 379 osob židovského vyznání 5 vojáků.[252] Pro srovnání můžeme dodat údaje z let 1908 a 1910 pouze o počtu členů ŽNO. V roce 1908 sdružovala ŽNO 144 členů[253] a v roce 1910 150.[254]

Další tabulka nám ukáže procentuální zastoupení Židů, katolíků a protestantů mezi veškerým obyvatelstvem Chebu ve stejném období.

Tab. č. 3 **Procentuální zastoupení katolíků, protestantů a Židů z celkového počtu obyvatel Chebu v letech 1869 - 1910**[255]

Rok	Katolická církev	Protestanté	Židé
1869	95,5%	2,7%	1,8%
1880	92,4%	5,4%	2,2%
1890	91,8%	5,5%	2,7%
1900	90,8%	6,9%	2,3%
1910	91,1%	6,8%	2,1%

Je zřejmé, že Židé tvořili pouze malou část obyvatelstva, ačkoli se jejich počet většinou pravidelně zvyšoval.

252 A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 33.
253 Adreßbuch Eger, Asch, Wildstein, Asch 1908, s. 165.
254 Adreßbuch der Stadt Eger, Asch 1910, s. 23.
255 Egerer Zeitung 1870, 1881, 1891,1901, 1911 a H. Sturm, c. d., s 229.

2.vydání.indd 35 16.2.2005, 11:59

Židovský ženský spolek

Už jsme si přiblížili činnost sionistického spolku Ahavath Zion, ŽNO a nyní jsou na řadě ženy. Jejich první oficiální organizací v Chebu se stal v roce 1883 založený Israelitischer Frauenverein (Židovský ženský spolek). Cílem tohoto dobročinného spolku byla na prvním místě podpora a péče o místní i cizí chudé Židy a návštěvy nemocných.[256] Svou úlohu plnil spolek vynikajícím způsobem za 1. sv. války, když v Chebu organizoval pomoc velkému počtu židovských uprchlíků z Haliče a Bukoviny.

Mezi členkami ženského spolku figurovaly především manželky členů ŽNO, i když členství tím nebylo podmíněno.[257] První představenstvo zvolilo generální shromáždění spolku 18. února 1883:

Předsedkyně: Esther Popper
Zástupkyně: Charlotte Kohn
Dozorčí rada: Mathilde Gottlieb
Dora Bloch
Elsa Weißl
Poradci: Samuel Popper, učitel náboženství a Leopold Gottlieb, předseda ŽNO.[258]

Stačí si přečíst jména těchto dam, jejichž podobnost se jmény představitelů ŽNO je nepřehlédnutelná. Funkce poradců dokazuje, že spolek byl zřízen pod záštitou ŽNO. Později přibyla ještě volba pokladní, účetní a představitelky zábavního výboru, v jehož čele stála předsedkyně spolku. Členky přispívaly měsíčně určenou sumou do spolkové pokladny. Pořádala se řada dobročinných společenských slavností, jako například taneční večer v březnu 1923.[259]

Kolik měl spolek v době svého založení členek, nevíme, ale pro rok 1924 se udává 140 řádných a 3 čestní členové, tedy početně poměrně slušné zastoupení. Spolek pracoval nepřetržitě ještě po celá 30. léta 20. století a poslední generální shromáždění se konalo 7. dubna 1938.[260]

256 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č.111, kart. č. 10 - Israelitischer Frauenverein, Cheb 1883 - 1938.*
257 *Tamtéž.*
258 *A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 35.*
259 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č.111, kart. č. 10 - Israelitischer Frauenverein, Cheb 1883 - 1938.*
260 *Tamtéž.*

2.vydání.indd 36 16.2.2005, 11:59

Synagogy v Chebu

První místo, kde se mohli v Chebu scházet příslušníci židovské víry ke svým obřadům, se nacházelo v domě Naphtali Zuckermanna ve Školní ulici č. 45. Začátkem 60. let 19. století proběhla přestavba jedné z prostorných podkrovních místností v zadním traktu domu a vzniklá modlitebna sloužila svému účelu až do roku 1870.[261] Pronájem celého prostoru stál údajně 100 zlatých.[262] V roce 1865 se zmodernizoval průběh bohoslužeb díky zavedení pěveckého sboru po vzoru reformovaných obcí, o který se staral po 2 roky kantor vyučující náboženství ve školní učebně v tomtéž domě. Správcem modlitebny byl, jak už bylo uvedeno, Naphtali Zuckermann. O jejím vzhledu a vybavení se nezachovaly bohužel bližší informace.

Následně v roce 1867 iniciovali přední členové náboženského spolku Ephraim Gottlieb, Josef Wolfner a Bernhard Wetzler stavbu nové monumentální synagogy v Opitzstraße (dnes Sládkova ul.). Zakoupili zde pozemek v hodnotě 4000 zlatých a spolu s ostatními členy představenstva spolku dohlíželi na průběh prací. Výstavbu řídil významný chebský stavitel Adam Haberzettel. Poté, co byla dokončena hrubá stavba až do přízemí, překazily další dílo nečekané obtíže. Část pramenů hovoří o finanční neúnosnosti stavby, ačkoli každý ze členů spolku měl složit částku 100 a týdně přispívat 50 zlatých, 1000 zlatých vynesly sbírky v sousedních lázeňských městech a 5000 zlatých daroval dokonce baron Rothschild z Paříže. Celkem se proinvestovalo 8000 zlatých.[263] Jiné prameny se o finančních problémech vůbec nezmiňují a naopak jako hlavní důvod uvádějí *„zlomyslné znesvěcení“*.[264] V ústním podání snad kdosi vhodil dovnitř vepře, což znamenalo prakticky konec možnosti využít budovu v duchovní oblasti.[265] Pro tuto variantu hovoří i skutečnost, že koncem srpna roku 1869 byli židovští věřící schopni podstoupit neméně finančně náročnou transakci a zakoupili bývalý hostinec Zur böhmischen Krone (U české Koruny) za účelem upravení domu na synagogu.[266]

Synagoga v Opitzstraße měla být vystavěna v eklektickém slohu s románskými prvky. V. Prökl zobrazil ve čtvrtém svazku ručně psané kroniky Chronik der Stadt Eger und des Egerlandes, jak měla plánovaná synagoga vypadat. (obr. č. 23)

Město zakoupilo pozemek i s rozestavěnou synagogou za 6000 zlatých a v roce 1875 vznikla na jejích základech městská tělocvičná hala v pozdně klasicistním stylu. (obr. č. 24) Je paradoxní, že zde v budoucnu nakonec místo židovských modliteb zaznívaly modlitby národně socialistické ideologie, na jejíž propagaci horlivě pracovaly tělocvičné spolky typu německého Turnvereinu. Chebská tělocvičná hala padla za oběť bombardování v roce 1945.[267]

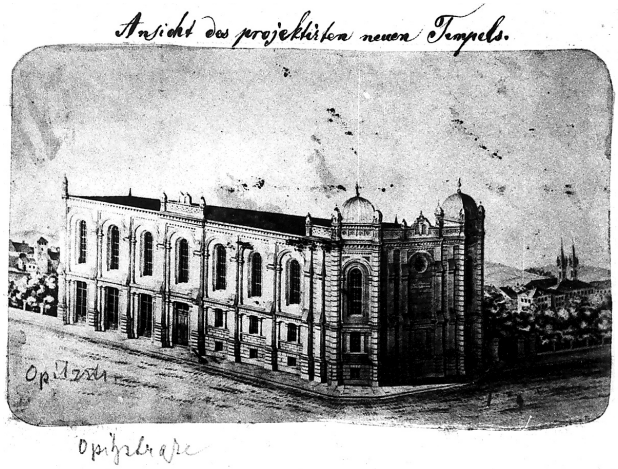

23. Plánovaná synagoga v Opitzstraße kresba V. Prökl Chronik der Stadt Eger IV. Chebské muzeum

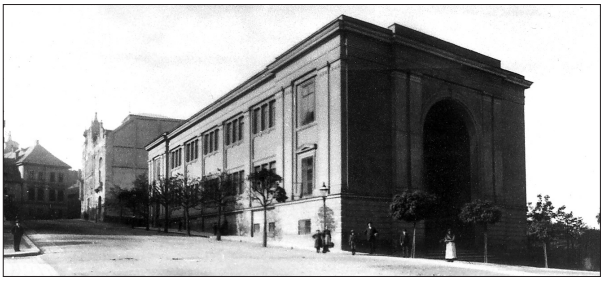

24. Chebská tělocvičná hala postavená na základech určených původně pro novou židovskou synagogu, 1875 - 1945 Chebské muzeum

261 A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 27 an.
262 V. Prökl, c. d., 1877[2], s. 638. Neříká však zda měsíčně nebo ročně a udává, že modlitebna začala plnit svou funkci až od 1. 9. 1869, kdy se zde konala první bohoslužba. To ovšem popírá A. Wilkowitsch na základě dobových svědectví. Srov. A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 27 an.
263 A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 28.
264 M. Tietze-Strödel, c. d., s. 204.
265 Vaňková, Kapitoly z historie chebských Židů, jejich synagog a hřbitovů, Cheb 1993, s. 5.
266 Egerer Zeitung ze dne 26. srpna 1869, s. 2.
267 M. Tietze-Strödel, c. d., s. 210.

2.vydání.indd 37 16.2.2005, 11:59

Koncem srpna 1869 zveřejňuje židovský náboženský spolek svůj záměr koupit bývalý hostinec Zur böhmischen Krone (U české Koruny) v Schiffgasse č. 109 (po přečíslování Kasární náměstí 1, dům v současnosti neexistuje) a zřídit zde modlitebnu a třídu pro vyučování náboženství.[268] Finanční závazky převzali opět movitější členové Ephraim Gottlieb, Josef Wolfner, Jakob Bloch a Adam Rosenbaum. Za dům zaplatili sumu 18 000 zlatých a dále zajistili adaptaci sálu na modlitebnu se vším potřebným vybavením. V patře, kde se dříve nacházel prostor pro hudebníky, byla umístěna ženská galerie a v přízemí měli muži k dispozici 150 sedadel. Podle návrhu Emanuela Gottlieba, majitele renomované továrny na výrobu nábytku, byl zhotoven oltář a svícnové stojany na plynové osvětlení. Napravo od oltáře stály varhany, které se staly nepostradatelnou součástí zdejších židovských bohoslužeb, a vlevo byla umístěna čestná místa pro členy představenstva spolku.[269]

26. září 1870, v den, kdy tehdy začínal židovský nový rok, Roš ha-šana, se konalo slavnostní vysvěcení nové modlitebny. Při této příležitosti promluvil Leopold Kohner, předseda náboženského spolku, a zapálil věčné světlo. Již tehdy vyslovil přesvědčení, že se na tomto místě budou setkávat na společných modlitbách do doby, než vybudují novou důstojnou synagogu.[270] Na takto finančně a organizačně náročný podnik si chebští Židé museli počkat dlouhých 23 let. Po celou dobu se scházeli v modlitebně v bývalém hostinci Zur böhmischen Krone při oslavách židovských svátků či při slavnostních bohoslužbách u příležitosti císařových narozenin.[271] Jednou z ceremonií, o jejímž konání se nám zachovala zpráva, bylo okázalé vysvěcení svitku Tóry 28. srpna 1886. Do modlitebny ho daroval Heinrich Bloch jako výraz vděčnosti za to, že unikl blíže neurčenému smrtelnému nebezpečí.[272]

Ale zpět k neudržitelnému stavu malého, nevyhovujícího sálu. Generální shromáždění ŽNO svolané 19. října 1884 se zabývalo nedostatečnou kapacitou modlitebny a výsledkem jednání bylo zvolení 15-ti členného výboru pověřeného úkolem zajistit vhodný stavební pozemek a nezbytné finanční prostředky pro stavbu nové synagogy. Byla zahájena rozsáhlá sbírka, jak v modlitebně, tak mezi jednotlivými věřícími. Výboru předsedal Leopold Gottlieb, v té době představený ŽNO v Chebu. (obr. č. 15)[273]

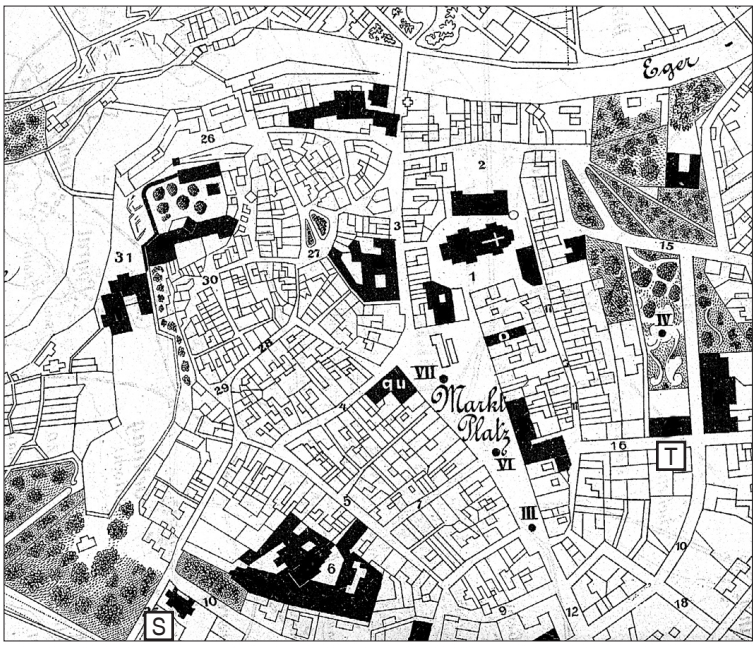

25. Plán města z roku 1901
Das städtische Museum in Eger, Eger 1901
S - synagoga
T - tělocvičná hala/ Turnhalle

Po několika letech, naplněných úsilím o nashromáždění potřebného množství peněz, učinilo generální shromáždění ŽNO v Chebu dne 22. ledna 1889 rozhodnutí a usneslo se na koupi vhodného pozemku. Šlo o parcelu na rohu Gschierstraße a Ringstraße (dnes ul. Hradební a Obr-něné brigády) o rozloze 6 250 m^2 patřící dr. Gschierovi. Hned

268 Egerer Zeitung ze dne 26. srpna 1869, s. 2
269 A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 28.
270 Tamtéž, s. 30. Srov. Egerer Zeitung ze dne 16. září 1869, s. 2. Zde se hovoří již 16. září, tedy několik dní po oznámení o zakoupení budovy, že: „Adaptace tanečního sálu v bývalém hostinci „Zur böhmischen Krone" na modlitebnu ŽNO je právě dokončena a my můžeme jen říci, že vše bylo provedeno skvěle."
271 Egerer Zeitung ze dne 22. srpna 1877, s. 3.
272 A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 35.
273 Tamtéž, s. 34 an.

2.vydání.indd 38 16.2.2005, 11:59

v červnu 1890 byla uzavřena dohoda s Antonem Weißlem, který zaplatil 29 000 zlatých za dům bývalého hostince Zur böhmischen Krone s tím, že zde umožní konání bohoslužeb do doby, než bude postavena nová synagoga.[274]

V březnu 1892 zhodnotil stavební výbor došlé návrhy a pověřil stavbou synagogy stavitele Karla a Josefa Haberzettly, syny Adama Haberzettla, který stavěl synagogu v Sládkově ulici, a architekta Leo Buchena.[275] Krátce poté se mohlo 9. června 1892 v 8 hodin ráno uskutečnit slavnostní položení základního kamene.[276]

Sešel se zde celý 15-ti členný stavební výbor, členové představenstva ŽNO, stavitel Karl Haberzettl a řada věřících. V úvodu slavnostního programu dostali slovo lidé, jejichž posláním je starost o náboženskou stránku života židovských věřících. Učitel náboženství Samuel Popper provedl za asistence kantora Lederera rituální obřady a přednesl několik modliteb. Dále přečetl správce synagogy, Moritz Beck, věnovací listinu a v hebrejštině napsaný pamětní list, které byly po slavnostním proslovu představitele ŽNO v Chebu, Maxe Gottlieba, uloženy spolu s několika mincemi do kovové schránky a spuštěny nejstarším členem stavebního výboru Leopoldem Kohnerem do základního kamene. Následovalo nezbytné několikeré poklepání kladívkem většinou přítomných, čímž byla slavnost ukončena. Jednalo se o malou předehru k události, která očekávala všechny už za jeden rok![277]

Synagoga byla dokončena v červenci 1893. Trojlodní bazilika s plochou střechou a dvěma příčnými loděmi, vystavěná v pseudorománském stylu, působila velkolepým dojmem. Příčná loď byla na západní straně zaklenuta monumentální kopulí s pozlacenou špicí, což spolu s menšími kopulemi svítilen na všech krajních rozích dokládá vliv byzantského stylu. Byzantský stavební styl se všeobecně těšil od 1. poloviny 19. století při stavbách synagog veliké oblibě, neboť poukazoval na orientální původ Židů a odlišoval synagogy od křesťanských sakrálních staveb.[278]

26. Pseudorománská synagoga
vnější pohled z Gschierstraße (dnes Hradební ulice(1893 - 1938
SOkA Cheb

Do synagogy se vcházelo portálem z Gschierstraße (dnes ul. Hradební), nad nímž byla umístěna rozeta o průměru 4 metry, 5 malých sdružených arkádových oken a trojúhelníkový tympanon, na jehož špici byly dány pískovcové desky s Desaterem. Samotný portál tvořily 4 vysoké pískovcové sloupy spojené kulatými oblouky. Vnější vzhled umocňovala velká okna s gotickými kružbami, fiály a polokruhová apsida na východní straně budovy. (obr. č. 26) Nejprve se vstupovalo do vestibulu, odkud vedla vpravo i vlevo široká schodiště k ženské galerii, která obklopovala hlavní loď ze tří

27. Synagaoga
vnitřní pohled na západní část s varhany
SOkA Cheb

274 Tamtéž, s. 36.
275 Egerer Zeitung ze dne 26. března 1892, s. 3. a M. Tietze -Strödel, c. d., s. 199, kde se hovoří o bratrovi Karla Haberzettla Josefovi, který měl hlavní slovo jako architekt.
276 Egerer Zeitung ze dne 11. června 1892, s. 3.
277 A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 37 a Egerer Zeitung ze dne 11. června 1892, s. 3.
278 M. Tietze-Strödel, c. d., s. 205.

2.vydání.indd 39 16.2.2005, 11:59

stran. Vnitřek vestibulu zdobilo 16 pískovcových sloupů, spojených románskou klenbou a četné malby. Pod velkou kopulí v patře nad ženskou galerií byly umístěny varhany,[279] které pocházely z dílny Martina Zause, tvůrce varhan v kostele Sv. Mikuláše v Chebu.[280] (obr. č. 27)

Z vestibulu se vstupovalo také do hlavního sálu synagogy. Hlavní loď oddělovaly od dvou postranních lodí zase vysoké bohatě zdobené sloupy spojené románskou klenbou, přičemž výška hlavní lodi, měřeno od podlahy ke stropu, dosahovala 15 metrů.[281] V polokruhovité apsidě na východní straně, směrem k Jeruzalému, byl umístěn aron ha kodeš, schránka na svitky Tóry, v podobě chrámu s kopulí a vchodem zdobeným sloupy. Před tímto svatostánkem se nacházel almemor, vyvýšený čtvercový prostor, oddělený od věřících mříží. Zde stál čtenářský pult se dvěma svícny, na kterém se rozvinovala a četla Tóra.[282] (obr. č. 28)

Kazetový strop synagogy byl, stejně jako celý vnitřní prostor, bohatě vyzdoben malbami s pestrými ornamenty a arabeskami. Vnitřek hlavní kupole a stropu apsidy znázorňoval nebe poseté hvězdami. Autorství převážné části malířské výzdoby je připisováno chebskému umělci Andreasi Pablerovi a stejně tak se na celém provedení stavby podíleli výhradně chebští řemeslníci.[283]

28. Synagoga - vnitřní pohled na východní část s almemorem a schránkou na Tóru
SOkA Cheb

Slavnostní vysvěcení synagogy je jedním z doložených příkladů náboženské a společenské události v historii chebských Židů i města samotného. 25. červenec 1893 znamenal pro členy ŽNO velké vítězství. Po mnohaletém snažení se jim podařilo vybudovat důstojný a velkolepý chrám pro své věřící. V tento den se ranní bohoslužbou rozloučili se synagogou v bývalém hostinci Zur böhmischen Krone a vypravili odtud průvod doprovázející dva vozy, na kterých převáželi svátečně vyzdobené svitky Tóry do nové synagogy. Na každém voze byly umístěny dva svitky.[284]

Kolem půl třetí odpoledne se začali scházet první hosté. Nejprve předal stavitel Leo Buchen ve vestibulu klíč od chrámu představenstvu ŽNO a následoval jeden z mnoha tehdy pronesených proslovů, kterého se ujal nejstarší člen obce Leopold Kohner. Poděkoval Leo Buchenovi, bratrům Haberzettlovým a vůbec všem, kteří se na stavbě podíleli. Poté přišlo na řadu uvítání vážených hostů. Pozvání přijali reprezentanti městské prominence a vysocí státní úředníci, zástupci škol, institutů, bavorské a saské státní dráhy, armády aj. Vrchní zemský soudní rada Watzka, který zastupoval nepřítomného starostu dr. Gschiera, vyzdvihl ve své řeči dosavadní klidné soužití mezi židovskými a křesťanskými občany města.[285]

Ve tři hodiny začal před plným sálem hlavní program. Vrchní kantor Tiger z Karlových Varů zazpíval za doprovodu varhan a karlovarského synagogálního sboru úvodní modlitbu. Věčné světlo zapálil chebský rabín Samuel Popper, který pronesl také zasvěcovací modlitbu. Potom zdvihli duchovní funkci-

279 A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 40.
280 W. D. Hamperl, F. Jahnel, c. d., s. 431ann. / Martin Zaus (1861-1905). Dispozice varhan z roku 1893:
12 znějících registrů:
I. Manuál: Prinzipal 8' Gamba 8' Gedackt 8' Oktav 4' Oktav 2' Mixtur 3 fach
II. Manuál: Gamba 8' Vox celeste 8' Flöte 4' Dolce 4'
Pedál: Subbaß 16', Oktav. Baß 8'
Ped. - K., Man. - K., Man. 1 zu 4, Man. 1 a K. zu 4, K. - Man. 1 - 16. P. F. volles Werk.
Zásobníkový měch, pneumatická kuželková vzdušnice.
281 A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 40.
282 M. Tietze-Ströbel, c. d., s. 205.
283 A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 40.
284 Tamtéž, s. 38.
285 Egerer Zeitung ze dne 29. července 1893, s. 4.

2.vydání.indd 40 16.2.2005, 11:59

29. *Fotografie dr. I. Zieglera H. Gold, Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a přítomnosti Brno-Praha 1934*

onáři ŽNO bohatě zdobené svitky Tóry a obešli s nimi za zpěvu sboru dokola vnitřek chrámu. Hlavní proslov a slavnostní kázání připadlo na dr. Ignaze Zieglera, rabína z Karlových Varů.[286] (obr. č. 29) Oslavil košatými slovy samotnou budovu a zdůraznil význam synagogy pro každého věřícího: *„Čím bouřlivější doby a čím těžší boj o život, o to potřebnější je pro každého jednotlivce společné náboženské vědomí, tato oáza v poušti. Posilovat, pozdvihovat a vzbuzovat takovéto vědomí dokáže pouze chrám boží. Obec bez chrámu není žádnou obcí, protože jí chybí místo, kde by se shromažďovala, to jediné místo, kde prostupuje všechny duše pocit náboženské sounáležitosti, místo poslední útěchy a posledního útočiště... .“*[287] Na závěr připojil modlitbu za synagogu, za všechny, kteří se o její existenci zasloužili a kteří ji budou využívat, a rozloučil se slovy: *„Požehnej, Dobrotivý, nábožnému rozjímání v této hodině, požehnej všem, kteří se zde shromáždili, dej jim spokojenost a rozkvět, nechť zůstane do nejdelší budoucnosti tento den dnem radosti a štěstí! Jeworechecho Adónoj weyíschmerecho; jóér Adonoj pónow élecho wijchunekko, jisso Adonoj weyischmerecho, joér Adonoj ponow élecho wijchunekko; jissó Adónoj pónow élecho wejósém lecho scholóm - Ať Pán vám žehná a chrání vás, ať Pán rozjasní nad vámi svou tvář a je vám milostiv, ať Pán obrátí k vám svou tvář a obdaří vás pokojem. (Čtvrtá Mojžíšova k.6, v. 24) Amen!“*[288]

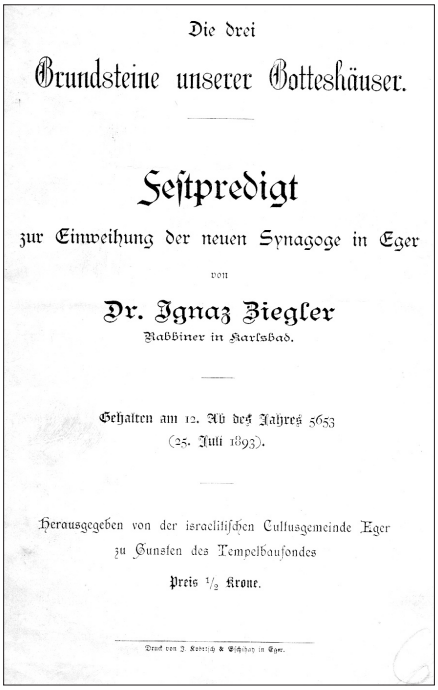

Die drei

Grundsteine unserer Gotteshäuser.

Festpredigt

zur Einweihung der neuen Synagoge in Eger

von

Dr. Ignaz Ziegler

Rabbiner in Karlsbad.

Gehalten am 12. Ab des Jahres 5653

(25. Juli 1893).

Herausgegeben von der israelitischen Cultusgemeinde Eger

zu Gunsten des Tempelbaufondes

Preis 1/2 Krone.

Druck von J. Kobrtsch & Eschshay in Eger.

29. *Titulní stránka slavnostního kázání dr. Ignaze Zieglera, rabína z Karlových Varů SOkA Cheb*

Vzhledem k věrnosti rakousko-uherské monarchii nechyběla na závěr modlitba za císaře a národní hymna. Celou slavnost uzavřel zpěv vrchního kantora Tigera a karlovarského synagogálního sboru. Vše trvalo přibližně dvě hodiny.[289]

Především pro mládež byl připraven posléze večerní program v podobě taneční zábavy. O jejím průběhu nemáme podrobné zprávy, ale protože trval až do ranních hodin, můžeme se domnívat, že se bavili všichni velmi dobře. Výtěžek z celého večera věnovali stavebnímu fondu synagogy.[290]

O události přinesly velmi podrobné informace noviny Egerer Zeitung včetně zmínky, že se jako hosté dostavili i zástupci duchovenstva. Zdaleka ne všichni občané Chebu uvítali tuto událost s nadšením, což dokazuje i článek v dalším vydání novin: *„Oprava. Naši zprávu o vysvěcení synagogy uvádíme na přání zdejšího katolického duchovenstva na pravou míru. Zmíněné slavnosti se v žádném případě nezúčastnil zdejší KATOLICKÝ KLERUS!“*[291]

Z podnětu představeného ŽNO Maxe Gottlieba vznikl v Chebu už v prosinci 1893 Tempelchorverein (Spolek synagogálního pěveckého sboru). Bohoslužby mohl tedy nadále doprovázet vlastní chebský synagogální sbor.[292]

Zmínili jsme se o čtyřech svitcích Tóry, které byly slavnostně převáženy do nově postavené synagogy. V roce 1896 zde byl umístěn a vysvěcen svitek, který odkázal zemřelý Albert Weißl. Nevíme

286 *A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 39.*
287 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934, I. Ziegler, Festpredigt zur Einweihung der neuen Synagoge in Eger.*
288 *Tamtéž.*
289 *Egerer Zeitung ze dne 29. července 1893, s. 4.*
290 *A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 40.*
291 *Egerer Zeitung ze dne 2. srpna 1893, s. 3.*
292 *A. Wilkowitsch, Geschichte, s. 126.*

2.vydání.indd 41 16.2.2005, 11:59

bohužel, kolik jich celkem během své existence synagoga získala. Zařízení synagogy se opravovalo a doplňovalo, ale opět nemůžeme postihnout všechny změny, ke kterým zde došlo. Například byla instalována nová lampa, kde hořelo věčné světlo. Peníze na ni odkázal po své smrti katolík, bývalý prezident chebského c. k. krajského soudu Rudolf Englisch, což může sloužit jako opačný příklad oproti chebskému katolickému kléru.[293] V roce 1916 byla zavedena v synagoze elektřina,[294] 1924 se rekonstruovala samotná synagoga[295] a o 10 let později prošly generální opravou varhany.[296]

V synagoze byly umístěny dvě pamětní desky. 22. května 1923 byla odhalena první z nich se jmény židovských vojáků z Chebu, kteří padli v 1. světové válce.[297] 2. září 1923 se konala slavnostní bohoslužba na oslavu třicetiletého výročí existence synagogy. Při této příležitosti došlo v předsálí k odhalení druhé pamětní desky, a to na památku mužů, kteří se zasloužili o výstavbu chrámu. Text zněl: *„Stavba chrámu byla započata v březnu 1892 a v červenci 1893 zcela dokončena. Představenstvo: Max Gottlieb, předseda, Simon Wetzler, zástupce předsedy. Poradci: Moritz Beck, Alois Schleim, Michael Winternitz, Herrmann Wessl. Náhradníci: Isidor Löbl, Eduard Löwy. Stavební výbor: Max Gottlieb, předseda, Herrmann Zuckermann, zástupce předsedy, Siegmund Guttenstein, Josef Fischl, Friedrich Heller, Heinrich Drechsler, Louis Löwenstein, Adolf Kohner, dr. Eduard Reichl, Moritz Zentner, Eduard Löwy, Leopold Steininger, Richard Schnabel, Eduard Reichl, Emanuel Schick. V upomínku těchto zasloužilých mužů věnovala 29. července 1923 ŽNO v Chebu při příležitosti třicetiletého výročí dostavby synagogy.“*[298]

Jaká byla návštěvnost synagogy? To opět nemůžeme přesně určit, ale vzpomínky pamětníka, pana Amnona Leva, nám mohou přiblížit alespoň poměry ve 20. a 30. letech 20. století, které se od těch dřívějších asi moc nelišily. *„Synagoga byla sice hojně navštěvována, ale téměř jen o velkých židovských svátcích. V pátek nebo v sobotu se zde scházela jen s obtížemi malá společnost o deseti nebo dvanácti lidech.“*[299]

Zachoval se nám také mimo jiné řád, který vydal na začátku 20. století předseda ŽNO Eduard Löwy. (obr. č. 30)

Israelitische Cultus-Gemeinde Eger.

Synagogen-Ordnung.

I. Der Eintritt in die Synagoge sowie der Austritt aus derselben soll anständig und geräuschlos geschehen und hat sich der Eintretende unmittelbar auf seinen Platz zu begeben. Gespräche mit den Nachbarn, jedes Geräusch, namentlich durch das Aufschlagen der Sitze verursacht, überhaupt alles, wodurch die Ruhe und Andacht gestört und der Anstand verletzt wird, ist untersagt.

II. Kinder, welche die Schule besuchen, können nur in dem eigens für sie reservierten Raum Aufstellung oder Platz nehmen, nicht schulpflichtige Kinder dürfen in die Synagoge gar nicht mitgebracht werden.

III. Am Neujahrs- und Versöhnungstage kann Niemand in die Synagoge zugelassen werden, der nicht Mieter eines Platzes ist, oder die spezielle Bewilligung des Vorstehers hat.

IV. Es ist Niemand berechtigt einen anderen Sitz als seinen durch die Auslosung zugefallenen zu besetzen, es ist nicht gestattet ohne Einwilligung des Vorstehers Sitze zu vertauschen oder anderweitig zu überlassen und es wird unter keinen Umständen geduldet, eine oder gar mehrere Personen auf einen Platz mitzunehmen. In der Frauenabteilung sind die Zwischengänge stets frei zu halten.

V. Wer aus besonderen Anlässen z. B. bei Namenserteilung an Kinder, bei Konfirmationen u. dgl. Gebete verrichten lassen will, hat rechtzeitig, mindestens einen Tag vorher unter Angabe der Namen oder des Zweckes dem Synagogen-Vorsteher Mitteilung zu machen, welch Letzterer den Herren Funktionären die entsprechende Instruktion geben wird.

VI. Diese Synagogen-Ordnung tritt am ersten Osterfeiertage 1911 in Kraft.
Es wird von den Andächtigen erwartet, dass sie diesen Anordnungen, welche lediglich die Hebung der Andacht bezwecken, willig Folge leisten. Wer jedoch wider Erwarten gegen die im Absatz I bis VI dieser Synagogen-Ordnung enthaltenen Bestimmungen verstossen sollte, wird von einem vom Vorstande bestellten Ordner zurechtgewiesen, im Nichtbeachtungsfalle zur Verlassung des Gotteshauses verhalten werden.

Der Kultus-Vorsteher:

Eduard Löwy.

30. Synagogální řád z roku 1911 SOkA Cheb

293 *A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 41 a Egerer Zeitung ze dne 21. ledna 1901, s. 2.*
294 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38, proslov při oslavě 80. narozenin Eduarda Löwyho.*
295 *Tamtéž, účet za opravy, 13. srpna 1924.*
296 *Tamtéž, popis generální opravy varhan, 15. května 1934.*
297 *A. Wilkowitsch, Geschichte, s. 128.*
298 *Tamtéž, s.128. Srov. se SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38, pozvánka na oslavu 30. výročí vysvěcení synagogy na 29. července 1923.*
299 *A. Lev, dopis ze dne 20. 11. 1997, Ramat Gan, Izrael.*

2.vydání.indd 42 16.2.2005, 11:59

Stručně si představíme jeho obsah, který sám o sobě napovídá mnohé o organizaci a průběhu bohoslužeb.

„I. Příchod i odchod ze synagogy probíhá řádně a tiše a příchozí se usadí ihned na své místo. Je zakázáno hovořit se sousedy, bouchat sedadly a vůbec všechno, co by rušilo klid bohoslužby a uráželo slušné mravy.

II. Děti školou povinné se mohou postavit nebo posadit v místnosti pro ně zvlášť určené, malé děti nesmí být vůbec nošeny s sebou.

III. V den Nového roku (Roš ha-šana) a Smíření (Jom kipur)[300] *smí přijít do synagogy pouze ti, kteří zde mají pronajaté vlastní místo, nebo obdrželi speciální povolení předsedy ŽNO. Ostatní nesmí být vpuštěni.*

IV. Nikdo nemá právo obsadit jiné místo než své. Není povoleno bez souhlasu předsedy ŽNO místa měnit nebo je někomu přenechávat. V žádném případě nesmí na jednom místě sedět více osob. V ženském oddělení udržovat volný průchod uličkami!

V. Kdo by chtěl ze zvláštních důvodů jako např. při udělování jména dětem, konfirmaci aj. nechat sloužit modlitbu, musí dát včas, minimálně jeden den předem, vědět představenému chrámu, který informuje ostatní funkcionáře ŽNO.

VI. Tento řád platí od prvního velikonočního svátku 1911. Kdo ho nebude dodržovat, dostane se mu napomenutí od strážce pořádku pověřeného k vykonávání této funkce představenstvem ŽNO. V případě neuposlechnutí bude nařízeno, aby dotyčný synagogu opustil.“[301]

Jednalo se o překvapivě přísný řád, neboť židovské bohoslužby patří většinou mezi velice živé, kde rozhodně nejsou omezovány rozhovory mezi sousedy apod. Je otázkou, zda byl skutečně i tak striktně dodržován. Dozvídáme se o pronajímání sedadel, které hrálo roli hlavně o velkých židovských svátcích, kdy byla synagoga naplněna věřícími, jak vzpomíná pan A. Lev, a o postavení dětí, které ještě nebyly oprávněny sedět v sále se svými rodiči.

Pořádek a vhodné chování během bohoslužeb zajišťovali představitelé chrámu, kteří udělovali i čestné funkce v synagoze.[302]

300 *Roš ha-šana - židovský nový rok. Vyznačuje příchod Vysokých svátků a zahajuje každoročních deset dnů pokání. Značná část tohoto dvoudenního svátku se tráví na modlitbách a při sebezpytování. Na Roš ha-šana jsou podle tradice úplně spravedliví zapsáni do Knihy života a úplně zlí do Knihy smrti, zatímco osud ostatních zůstává otevřený, dokud není na Jom kipur vynesen konečný rozsudek. Předchází svátku jom kipur.*
Jom kipur neboli „Den smíření“, je nejslavnostnější událostí v židovském kalendáři. Slaví se koncem září. Tento den je vrcholem Vysokých svátků a deseti dnů pokání, kdy je předchozí chování každého člověka váženo na vahách a jeho osud zapsán a zapečetěn Bohem v „Knize života“. Jako takový je vyhrazen pro individuální i veřejná vyznání z hříchů, přičemž poskytuje příležitost k pokání. Drží se půst od západu slunce do setmění následujícího dne. Je zakázáno jídlo, pití, manželské styky, používání kosmetických prostředků a toaletních potřeb a nošení kožené obuvi stejně jako mytí všech částí těla kromě prstů a očí. Jom kipur se označuje jako „šabat slavnostního odpočinku“ a platí tedy všechny zákazy práce. Šabat - viz. pozn. 397.

301 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38, Synagogen-Ordnung.*

302 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 689, sign. 5/4, kart. č. 359 - Židovské náboženské obce 1916 - 1930, stanovy ŽNO z roku 1896, s. 10.*

2.vydání.indd 43 16.2.2005, 11:59

Židovský hřbitov v Chebu, pohřební bratrstvo - chevra kadiša

Pro židovské věřící nebyla důležitá pouze synagoga, ale také otázka, kde budou pohřbívat své zemřelé. Do roku 1874 nacházeli místo posledního odpočinku na židovských hřbitovech v Kynšperku nad Ohří, Kynžvartu, Úbočí, Lomničce aj.[303]

Otázku židovského hřbitova se podařilo vyřešit poměrně brzy po vzniku ŽNO. Již koncem roku 1872 jednalo představenstvo ŽNO s chebským občanem Th. Schrödlem o prodeji stavební parcely v Gehaagerstraße (dnes třída Osvobození) před mostem, který spojoval město s obcí Háje, za účelem zřízení hřbitova. Parcelu zakoupili za 1500 zlatých. Zakázka byla zadána staviteli Haberzettlovi, který se zavázal dokončit stavební práce do června 1874 za 6000 zlatých. Kromě hřbitovní zdi kolem pohřebiště vystavěl domek určený pro správce hřbitova a sloužící zároveň jako márnice. Slavnostní předání dokončeného hřbitova proběhlo 17. června 1874, přičemž zde však už 1. ledna 1874 byl za provizorních podmínek pohřben výše zmiňovaný Naphtali Zuckermann.[304]

Zároveň se vznikem hřbitova v roce 1874 iniciovali členové ŽNO založení pohřebního bratrstva - chevry kadiši. Pohřební spolek sloužil potřebám celé obce. Mezi povinnosti členů patřilo omytí mrtvoly, její příprava k pohřbení, doprovod nebožtíka k hrobu a účast na posledních obřadech nebo zádušní bohoslužbě. Během několika let však spolek z neznámých důvodů zanikl a svou činnost obnovil opět až v roce 1899. Zasloužil se o to chebský rabín dr. Schwartz a především Eduard Löwy, který byl na generálním shromáždění 1. července 1899 zvolen jeho předsedou.[305]

Stanovy z roku 1930 upřesňovaly činnost a účel spolku. Kromě starosti o umírající a zemřelé, kterým poskytovali službu podle židovských rituálních zvyků, navštěvovali členové chevry kadiši nemocné, přispívali peněžními dary i z prostředků spolku nemocným a chudým věřícím, podporovali náboženské, dobročinné a kulturní židovské instituce.[306]

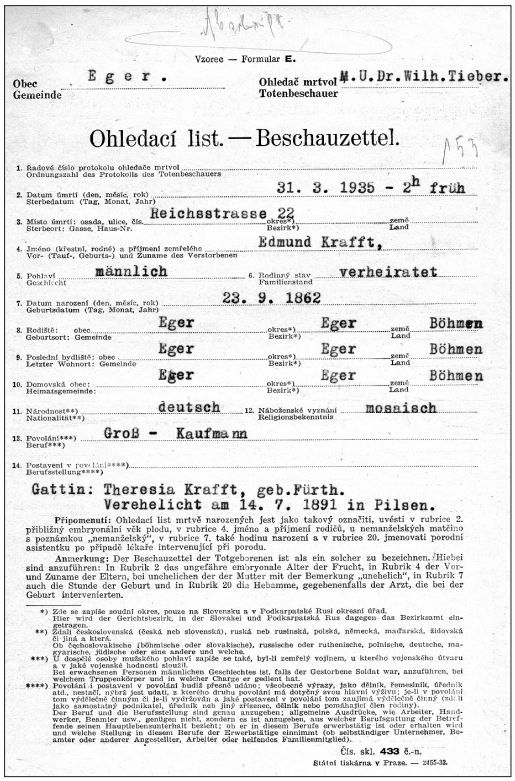

Vzoree — Formular E.

Obec / Gemeinde: E g e r .
Ohledač mrtvol / Totenbeschauer: M.U.Dr.Wilh.Tieber.

Ohledací list. — Beschauzettel.

1. Řadové číslo protokolu ohledače mrtvol / Ordnungszahl des Totenbeschauers
2. Datum úmrtí (den, měsíc, rok) / Sterbedatum (Tag, Monat, Jahr): 31. 3. 1935 - 2h früh
3. Místo úmrtí: osada, ulice, čís. / Sterbeort: Gasse, Haus-Nr.: Reichsstrasse 22 — okres*) / Bezirk*) — země / Land
4. Jméno (křestní, rodné) a příjmení zemřelého / Vor- (Tauf-, Geburts-) und Zuname des Verstorbenen: Edmund Krafft,
5. Pohlaví / Geschlecht: männlich
6. Rodinný stav / Familienstand: verheiratet
7. Datum narození (den, měsíc, rok) / Geburtsdatum (Tag, Monat, Jahr): 23. 9. 1862
8. Rodiště: obec / Geburtsort: Gemeinde: Eger — okres*) / Bezirk*): Eger — země / Land: Böhmen
9. Poslední bydliště: obec / Letzter Wohnort: Gemeinde: Eger — okres*) / Bezirk*): Eger — země / Land: Böhmen
10. Domovská obec: / Heimatsgemeinde: Eger — okres*) / Bezirk*): Eger — země / Land: Böhmen
11. Národnost**) / Nationalität**): deutsch — 12. Náboženské vyznání / Religionsbekenntnis: mosaisch
13. Povolání***) / Beruf***): Groß - Kaufmann
14. Postavení v povolání***) / Berufsstellung***):

Gattin: Theresia Krafft, geb.Fürth.
Verehelicht am 14. 7. 1891 in Pilsen.

Připomenutí: Ohledací list mrtvě narozených jest jako takový označiti, uvésti v rubrice 2. přibližný embryonální věk plodu, v rubrice 4. jméno a příjmení rodičů, u nemanželských matčino s poznámkou „nemanželský", v rubrice 7. také hodinu narození a v rubrice 20. jmenovati porodní asistentku po případě lékaře intervenující při porodu.

Anmerkung: Der Beschauzettel der Totgeborenen ist als ein solcher zu bezeichnen. Hiebei sind anzuführen: In Rubrik 2 das ungefähre embryonale Alter der Frucht, in Rubrik 4 der Vor- und Zuname der Eltern, bei unehelichen der der Mutter mit der Bemerkung „unehelich", in Rubrik 7 auch die Stunde der Geburt und in Rubrik 20 die Hebamme, gegebenenfalls der Arzt, die bei der Geburt intervenierten.

*) Zde se zapíše soudní okres, pouze na Slovensku a v Podkarpatské Rusi okresní úřad. Hier wird der Gerichtsbezirk, in der Slowakei und Podkarpatská Rus dagegen das Bezirksamt eingetragen.

**) Čechoslovenská (česká neb slovenská), ruská neb rusínská, polská, německá, maďarská, židovská či jiná, a která. Ob čechoslovakische (böhmische oder slovakische), russische oder ruthenische, polnische, deutsche, magyarische, jüdische oder eine andere und welche.

***) U dospělé osoby mužského pohlaví zapíše se také, byl-li zemřelý vojínem, u kterého vojenského útvaru a v jaké vojenské hodnosti sloužil. Bei erwachsenen Personen männlichen Geschlechtes ist, falls der Gestorbene Soldat war, anzuführen, bei welchem Truppenkörper und in welcher Charge er gedient hat.

****) Povolání i postavení v povolání budiž přesně udáno; všeobecné výrazy, jako dělník, řemeslník, úředník atd. nestačí, nýbrž jest udati, z kterého druhu povolání má dotyčný svou hlavní výživu; je-li v povolání tom vyučitelné činným či je-li vyučován a jaké postavení v povolání tom zaujímá vyučitelné činný (zda-li jako zaměstnaný pomocník, úředník neb jiný příslušec, dělník nebo pomáhající člen rodiny). Der Beruf und die Berufsstellung sind genau anzugeben; allgemeine Ausdrücke, wie Arbeiter, Handwerker, Beamter usw., genügen nicht, sondern es ist anzugeben, aus welcher Berufsgattung der Betreffende seinen Hauptlebensunterhalt besitzt; ob er in diesem Berufe erwerbstätig ist oder erhalten wird und welche Stellung in diesem Berufe der Erwerbstätige einnimmt (ob selbständiger Unternehmer, Beamter oder anderer Angestellter, Arbeiter oder helfendes Familienmitglied).

Čís. skl. **433** č.-n.
Státní tiskárna v Praze. — 2455-32.

31. Ohledací list Edmunda Kraffta, velkoobchodníka z Chebu, 1935
SOkA Cheb

Členové bratrstva se střídali na stráži u umírajících a modlili se. Půl hodiny uplynulé od smrti měl někdo z truchlících nebo člen spolku podle pokynu předsedy zatlačit mrtvému oči. Následně bylo tělo sneseno a uloženo na zem a předseda opět stanovil, kdo bude držet stráž u mrtvého. Po ohledání mrtvého členy spolku nebo příbuznými následovalo mytí, oblékání a uložení do rakve podle rituálních předpisů. Ohledání zemřelého s největší pravděpodobností vykonával také městský ohledávač mrtvol, což dokazuje ohledací list velkoobchodníka Edmunda Kraffta z roku 1935. (obr. č. 31)[307] Jestliže si nenárokovali příbuzní zemřelého právo uložit tělo na pohřební vůz, který by po obou stranách doprovázeli a nesli svého mrtvého až do hrobu, určoval předseda šest členů, kteří

303 *SÚA Praha, HBMa, Todten-Matrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1865 - 1939.*
304 *A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 31.*
305 *Tamtéž, s. 42.*
306 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 48, kart. č. 5 - Chewra Kadischa - Cheb 1899 - 1939, stanovy spolku z roku 1930.*
307 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 48, kart. č. 5 - Chewra Kadischa - Cheb 1899 - 1939, stanovy spolku z roku 1930.*

2.vydání.indd 44 16.2.2005, 12:00

se tohoto úkolu zhostili. Předseda měl na starost důstojný a nerušený průběh pohřbu a povinností každého člena bylo dbát na dodržování všech rituálních zvyků a předpisů.

Pořadí, v jakém šli pozůstalí za pohřebním vozem, bylo předem dáno. Jako první kráčeli rabín a kantor, za nimi truchlící pozůstalí, dále představenstvo ŽNO, představenstvo chevry kadiši, její členové a nakonec smuteční hosté.[308]

Kdo se mohl stát vlastně členem? Přístup byl umožněn bezúhonným mužům a ženám žijícím v oblasti spadající pod správu ŽNO v Chebu, kteří zaplatili vstupní poplatek s ročním příspěvkem a dodržovali stanovy spolku. Sami členové se dělili na přispívající, čestné a jakési podporovatele, kteří pouze věnovali určitou částku, minimálně 500 korun, bez nároku na protislužbu. Majetek spolku tvořily vstupní a řádné roční poplatky přispívajících členů, příspěvky a dary podporovatelů, poplatky z pohřbů a ostatních příležitostí, které činily u nečlenů ŽNO vyšší částky, a také úroky z celkového majetku.

Stejně jako u většiny spolků stálo i zde v čele představenstvo, volené na tři roky generálním shromážděním. Představenstvo se skládalo z 15 členů, z nichž musely být nejméně 4 ženy. Představenstvo jednalo za přítomnosti předsedy ŽNO nebo jeho zástupce, jehož hlas nerozhodoval a měl spíše poradní funkci podobně jako rabín v náboženských otázkách. Funkce byly považovány za čestné a nebyly honorované. Minimální počet členů stanovily stanovy na dvacet. Chevra kadiša používala vlastní razítko (obr. č. 32) a vedla svou pamětní knihu,[309] tak jako ŽNO kroniku,[310] ale ani jedna z knih se pravděpodobně nezachovala. Poslední představenstvo spolku zvolilo generální shromáždění 14. června 1938.[311]

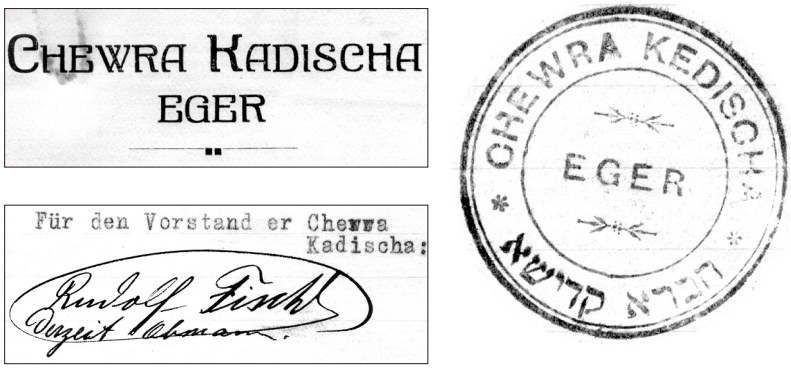

32. Razítko pohřebního bratrstva - chevry kadiši v Chebu, 1935 SOkA Cheb

Chevra kadiša byla těsně spjata s ŽNO v Chebu. Potvrzuje to nejenom přítomnost představitele ŽNO na zasedáních představenstva spolku, ale více méně i stanovy ŽNO z let 1896 a 1921, které zaručovaly věřícím pohřeb, odpovídající rituálním zvykům a stávajícím předpisům, a upřesňovaly poplatky za poskytnuté služby pro přispívající členy ŽNO. Židé, kteří ŽNO neplatili, museli vydat jako i v jiných případech (vyučování náboženství apod.) více peněz, ovšem částka nesměla překročit dvojnásobek určené ceny. Kolik prostředků a za co je bylo třeba vynaložit? V případě, že tělo zemřelého převáželi na hřbitov, hradili členové ŽNO a jejich manželky 40 -100 zlatých. Tyto poplatky v sobě zahrnovaly zajištění rakve, rituální mytí, oblékání a noční stráž u mrtvého, úpravu hrobu, opatření pohřebního vozu, taženého párem koní, odměnu sluhům a zajištění hrobu v řadě hrobů pro dospělé. Nepojímaly oblek, do kterého byl zemřelý oblečen, smuteční oznámení a odměnu pro rabína a kantora. Toto se týkalo jen dospělých. V případě smrti dítěte určovalo výši poplatků u každého zvlášť představenstvo obce. Hroby se mohly rezervovat za cenu 30 - 60 zlatých.[312]

ŽNO povolovala na základě žádostí snížení nebo úplné zrušení poplatků, především u pohřbů chudých věřících. Ceny i měna se měnily, a tak tedy pro zajímavost - stanovy z roku 1921 určovaly za výše popsané služby 200 - 1000 Kč (korun československých) a za rezervaci hrobu 120 - 500 Kč.[313]

308 Tamtéž.
309 Tamtéž.
310 A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 29.
311 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 48, kart. č. 5 - Chewra Kadischa - Cheb 1899 - 1939, volby představenstva spolku.
312 SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 689, sign. 5/4, kart. č. 359 - Židovské náboženské obce 1916 - 1930, stanovy ŽNO z roku 1896.
313 Tamtéž, stanovy ŽNO z roku 1921.

2.vydání.indd 45 16.2.2005, 12:00

Kupříkladu tolik stál v březnu 1935 pohřeb Pauliny Schleimové:

Místo na hřbitově	500,-
Rabín dr. Schapira	300,-
Vrchní kantor A. Wilkowitsch	200,-
Smuteční oznámení v novinách Egerer Zeitung	129,80
Andreas Lugert - za odstranění a opětné postavení náhrobního kamene	133,90
Telegram do Prahy	9,60
Okresní lékař MUDr. Stein	50,-
Chevra kadiša	130,-
Celkem	1453,30 Kč [314]

V červnu 1935 upozornila městská rada ŽNO v Chebu na několik let platný zákaz pořádání pohřebních průvodů městem (povoleny byly pouze uvnitř hřbitova) a na nařízení o převozu těl zemřelých do 24 hodin po smrti do márnice na hřbitově. Důvodem k tomuto připomenutí bylo porušení těchto předpisů ze strany ŽNO, kdy převoz jakéhosi mrtvého, který se proměnil v pohřební průvod, *„vzbudil s ohledem na stávající zákaz pohoršení.“*[315] Můžeme předpokládat, že zákaz změnil průběh organizace pohřebních záležitostí, než jak jsme jej popsali výše. Ne všechna těla byla pohřbívána do země. Umísťovaly se zde také urny se zpopelněnými ostatky zesnulých.[316]

Kolik lidí nalezlo místo svého posledního odpočinku na chebském židovském hřbitově? S ohledem na pravděpodobnou ztrátu či zničení hřbitovní knihy máme k dispozici jen údaje v matrikách a jiných pramenech. Podle matričních záznamů zde bylo pohřbeno v letech 1874 - 1939 kolem 500 osob, které zemřely v Chebu.[317] Otázkou zůstává množství lidí, kteří zemřeli jinde a byli do Chebu převezeni jako například v roce 1934 Herrmann Steiner z Teplic, Abraham Pomeranz z německého Tirschenreuthu nebo Maria Strauß z Waldsassenu.[318] To samé platilo přirozeně i opačně. Jeden příklad za všechny. V srpnu 1925 ze-

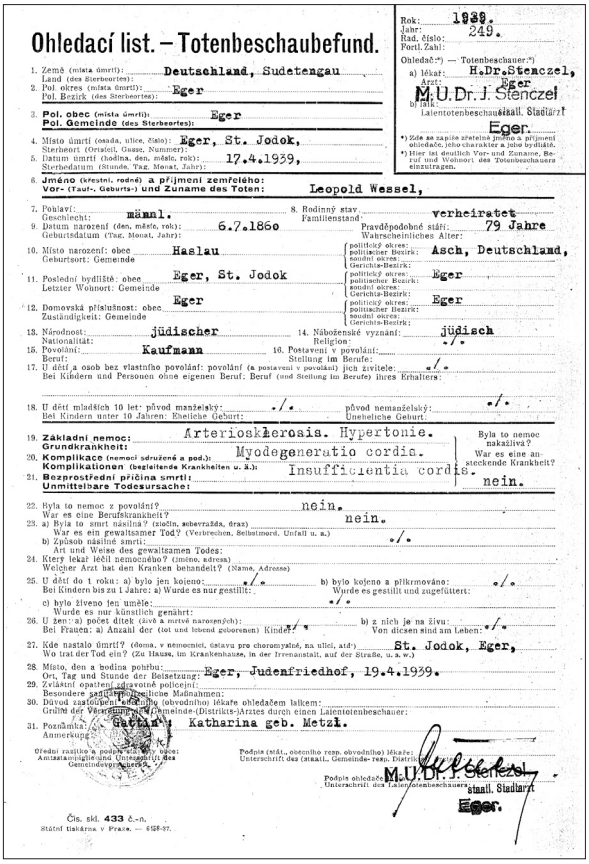

Ohledací list. – Totenbeschaubefund.

Rok: 1939.
Jahr:
Rad. číslo: 249.
Poříd. Zahl:

Ohledač*) — Totenbeschauer.*)
a) lékař: H.Dr.Stenczel, Arzt: Eger
M.U.Dr. J. Stenczel
b) laik: Laientotenbeschauer: stáatl. Stadtarzt Eger.

*) Zde se zapíše zřetelně jméno a příjmení ohledače, jeho charakter a jeho bydliště.
*) Hier ist deutlich Vor- und Zuname, Beruf und Wohnort des Totenbeschauers einzutragen.

1. Země (místa úmrtí): Land (des Sterbeortes): Deutschland, Sudetengau
2. Pol. okres (místa úmrtí): Pol. Bezirk (des Sterbeortes): Eger
3. Pol. obec (místa úmrtí): Pol. Gemeinde (des Sterbeortes): Eger
4. Místo úmrtí (osada, ulice, číslo): Sterbeort (Ortsteil, Gasse, Nummer): Eger, St. Jodok,
5. Datum úmrtí (hodina, den, měsíc, rok): Sterbedatum (Stunde, Tag, Monat, Jahr): 17.4.1939,
6. Jméno (křestní, rodné) a příjmení zemřelého: Vor- (Tauf-, Geburts-) und Zuname des Toten: Leopold Wessel,
7. Pohlaví: Geschlecht: männl.
8. Rodinný stav: Familienstand: verheiratet
9. Datum narození (den, měsíc, rok): Geburtsdatum (Tag, Monat, Jahr): 6.7.1860
Pravděpodobné stáří: Wahrscheinliches Alter: 79 Jahre
10. Místo narození: obec Geburtsort: Gemeinde Haslau
politický okres: Asch, Deutschland,
politický okres: Eger
11. Poslední bydliště: obec Letzter Wohnort: Gemeinde Eger, St. Jodok
Gerichts-Bezirk: Eger
12. Domovská příslušnost: obec Zuständigkeit: Gemeinde Eger
politický okres: Eger
13. Národnost: Nationalität: jüdischer
14. Náboženské vyznání: Religion: jüdisch
15. Povolání: Beruf: Kaufmann
16. Postavení v povolání: Stellung im Berufe: ./.
17. U dětí a osob bez vlastního povolání: povolání (a postavení v povolání) jich zvitelů: Bei Kindern und Personen ohne eigenen Beruf: Beruf (und Stellung im Berufe) ihres Ernährers: ./.
18. U dětí mladších 10 let: původ manželský: Bei Kindern unter 10 Jahren: Eheliche Geburt: ./.
původ nemanželský: Uneheliche Geburt: ./.
19. Základní nemoc: Grundkrankheit: Arteriosklerosis. Hypertonie.
20. Komplikace (nemoci sdružené a pod.): Komplikationen (begleitende Krankheiten u. ä.): Myodegeneratio cordia. Insufficientia cordis.
21. Bezprostřední příčina smrti: Unmittelbare Todesursache:
Byla to nemoc nakažlivá? War es eine ansteckende Krankheit? nein.
22. Byla to nemoc z povolání? War es eine Berufskrankheit? nein.
23. a) Byla to smrt násilná? (sebevražda, úraz) War es ein gewaltsamer Tod? (Verbrechen, Selbstmord, Unfall u. a.) nein.
b) Způsob násilné smrti: Art und Weise des gewaltsamen Todes: ./.
24. Který lékař léčil nemocného? (jméno, adresa) Welcher Arzt hat den Kranken behandelt? (Name, Adresse)
25. U dětí do 1 roku: a) bylo jen kojeno: ./. b) bylo kojeno a přikrmováno: Bei Kindern bis zu 1 Jahre: a) Wurde es nur gestillt: ./. Wurde es gestillt und zugefüttert: ./.
c) bylo živeno jen umělě: Wurde es nur künstlich genährt: ./.
26. U žen: a) počet dítek (živě a mrtvě narozených): Bei Frauen: a) Anzahl der (tot und lebend geborenen) Kinder: ./. b) z nich je na živu: Von diesen sind am Leben: ./.
27. Kde nastalo úmrtí? (doma, v nemocnici, ústavu pro chorornyslné, na ulici, atd.) Wo trat der Tod ein? (Zu Hause, im Krankenhause, in der Irrenanstalt, auf der Straße, u. s. w.) St. Jodok, Eger,
28. Místo, den a hodina pohřbu: Ort, Tag und Stunde der Beisetzung: Eger, Judenfriedhof, 19.4.1939.
29. Zvláštní opatření zdravotně policejní: Besondere sanitäts-polizeiliche Maßnahmen:
30. Důvod zastávání ohledání (obvodního) lékaře ohledačem laikem: Grund der Vornahme der Totenbeschau (des Gemeinde-(Distrikts-)Arztes durch einen Laientotenbeschauer:
31. Poznámka: Anmerkung: Gattin: Katharina geb. Metzl.

Úřední razítko a podpis úřadu obce: Amtsstempel und Unterschrift des Gemeindevorstehers:

Podpis (stát., obecního resp. obvodního) lékaře: Unterschrift des (staatl., Gemeinde- resp. Distrikts-)Arztes: M.U.Dr. J. Stenczel

Podpis ohledače laika: Unterschrift des Laientotenbeschauers: staatl. Stadtarzt Eger.

Čís. skl. 433 č.-n.
Státní tiskárna v Praze. — 6528-37.

33. Ohledací list Leopolda Wessela, obchodníka z Chebu duben 1939 SÚA Praha

314 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38.*
315 *Tamtéž.*
316 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934. V roce 1922 proběhla v pražské obci polemika na téma možnosti zpopelňovat židovské zemřelé mezi zastánci ortodoxního židovství a zmodernizovaného přístupu. Došlo k dohodě reprezentantů ŽNO a pohřebním bratrstvem, které setrvávalo na přísných ortodoxních ustanoveních. Podle této dohody se pohřební bratrstvo vyslovilo, že dá k dispozici pohřební vůz pro převoz těla, na židovském hřbitově rezervuje místo pro márnici, ve které by tělo zůstalo až do převozu do krematoria. A dále také přislíbilo zřídit kolumbárium, kam by se urny umísťovaly. Egerer Zeitung ze dne 25. února 1922, s. 4.*
317 *SÚA Praha, HBMa, Todten-Matrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1865 - 1939.*
318 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934.*

2.vydání.indd 46 16.2.2005, 12:00

mřela v chebské nemocnici Beile Beckie Engelhardt, která byla pohřbena v Brooklynu, ve státě New York v USA. Kromě chebských občanů zde bylo za 1. světové války pochováno kolem třiceti židovských uprchlíků z východu, zajatci zemřelí v zajateckém táboře hlásící se k židovské víře, jako například v září 1917 Abraham Bililsch z Kišiněva, a vojáci židovského vyznání, kteří zemřeli v Chebu.[319] Jednalo se o 12 válečných hrobů, na které později každoročně přispívalo posádkové velitelství v Chebu 36 Kč (3 Kč za jeden hrob).[320] Náhrobní kameny na těchto hrobech zajistila ŽNO až po skončení války v průběhu let 1919 a 1927. V roce 1914 zde byl pohřben i výše jmenovaný básník Hugo Zuckermann. Také jemu slavnostně odhalili na hřbitově v roce 1927 důstojný pomník.[321] (obr. č. 37) Poslední dva pohřby před plným vypuknutím mašinérie „řešení židovské otázky" se zde konaly ještě 15. listopadu 1938 a 19. dubna 1939.[322] (obr. č. 33)

ŽNO zaměstnávala vlastního správce hřbitova. Neznáme jména a osudy těchto lidí, ale na základě dostupných pramenů můžeme zmínit Antona Riedla, který svou funkci vykonával minimálně již v roce 1915, kdy mu jako správci hřbitova bylo uděleno domovské městské právo,[323] a v souvislosti s pohřby je zmiňován i v roce 1934. Kromě zajišťování pořádku a údržby hrobů zastával nejspíše i práci hrobníka.[324] Pro zajímavost, ve 30. letech získala obec darem *„použité avšak vyhovující"* zařízení na spouštění mrtvých do hrobu.[325]

Kapacita hřbitova nevyhovovala už ve 20. letech 20. století, kdy proběhla rozsáhlá rekonstrukce. Plány na rozšíření plochy hřbitova a márnice vznikaly od začátku 20. let. V roce 1927 bylo provedení povoleno. Rozloha hřbitova se zvětšila přibližně na 50 x 50m a počítalo se, že vystačí dalších 40 let. Zeď obklopující hřbitov se zvýšila na 1, 60m. Přestavby márnice se týkalo zavedení světla, topení, vyhovujících umývacích prostor, kanalizace a umístění pitevního stolu.[326] Stavební práce, které financovala zejména ŽNO v Chebu a chevra kadiša, provedl stavitel Adolf Markl podle plánů ing. Em. Adlera.[327]

Nedochovalo se mnoho obrazových dokumentů hřbitova kromě návrhů náhrobků (obr. č. 34), plánů na rozšíření hřbitova (obr. č. 35), fotografie pomníku básníka JUDr. Hugo Zuckermanna (obr. č. 37), fotografie několika náhrobků) a snímku hřbitova z roku 1938 po Křišťálové noci, kdy byla povalena a poničena většina náhrobních kamenů včetně zdi kolem hřbitova. (obr. č. 36)

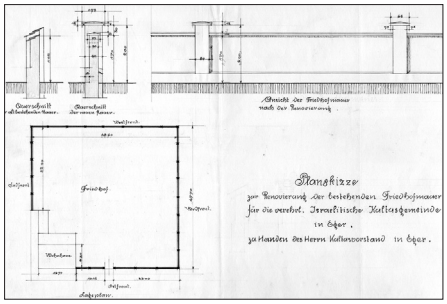

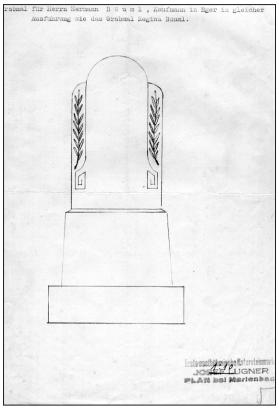

34. Návrh na zhotovení náhrobku obchodníka H. Bäumla, SOkA Cheb
35. Plán rekonstrukce židovského hřbitova v Chebu duben 1923, SOkA Cheb
36. Fotografie židovského hřbitova poškozeného během Křišťálové noci 10. listopadu 1938, SOkA Cheb
37. Pomník básníka Hugo Zuckermanna na chebském židovském hřbitově, postavený v roce 1927 foto Österreichsche Nationalbibliothek Wien

319 SÚA Praha, HBMa, Todten-Matrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1865 - 1939.
320 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934.
321 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38, proslov při oslavě 80. narozenin Eduarda Löwyho.
322 SÚA Praha, HBMa, Todten-Matrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1865 - 1939.
323 Egerer Zeitung ze dne 4. prosince 1915, s. 5.
324 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934.
325 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38.
326 SOkA Cheb, Archiv města Cheb 1849 - 1938, Fasc. 77, R 195, kart. č. 1297 - Israelitischer Friedhof 1872 - 1927. (Errichtung 1873).
327 A. Wilkowitsch, Geschichte, s. 128.

2.vydání.indd 47 16.2.2005, 12:00

VYUČOVÁNÍ NÁBOŽENSTVÍ

Zajištění vyučování náboženství se řadilo od počátku znovuosidlování Chebu židovskými věřícími mezi nejdůležitější úkoly, které spolu se zřízením modlitebny přispívaly k fungování vznikající ŽNO a upevňování náboženských tradic. První doložené vyučování se konalo v 60. letech 19. století v domě Naphtali Zuckermanna ve Školní ulici. Jedna z místností byla upravena jako učebna, čímž vznikla židovská škola s právem veřejnosti, kde do roku 1867 působil učitel a kantor neznámého jména. Nevíme bohužel, kolik dětí školu navštěvovalo, ani jakým způsobem výuka probíhala.[328]

Podobná třída existovala s největší pravděpodobností i u modlitebny v domě bývalého hostince Zur böhmischen Krone. Stanovy ŽNO z roku 1872 připojují k úkolům obce také *„zaměstnávat učitele náboženství pro společné vyučování židovské mládeže ve třídě, která náležela ŽNO“*.[329] Náklady na vyučování hradila a dohled nad jeho průběhem a obsahem vykonávala ŽNO. Rodiče dětí platili za světlo a otop pevně stanovený poplatek, a sice dvě třetiny roční spotřeby. Výšku poplatku určovalo představenstvo ŽNO. Povinná školní docházka trvala od 6 do 14 let. Učit mohli jen lidé s patřičným vzděláním.[330]

Nezbytným úkolem ŽNO bylo zajištění učitelů náboženství na chebských školách, které navštěvovaly židovské děti. Na záležitosti ohledně chodu vyučování dohlížel rabín spolu s představenstvem obce, které pověřilo vždy někoho kompetentního ze svého středu. Vyučování mohl vést v nejnutnějším případě učitel náboženství ze sousedních ŽNO,[331] jako to činil od roku 1925 chebský vrchní kantor Armin Wilkowitsch v Kynšperku nad Ohří.[332]

Vedle vyučování náboženství, které bylo v kompetenci ŽNO a probíhalo mimo školní budovy, konalo se vyučování ve školních třídách stejně jako vyučování jiných náboženství. Nyní se pokusíme alespoň částečně zachytit jména a osudy osob, které zodpovídaly za vzdělávání židovské mládeže v oblasti náboženství a historie vlastního národa a původního jazyka.

V první řadě se jednalo o učitele náboženství. V letech 1869 - 1872 v Chebu působil Philipp Lederer, který je autorem návrhu změn v náboženských obřadech podle reformovaných obcí. V roce 1872 ho na krátkou dobu nahradil D. Grätzer z Leretsch, který vyučoval náboženství na národních (obecných) a měšťanských školách.[333] Záhy se stal učitelem na stejných typech škol Samuel Popper, minimálně od roku 1874. Ačkoliv mu bylo povoleno vést vyučování i na gymnáziu, musely být nejprve vyřešeny nároky jeho předchůdce Ph. Lederera, který žil v Mariánských Lázních a do Chebu dojížděl jednou za 14 dní na dvě vyučovací hodiny, což bylo vnímáno jako nedostatečné. Od roku 1876 ho vystřídal S. Popper,[334] který se v roce 1892 stal prvním rabínem chebské obce.[335] Na svých učitelských postech vytrval do roku 1906, kdy se jich pro vysoký věk po 33 letech práce vzdal. Z vypsaného konkurzu na vrchního kantora a učitele náboženství vyšel jako vítěz Armin Wilkowitsch z Jevíčka na Moravě,[336] jehož působení přerušil až rok 1938. (obr. č. 38) Učil na národních (obecných) školách.[337]

38. Vrchní kantor Armin Wilkowitsch, Ernst Schick, Dr. Moritz Zuckermann, Rudolf Fischl, 30. léta 20. století
H. Gold, Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a přítomnosti, Brno-Praha 1934

328 A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 29.
329 SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 620, kart. č. 184 - Židovská náboženská společnost Cheb a Fr. L. 1885 - 1898, stanovy ŽNO z roku 1872.
330 Tamtéž.
331 SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 689, sign. 5/4, kart. č. 359 - Židovské náboženské obce 1916 - 1930, stanovy ŽNO z roku 1896 a 1921.
332 K. Lederer, Geschichte der Juden in Königsberg a. d. E., in: Gold, Hugo: Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti, Brno-Praha 1934, s. 318.
333 A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 31.
334 Tamtéž, s. 32 an.
335 Tamtéž, s. 37.
336 Tamtéž, s. 42.
337 Adressbuch der Stadt Eger, Asch 1910, s. 23 a Adressbuch der Stadt Eger, Asch, Wildstein, Asch 1908, s. 165.

2.vydání.indd 48 16.2.2005, 12:00

Jak jsme uvedli na jiném místě, učit náboženství směl i kantor a rabín. Známe jméno kantora Stohwassera, kterého z důvodu nemoci původně asi jen krátkodobě nahradil od roku 1880 Adolf Lederer z Miskowitz.[338] Také on obstál v konkurzu a zůstal zde do roku 1919, kdy zemřel. Byl činný jako kantor, učitel náboženství a rituální řezník.[339] Vzhledem k osobě vrchního kantora A. Wilkowitsche se můžeme oprávněně domnívat, že A. Lederer neměl pravidelně přístup k vedení vyučování náboženství. Jeho úloha spočívala spíše v pomocné rovině.

Rabín dohlížel na vyučování a sám měl většinou oprávnění učit na středních a měšťanských školách. Na místo Samuela Poppera (rabínem od roku 1892), nastoupil 1. dubna 1897 dr. Emil Schwartz z Frankfurtu nad Odrou. Je možné, že působil zároveň se S. Popperem, neboť ten byl do roku 1906 neustále nazýván rabínem a učitelem náboženství.[340] Dr. Schwartz byl později povolán jako rabín do Prahy a jmenování na post chebského rabína obdržel 1. února 1906 dr. Moritz Proßnitz ze Šumperka.[341] Po třech letech se svého úřadu musel ze zdravotních důvodů vzdát. V důsledku toho zastával funkci rabína v Chebu v letech 1909 - 1913 dr. Friedrich Weiß, syn rabína z Udlice - Chomutova.[342] V roce 1913 byl povolán jako rabín do Jihlavy.[343] Na 14 let ho nahradil dr. Arnold Grünfeld pocházející z Kroměříže, který stejně jako on vyměnil své působiště za Jihlavu.[344] V roce 1928 přišel z Berlína dr. Israel Schapira,[345] kterého po odchodu do Antwerp vystřídal v roce 1935 poslední chebský rabín Isidor Sud.[346] Narodil se v Samgorodku na Ukrajině, ale příslušel do Miroslavi v okrese Moravský Krumlov.[347] V roce 1938 odešel do Prahy,[348] odkud se mu údajně podařilo emigrovat do USA, kde působil jako rabín v New Yorku.[349]

Na příkladu těchto funkcionářů si můžeme teoreticky udělat obrázek, z jakých míst přicházeli Židé do Chebu.

Jak probíhalo vyučování, co bylo jeho obsahem, kolika dětí se týkalo a jaké učebnice se používaly? Zdaleka ne na všechny otázky lze najít vyčerpávající odpověď. Na příkladu Vyšší státní reálné školy v Chebu ve školním roce 1913/14 se pokusíme ukázat tehdejší systém vyučování. V tomto školním roce právě vystřídal rabína dr. Weiße jeho nástupce dr. Arnold Grünfeld. Vyučoval náboženství 4 hodiny týdně ve všech třídách (1. - 7.) rozdělených do dvou skupin: 1. - 4. a 5. - 7. třída. Vyučování probíhalo v budově gymnázia, a to společně se židovskými žáky studujícími gymnázium na základě ministerského nařízení z 9. listopadu 1911.[350]

Žáci 1. - 4. třídy se 2 hodiny týdně seznamovali s biblickými a pobiblickými dějinami. Překládali a vysvětlovali si obsah modliteb a nejdůležitější věci o průběhu a uspořádání bohoslužeb. Starší žáci z 5. - 7. tříd se učili rovněž 2 hodiny týdně. Ve středu zájmu stály židovské dějiny od Josefa až po zničení Jeruzaléma (70 p. K.) a osvětlování obsahu modliteb. Dále dějiny náboženství, kde se kladl důraz na znalost Písma a vybraných pasáží ze židovských starších i novějších kulturních dějin.[351]

Ve školním roce 1914/15 používali tyto učebnice:

1. - 4. tř.	Wolf, Religionslehre (Náboženská nauka)
2. - 4. tř.	Kayserling, I. Buch Moses (1. kniha Mojžíšova)
3. - 7. tř.	V. Buch Moses (5. kniha Mojžíšova)
1. - 4. tř.	Lewy, Biblische Geschichte (Biblické dějiny)
1. - 7. tř.	Israelitisches Gebetbuch (Židovská modlitební kniha)

338 *A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 33.*
339 *Adressbuch der Stadt Eger, Asch 1910, s. 23 a Adressbuch der Stadt Eger, Asch, Wildstein, Asch 1908, s. 165. Adolf Lederer zemřel ve věku 69 let 26. srpna 1919 v Chebu a byl pohřben na chebském židovském hřbitově - srov. Egerer Zeitung ze dne 28. srpna 1919, s. 7.*
340 *A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 41.*
341 *Tamtéž, s. 42.*
342 *Tamtéž, s. 44.*
343 *A. Wilkowitsch, Geschichte, s. 127.*
344 *Tamtéž, s. 127.*
345 *Tamtéž, s. 129.*
346 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38.*
347 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 745, sign. 5/5, Kart. č. 506 - Náboženská obec církve československé 1929 - 1938.*
348 *Národní osvobození ze dne 23. listopadu 1938, s. 2.*
349 *Dopis Abrahama Löwyho ze dne 6. února 1999, Moshav Moledet, Izrael.*
350 *Fünfzehnter Jahres Bericht der k. k. Staats - Oberrealschule in Eger für das Schuljahr 1913/1914, Eger 1914, s. 56.*
351 *Tamtéž, s. 56.*

2.vydání.indd 49 16.2.2005, 12:00

Vyučování probíhalo v němčině a ve stejném jazyce byly vydány i učebnice.[352] Naproti tomu se v roce 1935 objevily snahy získat někoho, kdo by mohl vyučovat náboženství i na českých školách.[353]

Díky srovnání se žáky jiného vyznání máme možnost posoudit zastoupení židovských dětí studujících ve školním roce 1913/1914 na Vyšší reálné škole v Chebu.

Tab. č. 4 **Rozdělení žáků Vyšší reálné školy v Chebu ze školního roku 1913/1914 podle náboženství**

Třída	I.		II.		III.		IV.		V.		VI.	VII.	
Náboženství													Celkem
	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b			
Katolické	36	35	27	27	27	27	33	29	22	22	28	28	341
Protestantské	2	2	6	6	3	3	3	5	3	4	2	2	41
Židovské	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1	5
Celkem	39	38	33	34	30	30	36	34	25	26	31	31	387[354]

Pro zajímavost uvádíme situaci z roku 1899 na c. k. Vyšším státním gymnáziu v Chebu: z 325 žáků bylo 306 křesťanů a 19 Židů. Tehdy učil rabín dr. Schwartz ve třech třídách, skupinách, celkem 5 hodin týdně.[355] V roce 1923 bylo na středních školách 27 židovských žáků - 9 na gymnáziu, 9 na reálné škole a 9 na dívčím reformovaném reálném gymnáziu.[356] Tak jako v běžném životě tvořily židovské děti i v těchto školách menšinu.

Mezi lidmi, kteří darovali reálné škole finanční příspěvky, se nacházeli i chebští Židé - inženýr a majitel továrny Max Melzer, advokát Ed. Lederer aj.[357]

Zemská školní rada v Praze nařízením z roku 1933 stanovila, že vyučování náboženství na národních a měšťanských školách bude probíhat společně dvě hodiny týdně, podobně jako tomu bylo od roku 1911 na gymnáziu a reálné škole.[358]

Jak rabíni, tak i učitelé náboženství dávali soukromé hodiny. Jedním z nejstarších důkazů je inzerát Philippa Lederera v Egerer Zeitung z roku 1869: *„Ph. Lederer, učitel židovského náboženství v Chebu, uděluje mimo obvyklé školní vyučování soukromé hodiny hebrejštiny, literatury a francouzštiny podle osvědčených principů lehkým a povzbuzujícím způsobem pro žáky. Honorář velmi nízký. Za hodiny s více žáky 1 zlatý měsíčně.“*[359] (obr. č. 39)

Ph. Lederer,
israel. Religionslehrer in Eger
ertheilt außer den gewöhnlichen Schulstunden
Privatunterricht in sämmtlichen Zweigen
der hebräischen Sprache und Literatur
so wie in französischer Sprache nach be-
währten Grundsätzen in einer für Lernende leicht
anregenden Weise.
Honorar sehr mäßig. In Sammelstunden
1 fl. monatlich. 922

39. Inzerát učitele náboženství Ph. Lederera Egerer Zeitung 1869 SOkA Cheb

Zpráva z roku 1933 o příjmech rabína a vrchního kantora mluví o stálém ročním platu rabína, 34 000 Kč, a o penězích, které si vydělává soukromými hodinami, 8000 Kč.[360] Podle zprávy o pronájmu třídy na gymnáziu ve školním roce 1933/34 pro účely soukromého vyučování náboženství se dá usuzovat, kde se tyto hodiny konaly. Za světlo, topení a úklid se platilo celkem 56 Kč. Je tedy pravděpodobné, že se v synagoze nenacházela vhodná místnost, neboť i součástí plánů na výstavbu nového obecního domu ve třicátých letech bylo získání prostorů na výuku náboženství.[361] V této souvislosti se ve stejné době hovořilo také o adaptaci místnosti pod varhany v synagoze, která by sloužila jako modlitebna, třída vhodná k vyučování a jednací sál. V roce 1935 činily výdaje ŽNO na vyučování 700 Kč.[362]

Výjimkou nebyly ani inspekce. Kupříkladu v roce 1933 zavítal do Chebu prof. dr. Morgenstern, rabín z Litoměřic, aby zhlédl, jak zde vypadá vyučování náboženství.[363]

Podle zákona z 24. února 1873 musela mít ŽNO svého zástupce v okresní školní radě, kterým byl zvolen v roce 1874 tehdejší přestavitel obce Heinrich Bloch. Tuto funkci většinou dále zastávali představitelé ŽNO.[364]

352 Tamtéž, s. 57.
353 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38.
354 Fünfzehnter Jahres Bericht, s. 56.
355 A. Kisch, Statistik des mosaischen Religionsunterrichtes an den öffentlichen Mittelschulen Böhmens, Prag 1899, s. 6.
356 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38.
357 Fünfzehnter Jahres Bericht, s. 76.
358 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934.
359 Egerer Zeitung ze dne 30. září 1869, s. 3.
360 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934.
361 Tamtéž.
362 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38.
363 Tamtéž.
364 A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 32 ann.

2.vydání.indd 50 16.2.2005, 12:00

PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA A VÁLEČNÍ UPRCHLÍCI Z HALIČE A BUKOVINY V CHEBU

Sarajevský atentát 28. června 1914 se zapsal do historie jako impuls k vypuknutí 1. světové války. Války, která znamenala konec epochy vlády Habsburků v jejich obrovské mnohonárodnostní monarchii. Národy Evropy odcházely od srpna 1914 s téměř náboženským nadšením bojovat za svou vlast. Z pohledu nejenom rakouských Židů nabízela účast ve válce příležitost dokázat státu svou loajalitu. Například v Černovicích se zpívalo: *„Vítězně chceme Rusy a Srby bít, ukážeme, že jsme Rakušané.“*[365] Židé patřili skutečně mezi nejvěrnější poddané rakousko-uherské monarchie a podle toho plnili i svou vojenskou povinnost na rozdíl od příslušníků jiných národů jako byli Češi, Rusíni, Italové aj. Mladé židovské důstojníky sionisticky orientované poháněla kromě toho nenávist k antisemitskému Rusku a ruskému carovi.[366]

Chebští Židé uspořádali 5. července 1914 smuteční bohoslužbu za zemřelého následníka trůnu a jeho manželku[367] a řada mladých mužů byla odvelena na frontu.[368] Na ty, kteří nemuseli bojovat na bojištích, čekal neméně těžký úkol přežít v relativně klidném zázemí a pomáhat lidem, kteří se v důsledku válečných událostí ocitli v nouzi.

Není nutné zabývat se na tomto místě podrobně průběhem všech důležitých válečných operací 1. světové války. Soustředíme se především na východní frontu, konkrétně na rakousko-uherské území Haliče a Bukoviny, kde velkou část obyvatelstva tvořili Židé. Vedle nenávisti vůči antisemitskému carskému Rusku a naději na zlepšení postavení ruských Židů po vítězství Rakouska-Uherska pociťovali židovští obyvatelé Haliče a Bukoviny oprávněný strach před excesy carských vojáků, hlavně kozáků.[369] Naneštěstí pro ně se jejich obavy splnily. Ruská vojska provedla na východní frontě celkem 3 úspěšné ofenzívy. V srpnu 1914 dobyla ruská armáda Bukovinu a téměř celou Halič, na jaře 1915 postoupila přes Karpaty až na východní Slovensko a v létě 1916 Rusové znovu dobyli Bukovinu a část Haliče. Toto vyvolalo exodus civilního obyvatelstva dosud nevídaných rozměrů.[370]

Porážky v prvních měsících války v Haliči a Bukovině nepostihly pouze Židy, ale i velké množství Poláků, Němců a Rusínů. Rusíni byli donuceni opustit místa bojů, patrně pro svoji nespolehlivost. Prchali na západ do vnitrozemí monarchie, kde hledali útočiště. Pro stát, který vydával obrovské náklady na vedení války, znamenala starost o tyto válečné oběti nelehký úkol![371] Útěk představoval pro mnohé traumatický zážitek. Jen zřídka evakuaci připravovaly a řídily státní úřady, aby zabránily krveprolití. Spíše bývalo obyvatelstvo ponecháno samo sobě a útěk se podařil na poslední chvíli.[372]

Hlavní nápor uprchlíků již v létě a na podzim 1914 směřoval do českých zemí a dále do Vídně. V dubnu 1915 činil počet uprchlíků ubytovaných v Čechách 90 000, z toho 45 000 křesťanských Poláků a 50 000 Židů. Převážná část Židů zůstala na Moravě, kde vznikly v září a říjnu 3 velké azylové tábory v Kojetíně, Pohořelicích a Mikulově. V říjnu 1914 zde bylo internováno celkem 17 299 Židů. Poté, co došlo k přeplnění těchto táborů, odcházeli ve větším množství do Čech, první už v říjnu 1914 do Pardubic.[373] Odhaduje se, že na počátku roku 1915 žilo v českých zemích přibližně 125 000 židovských uprchlíků. Později byla za pomoci státních úřadů, místní samosprávy a charitativních židovských i nežidovských organizací vytvořena síť nocleháren, provizorních táborů a karanténních stanic: např. Praha 30 000, Plzeň 12 000, Brno 6500, České Budějovice 5000, Karlovy Vary 3600, 1000 - 2000 osob přijala města Horšovský Týn, Cheb, Chrudim, Liberec, M. Lázně a Stříbro, méně

365 *B. Hoffmann-Holter, „Abreisendmachung“. Jüdische Kriegsflüchtlinge in Wien 1914 bis 1923, Wien - Köln -Weimar 1995, s. 23.*
366 *W. Weisl, Juden in der österreichischen und österreichisch-ungarischen Armee, in: Zeitschrift für die Geschichte der Juden 1/2, 1971, s. 15.*
367 *Egerer Zeitung ze dne 7. července 1914, s. 3.*
368 *Egerer Zeitung ze dne 28. července 1914 a 2. srpna 1914. Všeobecná mobilizace byla vyhlášena 2. srpna 1914, když již předtím koncem července proběhla mobilizace částečná.*
369 *B. Hoffmann-Holter, c. d., s. 24.*
370 *J. Fiedler, Váleční uprchlíci před 80 lety, Roš chodeš ze srpna 1994, s. 8.*
371 *B. Hoffmann-Holter, c. d., s. 25.*
372 *Tamtéž, s. 29.*
373 *W. Mentzel, Kriegsflüchtlinge in Cisleithanien im 1. Weltkrieg, Univ. Diss. 1997, s. 266 an. Zde je nutné zmínit nejasnosti z hlediska překladu. Autor uvádí přesně, že největší část uprchlíků z podzimu 1914 byla umístěna v* „Böhmen und Mähren“ *- tedy v Čechách a na Moravě.* „V říjnu 1914 se v Čechách umístilo 10 000 a po evakuaci Przemyslu začátkem listopadu a Krakova přišlo asi 100 000 evakuovaných, z nichž se 50 000 ocitlo v Čechách. V dubnu 1915 byl počet v Čechách žijících uprchlíků 90 000. Na Moravě přebývali převážně židovští uprchlíci,...“ *- zde však neuvádí přesný počet! Je tedy zřejmé, že čísla, o kterých mluví, neplatí pro české země, ale pouze pro Čechy, na rozdíl od J. Fiedlera - viz. níže.*

2.vydání.indd 51 16.2.2005, 12:00

menší obce.[374] V otázce ubytování a aktivity místního obyvatelstva v péči o uprchlíky se ukázala důležitá a rozhodující akceptace národnosti a náboženství. Ve zprávě českého místodržitelství z května 1915 o pomoci soukromých orgánů v českých i moravských obcích se uvádí, že tam, kde chybělo židovské obyvatelstvo, znamenalo vytvoření pomocného výboru takřka nesplnitelný úkol.[375]

Záležitosti týkající se uprchlíků řídilo ministerstvo vnitra v koordinaci s ostatními ministerstvy. Od ledna 1915 do 31. prosince 1917, kdy začal platit zákon o uprchlících, vše postupovalo podle jednotlivých ministerských nařízení. Ta zahrnovala bezplatný převoz uprchlíků na místa určení, finanční podporu v obcích, kde přechodně žili, případně zaopatření naturáliemi v táborech. Dále oblečení a obuv, zajištění slamníků, dek apod., lékařskou pomoc, zřizování sanitárních zařízení, náboženskou péči, vyučování, průmyslové a zemědělské kurzy, opatrovny dětí a sirotků, zprostředkování práce a otázky repatriace.[376]

Haličtí uprchlíci přijížděli bez prostředků a ožebračeni o svůj majetek, který zanechali v zabraném území. Doprava do vnitrozemí probíhala za nedůstojných podmínek, často v přeplněných dobytčích vagónech, přičemž, aby se zabránilo nekontrolovatelnému usazování uprchlíků na celém území monarchie, byly zřizovány kontrolní stanice, kde se rozhodovalo o jejich dalším osudu. Rozdělovali se zde podle náboženského vyznání a absolvovali lékařská vyšetření. Uprchlíci usilovali o cestu do vnitrozemí a snažili se uniknout životu ve sběrných táborech. *„Tábory pro ně znamenaly neštěstí. Vládl zde hlad, špína a umíralo se v důsledku epidemií.“*[377] Je nutno říci, že zpočátku vládl v organizování evakuace uprchlíků zmatek a neplánovanost a teprve časem se podařilo zavést v kontrole nad těmito lidmi určitý řád, což bylo důležité jak pro samotné uprchlíky, kteří nemuseli bez prostředků a zmateně cestovat po území monarchie, tak pro stát, který na ně z politických i hospodářských důvodů dohlížel.[378] Závažné byly i obavy, aby masy těchto nešťastných a zklamaných lidí, kteří prchali před *„neporazitelným a strašným nepřítelem“*, nepodlamovaly víru obyvatelstva ve vnitrozemí ve vítězství Rakouska-Uherska. A proto se usilovalo všemi dostupnými prostředky o udržení *„vědomí, že jejich oběť je všeobecně ceněna“* a o *„posilování pocitu sounáležitosti, který sjednocuje jednotlivé národy a je zárukou svornosti a spolupráce při obnově hospodářského života po skončení války.“*[379]

Zprávy o uprchlících z Haliče a Bukoviny se vyskytovaly v chebských novinách během října a začátkem listopadu 1914 celkem často. ŽNO v Chebu dokonce tehdy na jejich pomoc zorganizovala sbírku, jejíž výnos, 1605 korun, poslala organizacím a obcím, které zajišťovaly podporu uprchlíkům. Pravděpodobně to nebyla jediná sbírka.[380] Zanedlouho se objevily v Egerer Zeitung výmluvné informace: *„Ze spolehlivých pramenů se dozvídáme, že v příštích dnech bude umístěno v Chebu 900 polských uprchlíků z Haliče. Pro 600 z nich je připraveno ubytování nejspíše ve starých kasárnách a prázdných továrních halách.“*[381]

První dobytčí vagóny s asi 335 zubožených uprchlíky přijely do Chebu v neděli dopoledne 15. listopadu 1914. Jednalo se o starší lidi, ženy a velké množství dětí různého věku. Křesťanští uprchlíci ze stejného transportu zůstali ubytováni v Olomouci, Chocni a Pardubicích. Židé pokračovali v cestě do Karlových Varů, Kadaně a Chebu. Většina uprchlíků pocházela z okresních hejtmanství Tarnow a Bochnia a útěk jim nařídily úřady. Uprchlíci přinesli autentická svědectví o vraždění, loupení, vypalování domů, znásilňování žen a o krutém pronásledování Židů i Poláků. Tito lidé nezachránili ze svého majetku, kromě holých životů, téměř nic. Během cesty muselo být vysazeno několik rodících žen a ztratilo se i několik dětí, což bylo nahlášeno chebskému rabínovi dr. Grünfeldovi.[382]

Uprchlíky očekával na chebském nádraží představený ŽNO v Chebu Eduard Löwy spolu s několika dalšími členy představenstva ŽNO. Dále byli přítomni zástupce c. k. okresního hejtmanství v Chebu, c. k. okresní komisař dr. Neudert, c. k. vrchní lékař MUDr. Beck a koncipient c. k. místodržitelství dr. Köppl. Nechyběli ani zvědavci, z nichž se mnozí při pohledu na uprchlíky neubránili

374 *J. Fiedler, Váleční uprchlíci, s. 8. Srov. W. Mentzel, c. d., s. 264 an, kde uvádí, že koncem března 1915 bylo zaregistrováno - opět pouze v Čechách - 119 212 uprchlíků, kteří se nacházeli do poloviny roku 1915 ve všech politických okresech Čech.*
375 *W. Mentzel, c.d., s. 264 a 266.*
376 *Tamtéž, s. 360.*
377 *B. Hoffmann-Holter, c. d., s. 32 an.*
378 *W. Mentzel, c.d., s. 263 an.*
379 *B. Hoffmann-Holter, c. d., s. 42.*
380 *Egerer Zeitung ze dne 31. října 1914, s. 4.*
381 *Egerer Zeitung ze dne 10. listopadu 1914, s. 4.*
382 *A. Wilkowitsch, Die galizischen Kriegsflüchtlinge im Egerer Bezirke, in: Egerer Jahrbuch 1916, s. 153 an.*

2.vydání.indd 52 16.2.2005, 12:00

dojetí. Ubytováni byli ve staré přádelně, kde se o ně ihned po příjezdu postaraly ženy z představenstva židovského ženského spolku, které hladovým a promrzlým lidem připravily první jídlo. Většina uprchlíků musela vzít za vděk pouhou slámou a jen ti, kteří prokázali, že vlastní více než 200 korun, mohli spát v hotelech.[383]

V příštích dnech přicházeli do přádelny občané a přinášeli obuv, šaty, prádlo, chléb či ovoce. Dokonce i nežidovští vojáci se údajně dělili o vojenský tabák. V prvním poschodí byl zřízen ženský výbor, který přijímal materiální a finanční pomoc a rozděloval ji především těm nejubožejším. Ve snaze dosáhnout rovnoměrného a spravedlivého dělení, bylo nutno zavést evidenci veškeré této pomoci. Do té doby se často stávalo, že ti lidé, kteří byli nesmělí a příčilo se jim draní se kupředu, přicházeli zkrátka, na rozdíl od těch, kteří měli ostré lokty. Lidé, kteří byli donedávna bohatí, se zdráhali přijímat pomoc. Mnohým z těchto uprchlíků se ostatně časem podařilo přestěhovat do soukromých bytů a úplně odmítali nadále jakékoliv dary. Druhý den po příjezdu byly ženy a děti poslány do parní a vanové lázně, další den muži.[384] Uprchlíci byli mimo jiné záhy po příjezdu vyzváni, aby se neprodleně nahlásili na městském přihlašovacím úřadě.[385]

Do nevytopených místností přádelny obstarala ŽNO alespoň velký sporák a snažila se, i když nepříliš úspěšně, zajistit pro jednotlivé rodiny určitou samostatnou domácnost.[386] Majitel přádelny Neumann zlepšoval obyvatelnost přádelny. Nechal zavést lepší světlo, parní topení a vyměňoval slámu za slamníky.[387]

Přijížděly stále nové skupiny uprchlíků. 18. listopadu 1914 se v Chebu objevila jedna z nich. 130 osob pokračovalo dále do Podhradu, 100 do Wiesu[388] a 73 osob zůstalo v Chebu. Podle líčení v dobovém tisku byli tito uprchlíci v ještě zubožênějším stavu než předchozí. *„Strach a pochybnosti je vidět na rysech těchto lidí, kteří ztratili vlast. Stáli na nádraží a klepali se zimou. Plačící děti a bělovousí, nedůvěřiví starci, většinou v nedostatečných, ošumělých oděvech.“*[389]

Předsednictvo židovského ženského spolku svolalo na pondělí valné shromáždění za účasti představitelek Červeného kříže a 18. listopadu jednalo představenstvo ŽNO. Výsledkem těchto jednání bylo rozhodnutí o hromadném stravování uprchlíků a o snaze zajistit každé rodině určitou samostatnost v jejím hospodaření. Byli zvoleni sekční šéfové:

Předseda všech sekcí - předseda ŽNO Eduard Löwy
Veřejná pomoc - rabín dr. Grünfeld
Právní ochrana - dr. Grünhut
Správa kuchyně - dr. Zentner
Lékařská péče - dr. Glaser
Finance - dr. Kraus
Doprava - Ferdinand Koretz
Dohled - Viktor Gelber
Zpravodajství a tlumočení - vrchní kantor Armin Wilkowitsch
Hospodaření - Wilhelm Herrmann
Dary - Isidor Springer
Sekčním šéfem pro Podhrad byl zvolen Hugo Karpeles a pro Wies Josef Lenk.[390]

Údaje v novinách o počtu uprchlíků se od úředních zpráv poněkud liší. Podle úřední zprávy tedy přijelo do Chebu 334, 18. listopadu 253 a 20. listopadu 258 osob. Těchto 845 uprchlíků bylo rozděleno do sousedních obcí. V Chebu jich zůstalo 407, v Podhradu 122, ve Wiesu 58, ve Františkových Lázních 83, v Horní Vsi 50, ve Slatině 38, v Žirovnicích 50 a ve Skalné 37. 31. ledna 1915 přibylo z Uherského Hradiště dalších 97 osob. Počet uprchlíků se zvýšil do 1. června 1915 na 1167 osob díky příjezdům jednotlivců a rodin.[391] Na jaře roku 1915 se úřady zabývaly případy uprchlíků, kteří přijížděli do Chebu ke svým příbuzným a známým, aniž by jim to povolily příslušné

383 Tamtéž, s. 154.
384 Tamtéž, s. 154 an.
385 Egerer Zeitung ze dne 17. listopadu 1914, s. 3.
386 A. Wilkowitsch, Die galizischen Kriegsflüchtlinge, s. 155.
387 Egerer Zeitung ze dne 19. listopadu 1914, s. 4.
388 Wies byla do roku 1945 malá osada náležící k obci Háje. Nacházela se nedaleko hranice na cestě z Chebu do německého Waldsassenu. Bylo zde jedno z významných poutních míst, které po vyhnání německého obyvatelstva a zničení kostela v roce 1952 zcela zaniklo.
389 A. Wilkowitsch, Die galizischen Kriegsflüchtlinge, s. 156.
390 Tamtéž, s. 156.
391 Tamtéž, s. 156 an.

2.vydání.indd 53 16.2.2005, 12:00

úřady.[392] Chebské nacionalistické noviny Egerer neueste Nachrichten informovaly o této situaci s dodatkem, že uprchlíci bez povolení pobytu budou odvezeni do uprchlického barákového tábora v Pohořelicích.[393]

Židovští uprchlíci z Haliče a Bukoviny byli většinou zbožní ortodoxní věřící a dodržování náboženských a rituálních zvyků se lišilo od jejich chebských asimilovaných souvěrců. Setkal se zde vlastně ve větší míře svět asimilovaných a ortodoxních Židů - neboli *„Židů kravatových a kaftanových“*[394] (obr. č. 40) Už první uprchlíci si do Chebu přivezli modlitební knihy, talit - obdélníkový vlněný a stříbrem zdobený modlitební plášť, bederní pás, tfilin - modlitební řemínky, tj. malé černé kožené krabičky obsahující předepsané biblické pasáže a připevněné k černým řemínkům z kůže, které si dospělí muži navlékají při ranní bohoslužbě ve všední den, štrejml - černý židovský klobouk lemovaný kožešinou a ozdobený sedmi sobolími ocásky, sabatní svícny a jiné liturgické předměty. Vedle toho měli i zařízení na pálení kořalky, které označovala téměř každá rodina za své vlastnictví.[395]

Ani ve stísněných podmínkách staré přádelny se nevzdali svých zvyklostí. Například v listopadu 1914 se připravovali na příchod nevěsty Šabat: *„Protože neměli možnost koupat se jako ve svých domovech v mikve, rituální lázni, myli se pouze v umyvadlech, přičemž přede dveřmi stála stráž, která hlídala vchod. Učesali si své pejzy,*[396] *opásali se bederními pásy a nasadili si štrejml. Ženy se ozdobily sabatními čepci a zapálily se slovy požehnání na rtech všech 7 svíček na svícnu.“*[397]

S uprchlíky přijížděli i jejich náboženští činitelé, rabíni, kantoři aj., kteří vedli bohoslužby a dohlíželi na rituální obyčeje. Na mnoha místech se otevíraly léta neužívané synagogy, případně se zřizovaly provizorní ortodoxní modlitebny pro věřící, kteří odmítali bohoslužby reformovaného typu, jako tomu bylo i v Chebu. Modlitebna se nacházela v Bindergasse 16 (dnes ul. Provaznická), ale o jejím vybavení a době, kdy plnila svou funkci, nejsou bohužel známé podrobnosti.[398] Nemalou roli hrálo také jazykové vybavení uprchlíků, kteří častěji hovořili místo němčiny polsky nebo jidiš.[399]

40. Haličtí uprchlíci v Chebu a Františkových Lázních Egerer Jahrbuch 1916

392 SOkA Cheb, Městský úřad Františkovy Lázně 1850 - 1945, inv. č. 472, kart. č. 135 - Péče o uprchlíky 1914 - 1917.

393 Egerer neueste Nachrichten ze dne 18. března 1915, s. 4.

394 H. Haumann, Dějiny východních Židů, Olomouc 1997, s. 114.

395 Egerer Zeitung ze dne 24. listopadu 1914, s. 4.

396 Pejzy - okraje vlasů na spáncích po obou stranách obličeje, které se buď zastrkují za uši nebo jsou stočené do prstýnků. Biblický zákon zakazuje stříhat a holit okraje vlasů a vousů, přičemž tradice dodržování se liší. Někteří si stříhají licousy pod uchem, jiní si nechávají růst plnovous a velmi zbožní Židé nosí často s oblibou pejzy.

397 Egerer Zeitung ze dne 24. listopadu 1914, s. 4. Šabat byl a je vrcholem židovského života. Jedná se o sobotu den pracovního klidu podléhající přísným nařízením a detailnímu řádu např. omezení zábavy, zákaz her, jízdy a putování delšího než 2 km. Dále zákaz činností, které člověk nepotřebuje nutně k obživě jako psaní, stříhání, trhání, rozdělávání ohně, vaření apod. V pátek ráno učinily ženy všechny přípravy, aby byly včas hotovy s úklidem domu i s vařením a pečením na šabat. Musely se také podrobit mikve, rituální koupeli, aby se ponořením staly košer.

398 SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 689, sign. 5/4, kart. č. 359 - Židovské náboženské obce 1916 - 1930 - zde je uvedena modlitebna na více formulářích, kde však nestojí, pro který rok platí. Pouze v roce 1917 byl formulář doplněn i rokem, kterého se týkal. Srov. Österreichisches Staatsarchiv Wien (ÖStA), Archiv der Republik (AdR), Kriegsflüchtlings fürsorge 1914 - 21, Ministerialerlässe - repatriierte österreichische Staatsangehörige, O 4, kart. 15 - Maßnahmen der religiösen Flüchtlingsfürsorge z roku 1915, kde je napsáno, že ve většině obcích politického okresu Cheb byly zřízeny modlitebny zvlášť pro uprchlíky.

399 J. Fiedler, Váleční uprchlíci , s. 8.

2.vydání.indd 54 16.2.2005, 12:00

I přes obětavost ŽNO a chebské veřejnosti, také „arijské“ politické strany údajně odevzdaly četné dary, vládla mezi evakuovanými vzhledem k neustálému zvyšování cen potravin a spotřebního zboží v důsledku války velká nouze. O organizování pomoci pro uprchlíky se zasloužili především předsedové ŽNO v Chebu Eduard Löwy, a ve Františkových Lázních Theodor Spiegl, spolu se členy pomocných výborů. Dále starosta F. Lázní Loimann a celá radnice, která poskytla velkému počtu uprchlíků z celého chebského okresu možnost koupání v bazénech a v léčebných zařízeních. Navíc zajistila ubytování pro 80 uprchlíků v jedné vile během zimních měsíců, přičemž nájemné hradilo město. Dodávala brambory, chléb, dřevo, uhlí aj. za nákupní cenu. Pořádala dobročinný koncert ve prospěch uprchlíků vracejících se domů a výtěžek 1150 korun poukázala ŽNO ve Františkových Lázních. Starostové Sommer ze Skalné a von Helmfeld ze Starého Rybníka obstarali uprchlíkům zčásti zcela zadarmo základní potřeby jako bydlení, otop a potraviny.[400] Leopold Schlesinger, majitel chebské uhelné společnosti Schlesinger & Comp., dodával zdarma, nebo za nižší ceny uhlí nejen chebským uprchlíkům,[401] ale i jiným obcím; například v roce 1915 daroval 10 vagónů hnědého uhlí do Prahy.[402] Pomocná činnost chebského výboru znamenala v praxi, že se kromě podpory ze strany židovských spolků a jednotlivých členů ŽNO v Chebu zavázala většina příslušníků chebské ŽNO k pravidelným příspěvkům, což vyneslo měsíčně 1200 korun. Dále darovaly četné peněžní částky různé ŽNO, soukromé osoby z blízka i z daleka a také chebské banky. Přicházelo množství šatů, prádla a obuvi. Měsíčně bylo rozděleno mezi jednotlivé uprchlíky až 1000 korun a výlohy na oděvy a obuv činily kolem 400 korun.[403]

Zajímavě zní také zpráva o pomoci z Ameriky, uveřejněná v Egerer Zeitung v únoru 1915. Bratr vrchního kantora Wilkowitsche, žijící v Schenektady ve státě New York psal: *„Celý svět trpí pod tíhou války včetně USA. Vládne zde obrovská nezaměstnanost a tisíce lidí jsou vydány napospas hladu a zimě. Přes všechnu nouzi se zde vybírá mnoho peněz na válečné oběti. Také v našem městě se do dnešního dne vybralo pro rakouskou válečnou péči přes 2000 dolarů. Já sám jsem členem hlavního výboru a rád bych věděl, zda se peníze do Rakouska dostaly. Prosím, abyste nás o tom informovali. V New Yorku se vytvořil haličský výbor, který zasílá do Vídně měsíčně tisíce dolarů.“*[404]

Významnou pomoc poskytovaly skutečně mezinárodní a židovské organizace a bývalí vystěhovalci v Americe. V USA žily početné židovské, rusínské a polské komunity, v rámci kterých vznikaly spolky a společnosti podporující péči o uprchlíky.[405] Kupříkladu American Jewish Comitee , Austro-Hungarian Relief Society v New Yorku, Austrian Immigrant Society nebo Ukrainian National Alliance, které se mimo jiné snažily navázat kontakty mezi uprchlíky a jejich příbuznými v Americe, kteří by je mohli podporovat. Dále Haagský výbor pro oběti z Haliče a Bukoviny, Rakousko-uherští sionisté v Americe aj.[406] Pomocné akce v Rakousku-Uhersku by se od roku 1915 bez finanční podpory amerických židovských organizací neobešly, neboť finanční rezervy židovských pomocných výborů byly velice záhy vyčerpány, v Praze už v prosinci 1914.[407] Až do roku 1918 nejvíce pomáhaly zmírňovat nouzi American Jewish Relief Commitee a Joint Distribution Commite z New Yorku. Podle Jiřího Kuděly darovaly tyto organizace v roce 1916 9 milionů korun.[408]

31. ledna 1917 uveřejnil Egerer Zeitung zprávu pro haličské uprchlíky o možnosti zprostředkovat kontakt s jejich případnými příbuznými v Americe, kteří by je mohli podporovat. Svá jména a adresy spolu s iniciálami a adresami příbuzných měli zasílat redakci Österreichische Wochenschrift, Praterstraße 9 ve Vídni.[409]

Stát poskytl v květnu 1915 částku kolem 30 000 korun na zajištění šatů, prádla a obuvi pro uprchlíky umístěné v Chebu a začátkem června i pro ty ve Františkových Lázních a dále 7000 korun do konce srpna pro nové příchozí do Chebu, což zdaleka nestačilo.[410] V červnu 1915 schválila vláda zvýšení státní podpory nemajetným uprchlíkům ze stávajících 70 haléřů na hlavu na 90 haléřů.[411] Částka 70 haléřů určená na hlavu a jeden den bydlení byla stanovena nařízením ministra vnitra

400 *A. Wilkowitsch, Die galizischen Kriegsflüchtlinge, s. 157 an.*
401 *A. Wilkowitsch, Geschichte, s. 127.*
402 *Egerer Zeitung ze dne 30. ledna 1915, s. 4.*
403 *A. Wilkowitsch, Die galizischen Kriegsflüchtlinge, s. 158.*
404 *Egerer Zeitung ze dne 5. února 1915, s. 4.*
405 *W. Mentzel, c.d., s. 184.*
406 *Tamtéž, s. 354.*
407 *Tamtéž, s. 351.*
408 *Tamtéž, s. 352.*
409 *Egerer Zeitung ze dne 31. ledna 1917, s. 4.*
410 *A. Wilkowitsch, Die galizischen Kriegsflüchtlinge, s. 158.*
411 *Egerer Zeitung ze dne 13. června 1915, s. 6.*

2.vydání.indd 55 16.2.2005, 12:00

11. srpna 1914. Vyplácela se každých 14 dní a v žádném případě nedosahovala existenčního minima. V průběhu války se zvýšila celkem třikrát, přičemž ovšem zdaleka nedržela krok s inflací.[412]

Po přestálé zimě, kdy se podařilo alespoň zčásti zmírnit jejich tristní situaci, poděkovali na jaře 1915 haličští uprchlíci ŽNO a městu Chebu oficiálním prohlášením: *„Útrapy naší vlasti (Rakouska-Uherska, pozn. autorky) postihly především obyvatele Haliče a Bukoviny, kteří byli nuceni opustit svůj domov, svůj majetek a utéci do drsného světa. Přijali nás laskavě dobří a šlechetní lidé, kteří se o nás ze všech svých sil starali a zmírnili tím naši bídu. Dovolujeme si Vám touto cestou vyslovit srdečné díky. Především oddaný dík ctihodnému c. k. okresnímu hejtmanství v Chebu v čele s dvorním radou Kaiserem, jakož i dr. Neudertovi, vrchnímu lékaři dr. Beckovi, dr. Vozabovi, dr. Köpplovi a panu koncipientovi Müllerovi, jehož obětavost ve službách pomoci válečným uprchlíkům si zaslouží plného uznání. Dále ctihodnému rabínovi dr. Grünfeldovi, představenstvu ŽNO, otci uprchlíků - panu Eduardu Löwymu, po jehož boku působil pan Isidor Springer, správě všeobecné nemocnice, dr. Heitzerovi, dr. Tieberovi, dr. Lohrovi a veškerým pomocným pracovníkům, Hugo Karpelesovi a Josefu Lenkovi. Neméně požehnaně se podílely na pomoci židovské dobročinné spolky: Hugo Fleischl jako předseda chevry kadišy a Charlotta Kohnová jako předsedkyně židovského ženského spolku se svou zástupkyní Richardou Schnablovou. Obětavě pracovali lékaři dr. Bäumel, dr. Glaser, dr. Hönig, uznání zasluhují právní zástupci dr. Grünhut, dr. Zentner a dr. Kraus. Zároveň děkujeme manželkám pánů dr. Bäumela, Ismara Heina, Viktora Gelbera, dr. Kappela, dr. Höniga, Julia Gottlieba, dále Theresii Kohnové, manželce Maxe Hübsche, paní Rosenbergerové, manželkám Samuela Oesterreichera a Heinricha Kohna, Bahnhofstraße, dámám Adlerovým a Kohornovým, manželkám Maxe Abelese, dr. Glasera a dr. Zentnera a dámám Hübscherovým. Manželka vrchního kantora Wilkowitsche dokázala neuvěřitelné a je jí určeno obzvláštní poděkování. Pánové Wilhelm Herrmann, Hugo Kohn a Josef Salus si rovněž zaslouží uznání. Dále děkujeme vážené redakci Egerer Zeitung za bezplatné vyvěšování telegramů s aktuálními informacemi o dění v našich domovech. Děkujeme všem, kdo darovali peníze a hmotnou pomoc. Obzvláště firmě Schlesinger & Comp. z Chebu a dopravní firmě bratří Wetzlerových v Chebu spolu s prokuristou panem Ferdinandem Koretzem.*

Nachmann Bornstein - Brzesko
Lazar Moses Karfiol z Černovic - jménem všech uprchlíků“[413]

Uprchlíci pravidelně postávali na náměstí a probírali často jen pomocí posunků s místními občany válečnou situaci. Vydávali poslední peníze za Egerer Zeitung a hltali každý nově vyvěšený telegram.[414]

V květnu roku 1915 proběhla v Polsku a Haliči úspěšná ofenzíva vojsk centrálních mocností. Rusové museli ustoupit. Byla osvobozena např. pevnost Przemysl a hlavní město Haliče Lemberk (Lvov). Dobytí Lemberku vzbudilo u uprchlíků naději na brzký návrat a svou radost projevili zakrátko spolu s ostatními obyvateli Chebu slavnostními průvody Chebem. V úterý 22. června došla kolem osmé hodiny večer do Chebu zpráva o tomto vojenském úspěchu a ještě ten večer vyzdobili nadšení Chebané město německými, rakouskými a dokonce i tureckými vlajkami. Lidé utvořili průvod a téměř až do půlnoci oslavovali vítězství. Haličtí uprchlíci, kteří bydleli v okolí, spěchali do města, aby se dozvěděli podrobnosti.[415] Oficiální oslava s průvodem se konala ve středu 23. června 1915 od 20. 30 hodin. Ten den se ve školách neučilo a vše se točilo kolem připravovaného pochodňového průvodu s lampiony. Tomu předcházel ještě program, který uspořádali uprchlíci z Haliče a Bukoviny od 17 hodin.[416]

Stovky mužů, žen a dětí vytvořily průvod, který se vydal z Jánského náměstí Kamennou ulicí směrem k hlavnímu náměstí (dnes Krále Jiřího z Poděbrad). Vpředu nesli prapory a obraz s portrétem císaře Františka Josefa I., ozdobený stříbrnými obřadními předměty, pocházejícími z chebské synagogy. (obr. č. 41) V doprovodu pochodové hudby

41. Průvod uprchlíků v Chebu u příležitosti oslav dobytí Lemberka v roce 1915
Egerer Jahrbuch 1916

412 B. Hoffmann-Holter, c. d., s. 48. Srov. s Egerer Zeitung ze dne 9. května 1916, s. 4 - v dubnu 1916 byla zvýšena podpora uprchlíkům z 90 haléřů na 1 korunu.
413 A. Wilkowitsch, Die galizischen Kriegsflüchtlinge, s. 160.
414 Tamtéž, s. 157.
415 Egerer Zeitung ze dne 24. června 1915, s. 4.
416 Tamtéž, s. 4.

2.vydání.indd 56 16.2.2005, 12:00

došli k budově c. k. okresního hejtmanství. Delegace tvořená Eduardem Löwym a Theodorem Spieglem, rabínem z Františkových Lázní, dr. Spitzerem, vrchním chebským kantorem Wilkowitschem a dvěma zástupci uprchlíků z Chebu a Františkových Lázní se vydala k dvornímu radovi Kaiserovi. Vyjádřili vděk a oddanost uprchlíků a vůbec celého židovstva Jeho Veličenstvu císaři. Dvorní rada jim poděkoval a ocenil loajalitu židovských válečných uprchlíků a slíbil, že se budou moci brzy vrátit do svých domovů očištěných od nepřátel a zároveň poděkoval zástupcům místních ŽNO za pomoc uprchlíkům. Během těchto oficiálních projevů začala hrát na náměstí objednaná hudební kapela, zpívaly se vlastenecké písně v němčině a polštině a zazněla i císařská hymna. Ozývala se zvolání *„Ať žije“*, *„Sláva“*. Účastníci průvodu obstoupili pana Süßkinda z Rymanowa. Ten pozvedl velkou knihu a začal hebrejsky zpívat modlitbu za císaře. Židé i křesťané provolávali ze všech stran oslavné výkřiky. Poté přečetl vrchní kantor Wilkowitsch z okna okresního hejtmanství holdovací depeši: *„Kanceláři kabinetu Jeho císařského a královského apoštolského Veličenstva ve Vídni. U příležitosti dobytí Lemberku (Lvova) si dovolují váleční uprchlíci z Haliče a Bukoviny, toho času v Chebu a Františkových Lázních, vyjádřit Jeho Veličenstvu svou radost a učinit slavnostní slib věrnosti. Za válečné uprchlíky předsedové ŽNO Eduard Löwy, Cheb, a Theodor Spiegl, Fr. Lázně.“* Z náměstí se průvod přesunul k bytu Eduarda Löwyho a dále do výchozího bodu průvodu na Jánské náměstí.[417]

Císařova potěšená odpověď na vyjádření loajality uprchlíků z Haliče a Bukoviny došla ŽNO v Chebu začátkem července 1915, což bylo samozřejmě důležité pro zachování a podporu věrnosti poddaných.[418]

Chebský rabín dr. Grünfeld, který v té době působil na frontě jako polní rabín, se dozvěděl o reakci uprchlíků a nadšeně psal 15. července 1915 o dobytí Lemberku: *„Díky Egerer Zeitung jsem se dozvěděl o průběhu oslav chebských uprchlíků. Na 22. červen budu celý život vzpomínat. Nepopsatelný jásot obyvatelstva, když jsme vpochodovali do města, květiny, kterými byli zasypáni důstojníci a vojáci, děkování obyvatel a celé město vyzdobené vlajkami. To vše mě nechalo zapomenout na oběti, které vedly k tomuto cíli. Přesto musím stále myslet na židovského poručíka, kterého k nám po útoku přinesli s roztříštěnýma nohama a který na má slova mající mu dodat odvahu odpověděl, že mu nevadí, co se stalo, jen ho mrzí, že se mu to nestalo až za Lemberkem. ...“* Následoval popis situace na bojišti o neudržitelnosti ruských pozic v Haliči a mimo jiné i zmínka o nedostatku munice u ruských vojáků.[419]

Úspěchy na východní frontě pokračovaly. Od května do začátku září 1915 byla osvobozena téměř celá Halič a Bukovina. Začalo se uvažovat o návratu uprchlíků. O repatriaci haličských uprchlíků se diskutovalo již v říjnu 1914, kdy menší vojenské úspěchy rakousko-uherské armády daly vzniknout naději na dobytí západní a střední Haliče. Tehdy se proti nucenému návratu ožebračených uprchlíků postavilo haličské místodržitelství. Další diskuse přerušila postupující ruská vojska. V případě, že se někdo sám chtěl vrátit, byl jeho návrat nežádoucí a on poslán zpět do vnitrozemí, a to i přes problémy se zajišťováním základních potřeb uprchlíků, které zde vládly.[420]

Jakmile bylo možné posílat uprchlíky zpět do jejich domovů, spojilo se ministerstvo vnitra s vojenskými a železničními úřady, a vznikl tak plán systematické repatriace. Na uprchlíky byl vyvíjen nátlak, aby se vrátili, a především lidi bez prostředků popoháněla místní správa k odjezdu. Zároveň se snažili vzbudit chuť a vůli k návratu mezi samotnými uprchlíky, k čemuž měla přispět záruka, že jim i nadále ještě 4 týdny bude vyplácena podpora.[421]

Výnos z 11. července 1915 řídil systematickou repatriaci do západní Haliče vyjma oblasti krakovské pevnosti a okresů Tarnow, Jaslo, Gorlice a Rzeszow. Halič a Bukovina se geograficky rozdělily na tři zóny, které vycházely vstříc především bezpečnostním zájmům vrchního velitelství armády a ne ideálům humanity. Na toto rozdělení mělo ministerstvo vnitra minimální vliv. Část A označovala všeobecně uvolněnou oblast, kam se mohl vracet každý bez omezení. Část B byla uvolněna pro politicky spolehlivé, částečně zaměstnané a prostředky disponující osoby. Případně pro ty, kteří byli schopni pracovat v zemědělství nebo průmyslu. Návrat do této oblasti mohl být povolen po předložení žádosti obsahující veřejný nebo jiný závažný osobní důvod. Při vpuštění do oblasti C musely být uvedeny zvláštní důvody a směly sem takřka pouze osoby, na kterých měla zájem armáda jako veřejní funkcionáři, duchovní, úředníci, notáři, lékaři, velkostatkáři, velkoobchodníci a továrníci.[422]

417 *A. Wilkowitsch, Die galizischen Kriegsflüchtlinge, s. 162 an.*
418 *Egerer Zeitung ze dne 11. července 1915, s. 5.*
419 *Egerer Zeitung ze dne 14. července 1915, s. 4.*
420 *B. Hoffmann-Holter, c. d., s. 53.*
421 *W. Mentzel, c.d., s. 388.*
422 *Tamtéž, s. 387 an.*

2.vydání.indd 57 16.2.2005, 12:00

Návrat do zpustošené vlasti nebyl nejjednodušší. Obě válčící strany prováděly politiku spálené země. Rakousko-uherská vojska při ústupu vždy znovu srovnávala se zemí vesnice a evakuovala obyvatelstvo, aby nezanechala nic svému protivníkovi. Úplně zničeny byly například okresy Dabrowa, Mielec, zejména Tarnobrzeg a kraje mezi Niskem a Lancutem.[423]

Koncem července uveřejnily noviny Egerer Zeitung zprávu o možnosti vrátit se na některá osvobozená území[424] a již 3. srpna 1915 byla vyvěšena c. k. okresním hejtmanstvím výzva haličským uprchlíkům, aby se vraceli do svých domovů. Uvolněno bylo 23 okresů.[425] Jako první odjížděli práceschopní a ti, kteří disponovali finančními či jinými prostředky. Bylo nutné, aby měli stálé bydliště v jednom z okresů. Uprchlíkům bez peněz byla garantována volná jízda ve sběrných transportech, které tvořily osobní vagóny 3. třídy, dále bezplatný odvoz zavazadel a základní zaopatření během cesty. Uprchlíkům, kteří se se svými rodinnými příslušníky vrátili během tří týdnů od úředního oznámení o uvolnění jejich bydliště zpět, bylo slíbeno vyplácení podpory v jejich městě po dobu 4 týdnů. V případě, že nedodrželi lhůtu tří týdnů, ztratili nárok jak na výplatu podpory, tak i na úlevy týkající se cesty. Na nemajetné uprchlíky byl tímto způsobem vyvíjen nátlak, neboť jestliže nedodrželi zmíněnou lhůtu, přestala jim být poskytována veškerá podpora i v místě, kde nalezli původně azyl.[426] Neuposlechnutím se vystavovali nebezpečí, že budou odsunuti do uprchlického tábora, čehož se uprchlíci obávali kvůli podmínkám, jaké tam panovaly.[427] Repatriace znamenala pro mnohé nepříliš příjemný zážitek srovnatelný se situací na začátku války. Ačkoli výnos o repatriaci zaručoval určité podmínky přepravy, byly často používány opět nákladní nebo dobytčí vagóny bez osvětlení a sedadel a některým transportům nebylo poskytnuto ani základní zaopatření. O tom svědčí například stížnost krakovského pomocného výboru o transportu uprchlíků z Prahy, kterým během 48 hodin cesty nebylo povoleno ani jednou vystoupit, natož aby se jim dostalo jakékoliv jiné péče.[428]

Mezitím do Chebu přibylo 31. července 1915 99 haličských uprchlíků ubytovaných původně v Uherském Hradišti, kde jejich ubikace začalo používat vojsko a několik tisíc uprchlíků bylo vystěhováno a umístěno v jiných táborech a obcích v Čechách. V Chebu obdrželi nejnutnější vybavení jako slamníky a deky a 60 jich odešlo dále do Hájů a 39 do Maškova.[429]

Díky transportům na osvobozená území klesl k 1. září 1915 počet uprchlíků v chebském okrese na 772 osob.[430] V Chebu samotném se jich pravděpodobně mnoho nezdržovalo, neboť do staré přádelny, kde byli dříve ubytováni uprchlíci, se nastěhovala 23. srpna 1915 rota plzeňské domobrany.[431]

Na konci září se mohli vracet i obyvatelé haličských okresů Tarnow, Rzeszow, Brzozow, Sanok, Dobromil, Przeworsk, Jaroslau a Gorlice s výjimkou města Gorlice a obcí Strozowka, Luzna, Nieznajove a Mszanka[432] a koncem října odjížděli uprchlíci pocházející z oblasti krakovské pevnosti.[433] Haličský zemský výbor z Biale poděkoval začátkem října 1915 oficiálním dopisem předsedovi ŽNO Eduardu Löwymu za jeho péči o uprchlíky.[434]

Na podzim 1915 nahradilo v Chebu uprchlíky z Haliče a Bukoviny pro změnu několik stovek uprchlíků z Itálie, o něž převzalo péči město.[435]

V samotných Čechách bylo k 1. říjnu 1915 registrováno celkem 96 607 uprchlíků, z nichž 14 046 mělo vlastní majetek a 82 561 tedy valná většina zůstala bez prostředků. Jednalo se o 941 Němců, 22 305 Poláků, 896 Rusínů, 57 159 Židů, 13 671 Italů, 1201 Slovinců a 434 z jiných národností. Největšího počtu bylo dosaženo v červenci 1915 a to 144 086. Částka vynaložená na péči o uprchlíky činila 44 570 620 K 46 h. Uprchlíci byli ubytováni celkem ve 3466 obcích a do 1. října 1915 jich bylo repatriováno 55 123. Na Chebsku našli uprchlíci útočiště v 10 obcích.[436]

Uprchlíci měli vlastní doklady, na základě kterých mohli se všemi členy své rodiny získávat ná-

423 Tamtéž, s. 49.
424 Egerer Zeitung ze dne 24. července 1915, s. 5 - jednalo se o tyto okresy: Biala, Oswiecim, Chrzanow, Zywiec, Nowy Targ, Wadowici, Bochnia, Myslenica, Limanova, Nowy Sacz, Brzesko, Dabrowa, Mielec, Kolbuszowa, Pilzno, Ropczyce, Grybow, Strzyzow, Krosno, Stary Sambor a oblasti Krakowa, Wieliczky a Podgorze nespadající do obvodu pevnosti.
425 Egerer Zeitung ze dne 29. července 1915, s. 5.
426 B. Hoffmann-Holter, c. d., s. 54.
427 W. Mentzel, c.d., s. 390.
428 B. Hoffmann-Holter, c. d, s. 58 an.
429 Egerer Zeitung ze dne 1. srpna 1915, s. 6.
430 A. Wilkowitsch, Die galizischen Kriegsflüchtlinge, s. 164.
431 Egerer Zeitung ze dne 24. srpna 1915, s. 5.
432 A. Wilkowitsch, Die galizischen Kriegsflüchtlinge, s. 164 an.
433 Egerer Zeitung ze dne 20. října 1915, s. 6.
434 Egerer Zeitung ze dne 9. října 1915, s. 7.
435 Egerer Zeitung ze dne 12. září 1915, s. 5 a Egerer Zeitung ze dne 19. října 1915, s. 6 - uprchlíci pocházeli z Tirolska, Istrie a z terstské oblasti.
436 W. Mentzel, c.d., s. 270 an. Na Moravě bylo k 1. říjnu 1915 celkem 57 501 uprchlíků. Z toho 13 087 zajištěných a 44 414 bez prostředků. Jednalo se o 188 Němců, 9158 Poláků, 1471 Rusínů, 1 Rumuna, 18 429 Židů, 20 125 Italů, 16 Chorvatů, 6458 Slovinců a 8 ostatních neurčených národností. Největšího počtu uprchlíků bylo dosaženo 1. prosince 1914, kdy se jich na Moravě nacházelo 78 810. Celková suma vydaná na péči o uprchlíky dosáhla tehdy 16 017 832 korun 52 haléřů. Do 1. října bylo repatriováno 35 925 uprchlíků.

2.vydání.indd 58 16.2.2005, 12:00

rok na státní podporu v místě, kde byli ubytováni. Majitel tohoto dokladu, kde se uvádělo jeho jméno a jména manželky a dětí, se musel během 8 dnů po příjezdu do obce hlásit u okresního hejtmanství.[437] I přes situaci, do které se dostali se svými rodinami, nevyhnuli se uprchlíci odvodům do vojska. Výnos prezidia c. k. místodržitelství v Praze ze dne 2. ledna 1915 stanovil odvod haličských uprchlíků do domobrany na 9. ledna 1915. Jednalo se o dodatečný odvod ročníků 1878 - 1890, jež byly povinny sloužit v domobraně a dosud nenastoupily do služby. Kromě toho se odvod týkal uprchlíků z Haliče a Bukoviny narozených 1894, 1893, 1892 a dále ročníku 1895 postihující pouze muže z vojenské oblasti Krakova a Przemyslu. Všichni se měli v uvedený den dostavit na okresní komandaturu v místě svého pobytu, což platilo i pro uprchlíky v Chebu. V Chebu se konal odvod v kavárně Metropole ve Schlögelgasse (dnes Jateční ul.). Nemalé problémy činilo prokázání totožnosti těchto lidí, proto si museli zajistit za účelem odvodu legitimaci, kde kromě popisu osoby nechyběl vlastnoruční podpis. Doporučovalo se, aby si s sebou k odvodní komisi vzali spolehlivého člověka jako doprovod.[438]

Podobně v březnu 1916 vydalo pro uprchlíky z Haliče a Bukoviny hejtmanství v Chebu nařízení o prověření stavu branné povinnosti u osob, které nenastoupily povinnou aktivní vojenskou službu. Nařízení se týkalo ročníků 1897 - 1865 s domovským právem v Haliči nebo Bukovině nebo trvale usazených v jedné z těchto korunních zemích (měli zde svůj byt, hospodářství, vykonávali zde svá povolání apod.), kteří se tehdy dočasně nacházeli v jiných částech monarchie. Postihovalo také ty, kteří se po vypuknutí války vystěhovali z Haliče nebo Bukoviny, ale nemohli se prokázat domovským právem v jiné části monarchie. K tomuto přezkoušení se měli dostavit 30. března 1916 všichni uprchlíci z chebského politického okresu, kteří měli potvrzení v osobních a přihlašovacích průkazech ze dne 18. března 1916 a kteří splňovali požadavky v nařízení.[439]

Kromě materiální pomoci se stát a hlavně soukromé organizace staraly o náboženskou péči, vzdělání a zprostředkování práce. Například ve Vídni dobročinná organizace Anitty Müllerové po celou dobu války zřizovala domovy pro matky, dětské útulky, výdejny, školu práce pro ženy a dívky z Haliče a Bukoviny aj. Součástí byla osvěta v oblasti nových lékařských metod, především v péči o kojence, které měly ženy využívat i po návratu domů. Pokusy o zkulturnění židovských uprchlíků provázely snahy o jejich asimilaci a tím i o potlačení antisemitismu, jehož projevy se v souvislosti s uprchlíky, kteří byli nápadní svým vzhledem, velmi množily.[440] Rodiny uprchlíků se skládaly z velkého počtu dětí, jejichž výchovu a vzdělávací proces přerušily válečné události. V rámci kulturně politického programu péče o uprchlíky se věnovala velká pozornost vyučování a opatrování těchto dětí ve snaze zabránit jejich zdivočení.[441]

Na mnoha místech vznikaly jako náhrada za předepsané vyučování v národních školách pracovní kurzy, přičemž v místech, kde tato možnost nebyla, poskytovali svým dětem sami rodiče domácí vyučování. Na konci školního roku vyzkoušeli jejich znalosti vybraní zkoušející. V roce 1915 hodnotili v Čechách děti z Haliče Bronislaw Chmurewicz z Przemyslu a Johann Raab z Przeworska, oba žili v Praze. Na Moravě působili tři inspektoři, Theodor Skalecki z Lancutu a Kasimir Mazurkiewicz, oba žili tehdy v Brně, a Hippolit Parasiewicz ve Znojmě.[442] Učitelé ve školách a pracovních kurzech se rekrutovali z řad uprchlíků.[443]

Další možnost znamenaly školy v místech, kde byly děti se svými rodiči ubytovány. Důležitou podmínkou byly jazykové znalosti. Dcera Eduarda Löwyho, Trudl, píše ve svém deníku 25. listopadu 1915 o případu jedné ze svých dětských lásek, uprchlíka Stiefela: *„...Ředitel gymnázia vyprávěl otci, že Stiefel poté, co přijel do Chebu a byl dotázán na vysvědčení z 5. třídy, řekl, že ho ztratil při útěku. Když měl nastoupit, řekl mu ředitel, aby si obstaral kopii vysvědčení. Teprve potom se přiznal, že v 5. třídě propadl. Žadonil a brečel tak dlouho, až mu ředitel zařídil, aby mohl jet do Vídně na přezkoušení. Mně a ostatním lidem řekl, že dělá zkoušku inteligence. A nyní konečně vím, proč se mi dvořil. Jednou se mě ptal, zda by mě nemohl soukromě vyučovat. Jasně, že neměl žádné peníze a chtěl mě učit. To je*

437 *Österreichisches Staatsarchiv Wien (ÖStA), Archiv der Republik (AdR), Kriegsflüchtlingsfürsorge 1914 - 21, Ministerialerlässe - - repatriierte österreichische Staatsangehörige, O 4, kart. 15 - Muster A - zum Erlasse des Ministeriums des Innern vom 30. November 1916.*
438 *Egerer Zeitung ze dne 8. ledna 1915, s. 3.*
439 *Egerer Zeitung ze dne 29. března 1916, s. 4.*
440 *W. Mentzel, c. d., s. 350.*
441 *Tamtéž, s. 381.*
442 *ÖStA Wien, AdR, Kriegsflüchtlingsfürsorge 1914 - 21, Ministerialerlässe - repatriierte österreichische Staatsangehörige, O 4, kart. 15 - Abschrift eines Erlasses des k. k. Ministeriums für Kultus und Unterricht vom 19. Juni 1915.*
443 *W. Mentzel, c. d., s. 381.*

2.vydání.indd 59 16.2.2005, 12:00

ten důvod. ...“[444] Je to jeden z příkladů, že se děti uprchlíků snažily studovat dále na místních školách a že jim to bylo umožněno za předpokladu, že splňovaly určité podmínky.

Pro Cheb nebyla uvedena žádná speciální školní instituce určená pouze uprchlíkům. Taková zařízení se ovšem nacházela v roce 1915 v okolních obcích. Například šicí a vyšívací dílna pro 50 - 60 dívek v Mariánských Lázních (obr. č. 42), kde činil státní příspěvek 80 korun měsíčně nebo kurzy učiva národní školy, které probíhaly ve dvou skupinách 142 a 33 žáků pod vedením dvou učitelů. Subvence činily do konce července 1915 1548 korun 11 haléřů a od července dále měsíčně 396 korun. Podobné kurzy nahrazující národní školu existovaly ve Františkových Lázních, Karlových Varech a Aši.[445]

42. Vyučování vyšívání haličských uprchlíků v Mariánských Lázních ÖStA Wien, AdR, Ministerium des Inneren, Flüchtlingsfürsorge 1914/ 15, Photosammlung

Od října 1916 vycházel zásluhou zemských úřadů Bukoviny sídlících v Praze jednou týdně bukovinský list Bukowiner Post, který uveřejňoval aktuální zprávy o dění v Bukovině. Vydával se jako příloha pražských německých novin Bohemia.[446] Uprchlíci samozřejmě nežili jen z podpory a snažili se pracovat, případně k tomu byli vyzýváni. Amnon Lev vzpomíná na vyprávění o uprchlících z Východu následovně: *„Narodil jsem se v roce 1916 v Chebu. Moji rodiče žili tehdy na selském dvoře v Dolních Dvorech a vzpomínám si na jejich vyprávění, že za první světové války přijali židovské uprchlíky z Východu, kteří u nás pracovali a dostalo se jim zde zaopatření.*“[447]

Kromě materiálního nedostatku strádali i v Chebu uprchlíci různými nemocemi. Už jsme zmínili jejich strach před tábory, kde byly epidemie častým hostem. Krátce po příjezdu prvních uprchlíků na podzim 1914 byla vyhlášena karanténa nad starou přádelnou, kde se uprchlíci ubytovali. Stalo se tak po 19. listopadu po potvrzení úmrtí Reisel Diamantové na choleru. Její manžel a 5 dětí bylo umístěno v nemocnici a uprchlíci nesměli opustit budovu přádelny a ani lidé z venku tam neměli volný přístup.[448] Situace se uklidnila a karanténa mohla být za několik dní zrušena. Majitelé domů a rodiny, u kterých se v soukromí ubytovali uprchlíci, měli povinnost nahlásit každé podezřelé onemocnění na městském úřadě.[449] 21. listopadu se vyskytl nový případ. Tentokrát zemřel chebský občan, který přišel do kontaktu s uprchlíky. Jeho smrt znamenala nové podezření a karanténu, která byla opět za několik dní zrušena, neboť se nevyskytly další případy onemocnění.[450] Paniku mezi uprchlíky vyvolala další karanténa začátkem prosince 1914. Podnětem se stala smrt čtyřletého dítěte,[451] přičemž vyšetření nepotvrdila podezření na choleru a karanténa byla také odvolána.[452]

Na chebském židovském hřbitově bylo pohřbeno během 1. světové války kolem 30 uprchlíků. Zhruba jednu třetinu tvořily děti ve věku 0 - 11 let. Umírali na zápal plic, bronchitidu, tuberkulozu, zánět ledvin, případně se narodily mrtvé.[453] Choleru po počátečním rozruchu nahradily spíše klasické nemoci, jako srdeční příhody, rakovina, stáří apod. Kromě toho se vyskytovala poměrně často tuberkulóza a výjimečně tyfus.[454]

V letech 1915 - 1919 se v Chebu narodilo uprchlíkům z Haliče a Bukoviny několik dětí.

444 *Tagebuch für Trudl Löwy - gewidmet von den Judenschwestern am 26. Juli 1914 in Eger, deník Trude Löwy, dcery posledního představitele ŽNO v Chebu, 25. 11. 1915.*
445 *ÖStA Wien, AdR, Kriegsflüchtlingsfürsorge 1914 - 21, Ministerialerlässe - repatriierte österreichische Staatsangehörige, O 4, kart. 15 - Beschäftigungs und andere kulturelle Fürsorgeanstalten für Flüchtlinge.*
446 *Egerer Zeitung ze dne 13. října 1916, s. 7.*
447 *A. Lev, dopis ze dne 20. 11. 1997, Ramat Gan, Izrael.*
448 *Egerer Zeitung ze dne 20. listopadu 1914, s. 3.*
449 *Egerer Zeitung ze dne 22. listopadu 1914, s. 4.*
450 *Egerer Zeitung ze dne 25. listopadu 1914, s. 4.*
451 *Egerer Zeitung ze dne 4. prosince 1914, s. 4.*
452 *Egerer Zeitung ze dne 6. prosince 1914, s. 3.*
453 *SÚA Praha, HBMa, Todten-Matrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1865 - 1939.*
454 *Tamtéž.*

2.vydání.indd 60 16.2.2005, 12:00

Zajímavým jevem je to, že velká část z nich byla nemanželská, i když po pravdě řečeno byla v několika případech uvedena svatba rodičů později po narození dítěte.[455]

Co se týče sňatků, bylo jich v Chebu mezi uprchlíky také několik uzavřeno. Kupříkladu Seliga Weinberga a Ittu Wachtel oddával 6. prosince 1915 chebský rabín dr. Grünfeld za účasti svědků Karla Weigerta a Mosese Karfiola. Je zajímavé, že při zápisu do matriky nechybělo před datem narození novomanželů slůvko údajně.[456]

V roce 1914 a 1915 vzbuzovali uprchlíci u domácího obyvatelstva soucit a nalézali zde pomoc, což zdůrazňoval vrchní kantor Armin Wilkowitsch ve svém článku o haličských uprchlících Die galizischen Kriegsflüchtlinge v Egerer Jahrbuch 1916. O tom, že toto soužití postupem času získalo jiné rozměry, svědčí občasné články v Egerer Zeitung, které se podrobně zabývaly přestupky a prohřešky židovských uprchlíků. Do roku 1917 se jednalo o několik konkrétních případů, kdy uprchlíci většinou něco odcizili. Například v březnu 1915 se stali dva haličtí uprchlíci podezřelí z krádeže. *„V pondělí 15. března 1915 bylo na místní policii oznámeno podezření na dva haličské uprchlíky, kteří se měli dopustit krádeže malého peněžního obnosu. Isak Kaufler, údajně vysokoškolák, narozený 30. října 1890 v Bochnii, příslušný do Krakova a jeho nevěsta Anna Landauer narozená 7. února 1895, kteří žijí ve společné domácnosti u Anny Friedl, Schwedenstraße 16 (dnes ul. Šimáčkova), kde si pronajali jeden pokoj. Průběh krádeže: 14. března v neděli odpoledne navštívila Elisabeth Beer, bydlící ve Školní ulici, svou dceru Annu Friedl. Odložila si v kuchyni, kde nechala také peněženku s 1 a 5 korunovou mincemi. Brzy poté se objevili v kuchyni oba uprchlíci, kteří obývají přilehlý pokoj. Paní Friedl odešla se svou matkou k sousedům, která tak ponechala své věci na krátkou dobu bez dozoru. Za nějaký čas přišel Kaufler s Landauerovou také k sousedům a navrhovali sousedce, aby s nimi šla do kina. Ta odmítla, neboť věděla, že Kaufler nemá peníze. Po delší době se uprchlíci vydali do města. Krátce před jejich odchodem byla krádež zjištěna. Vrátili se asi za 2 hodiny a přinesli si domů cigarety a sladkosti. Neboť se podezření obrátilo na ně, byla uvědoměna policie, která zahájila šetření. Je známo již delší dobu, že tento párek nemá peníze a dělá všude dluhy, což se jim také často daří, neboť tvrdí, že patří doma mezi zámožné občany. Udání bylo ohlášeno.“*[457]

Pozornost Egerer Zeitung vzbudili několikrát Kurzovi, *„zlodějská uprchlická rodina“*, jejichž zločiny sestávaly z krádeží zrcadla,[458] bochníků chleba a kabátů ve škole.[459] Je pravda, že se takové případy nevyskytovaly příliš často, ale přesto vedou k domněnce, že se vztah obyvatelstva k uprchlíkům zhoršoval. V letech 1917 - 1918 uveřejnil Egerer Zeitung několik obecně zaměřených článků, které štvaly proti židovským uprchlíkům z Haliče a Bukoviny. Uprchlíci byli líčeni ve srovnání s domácím obyvatelstvem jako banda lenochů a povalečů: *„Naše děti včetně osmi a desetiletých ohýbají svá záda na poli pod nejtěžší prací a na druhé straně se flákají haličtí uprchlíci silní jako skála.“*[460] *Případně byli srovnáváni s těžce pracujícími šedesáti a sedmdesátiletými starci a stařenkami. Zlost vyvolávali uprchlíci tím, že „celé dny postávají nečinně na ulici, skupují potraviny, aby je potom prodali tomu samému obchodníkovi dráž, nebo je posílají jinam, což činí především pozdě večer nebo v noci.“*[461] Dále *„sbírají ve velkém množství ještě nezralé borůvky v našich lesích a ubozí obyvatelé vycházejí na prázdno!“*[462] *„Jedí s oblibou kuřata, vejce a nové brambory - cena pro ně není nikdy vysoká. To, co uprchlická rodina sama nespotřebuje, odnese druhý den hlava rodiny v koších a pytlích na vlak, roztáhne se mezi hladovějící spolucestující z okolí a zapálí si doutník tak příšerného zápachu, že spolucestující už nemohou rozeznat, která „vůně“ je odpornější - zda zápach špinavých šatů nebo kouř.“*[463] A za nespravedlnost do nebe volající se uváděly údaje o zvyšování příspěvků pro uprchlíky, *„aby mohli všechny potraviny kupovat za vyšší ceny, a na místní, kteří musí vykonávat svá povolání, nezbývá už vůbec nic. ...“* Příjmy uprchlíků byly údajně vyšší než malého úředníka či učitele, kteří si museli kupovat drahé oblečení na rozdíl od uprchlíků, jež je dostávali zdarma! Články působily velmi ironickým a demagogickým dojmem. Často se v nich zdůrazňovalo, že samotní Židé jsou chováním haličských uprchlíků pobouřeni a že podobné články otiskují i liberální noviny.[464]

455 *SÚA Praha, HBMa, Geburtsmatrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1865 - 1938.*
456 *SÚA Praha, HBMa, Traungsmatrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1867 - 1925.*
457 *Egerer Zeitung ze dne 15. března 1915, s. 5.*
458 *Egerer Zeitung ze dne 13. dubna 1915, s. 7.*
459 *Egerer Zeitung ze dne 6. ledna 1916, s. 4.*
460 *Egerer Zeitung ze dne 28. června 1917, s. 2.*
461 *Egerer Zeitung ze dne 19. června 1917, s. 2.*
462 *Tamtéž, s. 2.*
463 *Egerer Zeitung ze dne 15. srpna 1917, s. 4.*
464 *Egerer Zeitung ze dne 19. června 1917, s. 2.*

2.vydání.indd 61 16.2.2005, 12:00

I v těžké zásobovací situaci udělil úřad pro výživu obyvatelstva povolení přídělů masa a masných pokrmů židovským věřícím o židovském velikonočním svátku.[465] V letech 1917 a 1918 se organizoval mimo jiné prodej macesů o židovských velikonočních svátcích pro židovské obyvatelstvo včetně uprchlíků. Reprezentanti ŽNO v Praze ověřili vhodnou mouku k pečení macesů a převzali zodpovědnost za zajištění přídělů mouky případně macesů židovským věřícím v celé zemi.[466] Vzhledem ke všeobecně vládnoucímu nedostatku vzbudily zvláštní příděly mouky Židům u křesťanského obyvatelstva nevoli. *„Křesťanské obyvatelstvo si říká, především to platí o Chebu, nedostaneme kvalitní bílou mouku ani o vánocích ani o velikonocích.“* V článku, který se tímto problémem zabýval, se rozebíraly nálady křesťanů a válečná situace, kdy by měly jít rituální předpisy jakéhokoliv náboženství stranou. Na pravou míru se uváděly zprávy o kvalitě poskytnuté mouky. Nejednalo se o čistou pšeničnou mouku a díky tomu se vlastně ušetřila mouka na chléb pro ostatní obyvatelstvo. „Přesto však říká křesťanské obyvatelstvo: *„Proč se musíme spokojit se špatnou moukou na chléb, když Židé dostávají mouku na pečení lepší kvality?! ...“* Domácí Židé se většinou této výhody vzdali ve prospěch svých ortodoxních souvěrců, kteří *„přikládají náboženským předpisům velkou váhu.“*[467]

Hospodářská a sociální krize, doprovázená vojenskými neúspěchy, znamenaly vhodné prostředí pro šíření předsudků a vzrůst agresivity vůči těm, kteří vše zavinili! Nenávist zde fungovala jako stabilizační faktor a uprchlíci byli označováni za příčinu všech problémů. Na těchto obětních beránících si mohli lidé kompenzovat své každodenní zkušenosti a obavy. Demagogické projevy, které byly především dílem stranické propagandy, populistických spolků a organizací, využívaly stereotypní postupy, jako přehánění, zkreslování a zevšeobecňování. Antisemitská propaganda argumentovala osudy jednotlivců, které potom demonstrativně přenášela na uprchlíky jako celek. Židé byli líčeni jako kriminální živly a jejich nevděčnost v porovnání s poskytnutým pohostinstvím jako příznačná. Typickým příkladem je již výše zmíněné skupování potravin, a tím způsobené zvyšování cen a jejich nedostatek vůbec. Od roku 1917 nabyly akce proti uprchlíkům militantnějšího rázu, o čemž svědčí i radikálnější články v Egerer Zeitung.

Zákonitě se neustále vyvíjel tlak na pokračování repatriací. Repatriaci ve 2. polovině roku 1915 však přerušila začátkem roku 1916 úspěšná Brusilovova ofenziva, díky které připadla Rusům opět celá východní Halič a Bukovina. Zde se udrželi do července 1917, kdy začala německo-rakouská protiofenziva. Pro část již repatriovaného civilního obyvatelstva se tak opakovala situace z roku 1914, přičemž ve vnitrozemí vítalo obyvatelstvo uprchlíky s napětím a nepřátelstvím. Vzhledem k blížící se sklizni se snažily úřady, aby rolníci zůstali i v ohrožených oblastech. Ministerstvo vnitra vydalo pokyn zabránit útěku z bezprostředně ohrožených oblastí a nevyzývat obyvatele v blízkosti fronty k opuštění území. Pomáhat se ovšem mělo těm, kteří chtěli odjet z vlastní iniciativy. Docházelo však k tomu, že úřady se do posledního momentu snažily utajit blížící se nebezpečí. Penzionovaný okresní sekretář ze Storozynetz v Bukovině informoval: *„Krátce předtím odehnali nějaký dobytek a nechali lidi jejich beznadějnému osudu. V noci ze 17. na 18. června 1916 se nedalo již nic skrývat. Rusové vtáhli do Černovic a zpráva se v městečku rozšířila rychlostí blesku. Všechno obyvatelstvo upadlo v zoufalství. Většina z nich zůstala ve svých domovech a zbytek se již potřetí vydal na cestu. Jen malé části se podařilo uniknout na nákladním autě, nebo získali za neuvěřitelnou cenu ubohý povoz. Většina těchto nešťastníků, kteří se rozhodli pro útěk, putují nebo se štvou naopak s malými uzlíky na zádech pěšky pryč z města s nepřítelem v patách.“*[468]

Je paradoxní, že repatriace 250 000 uprchlíků proběhla v zimě 1915/16 zároveň se začátkem Brusilovovy ofenzívy, což znamenalo pro navrátilce prekérní situaci.[469]

Už jsme se zmínili o zvýšeném tlaku veřejnosti na odjezd uprchlíků. Jeden z otřesných případů se udál v zimě 1915/16, kdy měli být repatriováni uprchlíci z tábora v Kojetíně na Moravě. Jednalo se především o lidi bez prostředků, nemocné, ženy s malými dětmi a staré lidi. 21. prosince byli bezohledně repatriováni do Haliče. Došlo k tomu, že tito uprchlíci ve válečné oblasti po několikadenní cestě v zimě v dobytčích vagónech a v důsledku nedostatečné zdravotnické a materiální péče podlehli nakažlivým nemocem.[470]

Příliv nových uprchlíků nenabyl v Chebu v letech 1916 - 1918 dramatického rozsahu. V květnu

465 Egerer Zeitung ze dne 1. dubna 1917, s. 3.
466 Egerer Zeitung ze dne 18. března 1918, s. 4.
467 Egerer Zeitung ze dne 29. března 1918, s. 3.
468 B. Hoffmann-Holter, c. d., s. 61.
469 W. Mentzel, c. d., s. 388.
470 Tamtéž, s. 390.

2.vydání.indd 62 16.2.2005, 12:00

1916 přijelo z Budapešti 83 haličských uprchlíků pocházejících z Tarnova. Na rozdíl od dřívějších transportů se jednalo vesměs o dobře oblečené osoby, které se mohly považovat za lázeňské hosty. Nezůstali v Chebu, ale ubytování dostali ve Františkových Lázních a ve Slatině. I přes Brusilovovu ofenzivu pokračovaly repatriace. 3. června 1916 uveřejnil Egerer Zeitung nařízení ministerstva vnitra o uvolněných oblastech Haliče a Bukoviny.[471]

Téměř zároveň s nařízením o repatriaci se objevily 14. června 1916 informace o předpokládaném příjezdu 500 uprchlíků. Nevíme ovšem, zda skutečně dorazili.[472] 23. srpna 1916 projížděla Chebem a Františkovými Lázněmi skupina 60 válečných uprchlíků ze Zborova a Zloczowa dále do Aše. Skupinku tvořily ženy s dětmi, starými lidmi a na rozdíl od předchozích transportů se jim podařilo vzít s sebou i některá domácí zvířata krávy, kozy a ovce. Podle líčení v dobovém tisku byli uprchlíci přijati velmi vlídně a s pochopením. Jeden bohatý lázeňský host zakoupil dětem housky a dospělí vyprávěli o 12. srpnu, kdy museli místo oslavy sabatu uprchnout. *„Není to úžasné s jakým klidem tito ubožáci nejhůře postižení bídou války přijímají svůj těžký osud jako boží zkoušku?“*[473]

Repatriace pokračovaly ve větší míře až v srpnu 1917, přičemž se jednalo často opět o politické okresy uvolněné oficiálně pro repatriaci v červnu 1916.[474]

Počet uprchlíků se do konce války neustále snižoval stejně jako ubývali lidé ochotní pomoci. Starost o uprchlíky a jejich obživu nesli především Eduard Löwy, Isidor Springer a úředník okresního hejtmanství Josef Müller.[475] Isidor Springer v dubnu 1916 zemřel. Přání, aby lidé věnovali peníze místo na smuteční věnce raději na podporu uprchlíkům, svědčí o jeho úsilí zmírnit bídu těchto lidí. Vybralo se tehdy kolem 320 korun.[476]

V srpnu 1918 otiskl Egerer Zeitung poděkování uprchlíků, které poslali už z osvobozeného Lemberka. Strávili v Chebu 4 roky a jejich díky patřily všem lidem, kteří se podíleli na péči o uprchlíky - Eduardu Löwymu, představenstvu ŽNO, Josefu Müllerovi a dále i faráři Fischerovi s rodinou![477]

6. června 1918 se objevila v novinách krátká zpráva: *„Haličtí uprchlíci odjeli především do své vlasti.“*[478] O několik měsíců později v listopadu následovaly odjezdy dalších uprchlíků. *„Uprchlíci z Haliče a Bukoviny budou ještě v průběhu listopadu předáni do vlasti. 136 Haličanů se dobrovolně přihlásilo k odjezdu. Během následujícího týdne budou tito posláni domů a zbylá část pojede v příštích čtrnácti dnech. Italští uprchlíci odcestují podle možností v prosinci.“*[479] Poslední zbytky uprchlíků se však rozloučily s Chebem po nařízení již československé vlády v létě 1919. Organizace odvozu uprchlíků do jejich vlasti byla vykonána v součinnosti s pražskou pomocnou akcí. Pomocný židovský výbor v ČSR poukázal k ukončení zdejší akce částku z amerických peněz.[480]

V jejich vlasti se však už od začátku ledna 1918 konaly pogromy. Zprávy přicházely z Krakova, Lemberka a později i jiných haličských měst. Rakouská cenzura tehdy zatajila tyto skutečnosti, aby mohly nerušeně pokračovat repatriace. Přesto informovaly židovské noviny v těchto měsících takřka denně o událostech v Haliči. Po příjezdu Pilsudského v listopadu 1918 došlo ve Varšavě ke krvavým útokům proti Židům, kteří byli označováni jako *„nositelé bolševické propagandy“*. Pogromy velkého rozsahu se opakovaly na konci podzimu 1918 v Lemberku. Pogromy v Polsku a na Ukrajině v průběhu podzimu a zimy 1918/19 vyvolaly velkou mezinárodní pozornost. V prosinci 1918 došlo podle zpráv židovských organizací k pogromům na více než 100 místech. Přímo v Lemberku dosáhl počet mrtvých 600 osob. V prosinci 1918 byla vyslána do Polska vyšetřovací mezinárodní delegace složená ze zástupců židovských organizací z Ameriky, Švýcarska a Velké Británie. Evropské organizace prosazovaly v této souvislosti mezinárodní akci proti polské vládě. Ještě v červenci 1919 zůstávaly intervence přednesené americkou stranou neúspěšné. V létě roku 1919 byla do Polska vyslána další komise, v jejímž čele stáli bývalý americký velvyslanec v Konstantinopoli, Henry Morgenthau a generál Edgar Jadwin, které určil prezident Wilson. Pogromy pokračovaly až do polsko-sovětské války v letech 1920/21.[481]

Povídání o uprchlících ukončíme básní Uprchlík, která byla součástí Wilkowitschova článku o haličských uprchlících v Egerer Jahrbuch z roku 1916.

471 Egerer Zeitung ze dne 3. června 1916, s. 5.
472 Egerer Zeitung ze dne 14. června 1916, s. 5.
473 Egerer Zeitung ze dne 25. srpna 1916, s. 7.
474 Tamtéž, s. 3.
475 A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 47.
476 Egerer Zeitung ze dne 28. dubna 1916, s. 5.
477 Egerer Zeitung ze dne 8. srpna 1918, s. 3.
478 Egerer Zeitung ze dne 6. června 1918, s. 3.
479 Egerer Zeitung ze dne 17. listopadu 1918, s. 3.
480 A. Wilkowitsch, Fünfzig Jahre, s. 47.
481 W. Mentzel, c. d., s. 410 an.

2.vydání.indd 63 16.2.2005, 12:00

Uprchlík
Therese Hitschmann, překlad Václav Mls

Když se ráno zalije prvními červánky,
nad tím neznámým městem,
budu si stále myslet,
že to vše byl pouhý sen:
že vyhnán jsem byl z domu a vlasti
a odloučen od každodenní práce
a musel procházet dlouhé ulice,
kde mnou jen pohrdali a mně se vyhýbali.
Pak ale již drsná realita
zaklepe rozhodně na dveře:
„Vzbuď se a vstaň a vše rozmysli si dobře,
den už začíná.
Jakým se dnes asi ukáže,
a zda se ti také podaří
obstarat pro tvé nejbližší
jejich malý kousek chleba."

Ach, jak těžké je jít
po ulicích toho cizího města,
a jak těžké před těmi dveřmi stát,
s hlavou sehnutou stále čekat,
a těžké je ruce plaše vztahovat
a jimi laskavé dary si brát,
ty ruce, jež kdysi se zvedaly,
aby samy mohly dát.

Sami o tom pořád víme málo,
jak se nám to všechno stalo,
a jen polykáme naše slzy
a potlačujeme náš stud.
To jedno však teď víme:
strašná nouze sužuje nás,
muži, ženy, děti, všichni máme hlad,
vy jen ten kousek chleba musíte nám dát![482]

(Originál obr. č. 43)

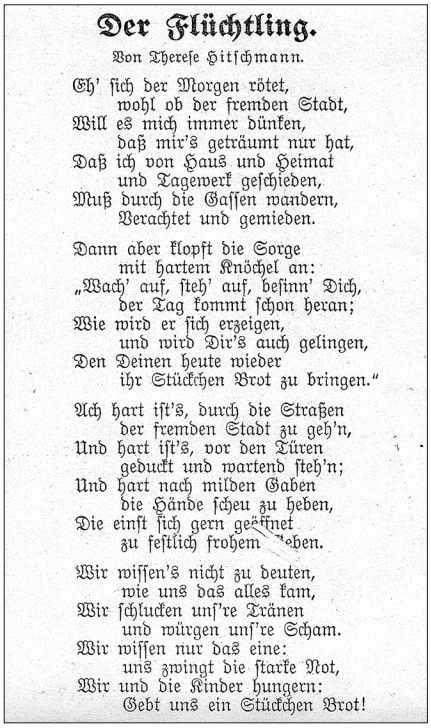

Der Flüchtling.

Von Therese Hitschmann.

Eh' sich der Morgen rötet,
wohl ob der fremden Stadt,
Will es mich immer dünken,
daß mir's geträumt nur hat,
Daß ich von Haus und Heimat
und Tagewerk geschieden,
Muß durch die Gassen wandern,
Verachtet und gemieden.

Dann aber klopft die Sorge
mit hartem Knöchel an:
„Wach' auf, steh' auf, besinn' Dich,
der Tag kommt schon heran;
Wie wird er sich erzeigen,
und wird Dir's auch gelingen,
Den Deinen heute wieder
ihr Stückchen Brot zu bringen."

Ach hart ist's, durch die Straßen
der fremden Stadt zu geh'n,
Und hart ist's, vor den Türen
geduckt und wartend steh'n;
Und hart nach milden Gaben
die Hände scheu zu heben,
Die einst sich gern geöffnet
zu festlich frohem Geben.

Wir wissen's nicht zu deuten,
wie uns das alles kam,
Wir schlucken unsre Tränen
und würgen unsre Scham.
Wir wissen nur das eine:
uns zwingt die starke Not,
Wir und die Kinder hungern:
Gebt uns ein Stückchen Brot!

43. Originál básně „Der Flüchtling", - „Uprchlík"
Therese Hitschmann
Egerer Jahrbuch 1916

482 A. Wilkowitsch, Die galizischen Kriegsflüchtlinge, s. 165.

2.vydání.indd 64 16.2.2005, 12:00

Každodenní život chebských Židů během 1. světové války

Jak strávili první světovou válku chebští Židé kromě toho, že podporovali své židovské souvěrce z východu? Jako autentický pramen nám pro tuto příležitost slouží deník Trudl Löwy, dcery představitele ŽNO, Eduarda Löwyho. V červenci 1914 jí bylo 12 let a deník si s přestávkami vedla až do října 1918. Odkrývá zde svůj osobní život, do něhož zasahují události v rodině, v Chebu i ve světě. Jedná se o velmi bezprostřední popis každodenního života dospívající dívky z dobré židovské rodiny.

Již na začátku této kapitoly jsme uvedli, že řada mladých židovských vojáků narukovala do války. Tato povinnost se dotkla také synů Eduarda Löwyho. Takto prožívala začátek války Trudl Löwy: *„Vzbudila jsem se dnes brzy ráno (to znamená v půl osmé), bohužel mě probudila zpráva o vypovězení války. Tatínek byl velmi rozčilený, neboť Fritz musí do války."*[483] V únoru 1915 narukoval také druhý syn E. Löwyho Paul. *„Paul je odveden, díky tomu je samozřejmě svět zachráněn. Od té doby všude vítězíme."*[484]

Ačkoliv během války postihla oba syny řada nesnází, vyvázli nakonec ze všeho ve zdraví. *„Fritz byl nemocný. Měl tyfus chudák! Díky Bohu se mu už daří lépe. Doufejme, že se mu to nevrátí. Až bude úplně zdravý, dostane 4-6 týdnů dovolenou."*[485] Radostně psala Trudl o zranění jejího druhého bratra: *„Tak máme zase nový rok. Pro mě začal zvlášť nádherně. Dej Bůh, aby byl celý rok takový. Můj Paulíček je zde. Lépe by nemohl rok opravdu začít. Je zde v nemocnici a na jedné noze má ránu a na druhé rozřezanou bradavici. Jistě nebylo by to tak zlé (Díky Bohu), ale bohužel opět cítí své dřívější srdeční problémy ... Vypráví strašné věci o tom, co se dělo v Srbsku při útoku. Ale přesto zůstává obrovským patriotem!"*[486] Paul se léčil v Chebu do dubna 1916 a poté byl opět odvelen na frontu.[487] Z doby jeho pobytu v Chebu se zachovala fotografie obou sourozenců. (obr. č. 44)

44. Fotografie Trudl a Paula Löwyových z roku 1916
Foto: archiv Lilly Pavlová, Praha

Občasné návštěvy obou bratrů znamenaly pro Trudl zpestření. Paul byl v Trutnově a dělal kancelářské práce. *„Paulovi a Fritzovi se daří dobře. Fritz přijede možná na dovolenou, Paulíček jde o vánocích opět do pole."*[488] Ke konci války postihla Fritze Löwyho nová nemoc. *„Náš chudáček Fritz dostal ještě v posledním okamžiku malárii. Píše nám z nemocnice v Marburku. Tatínek už mu zajistil místo v chebské vojenské nemocnici... Doufám, že to není zlé."*[489]

O tom, že se židovští vojáci z Chebu účastnili války, nesvědčí jen konkrétní události z rodiny E. Löwyho, ale i smuteční oznámení otiskovaná v Egerer Zeitung. Nemáme na mysli pouze padlé vojáky, ale i při úmrtí někoho z rodiny, otce, matky apod. stála u jmen pozůstalých často poznámka *„toho času v poli"*. Například v červenci 1917 zemřel vážený obchodník Heinrich Kohn a oba jeho synové Ernst (c. k. poručík) a Oskar (c. k. aspirant kadet) Kohnové se nezúčastnili pohřbu, neboť se nacházeli *„toho času v poli"*.[490]

Na bojištích 1. světové války nalezli smrt tito členové ŽNO v Chebu: Ernst Bäuml, Otto Fleischer, Ernst Kohn, Josef Salus, Felix Buchsbaum, Emil Herrmann, Karl Salus, Stephan Daranyi a asi nejznámější obětí se stal básník JUDr. Hugo Zuckermann.[491] Deska s jejich jmény byla umístěna v roce 1923 ve vestibulu synagogy. Hugo Zuckermannovi postavili na židovském hřbitově v roce 1927 památník spolu s pamětními náhrobky uvedeným židovským vojákům. Zřízení těchto pomníků bylo výsledkem snažení ŽNO v Chebu, jejímž představitelům se podařilo s podporou členů ŽNO,

483 Tagebuch für Trudl Löwy, 26. 7. 1914.
484 Tamtéž, 17. 2. 1915.
485 Tamtéž, 31. 7. 1915.
486 Tamtéž, 8. 1. 1916.
487 Tamtéž, 2. 4. 1916.
488 Tamtéž, 2. 4. 1916.
489 Tamtéž, 27. 10. 1918.
490 Egerer Zeitung ze dne 29. července 1917, s. 7.
491 JUDr. Hugo Zuckermann sice pocházel z Chebu, ale v době své smrti patřil do ŽNO v Meranu, kde před vypuknutím války žil.

2.vydání.indd 65 16.2.2005, 12:00

chevry kadišy, přátel a jiných ŽNO nashromáždit 12 000 korun určených na umělecký pomník Hugo Zuckermanna a 10 000 korun na náhrobky vojáků. Tvůrcem Zuckermannova pomníku (obr. č. 37) se stal chebský architekt Richard Herrmann.[492]

V důsledku válečných střetů se začaly zřizovat v Chebu nemocnice pro raněné vojáky. Trudl Löwy psala v lednu 1915: *„Válka strašně zuřila. Hrozná zranění. Z kláštera, Rudolfina, lycea a lesnické školy se staly vojenské nemocnice. Máme zde několik tisíc raněných.“*[493] Zemřela zde řada vojáků a mezi nimi i několik židovského vyznání. Například už v říjnu 1914 se konal pohřeb infanteristy Maxe Schlesingera z maďarského Miskolce. Pohřbu se zúčastnili nejenom Schlesingerovi spolubojovníci, kteří na závěr vypálili dvě čestné salvy, ale tuto událost provázely četné projevy patriotismu, o čemž svědčí proslov chebského rabína dr. Grünfelda: *„Nejvznešenějším lidským cílem je bojovat a zemřít za čest své ohrožené vlasti.“* Tomuto padlému vojákovi věnovala ŽNO v Chebu tehdy čestný hrob.[494]

Po válce se na hřbitově nacházelo celkem 12 válečných hrobů, na které každoročně přispívalo posádkové velitelství v Chebu 36 Kč (3 Kč za jeden hrob).[495] Představenstvo ŽNO se nicméně usneslo už v září 1914 na vybudování památníku válečným obětem zemřelým ve zdejších nemocnicích bez ohledu na náboženství. Památník se měl nacházet uprostřed hřbitova, ale o dalších krocích se nezachovaly bližší informace.[496]

V Chebu zemřel 23. prosince 1914 několikrát zmiňovaný básník JUDr. Hugo Zuckermann. Podlehl válečným zraněním a břišnímu tyfu.[497] V souvislosti s ním je nutné znovu zdůraznit rakouský patriotismus židovských obyvatel, který prostupoval velmi výrazně Zuckermannovo dílo. Jeho nejznámější báseň Reiterlied 1914 zhudebnil Franz Lehár a věnoval ji následníkovi trůnu Karlovi. Jednalo se údajně o jednu z nejpopulárnějších vojenských písní první světové války.[498]

Reiterlied 1914
Hugo Zuckermann, překlad Václav Mls

U louky okraje
si dvě kavky hoví -
padnu u Dunaje?
Či v Polsku, kdo ví?
Co na tom však záleží?!
Dřív než si moji duši vezmou,
Můj kůň do boje poběží.

U pole na mezi
dva havrani krákají -
později či brzy
do země mě dají?
Na tom však nesejde?!
Tisíce mládenců,
rakouská jízda jede.

V pozdním to večeru skropeny rosou
letí dvě vrány -
kdy přijde konec, smrťák se svou kosou,
ať je to za námi?
No jen žádnou škodu!
Chtěl bych naše vlajky vidět
vát na Bělehradu.[499]

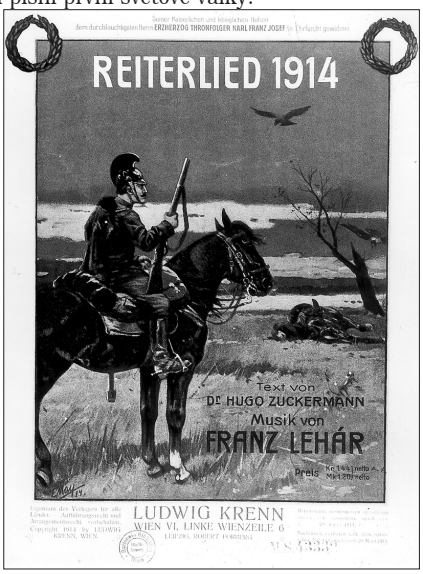

45. *Hugo Zuckermann, Reiterlied 1914*
F. Lehar, Reiterlied 1914
Wien 1914

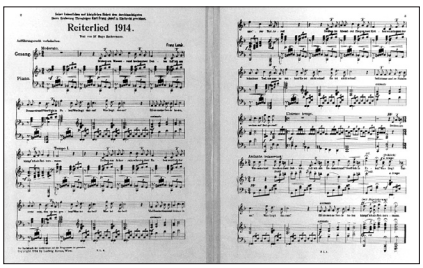

492 *A. Willkowitsch, Geschichte, s. 128.*
493 *Tagebuch für Trudl Löwy, 28. 1. 1915.*
494 *Egerer Zeitung ze dne 3. října 1914, s. 3.*
495 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934.*
496 *Egerer Zeitung ze dne 13. září 1914, s. 4.*
497 *SÚA Praha, HBMa, Todten-Matrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1865 - 1939.*
498 *Egerer Zeitung ze dne 28. prosince 1914, s. 4.*
499 *F. Lehar, Reiterlied 1914, Wien 1914.*

2.vydání.indd 66 16.2.2005, 12:00

(Originál obr. č. 45)

Na začátku kapitoly o 1. světové válce byla zmíněna zpráva o pořádání smuteční bohoslužby za zavražděného následníka trůnu a jeho manželku.[500] V průběhu let 1914 - 1918 se konala celá řada podobných akcí, jimiž dávali chebští Židé najevo svou loajalitu státu a císaři. Tradiční bohoslužby v den císařových narozenin[501] a svátku[502] či slavnostní bohoslužbu u příležitosti výročí začátku vlády Františka Josefa v prosinci 1915[503] nahradily v listopadu 1916 smuteční bohoslužby za zemřelého monarchu. František Josef I. zemřel 21. listopadu 1916. Chebští Židé připravili jak bohoslužbu v černě vyzdobené synagoze, které se zúčastnily špičky zdejších vysokých úřadů,[504] tak i o několik dní dříve bohoslužbu pro židovskou mládež z místních škol.[505]

V Chebu se léčili nebo zde trávili svou službu židovští vojáci. Pro ně se připravovaly speciálně bohoslužby většinou před složením přísahy a odchodem na bojiště, jako tomu bylo u katolíků a protestantů. Jedna z takových vojenských bohoslužeb se konala 30. května 1915 v ranních hodinách. V synagoze se sešlo tehdy asi 40 vojáků židovské víry spolu se svými důstojníky.[506] Na velký židovský svátek Jom kipur byli chebští Židé vyzváni, aby půjčili vojákům modlitební knížky a pláště, aby se mohli plnohodnotně podílet na bohoslužbě.[507]

Zprávy o židovských vojácích pobývajících v Chebu se zachovaly i v deníku Trudl Löwy: *„Jezdili jsme na loďce spolu s Karlem Adlerem (nyní jednoroční dobrovolník) a ještě s jedním židovským jednoročákem Krausem...“*[508]

Židovští vojáci bojovali za vlast a někteří z nich získávali i vyšší vojenské hodnosti. Jedním z úspěšných vojáků byl Malvin Abeles, který získal v červenci 1915 hodnost nadporučíka.[509]

Odchod mnoha mužů, kteří by v době míru platili předepsané daně ŽNO, znamenal citelnou finanční ztrátu. Chyběly také osobnosti, které by se aktivně podílely na náboženském a společenském životě obce. Citovali jsme zde dopis rabína Grünfelda, který zaslal v roce 1915 po dobytí Lemberku do Chebu. Působil tehdy jako polní rabín. Tuto funkci vykonával údajně také v letech 1917 - 18 spolu s vrchním kantorem Wilkowitschem. Na službu v synagoze v této době dohlížel starý a nemocný kustod ŽNO Adolf Lederer.[510] Přesto se po celou dobu války slavily v Chebu židovské svátky a v synagoze se konaly bohoslužby.

Každodenní život narušovaný válkou pokračoval svým tempem. Sestře Trudl Löwy, Hildegard, se narodily během války dvě děti, Heinz a Lilly. Trudl jako mladá dívka řešila často své milostné problémy a zpestření pro ni znamenaly návštěvy jejích bratrů, nebo i divadelní představení, na kterých se sama podílela. *„Hurá, budu hrát v divadle v Šípkové Růžence. Takové štěstí. Dostanu šípkovou Růženku ... Je po divadle, všechno proběhlo hezky. Obrovský aplaus...“*[511] Navštěvovala lyceum a potýkala se s přechodem do nové školy: *„Chodím teď do 3. třídy lycea. Ale nijak zvlášť se mi tam nelíbí. Jediný rozdíl mezi měšťanskou školou je, že jsou zde dívky na učitele drzejší, že zde učitelé každému vykají a že jsou zde v zimě o přestávce skvělé sněhové bitvy. Také se podnikají výlety na kolech. Zítra máme písemku z francouzštiny. Už teď se bojím...“*[512] Postupně se jí samozřejmě podařilo tento přechod překonat a na lyceu si zvykla: *„Pomalu se mi v lyceu začíná líbit. Jsem už právě tak líná, hloupá a drzá jako ostatní. Z profesorů mám nejraději profesora Lipschitze. Šuška se, že je prý pokřtěný Žid, nebo skutečně výjimečně slušný člověk. Kdyby byl o trochu mladší, tak bych se do něj zamilovala...“*[513] Dále chodila na klavír ke slečně Taussigové (tělesně postižená učitelka klavíru - obr. č. 46),[514] pomáhala při sbírkách Červeného kříže[515]

46 Vlevo slečna Taussigová, vpravo Trude Löwy/Weis foto asi 20. léta Cheb archiv Lilly Pavlová, Praha

500 Egerer Zeitung ze dne 5. července 1914, s. 3.
501 Egerer Zeitung ze dne 17. srpna 1915, s. 5.
502 Egerer Zeitung ze dne 4. října 1916, s. 6.
503 Egerer Zeitung ze dne 1. prosince 1915, s. 4.
504 Egerer Zeitung ze dne1. prosince 1916, s. 5.
505 Egerer Zeitung ze dne 30. listopadu 1916, s. 6.
506 Egerer Zeitung ze dne 2. června 1915, s. 5.
507 Egerer Zeitung ze dne 16. září 1915, s. 5.
508 Tagebuch für Trudl Löwy, 8. 4. 1916.
509 Egerer Zeitung ze dne 13. července 1915, s. 5. Jednalo se o syna Maxe Abelese, majitele firmy Abeles a Schnabel v Chebu.
510 A. Wilkowitsch, Geschichte, s. 127.
511 Tagebuch für Trudl Löwy, 24. 3. a 27. 4. 1915.
512 Tamtéž, 27. 11. 1915.
513 Tamtéž, 27. 3. 1916.
514 Tamtéž, 25. 4. 1916.
515 Tamtéž, 16. 11. 1916.

2.vydání.indd 67 16.2.2005, 12:00

a připravovala se spolu se svými přítelkyněmi na slavnostní konfirmaci v chebské synagoze. *„Budeme konfirmovány. Doufejme, že k tomu dojde. Moc se těším. Už jsme měly jednu hodinu.“*[516]

Konfirmace měla mít následující průběh: *„I. chorál, II. preludium (půjdeme dolů), III. proslov rabína, IV. modlitba, V. přinesení Desatera, rčení, dlouhá modlitba jedné konfirmantky, krátký proslov jedné konfirmantky, VI. společné vyznání víry, VII. udělení požehnání. Losovaly jsme o velkou modlitbu a vytáhla si ji Schlesingerová. Liesl Lang a Irma Löwy si vytáhly přikázání a já jsem dostala jen malé rčení. Doktor Grünfeld byl ale hrozně milý a přidělil mi první rčení a ještě něco na konec. Je to sice krátké, ale jinak celkem hezké. Nejdříve přijde Desatero a potom mé rčení: „Adonaj auri wejischi ...- Bůh je světlo mé a moje spása, koho bych se bál? Bůh je záštita mého života, z koho bych měl strach?“ Potom přijdou ostatní rčení, modlitba a opět já: „Chceme dělat vše, chceme poslouchat, tak volali uchvácaně naši otcové, když Bůh v den zjevení předložil našemu národu izraelskému k přijetí Tóru. Dle nich slibujeme v této vzpomínkové hodině našemu Bohu a naší víře, že zůstaneme věrní po celý náš život. Nechte nás všechny vyslovit slib věrnosti Bohu, svaté vyznání víry izraelské ... .“*„[517]

Téměř na všech seznamech dárců, kteří přispívali Červenému kříži, vojákům na frontě a na jiné dobročinné účely figurovala jména chebských Židů. V srpnu 1918 byly mezi několika ženami, které obdržely vyznamenání Červeného kříže, vážené židovské manželky Fanny Becková, Therese Krafftová a Luise Gottliebová.[518]

Trudl sledovala s velkým zájmem události na frontě, kterým věnovala ve svém deníku často několik řádek i zároveň s velmi osobním sdělením. *„... Roztomilý chlapík ten Hohenauer. Takový milý obličej. Dnes jsem přišla k Ullergerovi a on mi zavřel dveře. Samozřejmě z legrace. Potom jsem vešla dovnitř, tak se na mě pořád smál a díval. Potom jsem ho viděla jít k Pitznerovi. Dneska mu to zase hrozně slušelo. Příště ho poprosím určitě o fotku. Náš Hindenburg zajal už opět 40 000 a 100 000 Rusů. Těch 100 000 v boji a kromě toho 150 000 kulometů.“*[519] Bála se o své bratry a přátele: *„Hohenauer padl 10. března 1915 na severní frontě. Strašné!!! Nemohu to pochopit. Mladý člověk v rozkvětu svého života. Ubozí rodiče. Mají dva syny. Jeden padl a druhý musel narukovat...“*[520] Z událostí ve městě zachytila také několik okamžiků. Takto dětsky reagovala na příjezd prvních uprchlíků: *„Je zde přes tisíc židovských uprchlíků z Polska. Žebráci nejvyššího stupně, berou všechno včetně mých bot...“*[521] V roce 1916 proběhlo v Chebu několik hladových demonstrací: *„Hladové demonstrace byly nekonečné. Už to ale dlouho není tak zlé, jak to lidé dělají. Při těchto demonstracích rozbíjejí ženy a děti několik oken, děti křičí »hlad« a smějí se potom svému dobrému vtipu. Věci dostávají v 10 -11 hodin v noci ovšem děsivý, vskutku válečný dojem. Vojsko bylo v pohotovosti a my dívky jsme měly blázinec a strčili nás do 11 hodin v noci mezi hašteřivé ženské...“*[522] Konec války už očekávala netrpělivě stejně jako asi většina obyvatel. *„My, Rakušané a Němci jsme totálně vysátí a vyčerpaní. Asi před 3 týdny jsme poslali Wilsonovi nótu o míru. On na to postavil 14 bodů - vyklizení všech obsazených oblastí, předání Alsaska-Lotrinska atd. Německý císař a možná i náš císař budou muset jít. Doufejme, že dostaneme konečně vytoužený mír. Už je toho opravdu dost. Můj bratranec z Teplic padl... Češi proklamovali česko--slovenský stát. Dnes dopoledne se konalo na náměstí lidové shromáždění (bylo to fiasko - velmi málo*

516 Tamtéž, 27. 3. 1916.
517 Tamtéž, 16. 5. 1916. V případě překladu náboženských textů z němčiny do češtiny se vychází jak z Bible, Žalm 27, tak z konzultace s evangelickým farářem v Chebu, panem Libalem.
518 SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, inv. č. 646 pres., kart. č. 45 - za - Léčebný pobyt Naděždy Kramářové (manželky dr. K. Kramáře) ve Františkových Lázních, Praha 5. srpna 1918, vyznamenání Červeného kříže.
519 Tagebuch für Trudl Löwy, 22. 2. 1915.
520 Tamtéž, 31. 7. 1915.
521 Tamtéž, 28.1. 1915.
522 Tamtéž, 10.9. 1916.
523 Tamtéž, 26.10.1918.

2.vydání.indd 68 16.2.2005, 12:00

SITUACE V ČESKOSLOVENSKU A CHEBU PO VYHLÁŠENÍ SAMOSTATNÉHO STÁTU

Rozpad Rakouska-Uherska po první světové válce znamenal pro obyvatele nově vzniklých nástupnických států řadu problémů. Vůči Československu nechovalo německé obyvatelstvo žijící na jeho území právě vřelý vztah. Naopak vnímalo vše jako okupaci jejich německé vlasti. Na konci předchozí kapitoly jsme uvedli ukázku z deníku Trudl Löwy, ve které s despektem komentuje shromáždění separatisticky naladěných obyvatel Chebu.

Již 18. října 1918 se konalo v Chebu shromáždění a porada starostů, představitelů obcí z okresu Cheb a Skalná, členů okresního zastupitelstva, zástupců politických stran, poslanců a důležitých osobností hospodářského života, kteří si zvolili akční výbor. Jeho úkol spočíval v řešení hospodářských problémů způsobených válkou a dále byl pověřen, aby ve chvíli rozpadu monarchie sjednotil všechny německé poslance na základě národnosti a vytvořil samostatný útvar Deutschböhmen, který by byl na Češích nezávislý. 27. října 1918, tedy den před vyhlášením Československé republiky, se v Chebu konala veřejná shromáždění. Jejich výsledkem se stalo vyhlášení samostatnosti Chebska vůči zemím Koruny české. Stalo se tak na základě Wilsonovy proklamace o právu národů na sebeurčení.[524]

Konec éry rakousko-uherské monarchie a především Habsburků komentoval Egerer Zeitung 5. listopadu 1918 u příležitosti konání slavnostní bohoslužby v den císařova svátku. Komentáře vypadaly následovně: *„Dynastie dohospodařila“*, *„... zde chceme jen vyměnit Habsburky za Hohenzollerny“*.[525] Dále se začaly postupně odstraňovat rakouské znaky, kupříkladu 11. listopadu z böhmische Escompte Bank v Chebu.[526]

Československá vláda se obrátila hned na začátku své existence česky na všechny státní úředníky v Chebu, aby zachovali loajalitu Československu. Tito však výzvy vrátili do Prahy s poznámkou, že Cheb hodlá prosazovat svou nezávislost na československém státě. Poté začal Cheb vyplácet ze své pokladny mzdy státním zaměstnancům, podpory a příspěvky na obživu a přestal odvádět daně a veškeré příjmy z berních úřadů, pošty, železnice atd. státní pokladně v Praze. Bylo zorganizováno rozdělování hospodářských prostředků a zintenzivněno dopravní spojení s Bavorskem a Saskem. Bavorské vojsko hlídalo hranici a došlo i k ujednání, že v případě nutnosti bude Bavorsko přijímat uprchlíky z Chebska, které zaopatří, ubytuje a přepraví dál na německo-rakouské území Horního Rakouska, do Salzburgu atd. Všechny další kroky, jako vytvoření okresního národního výboru a chebské občanské milice 1. listopadu 1918 směřovaly k osamostatnění území Chebska.[527]

Jak se k tomuto vývoji stavělo židovské obyvatelstvo? 2. listopadu 1918 se konalo v hotelu Kronprinz Rudolf shromáždění chebských Židů, na kterém *„protestovali proti netaktnímu provolání samostatnosti Chebska anonymní radou. Zvolili si delegaci k okresnímu předsedovi dr. Bernardinovi, aby předešli antisemitskému štvaní. Židé v Chebu plnili své národní povinnosti vždy věrně a s nadšením, ačkoli existují Němci, kteří si myslí, že národní vědomí získali pouze oni sami.“*[528] Osamostatnění Chebska, případně jeho připojení k Německu, vyvolávalo očividně u chebských Židů obavy z přehnaného nacionalismu a antisemitismu.

Československá vláda se však nároků na Chebsko nehodlala vzdát a podpořila svoji politiku také vojensky. V prosinci 1918 začal být Cheb obsazován vojskem a po vyjednávání a kapitulaci představitelů města byl Cheb obsazen. Krátce předtím se v polovině listopadu vytvořila zemská vláda Deutschböhmen, jejíž členové potom vedli neúspěšná jednání na konferenci v Paříži. 31. května 1919 psal Egerer Zeitung, že Chebsko bude mít na mírové konferenci v Paříži svého zástupce v česko-rakouské delegaci.[529] Jejich očekávání se však nesplnila. Přes četné petice mezinárodním konferencím a sdružením, vládám a státníkům v tuzemsku i za hranicemi se nepodařilo prosadit zvláštní postavení Chebu na základě historických tradic, tedy Chebu jako starého říšského města a už vůbec ne jeho připojení k německému státu.[530]

524 *H. Sturm, c.d., s. 353 an.*
525 *Egerer Zeitung ze dne 5. listopadu 1918, s. 3.*
526 *Egerer Zeitung ze dne 12. listopadu 1918, s. 5.*
527 *H. Sturm, c.d., s. 354 an.*
528 *Egerer Zeitung ze dne 3. listopadu 1918, s. 3.*
529 *A. Wolf, Eger/Cheb 1918 - 1945/46, Wien 1998, s. 13.*
530 *Tamtéž, s. 26.*

2.vydání.indd 69 16.2.2005, 12:00

4. března 1919 se konaly na většině území Deutschböhmen masová shromáždění kvůli právu na sebeurčení a zlepšení situace dělníků. První impuls ke konání této akce vyšel od německých sociálních demokratů, ke kterým se přidaly i ostatní německé strany. Shromáždění přerostla ve všeobecnou generální stávku v oblasti tzv. Sudet. Došlo k četným střetům, během nichž přišlo o život 54 protestujících a 2 českoslovenští vojáci.[531] Události v Chebu ze 3. března 1919, při kterých zemřeli dva lidé a čtyři byli zraněni, nesouvisely bezprostředně s generální stávkou. Vzájemný vztah je třeba vidět spíše v rozjitřené náladě chebského obyvatelstva a jednáním československého vojska při obsazování území.[532]

Cheb zažil ve dvacátých letech řadu událostí, které nepřispěly ke zlepšení česko-německých vztahů. V roce 1920 se začala v německém městě Chebu, proslulém svou školní tradicí, stavět česká škola. V tom samém roce začal boj německého obyvatelstva o sochu Josefa II. umístěnou na náměstí od roku 1887. Pro Čechy byl Josef II. symbolem germanizace, pro Němce naopak symbolem jejich liberálně politické tradice. V listopadu 1920 se českoslovenští vojáci pokusili sochu odstranit, přičemž jí ulomili pravou ruku, kterou si odnesli jako trofej. Rozhořčení Chebané se však krátce nato seběhli a sochu okamžitě postavili na staré místo a přikovali ji silnými železnými pásy. Dav se pokusil napadnout hotel Kontinental, kde byli ubytováni českoslovenští důstojníci. Došlo ke střelbě a na obou stranách ke zraněním. Německým dívkám, které tancovaly s českými vojáky, byly potupně odstřiženy vlasy a přibity na pranýř v Bahnhofstraße (dnes ul. Svobody). Napadena byla také česká škola. V Praze se na podporu této události konala demonstrace českých národních demokratů. České děti nesly tehdy transparenty s nápisy: *„Naše škola v Chebu je rozbitá“*, *„Přijďte nám na pomoc“*, *„Přispějte nám na obnovu školy“*, což vyvolalo v Praze 16. listopadu 1920 útok na německé budovy, včetně Stavovského divadla a německého domu. Vše proběhlo pod heslem *„Pomsta za Cheb“*.[533] Obsazeny byly redakce novin Bohemia a Prager Tagblatt a nechyběla také protižidovská provolání a útoky na židovský majetek. Dav zdemoloval vnitřek židovské radnice, zničil důležité listiny v archivu a znesvětil Tóry.[534]

Co se týče sochy Josefa II., zůstala do roku 1923 na svém místě. V květnu 1923 bylo rozhodnuto o jejím odstranění na základě zákona na ochranu republiky. Dnes se nachází na zahradě Státního okresního archivu v Chebu. Odklizení soch Josefa II. se ve většině německých měst vnímalo jako nespravedlnost, jako újma na vlastním právu na sebeurčení.[535]

531 Srov. Československé dějiny v datech, Praha 1986, s. 388, kde se uvádí, že bylo zabito 40 Němců a 2 Češi.
532 A. Wolf, c.d., s. 28 an.
533 Tamtéž, s. 36 an.
534 R. Wlaschek, Juden, c. d., s. 76.
535 A. Wolf, c.d., s. 37 an.

2.vydání.indd 70 16.2.2005, 12:00

ŽIDOVSKÁ NÁRODNOST A ŽIDOVSKÉ POLITICKÉ STRANY

Prezident Československa T. G. Masaryk byl známý svými kroky proti antisemitismu ještě z doby Rakouska-Uherska, kdy například otevřeně vystoupil proti tzv. hilsneriádě. V emigraci za 1. světové války se dostalo Masarykovi a československému odboji díky těmto postojům významné podpory ze strany židovských organizací a jednotlivých osobností.

Židé žijící na území budoucího Československa, ačkoli pro ně Rakousko-Uhersko znamenalo vrchol tolerance a záruku sociálních jistot, se začali zajímat o vývoj pro případ, že monarchie zanikne. Své naděje upřeli k Masarykovi a kolem roku 1917 začali navazovat kontakty s českými politickými stranami. Iniciativa připadla především sionistům.

23. října 1918 byla v Praze založena Národní rada židovská. 28. října hodinu před vypuknutím revoluce předala rada Českému národnímu výboru memorandum, ve kterém žádala uznání židovského národa, menšinových práv, úplné zrovnoprávnění Židů s ostatním obyvatelstvem, demokratizaci židovských obcí a kulturní autonomii. Reprezentanti Národní rady židovské vyjádřili zároveň svou loajalitu novému státu. Při audienci, kterou jim udělil prezident Masaryk 31. prosince 1918, byla zdůrazněna potřeba zakotvit všechny tyto změny v zákonech.[536] Při jednáních o nově vytvořených nástupnických státech ve střední Evropě na mírové konferenci v Paříži přednesli své požadavky také Židé. Jednání vycházela ze 14 bodového programu amerického prezidenta Wilsona, který obsahoval výše zmiňované právo národů na sebeurčení. Vzhledem k národnostním poměrům ve střední Evropě se však tato idea změnila v myšlenku o smluvně stanovené ochraně národnostních menšin uvnitř etnicky nejednotných států.[537]

Židé nepožadovali nezávislost, ale v rámci práva na sebeurčení usilovali o vlastní národní život, což v praxi znamenalo uznání existence židovského národa a židovské národnosti. Neměli už být považováni jen za náboženskou skupinu. Do Paříže se dostavila řada židovských delegací, zástupci American Jewish Congress, Alliance Israélite Universelle, Conjoint Foreign Commitee of Britisch Jewry a židovské národní rady různých zemí východní a střední Evropy. Zástupci židovských delegací kromě britských a francouzských se spojili a vytvořili na konferenci 25. března 1919 centrální organizaci židovských delegací Comité des Délégations juives auprés de la Conférence de la Paix. Zaujali zde celkem vlivnou pozici a velkou měrou přispěli k mezinárodnímu uznání práv a ochrany menšin.[538]

Jednání s ministrem zahraničí Eduardem Benešem o přijetí zvláštního paragrafu týkajícího se přímo Židů v rámci smlouvy o ochraně práv menšin narazila na jeho opatrné a odmítavé stanovisko. Paragraf tohoto obsahu nakonec nebyl do smlouvy zanesen.[539] Beneš odmítl tyto požadavky se zdůvodněním, že by potom stejná práva musely získat všechny menšiny v Československu. Uznání Židů jako náboženské a národnostní menšiny bylo zakotveno až v nové ústavě v roce 1920 a Československo se tak stalo prvním státem vůbec, který uznal Židy jako národ.[540]

Skutečností zůstává, že sami Židé nebyli ve svých požadavcích jednotní. Výhrady uplatňovali jak Židé asimilovaní, tak ortodoxní, kteří se obávali, že by národnost mohla znamenat více než náboženství. Proti programu židovských nacionalistů protestovali 10. ledna 1919 česky asimilovaní Židé a v roce 1921 zpochybnili ve své stížnosti němečtí mluvící Židé platnost uznání židovské národnosti, což nejvyšší správní soud zamítl. O rozporuplném přijetí židovského národa samotnými Židy v Československu svědčí především sčítání lidu, která proběhla v letech 1921 a 1930. V roce 1921 se k židovství jako náboženství přihlásilo v Čechách 79 777 a v roce 1930 76 301 osob. Naproti tomu k židovské národnosti se hlásilo roku 1921 pouze 11 251 a v roce 1930 12 735 osob.[541]

6. ledna 1919 byla na konferenci Národní rady židovské založena Židovská strana. Během příprav na parlamentní volby se však přimkla Židovská sociálnědemokratická strana (Pó'ale Zion) k československým sociálním demokratům.[542] Ve volbách v letech 1921 a 1925 Židovská strana neuspěla. Způsobil to nejen odchod židovských sociálních demokratů, ale i postoje židovského

536 R. Wlaschek, Juden, s. 74 an.
537 L. Lipscher, Die Pariser Friedensverhandlungen und der Minderheitenschutz für die Juden in der Tschechoslowakei, in: Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 24. bis 26. November 1989, München 1993, s. 167.
538 Tamtéž, s. 168.
539 Tamtéž, s. 172.
540 R. Wlaschek, Juden, s. 77 an.
541 Tamtéž, s. 76 an.
542 14. - 15. 5. 1921 se Po' ale Zion ustavila na svém sjezdu jako Židovská komunistická strana v ČSR. Československé dějiny v datech, s. 394.

2.vydání.indd 71 16.2.2005, 12:00

obyvatelstva. Asimilovaná část dávala přednost většinou těm politickým stranám, které odpovídaly jejímu národnímu a politickému přesvědčení. Ortodoxním Židům žijícím na území Podkarpatské Rusi připadala strana zpočátku příliš pokroková a zdálo se jim, že zanedbává náboženské otázky, čehož využívali agrárníci.[543]

Teprve volební spojenectví s polskými stranami v roce 1929 přineslo úspěch a strana získala dva mandáty. Kromě toho se jí podařilo narušit vliv vládnoucí agrární strany na správní aparát v Podkarpatské Rusi. V roce 1935 obdrželi opět dva mandáty, tentokrát díky dohodě se socialisty. Vůdčí osobnosti strany a zvolení poslanci byli v roce 1929 pražský advokát dr. Ludwig Singer a dr. Julius Reiss z Bratislavy a v roce 1935 ředitel hebrejského gymnázia v Mukačevu dr. Chaim Kugel a dr. Angelo Goldstein. Hlavním úsilím strany bylo zlepšení ekonomické situace, zvláště židovského obyvatelstva ve východních částech státu, dále právní potvrzení náboženských obcí, oficiální uznání hebrejského školního systému na Podkarpatské Rusi a protesty proti byrokratickému postoji místních úřadů při projednávání otázky osob bez státní příslušnosti, což se týkalo hlavně Židů z Haliče a Bukoviny, kteří zůstali na našem území.[544] Jako poloficiální tiskový orgán vycházel Selbstwehr a Židovské zprávy.[545]

O politické příslušnosti chebských Židů vypovídá odpověď na štvavý článek v Egerer Zeitung z 23. března 1933. Ve článku byli napadáni Židé, že tvoří politickou jednotku, která znamená pro Čechy třetí mandát v Chebu. *„Toto není pravda: velká část chebských Židů se stala členy Deutsche Arbeits- und Wirtschaftsgemeinschaft (Německé dělnické a hospodářské společenství), část je organizována v Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei (Německá sociálnědemokratická strana práce) a další díl tvoří sionisté. V Chebu žijí také Židé, jejichž mateřštinou je čeština a ti přísluší většinou k českým stranám... Chebští Židé jsou, s výjimkou těch, kteří se přihlásili k české národnosti, organizováni z velké části v německých politických stranách. Při sčítání lidu se přihlásili k německé národnosti nebo alespoň k němčině jako ke své mateřštině a své spojení s německou kulturou nesčetněkrát dokázali...“*[546]

Národnostní poměry, které vládly v roce 1930 v Chebu, potvrzují také výsledky sčítání lidu z tohoto roku:

Celkový počet obyvatel Chebu:	31 546	
Státní příslušníci ČSR:	a) československá národnost - 3496 (12,2%)	
	b) německá národnost - 25 120 (87,4%)	
	c) židovská národnost - 75 (0,4%)	
	d) ostatní - 44	
Cizí státní příslušníci	2811[547]	

Existence židovských politických stran se odrazila také na komunální úrovni. Následující tabulka uvádí přehled veškerých volebních výsledků do městského zastupitelstva (Stadtverordnetenwahlen) v Chebu z let 1919 - 1933.

543 *L. Lipscher, Die magyarischen, polnischen, ruthenischen und jüdischen Parteien in der ČSR, in: Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat, München, Wien 1979, s. 237.*

544 *R. Wlaschek, Juden, s. 78. Srov. tabulku v Dějiny zemí Koruny české, II., Praha 1992, s. 172 an, podle které Spojené strany polské a židovské získaly v roce 1929 ve volbách do poslanecké sněmovny 4 mandáty a pro rok 1935 zde nejsou výsledky uvedeny.*

545 *L. Lipscher, Die magyarischen, polnischen, ruthenischen und jüdischen Parteien, s. 238.*

546 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38.*

547 *SOkA Cheb, Archiv města Cheb 1849 - 1938, Fasc. 376, R 340, kart. č. 1449 - Volkszählungsakten 1930.*

2.vydání.indd 72 16.2.2005, 12:00

Tab. č. 5 **Přehled volebních výsledků do městského zastupitelstva v Chebu z let 1919 -1933**[548]

Den voleb	Volební oprávnění	Platné hlasy	D.N.S.A.P.	Sociální demokraté	Češi	Komunisté	Gewerbe- u. Handels- partei	Arbeits-u. Wirtschafts- gemein- schaft	Völkische Wahlge- mein- schaft	Křesťansko sociální strana	**Židé**	Minimální počet hlasů pro získání 1 mandátu
15. 6. 1919		12 140	5 m 1638	18 m 5161	-	-	-	2 m 663	3 + 6 m D. Rad. 855 + Alldeut. 1 607/ 2 462	8m 2216	-	283
27. 2. 1921	15 270	12 600	5 m 1640	11 m 3221	1 m 521	-	3 m 947	2 m 510	9 m 2625	10 m 2831	**1 m 305**	294
1. 3. 1925	15 434	13 934	6 m 1977	8 m 2767	2 + 2 m Občan. str. 581 + Soc. d. 727/ 1309	2 m 695	2 m 715	1 m 392	8 m 2437	10 m 3316	**1 m 327**	325
17. 3. 1929	16 475	14 547	8 m 2473	13 m 4251	1 + 1 m Občan. str. 328 + Soc. d. 464 / 792	-	2 m 752	1 m 436	3 + 3 + 1 m Alldeut. 1017 + D. Natp. 978 + Sud. Ldp. 411/ 2406	9 m 2853	- **314**	339
19. 3. 1933	17 780	16 154	17 m 6506	7 m 2571	3 m 1079	1 m 638	2 m 946	1 m 345	3 m 1152	8 m 2917	-	376

2.vydání.indd 73 16.2.2005, 12:00

Židovští zástupci kandidovali za židovské volební sdružení (jüdische Wählervereinigung), jehož úspěšnost v obecních volbách ve srovnání s ostatními stranami můžeme posoudit podle výsledků uvedených v tabulce. Židovské volební sdružení se zúčastnilo obecních voleb v letech 1921, 1925 a 1929. Získalo pokaždé kolem 300 hlasů, což stačilo v roce 1921 a 1925 k získání jednoho mandátu. V roce 1929 byla zvýšena kvóta hlasů potřebných pro získání mandátu na 339, a Židé tak se svými 314 hlasy přišli i o tento jediný mandát. Ve volbách roku 1933 se už obecních voleb tímto způsobem neúčastnili.

Čí jména figurovala ve volebních seznamech?

Obecní volby v roce 1921:	Dr. Alois Fischer, advokát (získal mandát) Edmund Krafft, velkoobchodník [549]
Obecní volby v roce 1925:	Komerční rada Heinrich Arnstein (získal mandát) Edmund Krafft, velkoobchodník[550]
Obecní volby v roce 1929:	(bez mandátu) Rudolf Bleyer, továrník Komerční rada Arthur Herrmann, továrník Hugo Lang, obchodník Oskar Theimer, obchodník[551]

Méně hlasů získávaly židovské strany při volbách do Národního shromáždění nebo do Senátu. Kandidovaly pod označením Vereinigte jüdische Parteien (Sjednocené židovské strany) nebo Jüdischnationalen (Židovští nacionálové). V roce 1920 získaly Sjednocené židovské strany v Chebu pouze 209 hlasů ze 13 072 platných.[552] Při volbách do senátu v roce 1920 měly pouze 22 hlasů, přičemž stáhly své kandidáty.

Evidence ŽNO z let 1921 - 1937 vykazuje následující změny v počtu Židů usazených v Chebu. K výraznějšímu snížení jejich počtu došlo ve 30. letech, ale přesto zde žilo stabilně kolem 500 osob, které se hlásily k židovské víře. Srovnáme-li volební výsledky do obecního zastupitelstva z let 1921 - 1929, docházíme k závěru, že asi polovina chebských Židů podporovala židovské kandidáty. Otázkou však zůstávají židovští vojáci umístění přechodně v Chebu, kteří se voleb také účastnili.

Tab. č. 6 **Počet členů ŽNO platících i neplatících daně obci ve 20. a 30. letech**[554]

Rok	Počet duší	Počet platících členů ŽNO
1921	560	182
1925	550	170
1926	600	135
1927	600	180[553]
1930	500	172
1931	500	178
1932	500	180
1933	500	200
1934	495	186
1935	500	185
1936	498	202
1937	500	164

548 *Egerer Zeitung ze dne 22. března 1933, s. 5.*
549 *Egerer Zeitung ze dne 1. března 1921, s. 1.*
550 *SOkA Cheb, Archiv města Cheb 1849 - 1938, Fasc. 153, R 245, kart. č. 1349 - Gemeindewahlakten 1925.*
551 *Egerer Zeitung ze dne 15. března 1929, s. 5.*
552 *Egerer Zeitung ze dne 20. dubna 1920, s. 1.*
553 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 689, sign. 5/4, kart. č. 359 - Židovské náboženské obce 1916 - 1930.*
554 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 745, sign. 5/5, kart. č. 506 - Náboženská obec církve českosl. 1929 - 1938. Srov. H. Gold, Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti, Brno-Praha 1934, s. 730, kde se uvádí pro rok 1921 658 a pro rok 1930 576 Židů. Zároveň srovnej se SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934, kde se uvádí podle sčítání lidu v roce 1930 počet 491 židovských obyvatel Chebu.*

2.vydání.indd 74 16.2.2005, 12:00

Dvacátá a třicátá léta, činnost spolků Makabi, Techeleth Lavan, WIZO a Klubu Böse Buben

Československo zaručovalo Židům menšinová práva a nabízelo jim tak široké možnosti uplatnění ve společnosti. Důležitou roli sehrály postoje prezidenta T. G. Masaryka, který se netajil svými sympatiemi k Židům a sionistickému hnutí. V této době se celá řada Židů hlásila k české národnosti místo německé, jak tomu bylo dříve.[555]

Židé v ČSR netvořili v žádném případě jednotné společenství. Lišili se přístupem k náboženskému životu (ortodoxní proti emancipovaným - tzv. neologům), v názorech na asimilaci k českému nebo německému národu, v otázce přijetí židovské národnosti, politickým zaměřením aj. Přesto vyjadřovaly shodně tyto rozdílně smýšlející skupiny svou loajalitu republice a prezidentovi Masarykovi. (zastával svůj úřad 1918-1935).[556] Nekonala se žádná větší akce nebo kongres, ze kterého by se prezidentovi neposílala děkovná či holdovací depeše. Ani chebští Židé nezůstávali pozadu. Srpnové slavnostní bohoslužby u příležitosti císařových narozenin nahradily bohoslužby 7. března, kdy slavil narozeniny T. G. Masaryk,[557] nebo později 28. května Eduard Beneš.[558]

26. září 1937 se v chebské synagoze uskutečnila smuteční tryzna po *„zvěčnělém Panu prezidentovi Osvoboditeli T.G. Masarykovi“*.[559]

Československo bylo také hostitelskou zemí významných sionistických kongresů v roce 1921 a 1923 v Karlových Varech a v roce 1933 v Praze.[560]

Ačkoliv v Československu žilo kolem 356 830 Židů, tedy asi 2,5 % z celkového počtu obyvatelstva, sehráli obrovskou roli jak v ekonomické, tak kulturní sféře. Podle statistiky z roku 1930 zaujímali Židé pozice v následujících oblastech:[561]

v obchodě a bankovnictví jich bylo činných	45,3%
v průmyslu a živnostnictví	21,6%
v zemědělství	8,9%,
ve veřejných službách	7,7%
v dopravě	2,9%

v ostatních povoláních jako lékaři, právníci, umělci 13,6%.

47 Kancelář JUDr. Richarda Löwyho na náměstí Edvarda Beneše v roce 1936 (dnes náměstí krále Jiřího z Poděbrad) foto, SOkA Cheb

Situace v Chebu nebyla z tohoto pohledu dosud zmapována. Částečně potvrzují uvedené statistické údaje povolání udávaná na seznamech členů ŽNO a různých židovských spolků nebo dopisy z korespondence ŽNO. Snad nejčastěji se vyskytovalo povolání obchodník, velkoobchodník či fabrikant - například Abeles & Schnabel - první chebský závod na výrobu loutek, specialisté na pletené zboží,[562] Rudolf Fischl - obchod s koženým zbožím, Elsa Salus - obchod se střižným zbožím, Ed. Friedler & Co. - kapslovna, Louis Abeles - obchod s koňmi a uhlím, doprava a zasilatelské služby, Ismar Hein - jemné látky, ovčí vlna a podšívky, Moritz Eisner - obchod s uhlím,[563]

48 Hlavičkový papír několika židovských podnikatelů v Chebu SOkA Cheb

555 *R. Wlaschek, Juden, s. 77.*
556 *L. Rotkirchenová, Československé Židovstvo: Vzestup a úpadek (1918 - 1939), in: Bergerová, Natalia: Na křižovatce kultur, Praha 1992, s. 107.*
557 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934.*
558 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38.*
559 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 745, sign. 5/5, kart. č. 506 - Náboženská obec církve českosl. 1929 - 1938.*
560 *L. Rotkirchenová, Československé Židovstvo (1918 - 1939), s. 110 an.*
561 *R. Wlaschek, Juden, s. 81.*
562 *SOkA Cheb, Městský úřad Františkovy Lázně 1850 - 1945, inv. č. 472, sign. IV - 47/2, kart. č. 135 - Péče o uprchlíky 1914 - 1917.*
563 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934.*

2.vydání.indd 75 16.2.2005, 12:00

(obr. č. 48, 49) Wiliam Fischer - obchodník s obilím[564] nebo bankéř Robert Kohn.

Dále v Chebu působilo několik židovských právníků a advokátů, kupříkladu JUDr. Moritz Zuckermann, JUDr. Friedrich Zuckermann, JUDr. D. Kohn, JUDr. Otto Reichl,[565] JUDr. Bedřich Hojtaš, JUDr. Robert Schneider,[566] JUDr. Richard Löwy,[567] JUDr. Adolf Enzer,[568] chemik Ing. Otto Heinemann, který se v roce 1935 přestěhoval do Prahy,[569] autor pomníku JUDr. Hugo Zuckermanna architekt Richard Herrmann, anebo gymnaziální profesoři dr. Viktor Freud[570] a prof. Klatscher. O Viktorovi Freudovi napsal Max Brod knížečku pod titulem Beinahe Vorzugsschüler, ve které údajně líčí společná studentská léta Freuda a Broda v Praze a také pozdější Freudovo působení v Chebu.[571]

49 Hlavičkový papír několika židovských podnikatelů v Chebu SOkA Cheb

Z lékařů, vykonával svou praxi v Chebu zubní lékař Kurt Steiniger,[572] dětský lékař MUDr. Emanuel Mandler, MUDr. Karl Terner,[573] MUDr. Adolf Bäuml,[574] MUDr. Braun[575] aj. Na seznamu gestapa z listopadu 1938 figurovalo jméno dr. Zentnera a dr. Weila, ovšem bez rozlišení titulu, pravděpodobně byli oba právníci.[576]

Z Chebu také pocházelo několik vynikajících vědců a umělců, hudebník Rudolf Serkin,[577] grafik a tiskař Sigmund Rosenbaum,[578] matematik, publicista a spisovatel Fabian Franklin,[579] herec, režisér a divadelní ředitel Ernst Bach,[580] hudebník a loutkař JUDr. Paul Löwy (syn Eduarda Löwyho)[581] aj. V Kynšperku nad Ohří se narodil akademický malíř Fritz Lederer.[582]

Následujícími tabulkami se pokusíme dokumentovat a srovnat pomocí číselných údajů situaci židovských obyvatel v Čechách, Sudetech a Chebu.

Tab. č. 7 **Židé v Čechách podle náboženského a národnostního hlediska 1921 a 1930**[583]

Rok	Počet Židů v Čechách podle náboženství	Počet Židů v Čechách hlásících se k žid. národnosti
1921	79 777	11 251
1930	76 301	12 735

564 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38.
565 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934.
566 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 128, kart. č. 11 - Verein Ahavath Zion, Cheb 1900 - 1938.
567 JUDr. Richard Löwy měl svou kancelář na náměstí naproti radnici, hovořil plynně česky i německy a jako advokát překládal často u chebského soudu. Dopis Abrahama Löwyho ze dne 6. února 1999, Moshav Moledet, Izrael.
568 Egerer Zeitung ze dne 19. listopadu 1938.
569 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38
570 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 128, kart. č. 11 - Verein Ahavath Zion, Cheb 1900 - 1938.
571 Dopis Prof. Dr. Lorenze Schreinera ze dne 11. února 1999, Gräfelfing, Německo.
572 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 128, kart. č. 11 - Verein Ahavath Zion, Cheb 1900 - 1938.
573 Tamtéž. MUDr. Karl Terner bydlel v Házlově a byl lékařem ČSD.
574 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 106, kart. č. 10 - Klub Böse Buben, Cheb 1923 - 1937.
575 Dopis Prof. Dr. Lorenze Schreinera ze dne 11. února 1999, Gräfelfing, Německo. Doktor Braun byl oblíbeným domácím lékařem paní Schreinerové a rodinným přítelem.
576 SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 761, sign. 9/1, kart. č. 519 - Obsazování bytů a budov po odchodu Čechů a Židů 1938.
577 R. Wlaschek, Biographia Judaica Bohemiae, I, Dortmund 1995, s. 193.
578 Tamtéž, s. 179.
579 Tamtéž, s. 56.
580 Tamtéž, s. 11.
581 Tamtéž, s.138.
582 Tamtéž, s. 126.
583 R. Wlaschek, Juden, s. 77.

2.vydání.indd 76 16.2.2005, 12:00

Srovnáme-li tyto údaje s tabulkou č. 8, můžeme si udělat částečně představu, k jakým národnostem a v jakém poměru se hlásili Židé žijící v Čechách v roce 1910 a 1921. Údaje týkající se roku 1921 však nekorespondují přesně s předchozí tabulkou!

Tab. č. 8 **Národní příslušnost Židů v Čechách 1910, 1921**[584]

Země	V roce 1910 se hlásili Židé k národnosti		V roce 1921 se hlásili Židé k národnosti		
	německé	české	německé	české	židovské
Čechy	40 647	43 181	26 000	37 000	11 251

Na základě těchto údajů vidíme, že během několika let existence ČSR ubylo v Čechách Židů hlásících se k německé národnosti. Přispělo k tomu také zavedení židovské národnosti, což se v německých kruzích pociťovalo jako další pokus o počešťování, neboť tím tak ztráceli svou většinu v obcích, ale především ve školách.

Tab. č. 9 **Náboženské poměry v Sudetech 1910, 1921, 1930**[585]

Náboženské vyznání	1910	1921	1930
římsko-katolické	3 309 144	2 808 000	2 882 107
řecko-katolické	491	-	181
řecko-orientální	117	-	136
starokatolické	-	18 000	21 177
evangelické	97 921	88 000	123 850
československé	-	-	648
židovské	83 946	40 000	35 657
ostatní náboženství	20 934	-	1 806
bez vyznání	-	15 000	84 258
Celkem	3 512 553	2 970 000	3 149 820

Tab. č. 10 **Náboženské poměry v Chebu 1921 a 1930**[586]

Rok	Katolíci	Protestanti	Židé	Československá církev	Ostatní	Bez vyznání
1921	90,9%	6,2%	1,8%	0,04%	0,29%	1,39%
1930	87,2%	6,0%	1,6%	1,4%	0,3%	3,4%

Po srovnání s údaji v tabulkách č. 2 a 3 docházíme k závěru, že se židovská populace ve dvacátých a třicátých letech snižovala, což se netýká pouze Chebu. Hugo Gold v knize Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti, vydané v roce 1934 ostatně tvrdí, že *„Izraelitů v Čechách silně ubývá, jak ukazuje vývoj posledních padesáti let“*.[587] Podle zde uvedených údajů vzrostl počet obyvatelstva v Čechách mezi lety 1921 a 1930 o 6,58%, ale počet izraelitů se snížil o 4,36%.

ŽNO v Chebu si přesto žila ve 20. a 30. letech dále svým životem. Hledala nové rabíny. V roce 1928 přišel místo rabína dr. Grünfelda dr. Israel Schapira,[588] kterého po odchodu do Antwerp v roce 1935 vystřídal poslední chebský rabín Isidor Sud.[589] Zpočátku nenalezl pravděpodobně sympatie u vrchního kantora Armina Wilkowitsche, neboť ten obdržel dopis z 29. října 1935 ze zasedání zesíleného představenstva ŽNO, které odsoudilo jeho chování v synagoze, kdy poškodil důstojnost chrámu a urazil pana rabína Suda.[590]

Abraham Löwy na Isidora Suda vzpomíná touto příhodou: *„V roce naší bar mikve (bylo nás 5*

584 A. Bohrmann, Das Sudetendeutschtum in Zahlen, München 1959, s. 47.
585 Tamtéž, s. 44.
586 H. Sturm, c. d., s. 229.
587 H. Gold, Židé, s. 729.
588 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38.
589 SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 745, sign. 5/5, kart. č. 506 - Náboženská obec církve českosl. 1929 - 1938.
590 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38.

2.vydání.indd 77 16.2.2005, 12:00

židovských chlapců) nám navrhl, abychom přišli každý den před začátkem školy v 8.00 hod. do synagogy na bohoslužbu. On bude vše zapisovat, a kdo bude mít nejvíce bodů, dostane hezký dárek. Tak jsme pádili opravdu každý den do synagogy. Na konci roku nám rabín Sud řekl, že vše uspořádal, aby nám předal alespoň trochu náboženství. Každý z nás dostal Bibli s jeho věnováním. Od té doby jsem se jmenoval Abraham Löwy místo Hans Erich Löwy a můj otec Mordechei místo Richard."[591]

V roce 1927 se rozšiřovala plocha židovského hřbitova, na kterém byly vybudovány pomníky básníkovi JUDr. Hugo Zuckermannovi a židovským vojákům z Chebu padlým v 1. světové válce.[592] V roce 1923 oslavila obec třicáté výročí existence synagogy. Mimoto byly ve vestibulu v průběhu tohoto roku umístěny dvě pamětní desky. Jedna se jmény židovských vojáků z Chebu, kteří padli v 1. světové válce, a druhá na památku mužů, kteří se zasloužili o výstavbu chrámu.[593]

50 Eduard Löwy s dcerou Trude před svým obchodem v Chebu
foto archiv Lilly Pavlová, Praha

Předsedou ŽNO zůstal až do jejího zániku v roce 1938 chebský obchodník s textilem Eduard Löwy. Poprvé byl do této funkce zvolen 6. listopadu 1910.[594] Takto vzpomíná paní L. Pavlová na volbu svého dědečka: *„Strejda Fritz převzal obchod a měl vždy hrozný strach, že by už dědečka nezvolili předsedou židovské obce. ... vždycky říkal, že jde o čest... V celé rodině vládla nervozita, protože by mohl být dědeček strašně nešťastný, kdyby nebyl zvolen. ...*"[595]

S Eduardem Löwym jsou spjaty také oslavy jeho 70. a 80. narozenin v prosinci 1925 a 1935.[596] 25. prosince 1925 se konala v synagoze slavnostní bohoslužba, kde se hrála a zpívala píseň, jejíž slova napsal a hudbu složil vrchní kantor Wilkowitsch. Čestné dary předali nejen členové představenstva ŽNO, ale i členové spolku chevra kadiša, židovského ženského spolku a spolku Ahawath Zion.[597]

Na oslavy jeho 80. narozenin se nám zachovaly originální vzpomínky jeho vnučky, paní Lilly Pavlové: *„... Nejprve se konaly slavnostní bohoslužby v synagoze. Kantor Wilkowitsch složil Preludium, které nás velice pobavilo, dráždilo k smíchu. Následovala čestná uznání, děkovné dary rodiny pro dobročinné účely ... a konečně slavnostní oběd ve vinárně, kde dědeček často gáboval. Zvláštní salónek, slavnostně prostřený stůl, opět přípitky. Dědeček seděl vedle své dcery Trude. Jeho škrobená fraková košile každou chvíli vylezla a Trude mu ji pořád zastrkovala. ... Tato naše poslední velká rodinná slavnost byla dobře připravena. ...*"

Seděli jsme u tabule a po přípitcích dal i náš Opapa něco k lepšímu, začínaje: *„Znáte tu historku o Schnaps Abrahom a jeho Kiduš?"* Ovšem, všichni to znali, ale přesto začal ... *„Když jsem byl malým hochem, brzo po barmicve, soutěžili jsme se Schnaps Abrahomem. Střídavě každou druhou sobotu jsme zpívali v synagoze v Lubenci modlitbu Kiduš, pro níž jsme skládali svou vlastní melodii. Po každé bohoslužbě se přela obec, kdo je lepší, zda já Löwy Eduard, anebo Schnaps Abrahom. Obyčejně to bylo sporné, byli jsme, jak se říká, rovnocenní. Jednou v sobotu zpíval Schnaps Abrahom tak nádhernou melodii, že jsem to zoufale vzdal. Něco tak nádherného jsem nikdy nemohl překonat. Týdny, snad měsíce, míjely. Jednoho dne jsme šli pěšky s mým otcem do Prahy. To je asi 80 kilometrů a trvalo to několik dní. Když jsme se dostali na pražskou periférii, zarazil jsem se. »Táto, poslouchej, tam něco zpívají, je mi to nějak povědomé.« V nějakém sklepě hospůdky zpívali česky překrásnou melodii, stejnou melodii, kterou si Schnaps Abrahom vypůjčil pro svou modlitbu. Bylo to Kde domov můj."*

Ale to ještě není konec této příhody. V bytě strýce Fritze mezi dveřmi stálo loutkové divadlo strýce

591 Dopis Abrahama Löwyho ze dne 6. února 1999, Moshav Moledet, Izrael.
592 A. Wilkowitsch, Geschichte, s. 128.
593 Tamtéž, s. 128.
594 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38.
595 Interview s Lilly Pavlovou ze 6. a 7. března 1998 v Chebu.
596 Eduard Löwy se narodil podle údajů v kartotéce zemřelých v Terezíně a v matrice 2. ledna 1856. Jak vzpomínky jeho vnučky, paní Lilly Pavlové, tak zmínky v nejrůznějších materiálech dokládají, že své narozeniny slavil vždy již 25. prosince (1855). Interview s Lilly Pavlovou ze 6. a 7. března 1998 v Chebu a SÚA Praha, fond KTOVS, Kartotéka zemřelých v Terezíně, Löwy Eduard.
597 A. Wilkowitsch, Geschichte, s. 128.

2.vydání.indd 78 16.2.2005, 12:00

Paula. Zhotovil loutky pro slavnost. U stolu seděli dědeček a strýc Paul, rozumí se, jako loutky. Paní Julie poskakovala sem a tam, utírala ubrouskem dědečka a kárala, že »pán se zase pobryndal«. Vždy mluvila v třetí osobě. Po této předehře se ptala loutka dědeček: »Paule, znáš tu historku o Schnaps Abrahomovi a jeho Kiduš?« Opapa vztekle vyskočil, pravil, že tu historku před chvílí vyprávěl, a když loutka přece jen začala, byl opravdu uražen. Jen naše upřímné přání vidět program strýce Paula ho uklidnilo. Konec konců se mu to také líbilo.“ [598]

Kromě toho se v několika proslovech zdůraznily dosavadní zásluhy Eduarda Löwyho o židovskou obec a jedním z darů představenstva obce se staly čtyři příspěvky po 250 korunách židovskému ženskému spolku, chevře kadiše, WIZU a Keren Kayemeth Lejisrael.[599]

51 Razítko ŽNO v Chebu z roku 1927
SOkA Cheb

Chebští Židé se aktivně podíleli na hospodářském životě města a snažili se zapojit i do místní politiky, dále rozvíjeli spolkovou, kulturní a vzdělávací činnost. Hlavní úlohu v kulturní a vzdělávací oblasti sehrály výše připomínané židovské spolky, židovský ženský spolek, sionistický spolek Ahavath Zion a nově vytvořené spolky ženský sionistický spolek WIZO[600] a klub Böse Buben.[601]

WIZO - Womens international zionist organisation - mezinárodní ženská sionistická organizace byla založena v roce 1920. V Chebu vznikla o deset let později v září 1930. Jednalo se o místní skupinu Židovské ženské organizace pro Čechy. Cílem spolku bylo *„setkávání židovských žen a dívek za účelem šíření uvědomělého židovského národního smýšlení“*. S tím souviselo pořádání přednášek a literárních a uměleckých večerů. Jeden ze společenských večerů se *„zpěvným a zábavným programem s tancem“* se konal 27. února 1937. Dále sociální práce, podpora a zakládání sociálních institucí především určených péči o židovské děti v Československu i v zahraničí.

Ustavující generální shromáždění proběhlo 29. prosince 1930 v restauraci Heller. První předsedkyní spolku se stala Franciska Beck, zástupkyní Johanna Bleier, zapisovatelkou Charlotte Theimer a pokladní Adele Pergamenter. Seznam s údaji o členské základně spolku se nezachoval. Spolek fungoval celá třicátá léta až do roku 1938. Poslední generální shromáždění se konalo 23. března 1938.[602]

Centrem společenského i duchovního života chebských Židů nebyla ani tak synagoga jako spíše košerová restaurace Heller. Nacházela se na hlavním náměstí č. 28 (dnes náměstí Krále Jiřího z Poděbrad). Pro rok 1908 byla uvedena majitelka Sophie Heller[603], pro rok 1925 Anna Heller[604] a v tomto roce se objevuje v souvislosti s restaurací jméno Rosa Heller.[605] Amnon Lev jako pamětník hovoří o restauraci sester Hellerových. V této restauraci se konala většina generálních shromáždění chebských židovských spolků, zde se scházelo představenstvo ŽNO a konaly některé přednášky.

Ke stejným účelům se chebští Židé scházeli v hotelu Continental v Bahnhofstrasse (dnes ul. Svobody). Patřil rovněž židovskému majiteli Hugo Löwensteinovi a po rozvodu jeho ženě Olze, znovu vdané Steiniger.[606]

Jmenované spolky pořádaly plesy, dobročinné kulturní akce a různé přednášky. Mezi nejznámější plesy patřil Ball der Bösen Buben - Maskenball (ples Zlých hochů - maškarní ples). Stanovy klubu Böse Buben byly schváleny v listopadu 1923. Ples se ovšem podle upozornění v Egerer Zeitung konal už v roce 1919. Vstup byl pouze pro pozvané a jejich hosty.[607]

598 L. Pavlová, Nikdy jsem se nenudila. Můj život s Josefem Pavlem, interbrigadistou, politickým vězněm a ministrem vnitra, 1996, s. 8 an.
599 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38, proslov při oslavě 80. narozenin Eduarda Löwyho.
600 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 206, kart. č. 14 - Jüdische Frauen Landesorganisation für Böhmen, skupina Cheb 1930 - 1938.
601 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 106, kart. č. 10 - Klub Böse Buben, Cheb 1923 - 1937.
602 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 206, kart. č. 14 - Jüdische Frauen Landesorganisation für Böhmen, skupina Cheb 1930 - 1938.
603 Adreßbuch Eger, Asch, Wildstein, Asch 1908, s. 83.
604 Adreßbuch der Stadt Eger, Eger 1925, s. 10.
605 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 48, kart. č. 5 - Chewra Kadischa - Cheb 1899 - 1939.
606 Dopis Abrahama Löwyho ze dne 6. února 1999, Moshav Moledet, Izrael. Hugo Löwenstein pocházel z Karlových Varů a byl strýcem Abrahama Löwyho.
607 Egerer Zeitung ze dne 5. února 1919, s. 2.

2.vydání.indd 79 16.2.2005, 12:00

52. *Ball der Bösen Buben, uprostřed sedící Trude Löwy foto archiv Lilly Pavlová, Praha*

Plesů se zúčastňovala i Trudl Löwy a díky ní se nám zachovala fotografie, která zachycuje skupinku mladých lidí z plesu (obr. č. 52). Na ples vzpomíná jak paní Pavlová z vyprávění své tety, tak i Amnon Lev, pro něhož ples znamená vzpomínku na jeho mládí.[608] Také nacistický časopis Der Stürmer komentoval v roce 1938 svým příznačným způsobem ples Böse Buben. *„Židovská bridžová společnost uspořádala v Chebu v roce 1934 ples a nechala se fotografovat. Člověka jímá velký děs při pohledu na tyto židovské obličeje.“* (obr. č. 53)[609]

Klub nebyl veden jako židovský spolek, avšak jména jeho členů to dokazují. Účelem klubu byla péče o *„duchovní aktivity, družnost a zábavu a přátelství mezi členy“*. Organizovali proto různé přednášky s možností diskuse a nejrůznější druhy zábavy. Členem se mohl stát pouze mladý muž, který dosáhl 23 let a jehož přijetí odhlasovali ostatní členové. Setkávali se především v zadních místnostech hotelu Continental, od roku 1933 označovali jako svou spolkovou místnost kavárnu Wallenstein a poslední generální shromáždění 27. května 1938 se sešlo v restauraci Heller. Kromě plesu organizoval klub pro své členy a pozvané hosty přednášky, v listopadu 1923 přednášel chebský lékař MUDr. Adolf Bäuml na téma Vědění - víra - náboženství apod. Zakládajícím předsedou klubu se v roce 1923 stal Hugo Lang, zástupcem předsedy Arthur Herrmann, pokladníkem Herrmann Bloch a zapisovatelem Willy Karpeles. Do funkcí volilo zástupce každý rok generální shromáždění. O členech představenstva z roku 1936 obr. č. 54.[610]

Co se týče dobročinných akcí a osvětových přednášek - uspořádal kupříkladu spolek Ahavath Zion 25. března 1923 zábavné dětské odpoledne, na které navazoval rodinný večer s taneční zábavou, v únoru 1925 přednášel v hotelu Continental

53 *Nacistický časopis Der Stürmer 1938 N. Bergerová, Na křižovatce kultur, Historie československých Židů, Praha 1992*

608 *A. Lev, dopis ze dne 20. 11. 1997, Ramat Gan, Izrael.*
609 *R. Bondyová, Mezi Terezínem a Theresienstadtem, in: Bergerová, Natalia: Na křižovatce kultur. Historie československých Židů, Praha 1992, s. 175.*
610 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 106, kart. č. 10 - Klub Böse Buben, Cheb 1923 - 1937.*

2.vydání.indd 80 16.2.2005, 12:00

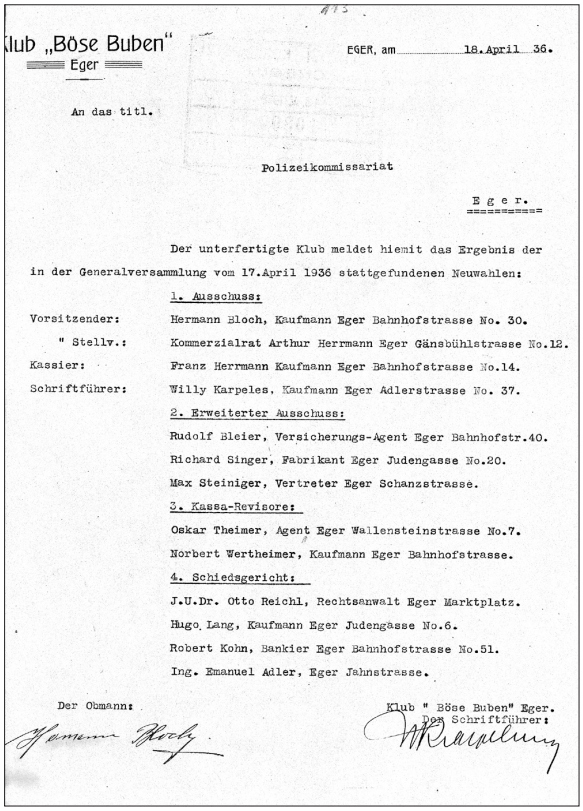

Klub „Böse Buben"
Eger

EGER, am 18. April 36.

An das titl.

Polizeikommissariat

Eger.

Der unterfertigte Klub meldet hiemit das Ergebnis der in der Generalversammlung vom 17. April 1936 stattgefundenen Neuwahlen:

1. Ausschuss:

Vorsitzender: Hermann Bloch, Kaufmann Eger Bahnhofstrasse No. 30.
" Stellv.: Kommerzialrat Arthur Herrmann Eger Gänsbühlstrasse No.12.
Kassier: Franz Herrmann Kaufmann Eger Bahnhofstrasse No.14.
Schriftführer: Willy Karpeles, Kaufmann Eger Adlerstrasse No. 37.

2. Erweiterter Ausschuss:

Rudolf Bleier, Versicherungs-Agent Eger Bahnhofstr.40.
Richard Singer, Fabrikant Eger Judengasse No.20.
Max Steiniger, Vertreter Eger Schanzstrasse.

3. Kassa-Revisore:

Oskar Theimer, Agent Eger Wallensteinstrasse No.7.
Norbert Wertheimer, Kaufmann Eger Bahnhofstrasse.

4. Schiedsgericht:

J.U.Dr. Otto Reichl, Rechtsanwalt Eger Marktplatz.
Hugo Lang, Kaufmann Eger Judengasse No.6.
Robert Kohn, Bankier Eger Bahnhofstrasse No.51.
Ing. Emanuel Adler, Eger Jahnstrasse.

Der Obmann: Klub " Böse Buben" Eger.
Der Schriftführer:

54 Zvolení členové představenstva klubu Böse Buben pro rok 1936 SOkA Cheb

Zdenko Rudinger z Jaffy na téma Nový židovský život v Palestině, v dubnu 1925 se zde konal divadelní večer i s tanečním večírkem, v lednu 1934 proběhla přednáška o Palestině s promítáním fotografií. Několikrát přednášel v restauraci Heller dr. Fritz Ullmann, sekretář sionistické organizace v ČSR, o Současném stavu sionismu a o Západní politice a sionismu. Také dr. Max Brod navštívil Cheb a přednášel zde v březnu 1935 na téma Židovský básník v současnosti. Dále Jaakow Edelstein, vedoucí Palestinského úřadu v Praze, seznámil chebské sionisty s Naší současnou situací (březen 1935). V roce 1937 přednášel v hotelu Continental spisovatel dr. Josef Kastein na téma Židovské centrum. Dr. Kastein přicestoval pravděpodobně z Haify, avšak v této době byl kvalifikován jako člověk bez státní příslušnosti, neboť své německé občanství ztratil.[611] Jedná se pouze o několik příkladů kulturních a osvětových akcí, které se konaly v Chebu ve 20. a 30. letech.

Sportem a výchovou mládeže se zabývaly mládežnické organizace Makabi a Techeleth Lavan, zvaný též Blau-weiß (Modrobílí), a hrály nezanedbatelnou roli v životě židovské komunity.

Židovská tělocvičná a sportovní jednota Makabi byla v Chebu založena v roce 1921 a patřila do Svazu Makabi v Československé republice. Existovala pouze několik let do roku 1928, kdy došlo k jejímu dobrovolnému rozpuštění. Jako jeden ze zakladatelů a sportovních vedoucích tam působil Fritz Löwy. Byl také zvolen předsedou spolku na generálním shromáždění v roce 1925. Opětovné založení a nové stanovy byly schváleny teprve na začátku roku 1938.[612]

Podle stanov z roku 1938 spolek usiloval o *„povznesení tělesných a mravních sil svého členstva a o obrodu židovského národa"*, čehož chtěli dosáhnout pravidelným tělesným cvičením mužů, žen a mládeže včetně veřejných cvičení a závodů ve všech odvětvích tělovýchovy a sportu, a pěstováním zimní i letní turistiky. Dále pořádali přednášky, rozpravy, členské i veřejné schůze, podporovali snahy o rozšíření znalosti hebrejštiny. Za tímto účelem probíhaly učební kurzy. Chtěli zřídit spolkovou knihovnu, pěstovat společný zpěv a hudbu. Příležitostně hodlali pořádat divadelní a filmová představení, koncerty, slavnosti a jiné zábavní či vzdělávací akce. Měli udržovat styk s jinými nepolitickými spolky a podporovat instituce a akce, které sledovaly obrodu židovského národa, zejména Židovský národní fond. Členem jednoty se mohl stát každý Žid po dosažení 18 let.[613]

Amnon Lev vzpomíná na horskou chatu na Klínovci v Krušných horách, kam jezdil v zimě s chebskými makabejci: *„... v zimě jsme byli často na této chatě patřící Makabi, která byla otevřená sportovcům a lyžařům. Nejsem si jist, zda byla v létě vůbec otevřená."*[614]

Svaz židovských skautů Techeleth Lavan se zaměřil v první řadě na děti. *„Účelem svazu bylo pěstovat skauting u židovské mládeže, občanské ctnosti a vychovávat nové židovské pokolení - silné a zdravé tělem i duchem."* Stanovy chebského svazu byly však schváleny teprve v roce 1937.[615]

611 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 128, kart. č. 11 - Verein Ahavath Zion, Cheb 1900 - 1938.
612 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 537, kart. č. 26 - Jüdische Sportvereinigung „Makabi", Cheb 1921 - 1938.
613 Tamtéž, stanovy spolku „Makabi" z roku 1938.
614 A. Lev, dopis ze dne 20. 11. 1997, Ramat Gan, Izrael.
615 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 525, kart. č. 25 - Verband der jüdischen Skauts Techeleth - Lavan in Eger 1937.

2.vydání.indd 81 16.2.2005, 12:00

Opět využijme slov Amnona Leva: *„Byl jsem členem této mládežnické organizace a vedoucím chebské skupiny byl v té době Franz Klein, který se stal později v Palestině spoluzakladatelem jedné potravinářské firmy.“*[616]

Pořádali tábory pro židovské děti, přičemž žádali ŽNO v Chebu o peněžní příspěvky.[617] Abraham Löwy opustil v roce 1937 německý Rote Falken a stal se členem Techeleth Lavan: *„…Každý pátek jsme měli slavnost a povídali jsme si, potom jsme hráli fotbal na dvoře synagogy. O letních a zimních prázdninách jsme byli v táborech tohoto hnutí.“*[618]

Za osobnosti, které se podílely na většině pořádaných akcí a jejichž jména figurovala ve vedení židovských spolků, můžeme považovat gymnaziálního profesora dr. Viktora Freuda a obchodníka Ernsta Schicka. *„Profesor Viktor Freud byl vůdčí osobností především pro židovskou mládež, ale také pro dospělé. Byl intelektuálem, jedním z prvních členů pražského hnutí Bar Kochba… a dá se říci i duchovním původcem většiny důležitých akcí v životě chebských Židů.“*[619] Jeho dobrým přítelem a kolegou byl údajně dr. Max Brod. Působil aktivně v představenstvu ŽNO, ve spolcích Ahavath Zion (v roce 1928 byl zvolen jeho předsedou) a Techeleth Lavan.

Jméno obchodníka Ernsta Schicka (obr. č. 38) se objevuje mezi představenými ŽNO, chevry kadišy i spolků Ahavath Zion a Techeleth Lavan a stál v čele Die Zentralfürsorge der israelitischen Kultusgemeinde in Eger (Pečovatelská Ústředna ŽNO v Chebu).[620] Mimo jiné odcestoval ve 30. letech do Palestiny, odkud psal pozdravy do Chebu. Nevíme ovšem, zda odjel na trvalo.[621]

Za jednoho z prvních chebských Židů, který se vystěhoval do Palestiny, označuje Amnon Lev Fritze Steinigera. *„…odešel jako pionýr do kibucu Ginosar u Tiberského jezera, kde žil i zemřel.“*[622] Dodnes v tomto kibucu žije jeho vnuk Jaakov Sapi Steiniger Shamgar.[623]

V Praze měly svůj úřad také sionistické organizace, které se aktivně zasazovaly o Palestinu. Keren Kayemeth Lejisrael, Židovský národní fond, který získával finanční prostředky na zakupování půdy v Palestině,[624] a fond na výstavbu Palestiny Keren Hajessod, jehož úkol spočíval v získávání finančních prostředků pro Jewish Agency.[625] Tyto a mnohé další organizace, jako Spolek přátel hebrejské univerzity v Jeruzalémě, Hechaluc aj., žádaly často od chebské ŽNO příspěvky na svou činnost.[626]

V červenci 1936 se účastnili i chebští

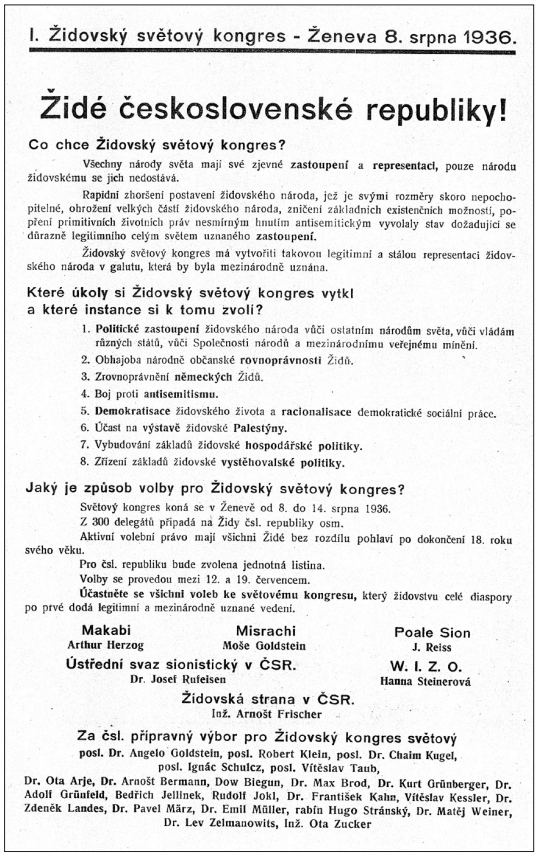

I. Židovský světový kongres - Ženeva 8. srpna 1936.

Židé československé republiky!

Co chce Židovský světový kongres?

Všechny národy světa mají své zjevné **zastoupení** a **representaci,** pouze národu židovskému se jich nedostává.

Rapidní zhoršení postavení židovského národa, jež je svými rozměry skoro nepochopitelné, ohrožení velkých částí židovského národa, zničení základních existenčních možností, popření primitivních životních práv nesmírným hnutím antisemitickým vyvolaly stav dožadující se důrazně legitimního celým světem uznaného **zastoupení.**

Židovský světový kongres má vytvořiti takovou legitimní a stálou representaci židovského národa v galutu, která by byla mezinárodně uznána.

Které úkoly si Židovský světový kongres vytkl a které instance si k tomu zvolí?

1. **Politické zastoupení** židovského národa vůči ostatním národům světa, vůči vládám různých států, vůči Společnosti národů a mezinárodnímu veřejnému mínění.
2. Obhajoba národně občanské **rovnoprávnosti** Židů.
3. Zrovnoprávnění **německých** Židů.
4. Boj proti **antisemitismu.**
5. **Demokratisace** židovského života a **racionalisace** demokratické sociální práce.
6. Účast na **výstavě** židovské **Palestýny.**
7. Vybudování základů židovské **hospodářské politiky.**
8. Zřízení základů židovské **vystěhovalské politiky.**

Jaký je způsob volby pro Židovský světový kongres?

Světový kongres koná se v Ženevě od 8. do 14. srpna 1936.

Z 300 delegátů připadá na Židy čsl. republiky osm.

Aktivní volební právo mají všichni Židé bez rozdílu pohlaví po dokončení 18. roku svého věku.

Pro čsl. republiku bude zvolena jednotná listina.

Volby se provedou mezi 12. a 19. červencem.

Účastněte se všichni voleb ke světovému kongresu, který židovstvu celé diaspory po prvé dodá legitimní a mezinárodně uznané vedení.

Makabi — Arthur Herzog
Misrachi — Moše Goldstein
Poale Sion — J. Reiss
Ústřední svaz sionistický v ČSR. — Dr. Josef Rufeisen
W. I. Z. O. — Hanna Steinerová
Židovská strana v ČSR. — Inž. Arnošt Frischer

Za čsl. přípravný výbor pro Židovský kongres světový
posl. Dr. Angelo Goldstein, posl. Robert Klein, posl. Dr. Chaim Kugel, posl. Ignác Schulcz, posl. Vítězslav Taub,
Dr. Ota Arje, Dr. Arnošt Bermann, Dow Biegun, Dr. Max Brod, Dr. Kurt Grünberger, Dr. Adolf Grünfeld, Bedřich Jellinek, Rudolf Jokl, Dr. František Kahn, Vítězslav Kessler, Dr. Zdeněk Landes, Dr. Pavel März, Dr. Emil Müller, rabín Hugo Stránský, Dr. Matěj Weiner, Dr. Lev Zelmanowits, Inž. Ota Zucker

55 Plakát u příležitosti I. Židovského světového kongresu v Ženevě z roku 1936
SOkA Cheb

616 A. Lev, dopis ze dne 20. 11. 1997, Ramat Gan, Izrael.
617 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38.
618 Dopis Abrahama Löwyho ze dne 6. února 1999, Moshav Moledet, Izrael.
619 A. Lev, dopis ze dne 20. 11. 1997, Ramat Gan, Izrael.
620 A. Wilkowitsch, Geschichte, s. 129.
621 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 1938.
622 A. Lev, dopis ze dne 20. 11. 1997, Ramat Gan, Izrael.
623 Dopis Jana Oplatka ze dne 26. - 28. února 1999, Haifa, Izrael.
624 Fond vznikl v roce 1901 na 5. sionistickém kongresu v Basileji.
625 Jewish Agency byla orgánem světové sionistické organizace. R. Wlaschek, Juden, s. 83.
626 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934.

2.vydání.indd 82 16.2.2005, 12:00

Židé volby osmi československých delegátů, kteří je měli zastupovat na I. Židovském světovém kongresu v Ženevě 8. srpna 1936.[627] (obr. č. 55) Skutečností je, že v této době už běžně přichází informace a instrukce dvojjazyčně - tedy německy i česky.

Počet Židů a židovských obcí se v českých zemích neustále snižoval. Docházelo k odlivu židovských obyvatel z menších měst a tím i zániku zdejších židovských obcí. V roce 1927 vznikla Nejvyšší rada židovských náboženských obcí díky spojení Svazu českožidovských náboženských obcí se Svazem židovských náboženských obcí s německým jednacím jazykem v Čechách (Verband der jüdischen Kultusgemeinden mit deutscher Geschäftssprache in Böhmen).

V roce 1921 existovalo v Čechách a na Moravě ještě 205 ŽNO, avšak o deset let později jich nebylo více než 170.[628] Tuto situaci dokazuje také zánik starobylé ŽNO v Kynšperku nad Ohří. Po smrti posledního kynšperského rabína Jakoba Beera v roce 1925 nebyl tento post z důvodů finančních a příliš malého počtu věřících již obsazen. Vyučování náboženství zajišťoval chebský vrchní kantor Armin Wilkowitsch. V roce 1930 byl podán návrh na zrušení obce, proti kterému však kynšperští Židé protestovali. Nakonec došlo k dohodě, že se stanou součástí chebské ŽNO. Výnosem Zemského úřadu v Praze ze 13. prosince 1931 bylo nařízeno zrušení ŽNO v Kynšperku a její následné připojení k ŽNO v Chebu.[629]

ŽNO v Chebu tak spravovala větší území. K dosavadnímu obvodu Mýtina, Potočiště, Háje, Cheb, Jesenice, Kynšperk Starý, Salajna, Hroznatov, Maškov, Palič, Pelhřimov, Okrouhlá, Všeboř, Velká Šitboř, Pomezí, Dolní Hraničná, Tůně, Rathsam, Jindřichov, Chocovice přibyl ještě obvod bývalé ŽNO v Kynšperku - už ze soudního okresu Sokolov. Jednalo se o tyto obce: Dasnice, Chlum sv. Máří, Kynšperk nad Ohří, Libava, Štědrá, Pochlovice, Šabina, Studánka, Kamenný Dvůr, Kaceřov. Dále nové obce z chebského soudního okresu Odrava, Lipoltov, Mostov, Nebanice, Tuřany.[630]

Stanovy ŽNO v Chebu se změnily v roce 1921[631] a 1933.[632] Majetek ŽNO netvořily jen pravidelné daně platících členů a různé příspěvky. Významným zdrojem byly peníze věnované některými členy. Často je obci odkazovali. K 31. 12. 1935 měla obec tyto nadace: Karoline Gutenstein, Walter Buxbaum, Julius Weissl, Jakob Zuckermann, Hugo Zuckermann, Eduard Reichl, Charlotte Kohn, Leopoldine Löw, nadace Hübscher, Cäcilie Wertheimer, Isidor Wertheimer, Louise Löw Kynšperk. Obec dále spravovala několik fondů: Hausbaufond Centralbank, Hausbaufond Leopold Schlesinger, Friedhofsfond Sparkassa Kynšperk, Templerhaltungsfond Kynšperk, Eduard Löwy - Fond Anglobank, Cheb. Pro rok 1935 vykázala ŽNO v Chebu 79 823,35 Kč.[633]

Velmi vážně se v roce 1935 uvažovalo o výstavbě nového obecního domu. Vhodný stavební pozemek byl zakoupen již v roce 1890 v Ringstraße (dnes Obrněné brigády) a nacházel se u východní strany synagogy. Měly zde být byty pro funkcionáře ŽNO, zimní modlitebna asi pro 130 osob a vedlejší místnosti pro potřeby činnosti obce. Projekt domu vypracovali inženýři Lederer a Bloch, avšak se stavbou se nakonec pravděpodobně ani nezačalo.[634]

O výstavbu tohoto domu usiloval již dříve Eduar Löwy takřka hned od svého nástupu do funkce představitele ŽNO v listopadu 1910. *„12. července 1911... podal návrh vídeňskému architektovi Arnoldovi Berberovi, aby nechal vypracovat stavební plán obecního domu. Všechny přípravy byly hotové, když se na zasedání představenstva, které mělo rozhodnout o provedení stavby, prosadila malá opozice a zabránila plánované stavbě.“* I přesto se Eduard Löwy své představy nevzdal, neboť při oslavě 30. výročí existence chebské synagogy v roce 1923 poukázal část peněžních přebytků fondu pro výstavbu obecního domu[635] a nejblíže byl svému cíli pravděpodobně v roce 1935.

Chebská obec měla tzv. „košeráka“/ řezníka, který zabíjel zvířata podle židovského rituálu. V roce 1933 si tento řezník, Karl Schneider, stěžoval představenstvu ŽNO na nezájem kupujících. Kromě 200 Kč, které dostával od ŽNO, byli takřka jeho jedinými zákazníky majitelé již zmiňované restaurace Heller.[636]

627 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38.*
628 *R. Wlaschek, Juden, s. 82.*
629 *K. Lederer, c.d., s. 318.*
630 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 745, sign. 5/5, kart. č. 506 - Náboženská obec církve českosl. 1929 - 1938.*
631 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 689, sign. 5/4, kart. č. 359 - Židovské náboženské obce 1916 - 1930.*
632 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934.*
633 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38.*
634 *Tamtéž.*
635 *Tamtéž, proslov při oslavě 80. narozenin Eduarda Löwyho.*
636 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934.*

2.vydání.indd 83 16.2.2005, 12:00

Na druhou stranu bojovala v těchto letech ŽNO v Chebu, stejně jako mnohé židovské obce v té době, o zachování rituálního zabíjení zvířat podle odpovídajících náboženských předpisů. 7. září 1932 rada města vydala nový řád pro městské jatky, který měl zabránit trápení zvířat a zaváděl bez rozdílu povinné omráčení zvířat před vlastní porážkou. Židovské předpisy však vyžadují, aby zvíře bylo před smrtí naprosto nezraněné.

ŽNO se proti tomuto nařízení okamžitě odvolala. Během sporu ji zastupoval advokát JUDr. Paul Freundlich z Chebu. Jak představitelé města, tak městský úřední zvěrolékař prohlašovali, že se nejedná o zákaz rituálního porážení zvířat. Naopak že je povoleno, a doporučovali nejrůznější způsoby omráčení, které by zvíře nijak významně nepoškodily. Komu by tento způsob nevyhovoval, tomu doporučoval městský zvěrolékař dovoz masa z Františkových nebo Mariánských Lázní, Karlových Varů případně z Plzně či Prahy. Ve své zprávě neopomněl zvěrolékař uvést ani odstrašující případy, kdy se nedostatečně omráčenému zvířeti podařilo zvednout a to potom běhalo čtvrt hodiny s krvácejícím hrdlem po jatkách. ŽNO nakonec dosáhla zrušení zákazu, a to na základě práv státem uznaného náboženství. Ústava zaručovala, že *„všichni obyvatelé republiky čs. mají právo vykonávati veřejně i soukromě jakékoliv vyznání, náboženství nebo víru, pokud výkon ten není v neshodě s veřejným pořádkem anebo s dobrými mravy“*.[637]

Rozhodnutí městského zastupitelstva zamítl s konečnou platností Zemský úřad v Praze v červnu 1934.[638] Ne náhodou využila později nacistická protižidovská propaganda také rituální zabíjení zvířat. Děsivé záběry na trpící zvířata například ve filmu Der ewige Jude (Věčný Žid) zaručovaly, že vyvolají u diváků dostatečné pocity nenávisti a odporu.

Již před vypuknutím 1. světové války se snažila chebská ŽNO vytvořit centrum pro podporu a následnou dopravu do vlasti pro projíždějící chudé Židy. Snahy o potlačení potulného žebrání vycházely tehdy od Wiener Union, která vyslala svého sekretáře Fleischera, aby v Chebu vytvořil záchytné stanoviště. Tyto kontakty přerušila válka a pokusy navázat na předválečné plány nebyly úspěšné. Proto se v roce 1927 v rámci ŽNO zrodila Die Zentralfürsorge der israelitischen Kultusgemeinde in Eger (Pečovatelská Ústředna ŽNO v Chebu). Kromě ŽNO se zapojily do činnosti Ústředny také židovské spolky chevra kadiša a židovský ženský spolek.[639] Cílem nebyla pouze dobročinnost, ale v první řadě předcházení úplné chudobě, pozvedávání existence, bránění potulnému žebrácství, evidence zanedbávaných dětí, starost a péče o nemocné. Mezi povinnosti spolků i jednotlivých členů patřilo odmítnutí podpory každému žebrákovi s odkazem na Ústřednu.[640]

Dobročinnosti ŽNO se již před vznikem Ústředny snažili využívat i lidé, kteří nebyli Židé, o čemž svědčí poznámky u seznamu osob, kterým měla být poskytnuta pomoc v listopadu 1924: *„1. Eduard Grünhut, ..., který už několik let navštěvuje ŽNO a využívá podpory, jako by byl Žid, ačkoliv už před mnoha lety ze židovské církve vystoupil. 2. Adolf Oppel z Planice u Kladna, který není vůbec Žid.“*[641]

Jen v listopadu 1924 prošlo Chebem a přijalo podporu podle seznamu 68 osob z Čech, Moravy, Slovenska, Podkarpatské Rusi, Maďarska, Rakouska, Rumunska, Ruska, Polska, Švýcarska, Litvy, Belgie, Bulharska, Persie a Jugoslávie, přičemž několika z nich byla pomoc odmítnuta.[642]

637 *SOkA Cheb, Archiv města Cheb 1849 - 1938, Fasc. 199, R 218, kart. č. 1320 - Einführung des obligatorischen Betäubungszwanges. Beschwerden der israelitischen Kultusgemeinde 1932.*
638 *Tamtéž.*
639 *A. Wilkowitsch, c. d., s. 129.*
640 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 1938.*
641 *Tamtéž.*
642 *Tamtéž.*

2.vydání.indd 84 16.2.2005, 12:00

NACIONALISMUS A ANTISEMITISMUS

Český i německý nacionalismus doprovázely téměř vždy projevy antisemitismu. V kapitole věnované antisemitismu jsme se zabývali osobou Georga von Schönerera, který velmi obratně využíval protičeských nálad německého obyvatelstva v Čechách a podařilo se mu vychovávat ze svých příznivců přesvědčené antisemity. Ne náhodou se chebští Židé obávali po vzniku ČSR nacionalistické vlny, která by s sebou přinesla i protižidovské výpady.[643]

Český antisemitismus má ovšem také „bohatou" historii! Zmiňovali jsme se například o protiněmeckých akcích v Praze, které vyprovokovalo napadení české školy v Chebu. Tehdy v listopadu 1920 nesměřoval útok českých nacionalistů pouze proti německým budovám Stavovskému divadlu a německému domu, ale také proti židovskému majetku. Došlo k devastaci vnitřku židovské radnice a důležitých listin v archivu a ke znesvěcení Tóry.[644]

V Chebu a ostatních převážně německých oblastech si menšinové české obyvatelstvo nemohlo „luxus" antisemitismu dovolit. Už proto, že velká většina útoků byla od 2. poloviny 19. století namířena proti Čechům i Židům. Není asi možné zjednodušit celou situaci na tezi, že se v tom případě Češi sdružovali, přátelili a spolupracovali se Židy. Někde však k tomu samozřejmě docházelo, především mezi dětmi a mládeží, o čemž svědčí vzpomínky paní Lilly Pavlové: *„..., když jsme my mladí lidé, mladá děvčata někde byla - třeba v plavecké škole, potom pouze s Čechy. ... S těmi jsme se přátelili, ale s Němci to nějak nešlo. To bylo zde ve 30. letech. ... a má matka, která byla velmi tolerantní, chodila v Ústí například do jednoho tenisového klubu. Ten byl opět zcela promíchán, ale opět pouze český a židovský."*[645]

Jak vypadala nálada v Chebu ve 20. a 30. letech? Po neúspěšných jednáních o odtržení Chebska od nově vytvořeného státu, po řadě střetů a násilností, jako odstranění sochy Josefa II, napadení české školy či demonstrace 3. března 1919, nemohl vzniknout a ani nevznikl zákonitě prostor pro přátelské a bezproblémové soužití mezi Němci a Čechy. Němci, kteří považovali Cheb právem za staré německé město, vystupovali už ve 2. polovině 19. století při prosazování jakýchkoliv jazykových nařízení zrovnoprávňujících češtinu proti počešťování a okupaci jejich německé vlasti. Jestliže se nyní stali ve vzniklém státě menšinou, nevyvolalo to u nich žádné nadšení, naopak si o to více připomínali události, kterými protestovali proti současnému stavu.

9. července 1922 se konalo shromáždění k 25. výročí Chebského lidového sněmu 1897 (Egerer Volkstag). Tato událost nabídla příležitost k otevřenému vyjádření nacionalistických idejí. Shromáždění podporovaly německé politické strany, starosta a chebské zastupitelstvo, představitelé obcí z Chebska a delegáti mnoha chebských spolků. Hovořilo se nejen o lidovém sněmu 1897, ale hlavním námětem projevů se staly *„útrapy a nouze Němců v současnosti"*. Po četných projevech přísahali účastníci, že *„ ... jako národně uvědomělí Němci, jsme kdykoliv připraveni se hájit a bojovat za právo na svobodné sebeurčení, za všechen náš lid, za zachování naší rodné řeči, za práci pro německé obyvatele a za náš národní majetek. ... Chceme být jednotným národem bratrů, chceme zůstat věrní starému právu a naší řeči. Chceme být a chceme zůstat němečtí a svobodní."*[646]

22. října 1922 si Chebané připomněli 600. výročí zástavy Chebu Čechám, ale vyplacení zástavy se nikdy neuskutečnilo, což poskytlo příležitost k veřejným manifestacím. Němci uspořádali smuteční slavnost, a protestovali tak proti počešťující politice. Češi, kterých v Chebu mnoho nežilo, vypravili do Chebu zvláštní vlak s účastníky slavnosti. Vzhledem k provokativnímu účelu byla nezbytná jejich vojenská ochrana.[647] Česká demonstrace se konala na náměstí a projevy senátora Hrubého přerušovalo pískání, volání a zpěv německých nacionalistických písní Deutschland, Deutschland über alles a Wacht am Rhein.[648]

Podobné netolerantní a provokativní česko-německé výlevy nebyly v Chebu za 1. Československé republiky ničím ojedinělým.

Bohužel politika pražské vlády a především ekonomické problémy v pohraničí v době hospodářských krizí nepřispívaly ke zlepšení situace! Zesílením centralizace státní správy se omezila svoboda jednání a kompetence měst a obcí. V Chebu došlo kupříkladu k zestátnění zdravotnictví a policie.

643 *Egerer Zeitung ze dne 3. listopadu 1918, s. 3.*
644 *R. Wlaschek, Juden, s. 76.*
645 *Interview s Lilly Pavlovou ze 6. a 7. března 1998 v Chebu.*
646 *H. Sturm, c.d., s. 364.*
647 *Tamtéž, s. 365 an.*
648 *A. Wolf, c.d., s. 42.*

2.vydání.indd 85 16.2.2005, 12:00

Všeobecně vzbuzovalo nepokoje propouštění německých státních úředníků na základě jazykových zkoušek způsobilosti (Němci neměli pochopitelně chuť ani zájem učit se česky.), školská politika, kdy se rušily německé jednotřídky a na druhé straně se zřizovaly české menšinové školy na německém jazykovém území, či důsledky necitelné pozemkové reformy.[649]

Jak také mohli tehdy chebští Židé reagovat, ukazuje jedna z rodinných historek o Eduardovi Löwym z pamětí jeho vnučky paní Lilly Pavlové: *„...chci jen líčit moudrost svého dědečka. Byl to kritický a vždy realistický duch. Když jeho syn Fritz šel poprvé do školy, vrátil se a příšerně brečel.*

»Co se děje?« tázal se otec.

»Táto, ve škole jsou samí antisemité.«

»Proč?«

»Řekli, Löwy - Žide, smrdíš.«

Načež přísný otec nasál nosem a pravil:

»Sundej kalhoty, mají pravdu, vždyť jsi posraný!«“[650]

Na druhé straně ale Eduard Löwy patřil mezi vážené obyvatele Chebu a jako obchodník měl německé zaměstnance a zákazníky, se kterými vycházel dobře, podobně jako jiní židovští podnikatelé. Také jeho pomocnice v domácnosti byla německá katolička a její přítomnost ovlivňovala milým způsobem například průběh velikonočních svátků: *„... dědeček byl předsedou židovské obce chebské. Z tohoto důvodu cítil povinnost dodržovat některé náboženské předpisy. O velikonocích jsme nikdy nedostávali něco kynutého, jelikož když se Židé vystěhovali z Egypta, nebyl čas nechat chléb kvasit. ... Dědečkova hospodyně, paní Julie, byla velice pobožná katolička. Pro sebe vždy upekla mazance a pochopitelně se chtěla pochlubit svým uměním. Proto se na stole vždy podávalo nekvašené, pod stolem byly mazance a jiné zakázané pochoutky. S tetou Trude jsme mlsaly pod stolem i na stole, dědeček to vždy taktně přehlížel. I šunku, přísně zakázanou podle židovského ritu, jedl často, když nebyly právě svátky. Rádi jsme ho škádlili ... »šunka je přece vepřové« ... »ale nejčistší a nejlepší část prasete«, bývala jeho odpověď.“* [651]

Podobnou zkušenost učinil Abraham Löwy, jehož otec, Richard Löwy, se jako židovský advokát rád setkával se svými německými přáteli ředitelem chebského gymnázia a profesorem Brehmem, učitelem na gymnáziu. Richard Löwy byl vynikajícím šachistou a pravidelně každé odpoledne, když skončil práci ve své kanceláři, strávil s nimi a s dalšími přáteli nějaký čas ve vinárně na náměstí.[652]

Abraham Löwy studoval tehdy na gymnáziu a stejnou třídu s ním navštěvovali ještě 3 židovští spolužáci Walter a Gerd Herrmannovi a Hans Kohn. Jak sám říká, do školního roku 1937 - 1938 nepociťovali žádný antisemitismus. Teprve od roku 1937, byli právě ve 4. třídě gymnázia, začali být permanentně vystavováni antisemitskému štvaní. Z velmi oblíbeného učitele kreslení se stal přesvědčený antisemitský agitátor, který poštval zbytek třídy proti židovským spolužákům. *„Celá třída se usnesla, že s námi již nepromluví jediné slovo. Na různé akce nebo oslavy jsme byli zváni pouze písemně.“*[653] *„Procházeli jsme se vždy jen ve skupině a s boxery na prstech, neboť nás křesťanští chlapci každou chvíli napadali.“*[654]

Učitelé byli i dříve často nositeli německého nacionalismu. Za 1. Československé republiky se stala řada chebských učitelů nesčetněkrát předmětem šetření státních orgánů pro protistátní činnost ve škole i mimo ni. Můžeme se oprávněně domnívat, že i na jiných školách, nejen na gymnáziu, se našel dostatek učitelů, kteří své žáky vychovávali v německém duchu a vzbuzovali u nich nenávist vůči Čechům a Židům. Jak Amnon Lev, který studoval také na gymnáziu, tak paní Marie Lippertová uvádějí ve svých vzpomínkách učitele, kteří jim vyprávěli o hrdinských činech německých vojáků za první světové války, o zážitcích z fronty a učili je zpívat různé nacionalistické písně.[655] Paní Lippertová si dokonce vzpomíná na rok 1934, kdy se jich jejich učitel v měšťanské škole ptal: *„Kdo zachránil Německo?“* A všechny děti se musely zvednout a zvolat: *„Hitler!“*[656]

Učitelé nechyběli mezi řečníky na nejrůznějších shromážděních a protistátních akcích, které se většinou konaly mimo československé území tedy v blízkých německých obcích jako Waldsassen nebo Furth im Wald.[657]

649 *F. Seibt, Německo a Češi, Praha 1996, s. 263 an.*
650 *L. Pavlová, Nikdy jsem se nenudila, s. 7.*
651 *Tamtéž, s. 8.*
652 *Dopis Abrahama Löwyho ze dne 6. února 1999, Moshav Moledet, Izrael.*
653 *Tamtéž.*
654 *Dopis Abrahama Löwyho ze dne 18. března 1999, Moshav Moledet, Izrael.*
655 *A. Lev, dopis ze dne 20. 11. 1997, Ramat Gan, Izrael.*
656 *Interview s Marií Lippertovou ze dne 8. prosince 1997 v Chebu.*
657 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb, prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 873, prez. č. 445, 428, kart. č. 51 - Protičeský tábor lidu u čs. hranic ve Furth im Wald z 28. 6. 1924 se štvavým projevem učitele Lähnerta z Chebu. PZSP č. 20849 z 29. 7. 1924, četn. relace z Domažlic z 1. 7. 1924, OÚ a četn. z 29. 7. a 7. - 9. 8. 1924, četn. z 29. 7. a 7. - 9. 8. 1924, St. zastup. z 8. 8. 1924 č. St. 3824/24 /1.*

2.vydání.indd 86 16.2.2005, 12:00

K vykreslení tehdejšího poměru mezi Němci a Židy v Chebu využijme slov prof. dr. Lorenze Schreinera: *„Podvědomý antisemitismus se nacházel v Chebu jen mezi několika málo přehnaně nacionalisticky zaměřenými Němci. Jinak se Židé v Chebu těšili velké úctě a vážnosti. ...“*[658]

Kolik bylo těchto *„málo přehnaně nacionalistických Němců“*? S jistotou můžeme počítat s bývalými schöneriány, kteří si nikdy nepřestali Schönerera připomínat. V roce 1917 byl oslavován jeden ze Schönererových synů, který byl vyznamenán v poli,[659] ale také Schönererovy 75. narozeniny.[660] Po Schönererově smrti pořádali chebští příznivci zájezdy k jeho a Bismarckovu hrobu do Friedrichsruh v Německu, kde byl podle svého přání v roce 1921 pohřben,[661] nebo pořádali oslavy obou „velikánů německého národa“ u Bismarckovy věže na Zelené hoře u Chebu.[662] Záhy v roce 1921 obnovili činnost Všeněmecké strany (Alldeutsche Partei).[663]

Jak vypadala ve 20. a 30. letech chebská politická scéna? V tabulce č. 5 jsme uvedli přehled volebních výsledků do městského zastupitelstva v Chebu v letech 1919 - 1933. Proti demokratickým politickým stranám, jako byla například významná Německá sociálnědemokratická strana práce (Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei - DSAP), stálo několik stran s nacionalistickým a demagogickým programem. V první řadě znovu obnovená Všeněmecká strana (Alldeutsche Partei). Dále se v Chebu velmi zdatně prosadila Německá nacionálně-socialistická dělnická strana (Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei - DNSAP), Německá radikální strana (Deutschradikale Partei) a jiné menší strany a jejich organizace, které prosazovaly německý nacionalismus a vyvolávaly nesnášenlivost vůči Čechům a Židům.[664]

Ačkoliv především ve volbách 1919 a 1921 získali nejvíce mandátů němečtí sociální demokraté, nebyli tak silní, aby si prosadili vlastního starostu. Proto měl Cheb od roku 1919 za starostu Maxe Künzela, člena Všeněmecké strany![665] V roce 1926 musel ze zdravotních důvodů odstoupit a v jeho funkci ho střídavě zastupovali dva místostarostové Adam Heinrich (DSAP) a Hans Schneider (DNSAP), který byl po volbách v roce 1929 zvolen starostou. Své vítězství si zopakoval i při dalších komunálních volbách v roce 1933. Tehdy však zasáhla státní moc a Schneider nebyl ve funkci potvrzen ministerstvem vnitra, což znamenalo pro německé obyvatelstvo další omezení obecní samosprávy.[666] Novým starostou se stal posléze po delších jednáních zástupce Německé křesťansko-sociální lidové strany (Deutsche Christlichsoziale Volkspartei - DCSVP) Andreas Prokisch, který setrval v tomto postavení až do října 1938.[667]

Především strana DNSAP získávala svým nacionalismem a demagogií stále větší podporu, a to nejen v Chebu. Její představitelé měli úzký vztah k německé fašistické straně NSDAP! Účastnili se ještě před rokem 1933 stranických dnů v Norimberku, nejrůznějších slavností a pochodňových průvodů zprvu pouze v sousedních německých městech.[668]

28. září 1933 odhlasovali představitelé DNSAP rozpuštění strany, aby zabránili jejímu úřednímu zákazu, a zachránili tak stranický majetek. Většina vedoucích představitelů uprchla brzy potom do Německa.[669] 4. října byla přesto vládním rozhodnutím činnost DNSAP a Německé národní strany (Deutschnationale Partei - DNP) zakázána.[670] Místo těchto stran zaujala Sudetoněmecká vlastenecká fronta (Sudetendeutsche Heimatfront - SHF) pod vedením Konráda Henleina, přejmenovaná později, 30. dubna 1935, na Sudetoněmeckou stranu (Sudetendeutsche Partei - SdP). K. Henlein ji založil 1. října 1933 v Chebu v hostinci U věčného světla.[671] Těšila se otevřené podpoře Německa mimo jiné finanční. Na výsluní politické moci ji vyneslo vítězství ve volbách do parlamentu v roce 1935.[672]

Po 30. lednu 1933, kdy převzal v Německu moc Adolf Hitler, kterému se v krátké době podařilo vybudovat silný totalitní režim, uvědomili si němečtí Židé hrozící nebezpečí. Uprchlická vlna tvořená Židy a německými antifašisty zasáhla zanedlouho ve velké míře právě sousední Československo, které

658 *Dopis Prof. Dr. Lorenze Schreinera ze dne 11. února 1999, Gräfelfing, Německo.*
659 *Egerer Zeitung ze dne 28. dubna 1917, s. 3.*
660 *Egerer Zeitung ze dne18. června 1917, s. 3.*
661 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb, prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 839, prez. č. 572, kart. č. 50 - Pořádání zájezdu do Hamburku k hrobům Schönerera a Bismarka, PZSP č. 26307 a 30351 z 29. 9. a 13. 10. 1923, OU a četn. z 18. a 26. 10. a 10. 11. 1923.*
662 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb, prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 949, prez. č. 216, kart. č. 53 - Protistátní Bismarckovy a Schönererovy oslavy pořádané na vrchu Grünberku - osada sv. Anna u Pelhřimova. PZSP č. 6599 a 11336 z 12. 3. a 5. 5. 1926, OÚ a četn. Pomezí z 12., 18., 22. 3., 1. 4., 8. a 11. 5. 1926, polic. kom. Cheb ze 7. 5. 1926.*
663 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb, prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 706, prez. č. 801, kart. č. 48 - Obnovení Všeněmecké strany. PZSP č. 42356 ze 16. 11. 1921, PMV č. 28994 z 9. 11. 1921, výstřižek z časop. Bohemia č. 261 z 8. 11. 1921, OÚ z 5. 12. 1921.*
664 *Egerer Zeitung ze dne 22. března 1933, s. 5.*
665 *A. Wolf, c. d., s. 46 an.*
666 *Tamtéž, s. 51 ann.*
667 *Tamtéž, s. 53.*
668 *Tamtéž, s. 55.*
669 *Tamtéž, s. 57.*
670 *Československé dějiny, s. 407.*
671 *Cheb. Dějiny do roku 1945, Cheb 1994, s. 93.*
672 *Československé dějiny, s. 408 an.*

2.vydání.indd 87 16.2.2005, 12:00

patřilo mezi nejatraktivnější země, které poskytovaly azyl. Uchýlila se sem řada významných osobností vědců, umělců, novinářů či politiků, mezi nimi Bertold Brecht, Arnold Zweig, Thomas Mann. Pouze málo uprchlíků v ČSR zůstalo, spíše odsud emigrovali časem do jiných zemí. Chebští Židé byli informováni o dění za nedalekými hranicemi a snažili se těmto lidem pomoci, o čemž svědčí zmínky v korespondenci chebské ŽNO. V Chebu pracoval pomocný židovský výbor, který poskytoval emigrantům základní potřeby a posílal je dále do vnitrozemí.[673]

Na ŽNO v Chebu se obracely židovské organizace v Německu, případně jednotlivci s žádostí o pomoc při budování existence v nové zemi. Kupříkladu žádost z 18. října 1933 z Mnichova: *„... Židovský obchodník ve věku 43 let, který léta pracoval samostatně i jako zástupce ve výrobě a prodeji margarinu, by se rád vystěhoval a provozoval svůj obchod v Chebu. ...“*[674]

Emigranti se obraceli také na samotného předsedu ŽNO, Eduarda Löwyho: *„... Jste známý tím, že pomáháte židovským emigrantům z Německa, kde a jak můžete. Já sám jsem pruský právník s ukončeným vzděláním, avšak k závěrečné zkoušce jsem nebyl připuštěn. ... Přijmu rád i podřadnou kancelářskou práci. V dohledné době obdržím zdejší státní občanství. ...“*[675]

Nejen od emigrantů se mohli chebští Židé dozvědět o zločinné ideologii a praktikách režimu v sousedním státě. 30. srpna 1933 byl v nedalekých Mariánských Lázních zastřelen místními nacisty ve vile Edelweiß německý emigrant, profesor Theodor Lessing z Hannoveru, který byl židovského původu.[676]

Kromě toho témata přednášek, které pořádaly židovské spolky ve 30. letech v Chebu, napovídala, že si chebští Židé vážnost situace dobře uvědomovali. Mnohem větší váhu přikládali sionistickým návrhům řešení a například přednáška Maxe Broda na téma Rassentheorie und Judenfrage (Rasová teorie a židovská otázka) dokládá snahu proniknout do problematiky, která se jich bezprostředně týkala.[677]

O probíhající rasové diskriminaci v Německu svědčí nařízení Zemského úřadu v Praze z října 1934, které zakazovalo vydávat matriční listy do Německa a potvrzovat árijský či neárijský původ osob zapsaných v matrikách.[678]

673 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934.*
674 *Tamtéž.*
675 *Tamtéž.*
676 *R. Wlaschek, Juden, s. 84.*
677 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 1938.*
678 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934.*

2.vydání.indd 88 16.2.2005, 12:00

Rok 1938 v Chebu

Několikrát jsme zde charakterizovali Německo po roce 1933 a použili přitom výrazy jako totalitní či zločinný režim. Nacistická ideologie měla vyplňovat mysl všech Němců, čemuž napomáhala velmi důsledně připravená propaganda, hlásaná na nacistických shromážděních, v novinách, rádiu i filmech. Překonání hospodářské krize a ekonomické úspěchy Německa spolu s ideologií vyvyšující německý národ vzbudila nebývalý ohlas u německého obyvatelstva v Československu. Pro bývalé schöneriány a členy radikálních stran DNSAP a DNP neznamenala nacistická ideologie nic převratného. Avšak právě ekonomický aspekt spojený s nacionalismem přivedl velké množství sudetských Němců do Henleinovy Sudetoněmecké strany. Takto také vysvětluje Abraham Löwy nárůst antisemitismu v Chebu: *„... tyto dobré vztahy vládly do roku 1937. Henleinova strana se zvětšila, mnoho otců našich spolužáků pracovalo v Německu, vydělávali mnohem více než dělníci v Československu a vraceli se vždy nadšeni ke svým rodinám.“*[679] Demagogická propaganda s hmatatelným ekonomickým přínosem nesla své ovoce.

Hovořili jsme mimo jiné o roli učitelů při výchově „pravých Němců“. Vedle školy působily na německé děti velmi intenzivně různé spolky zejména německé tělocvičné jednoty/ Turnvereiny, které se organizovaly téměř v každé obci. Střediskem byla tělocvičná hala/ Turnhalle, která se v Chebu paradoxně nacházela na základech určených pro židovskou synagogu. Sem pochodovaly děti, často se zdviženými pravicemi a s nacistickou písní na rtech. Právě mládež tvořila důležitou oporu henleinovského hnutí. Když začal v roce 1938 bojkot židovských, ale také sociálně-demokratických a českých obchodů, hlídky, které zapisovaly či fotografovaly zákazníky těchto obchodů, nezřídka tvořili tito zfanatizovaní mladí lidé, před nimiž se báli mluvit otevřeně mnohdy i jejich vlastní rodiče.[680]

V Německu vycházel radikální časopis Der Stürmer. Stránky v Der Stürmer vyplňovaly útoky, často v podobě karikatur, proti Židům, Československu, které bylo líčeno jako stát ovládaný Židy, bolševiky a svobodnými zednáři, a proti mnoha dalším nepřátelům německého národa. Lidé zde popisovali své zážitky: *„Jak jsem se stal antisemitou?“* nebo udávali své spoluobčany jako přátele Židů. Téměř nikdy nechyběly nápisy typu: *„Die Juden sind unser Unglück!“* (Židé jsou naše neštěstí!).

Der Stürmer věnoval pozornost také chebským Židům. Jakým způsobem, o tom se můžeme přesvědčit na obr. č. 53. Komentáře u fotografií obsahují urážky typu *„sociální demokrat, kapitalista, nenávidí Němce, židovský imperialista, prznitel rasy, český špicl“* a podobně.[681]

Je však nutno upozornit, že v takové míře nebyla uvedená propaganda šířena v novinách vydávaných na území tehdejšího Československa. Dokonce, když se pozorně podíváme do Henleinových novin Rundschau nebo do Egerer Zeitung, najdeme pro období od začátku roku do října 1938 minimum přímých útoků proti chebským Židům. Otázkou je míra cenzurních zásahů, vydávání ilegálních tiskovin, které se nemusely zachovat v archivech, a kolik lidí si obstarávalo nacistické noviny v Německu.

Rok 1938 byl téměř od svého počátku ve znamení rostoucího tlaku ze strany nacistického Německa. Po anšlusu Rakouska, v březnu 1938, se zájem Německa obrátil k Československu a „osvobození“ zde žijících Němců. To vše za vydatné podpory Henleinovy SdP.

V březnu 1938 splynuly s SdP německá agrární strana, německá živnostenská strana a německá křesťansko-sociální strana.[682]

Na sjezdu SdP v Karlových Varech 24. dubna 1938 vyhlásil Konrad Henlein osmibodový program, ve kterém kromě jiného požadoval autonomii a svobodné hlásání nacistické ideologie. Následně odmítla SdP v květnu vládní návrh národnostního statutu, neboť se snažila vytvořit politické podmínky pro německý vojenský plán proti ČSR, vypracovaný v dubnu 1938 pod názvem Fall Grün, a kladením nesplnitelných požadavků prohlubovala úmyslně krizi.[683]

Důsledkem nepokojů v souvislosti s volbami do obecních zastupitelstev a přesuny německých vojsk v blízkosti československých hranic vyhlásila vláda ČSR 20. května 1938 částečnou mobilizaci. 21. května zastřelil u Zlatého vrchu v Chebu český policista Koranda dva nacistické kurýry na motocyklech poté, co neuposlechli výzvy k zastavení. Tento nešťastný incident využili henleinovci

679 *Dopis Abrahama Löwyho ze dne 6. února 1999, Moshav Moledet, Izrael.*
680 *M. Jesenská, Nad naše síly. Češi, Židé a Němci 1937 - 1939, Olomouc 1997, s. 21 ann.*
681 *R. Bondyová, c. d., s. 175.*
682 *Československé dějiny, s. 412.*
683 *Tamtéž, s. 412 an.*

2.vydání.indd 89 16.2.2005, 12:00

k mohutné manifestaci na chebském náměstí. Uctění památky obou rolníků Niklase Böhma a Georga Hofmanna se zúčastnili jak K. Henlein a K. H. Frank, tak také dva vojenští atašé z Německa[684] a věnce zaslal i samotný Adolf Hitler.[685]

Začátkem srpna 1938 začala Runcimanova mise, která ve svých důsledcích jednala ve prospěch sudetských Němců.

Asi k největším nepokojům došlo 12. září po Hitlerově řeči na sjezdu NSDAP v Norimberku. Na situaci v Chebu vzpomíná paní Marie Lippertová, která byla svědkem událostí: *„...Amplióny byly postaveny na okna tak, že každý musel tuto řeč poslouchat, ať chtěl nebo ne. Poté vyrazili lidé do chebských ulic. Okna a výlohy židovských, sociálně-demokratických a českých obchodů byly zdemolovány. ... Obrovské množství lidí se dalo do pohybu směrem k lidovému domu a hrozilo útokem. ... byly použity i střelné zbraně. Masa řvala »Heil Hitler a Sieg Heil«. ...“* Obránci lidového domu se ubránili. Policisté měli tehdy zakázáno zakročit na jejich obranu se zbraněmi.[686]

Většina demonstrujících se shromáždila na hlavním náměstí, vyzdobeném nacistickými vlajkami, zpívala nacionalistické písně a provolávala hesla jako *„Ein Volk, ein Reich, ein Führer!“* (Jeden národ, jedna říše, jeden vůdce!). Z balkónu svého hotelu promluvil jeden ze členů Runcimanovy mise, který slíbil, že se zasadí, aby sudetští Němci získali svá práva.[687] Demonstrace pokračovaly i druhý den, kdy došlo ke střelbě, a nakonec bylo vyhlášeno stanné právo a město obsadilo československé vojsko. Někteří henleinovci uprchli za hranice, kde vytvořili „Sudetendeutsches Freikorps“ - Sudetoněmecký dobrovolnický sbor, jehož úkolem byly záškodnické akce v pohraničí.[688]

Nejspíše v těchto dnech došlo k případu, který popisuje paní Lilly Pavlová ve svých pamětech: *„Kdykoliv jsem ještě za života své matky jela do Chebu, musela jsem pořídit dárkový koš s lahůdkami a navštívit slečnu Taussigovou, její bývalou učitelku klavíru. (obr. č. 46) ... Byla malá a hrbatá, žila se svým starým otcem, který vyučoval těsnopis. ... V hrozných dnech těsně před okupací pohraničí řádili chebští fašisté, rozbíjeli výkladní skříně českých a židovských obchodů i okna bytů. Dopřáli si krutý žert. Staří Taussigovi, ubohý otec a jeho hrbatá dcera, museli lézt po čtyřech jako psi po ulicích za ohromného výskotu nacistů.“*[689]

14. září 1938, poté co skončila jednání Runcimanovy mise s K. Henleinem a K. H. Frankem v chebské centrále SdP v hotelu Viktoria, proběhly boje o hotel mezi českými policisty a henleinovci.

Období do 30. září 1938, kdy byla podepsána Mnichovská dohoda a pohraniční území tak připadlo k Německé říši, vyplňovaly nejrůznější bojůvky mezi obránci československé demokracie a nacisty. „Osvobození“ sudetských Němců znamenalo ústup většiny antifašistů do zbytku Československa a obrovské oslavy na straně vítězů. Již 3. října mohly davy uvítat svého Vůdce Adolfa Hitlera v Chebu.[690]

Nyní, když jsme ve stručnosti vyjmenovali hlavní události, které hýbaly v roce 1938 nejen Chebem, vraťme se k postavení a životu chebských Židů. Jak židovské děti ve školách tak i jejich rodiče byli vystaveni nacistickému štvaní a bojkotu, což mělo za následek velké existenční potíže. Někteří lidé se už v průběhu roku odstěhovali do vnitrozemí, nebo emigrovali do ciziny. Jedním z důkazů je dopis, který se zachoval v korespondenci chebské ŽNO. Jedná se o dopis z Prahy datovaný 3. září 1938. Pisatel dopisu se vystěhoval do Prahy již dříve, neboť odpovídal na psaní z 12. srpna: *„ ... Mnohokrát děkuji za tvoji gratulaci k získání místa na ministerstvu. Mám již, díky Bohu, přestěhování za sebou. Našel jsem si pěkný, avšak celkem drahý byt. ... Se členy Bar Kochby jsem už v kontaktu. Scházíme se každý čtvrtek večer v kavárně Riva. ... Jaká je nálada v Chebu (o situaci se nedá v tomto případě mluvit, protože nikdo neví, jaká je.)? Co je nového v sionistickém životě? ...“*[691]

Asi nejvíce Židů, ale také Čechů a německých sociálních demokratů opustilo Cheb po nepokojích 12. září 1938, ke kterým dal impulz Hitlerův projev. Zanechali zde kromě zdemolovaných obchodů většinu svého majetku, neboť prchali často narychlo, aby zachránili svůj život. Dejme opět slovo Abrahamovi Löwymu: *„ ... Když se můj otec chtěl vystěhovat z Chebu ... vypuklo německé povstání proti*

684 *H. Theisinger, Die Sudetendeutschen, Buchloe 1987, s. 76 an.*
685 *Egerer Zeitung ze dne 26. května 1938, s. 1.*
686 *M. Lippertová, Vortrag über die Sozialdemokratische Partei der ehemaligen Tschechoslowakei im November vor tschechischen Studenten im Comenium Dr. Frank Boldts, 9. listopadu 1998 v Chebu, s. 4.*
687 *H. Theisinger, c.d., s. 138.*
688 *J. Řehka, Podzim trpkých plodů, Cheb 1987, s. 17 an.*
689 *L. Pavlová, Nikdy jsem se nenudila, s. 9 an.*
690 *H. Theisinger, c. d., s. 138.*
691 *SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38.*

2.vydání.indd 90 16.2.2005, 12:00

Čechům a Židům (jednalo se o zmíněné nepokoje 12. září 1938, pozn. aut.). ... Tím pádem nesměl stěhovací vůz na náměstí ke kanceláři a přišli jsme tak o veškeré dokumenty a velmi cennou sbírku známek. ... Můj otec si chtěl vybudovat novou existenci v Manětíně u Plzně, ale po podepsání Mnichovské dohody se Manětín stal pohraničním městem, a proto jsme uprchli, jako téměř všichni, do Prahy."[692]

O tom, že skutečně prchalo mnoho lidí, svědčí mimo jiné kritický článek v Egerer Zeitung 21. září 1938. Článek kritizoval podnikatelské aktivity dopravních firem, které zvyšovaly své ceny ze dne na den a to právě díky obrovské poptávce po jejich službách.[693]

Zbylá část Židů většinou uprchla dobrovolně po Mnichovské dohodě, případně na ně byl vyvíjen nátlak, aby město opustili. Bohužel se z této doby nezachovaly konkrétní, přesné informace o věznění nebo o internaci chebských Židů v koncentračních táborech, ani o znásobeném protižidovském teroru, který v Chebu jistě nabyl nemalých rozměrů. Můžeme tak však usuzovat ze zpráv z jiných pohraničních měst. Gestapo začalo otevřeně pracovat a podílelo se na nátlaku a násilném vyhánění Židů. Jeho činnost spočívala v předvolávání, výsleších, domovních prohlídkách v bytech, obchodech, kancelářích, podnicích či ordinacích a nucení k podpisu prohlášení, že během šesti dnů opustí Říši. V případě neuposlechnutí byli vyhnáni násilím. Židé se stávali často terčem šikany a veřejného hanobení.[694]

Skutečnost, že ani chebské gestapo nezahálelo, dokládá jeden z mála zachovaných dokumentů o opatřeních proti uprchlým Židům. Jedná se o seznam pořízený 21. listopadu 1938, jenž zahrnuje část zajištěného židovského majetku. K seznamu byly přiloženy také klíče od objektů, které byly uzamčeny a zapečetěny.

1) Dr. Zentner (byt) 3 klíče
2) Dr. Zentner (kancelář) 2 klíče
3) Koretz Ferdinand (byt) 2 klíče
4) Kohn - bankovní obchod (kancelář) 15 klíčů a 4 klíče od pokladny
5) Hübsch Max (byt) 3 klíče
6) Dr. Mandler (byt a praxe) 6 klíčů
7) Auerbach Nelly (byt) 2 klíče
8) Bleyer Rudolf (byt) 1 klíč
9) Adler Marie (byt) 2 klíče
10) Dr. Weil (byt) 3 klíče
11) Steiniger Karl (byt) 5 klíčů
12) Dr. Enzer (byt a kancelář) 6 klíčů
13) synagoga 6 klíčů
14) Rosenberger Ernst (byt) 10 klíčů

Po lidech, kteří museli nedobrovolně odejít, tak zbyl majetek symbolicky vyjádřený počtem klíčů.[695] Jednalo se pouze o zlomek všeho, co Židé v Chebu zanechali a co se zakrátko stalo oficiálním říšskoněmeckým majetkem. Ukořistěný majetek byl svěřen tzv. Treuhanderům, správcům, a časem arizován důvěryhodnými osobami většinou zmíněnými správci. Například dům Eduarda Löwyho, posledního předsedy ŽNO v Chebu, koupil a arizoval ve druhé polovině roku 1940 chebský obchodník Alfred Reinel.

18. října 1938 se oficiálně uzavřely veškeré židovské advokátní kanceláře. Lidé byli vyzváni, aby své případy svěřili árijskému advokátovi,[696] a už 13. listopadu 1938 hlásil článek v Egerer Zeitung, že byli do Plzně odtransportováni z chebského starobince poslední chebští Židé manželé Wetzlerovi a Heinrich Kohner. „*Nyní je Cheb skutečně zcela »judenrein« (očištěný od Židů)*". Ani tito staří lidé nebyli ušetřeni.[697] V ten samý den, 13. listopadu 1938, zemřela v Chebu paní Josefina Epstainová, která byla pohřbena 15. listopadu na židovském hřbitově.[698]

O prohlášení, že se Cheb stal judenrein, můžeme oprávněně pochybovat. Jedním z dalších dů-

692 *Dopis Abrahama Löwyho ze dne 6. února 1999, Moshav Moledet, Izrael.*
693 *Egerer Zeitung ze dne 21. září 1938, s. 3.*
694 *H. Krejčová, Židovská komunita v Sudetech a její osudy po Mnichovu - 1938, in: Židé v Sudetech, Praha 2000, s. 133.*
695 *SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 761, sign. 9/1, kart. č. 519 - Obsazování bytů a budov po odchodu Čechů a Židů 1938.*
696 *Egerer Zeitung ze dne 18. října 1938, s. 6.*
697 *Egerer Zeitung ze dne 13. listopadu 1938, s. 13.*
698 *SÚA Praha, HBMa, Todten-Matrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1865 - 1939.*

2.vydání.indd 91 16.2.2005, 12:00

kazů je úmrtí židovského obchodníka Leopolda Wessela. Leopold Wessel zemřel v Chebu 17. dubna 1939 ve věku 79 let a byl pohřben o dva dny později na židovském hřbitově.[699] (obr. č. 33)

Minimálně od července 1943 do ledna 1945 bydlel v Chebu v Schanzstraße č. 46 JUDr. Oswald Glück. Z uvedeného období se zachovaly jeho zprávy o finanční a materiální pomoci Židům žijícím v Sudetech pro Reichsvereinigung der Juden in Deutschland (Říšský svaz Židů v Německu). Tento svaz podporoval ze svých omezených prostředků rodiny a jednotlivce, kteří mohli z neznámých důvodů zůstat, které chránil jejich árijský partner, a děti, jež platily podle nacistických zákonů za míšence.[700]

7. listopadu 1938 zastřelil v Paříži mladý židovský emigrant legačního radu německého vyslanectví v Paříži, barona Ernsta von Ratha. Tento čin se stal záminkou k rozpoutání pogromů na celém území Říše, tedy i v Sudetech. Tato *„spontánní akce“*, vyjadřující *„rozhořčení a bol německý“* nad *„podlým činem světového židovstva“*, podporovaná příslušníky SA a SS v civilu vstoupila do dějin pod názvem „Křišťálová noc“. Takto ji výsměšně nazvali sami nacisté podle vytlučeného skla z oken a výkladních skříní. Na připravovanou akci upozornil dálnopisem všechny úřadovny gestapa s předstihem šéf berlínské centrály gestapa Heinrich Müller: *„... v nejbližší době dojde v celém Německu k protižidovským akcím, zejména proti synagogám. Nesmí se proti nim zakročovat.“* Zároveň byl vydán rozkaz zabezpečit archivní materiál, především matriky kvůli evidenci.[701]

„Křišťálová noc“ proběhla z 9. na 10. listopad 1938. Na mnoha místech došlo ke zničení synagogy později, například teprve u příležitosti oslav Nového roku. V Sudetech začaly pogromy ve většině obcí 10. listopadu. Zbylí Židé byli vyháněni do vnitrozemí, zatýkáni, internováni do koncentračních táborů (údajně do Dachau nebo Buchenwaldu), docházelo k vraždám a jiným formám šikany.[702]

Vzhledem k tomu, že Cheb byl oficiálně vyhlášen za judenrein 13. listopadu 1938, byli pravděpodobně Židé, kteří neopustili město po Mnichovu, vyhnáni právě při pogromu 10. listopadu. O těchto událostech se opět nezachovalo mnoho věrohodných zpráv. Postižení Židé mluvit nemohou a přímí účastníci či aktéři vyprávět nechtějí.

Na bývalém československém území bylo vypáleno, zbořeno či zdevastováno celkem 44 synagog, 3 modlitebny a 63 židovských hřbitovů. Ve dvou případech byla navíc zhanobena židovská oddělení městských hřbitovů.[703]

V Chebu informoval Egerer Zeitung o atentátu v Paříži 9. listopadu 1938 jako o *„Výstřelech proti světovému míru“*. Demagogická tvrzení o židovských podlidech, o mladém muži morálně degenerovaném svojí rasou, k jehož činu ho přiměli Židé v pozadí, kteří chtějí ovládnout svět, byla potřebnou propagandistickou předehrou k chystanému divadlu, které propuklo druhý den večer.[704]

10. listopadu 1938 kolem půl sedmé večer byla vypálena jedna z dosavadních siluet města výstavní chebská synagoga z roku 1893. Kdo a jak se na tomto činu podílel, je dnes vzhledem k nedostatku objektivních pramenů těžké posoudit. Pan Karl Putz jako dvanáctiletý chlapec zažil zničení synagogy. *„... To bylo viditelně už předem zorganizováno německými SS jednotkami, protože to nemohli v tak krátké době sudetští Němci vůbec udělat. ... Nejprve byl anšlus. Ještě vůbec se nevědělo, jak vše poběží a půjde, a náhle to znamenalo, židovská synagoga hoří. ... Bylo zde mnoho lidí. ... Tehdy jsem byl příliš mladý, nerozuměl jsem, proč je synagoga vypálena. ... Viděl jsem jen jedno, hasiči nesměli hasit. Museli pouze chránit okolní domy, aby tam nevznikl oheň. ... , při takových věcech bývá hodně zvědavců a lidé, kteří tam stáli, to mám jako dítě v paměti, ... to nebyla žádná oslava, to byla vážná věc. Lidé zde stáli, byli všichni zcela vážní a mnozí se na sebe dívali, ale nic neříkali. Jednalo se tehdy už o dobu, kdy se již nesmělo tolik mluvit. ... A mnoho lidí potom také odešlo, nezůstali zde. Domnívám se, že se prostě už nechtěli dívat, jak je zde vypalován chrám boží. ... Byla to zcela stísněná nálada. Lidé byli spíše vyděšeni než nadšeni. ... A potom přišla také otázka, co bude se židovskými občany? Najednou byli pryč. ...“*[705]

Otázka, co bude se židovskými občany, kteří Cheb opouštěli takřka po celý rok 1938, přišla možná poněkud opožděně. Jako památka na synagogu a Křišťálovou noc v Chebu se zachovaly foto-

699 Tamtéž.

700 Bundesarchiv Berlin, Reichsvereinigung der Juden in Deutschland, inv. č. 712 - Eger, Glück Oswald, Dr. 1943-1944; Bundesarchiv Berlin, Reichsvereinigung der Juden in Deutschland, inv. č. 33 Statistische Meldungen der Vertrauensmänner für das Reichssippenamt, Abt. III (Katastralverwaltung, Allgemeines Aussig-Frankfurt/Main) 1944-45. Dr. Glück měl za křestním jménem uvedeno povinné 2. jméno všech Židů „Israel“. Podle zachovaných dokladů měl pravděpodobně na starost Sudetskou župu. Oficiálně měl funkci poradce a důvěrníka Říšského svazu Židů v Německu, u jména měl uvedeno „Zugelassen nur zur rechtlichen Beratung und Vertretung von Juden“ (Připuštěn pouze k právnímu poradenství a zastupování Židů).

701 Noc, která neměla nikdy skončit, Věstník židovských náboženských obcí v Československu, listopad 1988, s. 1.

702 H. Krejčová, Židovská komunita, s. 134..

703 Tamtéž, s. 135.

704 Egerer Zeitung ze dne 9. listopadu 1938, s. 1.

705 Interview s Karlem Putzem ze dne 12. listopadu 1998 v Chebu.

2.vydání.indd 92 16.2.2005, 12:00

grafie se dvěma ohořelými listy z modlitební knihy (obr. č. 56 a 57) a část okna, složená z nalezených střepů.

Ten večer byl poškozen i židovský hřbitov v Chebu. Také z této akce se nám zachovala fotografie zdevastovaného hřbitova - obr.č. 36, viz. pozn. 709.

Vraťme se k výpovědi pana Putze. Pravděpodobně se týká té části obyvatelstva, která se do roku 1937/38 chovala k židovským obyvatelům města slušně a neprojevovala se radikálně. Co ale dělala radikální část města o této noci? Skutečně se nepodílela na ničení synagogy a hřbitova? Skutečně neoslavovala?

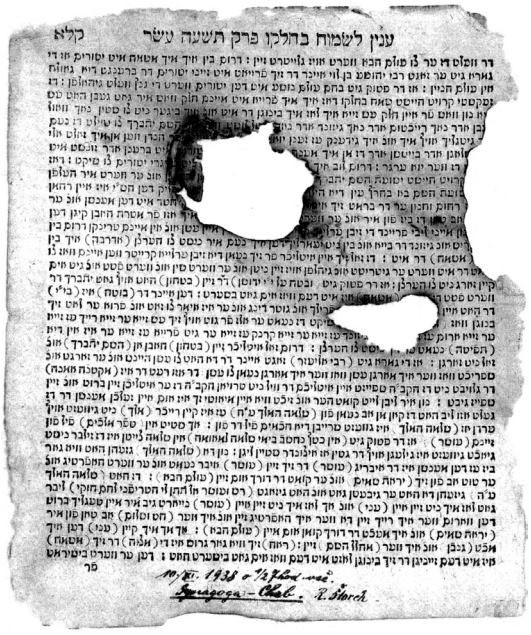

56, 57 *Fragmenty listů, pravděpodobně z modlitební knihy z chebské synagogy vypálené 10. listopadu 1938 foto Chebské muzeum*

Ještě jedna událost z Křišťálové noci vstoupila do dějin města. Rozvášněný dav „spontánně" přejmenoval Judengasse (Židovskou ulici) na Ernst von Rathstraße na památku zastřeleného německého legačního rady, jehož smrt se stala oficiálně podnětem k protižidovským akcím.[706] (obr. č. 58)

11. listopadu 1938, se konalo v 8 hodin večer shromáždění na náměstí nyní již po-

58 *Přejmenování Židovské ulice na Ernst von Rathstraße foto SOkA Cheb*

jmenovaného podle Adolfa Hitlera. Účastníci nesli transparenty a různé nápisy odsuzující *„židovství a židovské zločince."* Jeden z demonstrujících (údajně neznámý člověk!) vystoupil na tribunu, kde velmi *„působivou řečí vyjádřil všeobecné pocity."* Židé, kteří napomáhali v politickém a hospodářském útisku sudetoněmeckého národa a sami jako paraziti vedli spokojený život, mu-

706 *Egerer Zeitung ze dne 12. listopadu 1938, s. 5.*

2.vydání.indd 93 16.2.2005, 12:00

sejí pykat. Tato čítanková ukázka demagogie byla ukončena nezbytným vyjádřením víry a důvěry ve Vůdce a zpěvem národní hymny.[707]

Vyžadovalo se vyplnění dotazníků o tom, kde a kdy byly synagogy zničeny, jak dlouho trvaly odklízecí práce a kolik vše stálo peněz. Demolice trosek chebské synagogy začala 28. listopadu 1938 a skončila 28. února 1939. Náklady činily 15 157 říšských marek. Odklízecí práce financovala městská pokladna, přičemž požádalo město k tomuto účelu o příspěvek ve výši 5600 říšských marek.[708]

Stavební parcela, na které stála synagoga, připadla do vlastnictví města, které zde během války vybudovalo požární nádrž a školní hřiště. Židovský hřbitov přestal sloužit svému účelu. Ve 40. letech byla odtud odstraněna většina náhrobků.[709]

Pokusme se na konci této kapitoly srovnat situaci v Chebu, z hlediska antisemitismu před a po podepsání Mnichovské dohody. Propagandou a činností SdP jsme se již zabývali, ale sledujeme-li pozorně Egerer Zeitung, asi nejčtenější a nejvýznamnější chebské noviny, v roce 1938 již zcela ve službách SdP, nemůžeme si nepovšimnout obrovského rozdílu mezi vydáními do října 1938 a pozdějšími.

Vedle zpráv o úspěších Adolfa Hitlera a SdP, činnosti K. Henleina a jiných členů strany najdeme i oznámení a články, které se vyskytovaly hojně ve většině vydání Egerer Zeitung z předchozích let. Jednalo se například o zprávy o úmrtí židovských občanů Rudolfa Frische, vedoucího firmy Abeles & Schnabel,[710] Leopoldine Fischlové, manželky obchodníka Rudolfa Fischla,[711] Adolfa Löwa, obchodníka s dobytkem,[712] Hedwigy Kohnové, manželky Julia Kohna z Chebu, která zemřela 29. května 1938 v Praze.[713] V červenci 1938 zemřel v Praze ředitel závodů Vereinigte Wildstein - Neudorfer Tonwerke A. G. Arthur Rothschild,[714] přičemž vyšel o jeho osobě a životním díle důstojný článek,[715] podobně o podnikateli dr. Otto Taussigovi v srpnu 1938.[716] Na německém gymnáziu v Chebu se v lednu 1938 konala přednáška židovského zubaře MUDr. Kurta Steinigera pro rodiče, jak mají pečovat o chrup svých dětí.[717] V květnu uspořádala učitelka klavíru Camilla Taussigová v knihovně žákovský koncert.[718] Samozřejmě nám novinové články neprozradí, zda tyto akce provázely nějaké provokace ani jak dalece zasahovala do obsahu novin tehdejší cenzura. Ale již to, že se tehdy mohla v novinách objevit tato oznámení, ukazuje, že zde zatím byla jiná situace, než jaká nastala později podle německého scénáře.

Některá uveřejnění židovských obchodníků naznačují, že se snažili zajistit svůj majetek a něco s ním udělat. 27. února vyhlásil obchodník Rudolf Kohn nabídku prodeje dámské a pánské konfekce na splátky.[719] Böhmische Escompte - Bank a Credit Anstalt oznámily v polovině července 1938, že přebírají uhelnou firmu Schlesinger & Co. v Chebu a chtějí ji přeměnit na akciovou společnost. Ve firmě měli zastoupení Leopold Schlesinger, Leopold Sachs a Otto Augstein.[720]

Klub Böse Buben pozval 27. května 1938 jako každý rok své členy na generální shromáždění.[721]

Zprávy o nových diskriminujících protižidovských opatření v Německu z té doby nebyly psány tím nenávistným, posměšným způsobem jako později. Zůstalo takřka pouze u informací bez komentáře ovlivňovaného propagandou.

Vše se změnilo připojením Sudet k Říši. Poté, co *„Adolf Hitler, Vůdce všech Němců, přinesl Sudetským Němcům svobodu“* a společnost se sjednotila pod známým heslem *„Jeden národ, jedna Říše, jeden Vůdce!“*, přestala platit svoboda slova. Také vydavatelé Egerer Zeitung se přizpůsobili nacistickému propagandistickému způsobu vyjadřování. Začalo se konečně psát podle vzoru Der Stürmer tedy o židovských gaunerech, židovských emigrantech, kteří jsou vítaní jako škodlivý hmyz, židovských banditech a tak dále. Židé byli opět odhalováni jako za vším stojící tajemná mocenská síla,

707 *Tamtéž, s. 5.*
708 *SOkA Cheb, Městský úřad Františkovy Lázně 1850 - 1945, inv. č. 1601, sign. 743/1, kart. č. 369 - Židovský majetek - výkazy o škodách vzniklých na židovském bytovém a hotelovém majetku a zničením synagog 1938 - 1939.*
709 *SOkA Cheb, Městský národní výbor Cheb 1944 - 1986, inv. č. 174, kart. č. 66 - Darovací smlouva ŽNO v Plzni MěstNV 1968 - 74. Toto však překvapivě popírá výpověď jednoho svědka, který uvádí, že po skončení 2.sv. války našel hřbitov neporušený včetně hrobu své matky. Takto se nečekaně objevují nové otázky, které se zatím nepodařilo uspokojivě zodpovědět.*
710 *Egerer Zeitung ze dne 9. ledna 1938, s. 12.*
711 *Egerer Zeitung ze dne 25. ledna 1938, s. 5.*
712 *Egerer Zeitung ze dne 24. dubna 1938, s. 9.*
713 *Egerer Zeitung ze dne 31. května 1938, s. 5.*
714 *Egerer Zeitung ze dne 3. července 1938, s. 12.*
715 *Egerer Zeitung ze dne 5. července 1938, s. 5.*
716 *Egerer Zeitung ze dne 10. srpna 1938, s. 4.*
717 *Egerer Zeitung ze dne 22. ledna 1938, s. 5.*
718 *Egerer Zeitung ze dne 8. května 1938, s. 9.*
719 *Egerer Zeitung ze dne 27. února 1938, s. 9.*
720 *Egerer Zeitung ze dne 17. července 1938, s. 10.*
721 *Egerer Zeitung ze dne 19. května 1938, s. 6.*

2.vydání.indd 94 16.2.2005, 12:00

která nenávidí německý národ a jde jí jen o jeho zničení. Rétorika skutečně totožná s říšskou. 24. listopadu 1938 byl v Chebu umístěn „Stürmer - Kasten“, jenž měl pracovat na objasňování a výuce obyvatelstva o *„židovské pohromě lidstva“*.[722]

Kromě novin hrálo v propagandě velkou roli médium filmu. Už začátkem října se v chebských kinech objevily některé dosud cenzurou zakazované filmy - Hitlerjunge Quex, Der höhere Befehl, Schwarze Rosen.[723] Chebanům byly samozřejmě určeny dokumenty - Der Führer befreit Eger (Vůdce osvobozuje Cheb), Der Anschluß Österreichs (Připojení Rakouska), Unsere Wehrmacht.[724] Vedle amerických veseloher se těšily pozornosti také výchovné, osvětové filmy - Gesunde Frau - gesundes Volk (Zdravá žena - zdravý národ),[725] Olympische Spiele in Berlin 1936 (Olympijské hry v Berlíně 1936)[726] nebo Triumph des Willens (Triumf vůle)[727] od režisérky Leni Riefenstahlové a mnoho dalších filmů později také s antisemitskou náplní.

Velký úspěch výstavy Der ewige Jude (Věčný Žid) ve Vídni a Berlíně oslavilo v Egerer Zeitung patřičným způsoben několik článků.[728]

V Egerer Zeitung také najdeme v této době řadu úředních oznámení týkajících se bývalých židovských obyvatel, na které byly podány žaloby - nejčastěji pro nesplacené dluhy. Téměř u žádného případu nechyběla věta: *„Protože je pobyt žalované strany neznámý, ...“* Jako příklad si uveďme některé stíhané lidi, kteří se sotva mohli bránit dr. Wilhelm Zentner (advokát) a jeho žena Käti Zentnerová, Richard Singer (továrna na likéry) a manželka Hedwiga Singerová,[729] Rudolf Fischl (obchodník s kůží),[730] Klara Weigertová (majitelka obchodu)[731] a mnoho dalších. Je pravděpodobné, že tyto žaloby předznamenávaly nárok na arizaci majetku po obviněných lidech.

Odchodem Židů a Čechů se v Chebu uvolnilo množství bytů, často i se zařízením, které tam bývalí majitelé zanechali. Toto sociální hledisko sehrálo rovněž velkou úlohu při upevňování nacistického režimu a růstu jeho popularity, o arizaci židovských obchodů a závodů nemluvě. Zmizení Židů potom už nemuselo obyvatele města tolik trápit!

722 *Egerer Zeitung ze dne 24. listopadu 1938, s. 9.*
723 *Egerer Zeitung ze dne 6. října 1938, s. 8.*
724 *Egerer Zeitung ze dne 9. října 1938, s. 11.*
725 *Egerer Zeitung ze dne 23. listopadu 1938, s. 10.*
726 *Egerer Zeitung ze dne 31. prosince 1938, s. 9.*
727 *Egerer Zeitung ze dne 13. listopadu 1938, s. 11.*
728 *Egerer Zeitung ze dne 26. října 1938, s. 6 a Egerer Zeitung ze dne 13. listopadu 1938, s. 12.*
729 *Egerer Zeitung ze dne 12. listopadu 1938, s. 7.*
730 *Egerer Zeitung ze dne 23. listopadu 1938, s. 11.*
731 *Egerer Zeitung ze dne 22. února 1939.*

2.vydání.indd 95 16.2.2005, 12:00

DRUHÁ ČESKOSLOVENSKÁ REPUBLIKA A ŽIDÉ

Po přijetí mnichovského diktátu první Československá republika de facto zanikla a od tohoto okamžiku hovoříme o tzv. druhé republice (30. září 1938 - 15. březen 1939). Představitelé státu se snažili vyrovnat jak s ekonomickými, tak i morálními ztrátami způsobenými Mnichovem.

Německu, Polsku a Maďarsku bylo odstoupeno celkem 41 098 km^2 území se 4 878 852 obyvateli, což znamenalo obrovské hospodářské ztráty. Důsledkem byl pokles životní úrovně obyvatel a velká nezaměstnanost, která se neustále zvyšovala. Koncem října 1938 bylo přes 77 000 osob bez práce, koncem listopadu 114 000 a v prosinci už 148 000.[732]

5. října 1938 jmenoval prezident novou vládu, předsedou se stal znovu generál Syrový, v ten samý den rezignoval Edvard Beneš na svůj úřad a 22. října 1938 odletěl do Londýna.[733]

V zahraničněpolitické situaci došlo k zásadnímu obratu a Československo se ocitlo v podřízenosti a závislosti na Německu. Postavení Československa a přijetí jeho zástupců v Německu charakterizuje zápis v deníku Josepha Goebbelse z 24. října 1938: *„Vůdce mi vypráví o návštěvě Chvalkovského. Pražský ministr zahraničí se choval se psí devótností a překonával se v sebeobviňování. Oznámil vypovězení smlouvy s Moskvou a Paříží. Ale Vůdce mu nevěří ani slovo.“* Celé období druhé republiky se vyznačovalo snahami o spolupráci a ideové sblížení s Německem.[734]

Uvnitř státu se téměř od počátku jeho existence začaly řešit autonomistické požadavky Slovenska a Podkarpatské Rusi. Slovenští autonomisté navázali na stejné návrhy předkládané již dříve československému parlamentu. 6. října 1938 byla uzavřena tzv. žilinská dohoda mezi Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou (HSĽS) a slovenskými zástupci celostátních politických stran (kromě komunistů a soc. demokratů) o uzákonění autonomního postavení Slovenska v rámci ČSR. Na základě této dohody jmenovala pražská vláda slovenskou zemskou vládu v čele s dr. Jozefem Tisem a 11. října 1938 byla ustavena první podkarpatoruská zemská vláda s předsedou Andrejem Bródym, od 26. října s monsignorem A. Vološinem. 22. listopadu schválil parlament zákon o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi (ta se od tohoto okamžiku nazývala Zakarpatská Ukrajina a vyučovacím jazykem se stala ukrajinština). To se odrazilo i na grafické podobě názvu republiky - vzniklo Česko-Slovensko.[735]

Co se týče situace na Slovensku, vzniká zde v této době skutečná totalita. Jedinou možnou volitelnou stranou se stala HSĽS. Stupňovaly se útoky proti Čechům a Židům, při kterých působily velmi aktivně Hlinkovy gardy, které napodobovaly nacistické metody. V Ilavě byl zřízen dokonce první slovenský koncentrační tábor.[736]

Také v Čechách a na Moravě pozbyla demokracie svých dřívějších kvalit. Jednalo se spíše o zachování zdání demokracie a v této souvislosti hovoříme o budování tzv. autoritativní demokracie. Pluralitní systém politických stran zde nahradily pouze dvě nově vzniklé politické strany: Strana národní jednoty (SNJ) a Národní strana práce (NSP), přičemž se SNJ deklarovala jako strana vládnoucí NSP jako státotvorně opoziční.[737] Do čela SNJ se postavil Rudolf Beran, dosavadní předseda agrární strany, v čele NSP stanul předseda Československé sociálně demokratické strany dělnické, Antonín Hampl.[738]

Provolání SNJ z poloviny listopadu 1938 nenechává nikoho na pochybách o totalitním charakteru vládnoucí strany a tím i života celé společnosti. *„NÁRODE ČESKÝ! ... Do života národa nastupuje veliké národní hnutí, Strana Národní jednoty...Nové hnutí chce vládu lidu, ale i vládu kázně a řádu. Chce soustředit a usměrnit národní síly a tuto vůli vyjádřit autoritativní demokracií: rychlou a výkonnou, tvrdou k tomu, co zklamalo a oslabilo, demokracii činu, ne slov. ... Základem práv a povinností bude jedině to, co národu a státu prospívá, co škodí, nebude trpěno. ... Jsme národem malých a středních vrstev. ... Zasadíme se o to, aby každý měl práci. ... škola bude národní a věřící. ... Výchovu a život prolneme duchem svatováclavské tradice. Rodina se stane spolehlivým základem národního života.*

732 *V. Mls, Volba Emila Háchy do úřadu prezidenta druhé Československé republiky a odraz této události v dobovém denním tisku, diplomová práce 1998, s. 7 ann.*
733 *Tamtéž, s. 18.*
734 *Tamtéž, s. 13.*
735 *Tamtéž, s. 20 ann.*
736 *Tamtéž, s. 21 ann.*
737 *V SNJ se sdružily tyto prvorepublikové strany: Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (agrární strana), Strana národního sjednocení, Národní liga, Československá strana národně-socialistická a Československá strana lidová v Čechách a na Moravě. NSP tvořili sociální demokraté a pouze čtyři národní socialisté.*
738 *V. Mls, c. d., s. 25 ann.*

2.vydání.indd 96 16.2.2005, 12:00

Ženám vrátíme jejich poslání: mateřské štěstí, klidný domov a pracující muže. ... Budujeme stát národní a znemožníme proto cizímu živlu, aby působil škodlivě na tvoření nového života. Vyřešíme rychle otázku emigrace, zvláště židovské. ... Ruku v ruce s námi do tvrdé práce!"[739]

30. listopadu 1938 byl zvolen novým prezidentem JUDr. Emil Hácha a 14. a 15. prosince 1938 odhlasovali poslanci i senátoři tzv. zmocňovací zákon, kterým fakticky zrušili funkci parlamentu.[740]

Dalším průvodním jevem nedemokratičnosti druhé republiky se stala cenzura, jednalo se o primitivní cenzuru bílých míst, a postihování svobody projevu. 9. listopadu 1938 byla kupříkladu zastavena činnost Osvobozeného divadla. Docházelo k útokům na představitele první republiky. Napadán byl dr. Edvard Beneš jako hlavní viník stávající situace. Na jeho konto se někteří bavili například sloganem: *„Vybral banku, sebral Hanku, sedl na aeroplán - to byl jeho plán."*[741] Útoků nebyl ušetřen ani Karel Čapek, který zemřel 25. prosince 1938. Milena Jesenská o posledních okamžicích jeho života napsala: *„Nebojoval. Nerval se. Nezápasil. Přestal jenom dýchat a přestal jenom žít. Chcete-li, věřte si, že zemřel na bronchitidu a zápal plic."*[742] Čapkova smrt se stala symbolem porážky československé demokracie.

Druhá republika byla postavena před problém, co s emigranty z Německa a Rakouska, kterým dosud poskytovalo Československo azyl, a kromě toho se vyrovnávala s přílivem velkého počtu československých občanů z odstoupených území, ale i ze Slovenska a Podkarpatské Rusi.

K první vlně přestěhovalců z pohraničních oblastí republiky došlo po 20. květnu 1938 po vyhlášení mobilizace. Do vnitrozemí přicházeli tehdy převážně zámožnější obyvatelé, hlavně Židé, kteří se snažili zachránit spíše majetek. Ve druhé uprchlické vlně po Hitlerově řeči 12. září 1938 se do vnitrozemí uchylovali především příslušníci sociálně slabší vrstvy. Třetí, silná vlna přestěhovalců přicházela v říjnu. Tyto uprchlíky však československé úřady již často nepřijímaly. Na silnicích a vlakových spojích na hranicích bylo rozmístěno vojsko a četníci, kteří tyto uprchlíky vraceli zpět. Nová hranice se tak stávala dějištěm velkého počtu osobních tragedií. Mnozí zde spáchali sebevraždu, mnozí zde zešíleli. V tomto období páchali velmi často sebevraždy i ti, kteří se z bývalého pohraničí neodhodlali k útěku, když se dozvěděli, co se na hranicích děje.

Nový mezihraniční prostor se stal tzv. zemí nikoho. Ocitali se zde ve velké většině Židé, kteří nebyli na okleštěné území vpuštěni, případně z něj byli deportováni. Byli zde soustředěni také ti Židé, kteří sem byli násilně vyváženi z celého odtrženého pohraničí, především ze Sudet. Lidé zde žili v provizorních podmínkách v lesích, na polích a v mrazech někdy i několik týdnů odkázáni pouze na dobročinnost. Postupně dostávali povolení odstěhovat se do vnitrozemí k židovským rodinám. Stalo se tak po zárukách Velké Británie a USA, že vynaloží finanční prostředky na jejich emigraci do zahraničí.[743]

Nálady ve společnosti způsobené Mnichovským diktátem a pocity bezmocnosti vytvořily živnou půdu pro nenávist plnou nacionalismu a antisemitismu. Situace dosáhla takových rozměrů, že vlnu nenávisti v první řadě proti Židům nebylo možné zastavit. Štvavé kampaně se účastnila vládnoucí strana, která již v jednom ze svých prvních prohlášení zdůraznila, že vyřeší rychle otázku emigrace, zvláště pak židovské, a s ní ruku v ruce pravicový tisk. Takto štval například deník Venkov 12. října 1938: *„... Úřady upozorňujeme na židovskou emigraci, která namísto mlčení a díků za shovívavost národa rozeštvává lidi. ... Opakujeme: Židovská emigrace, tito nevítaní parasiti, musí umlknout s prolhanou propagandou za každou cenu! Žádáme všech, kdož tyto „flastence" slyší štvát, aby zjistil jejich jména a oznámil je úřadům."*[744] Poznámky o „flastencích" narážely na to, že většina židovských emigrantů a židovských uprchlíků ze Sudet hovořila německy, nebo se dříve hlásila k německé národnosti. S nebývalou silou se projevil ve společnosti opět český nacionalismus. Tehdejší ministr Ladislav Karel Feierabend konstatoval ve svých Pamětech, že se českoslovenští Židé z pohraničí *„do vnitrozemí nahrnuli"*, a i když *„byli československými občany, byli mezi Čechy cizí živel, a přitom ještě často svým chováním odpuzovali"* a ubírali svou přítomností českým lidem místo a možnost obživy![745]

Zášť a pobouření vyvolávalo mimo jiné jednání britské vlády, která odmítla poskytnout Československu slíbenou celou půjčku 30 milionů liber. Připomeňme si opět slova ministra Feierabenda: *„Tímto obratem jsme byli velmi zklamáni. Částka 10 milionů liber byla jen obkladem na*

739 Tamtéž, s. 27 an. Jedná se o ukázku z novin Venkov ze dne 18. listopadu 1938, s. 1.
740 Tamtéž, s. 23.
741 Tamtéž, s. 44.
742 M. Jesenská, c. d., s. 165.
743 H. Krejčová, Židovská komunita, s. 136an.
744 V. Mls, c.d., s. 15 an. Jedná se o Venkov ze dne 12. října 1938, s. 3, článek: Pozor na židovskou emigraci!
745 Tamtéž, s. 33.

2.vydání.indd 97 16.2.2005, 12:00

naše rány, ale žádnou účinnou pomocí. Více jsme však byli pobouřeni tím, že britská vláda projevovala velkou starost o sudetské uprchlíky, jmenovitě židovské, ale na postižené české lidi zapomněla. Konečně jsme těžce nesli, že ti, kteří nás vydali Hitlerovi na milost a nemilost, nám chtějí vyčítat naši závislost na Berlíně a antisemitismus.“[746]

Také vlastenečtí Sokolové rozvíjeli na stránkách novin své představy o uspořádání státu a o lidech, kteří v něm smějí žít: *„...Sokolstvo proto důtklivě žádá, aby politické rozvrstvení a zastoupení národa bylo co nejpronikavěji zjednodušeno. ... Otázka židovská buď řešena na základně národnostní a sociální tak, aby se přistěhovalci od roku 1914 vrátili do svých původních vlastí; z ostatních Židů ti, kteří se roku 1930 přihlásili k národnosti československé, aby se postupně zařadili do sociálního rozvrstvení našeho národa poměrně ke své početnosti; ostatní pak, aby odešli do zemí těch národů, k nimž se roku 1930 dobrovolně přihlásili.“*[747] Tento článek stejně jako mnoho dalších s podobnou tematikou zaujal tehdy již nacismu plně oddané redaktory Egerer Zeitung, kteří tento vývoj u nás vnímali velmi pozitivně a náležitě o všech protižidovských akcích informovali své čtenáře.[748]

Protižidovské štvavé psaní, na kterém se podílely převážně pravicové a fašistické listy, nabývalo často i zcela konkrétních, osobních rysů. Takovýto článek přinesl například agrární Venkov 5. listopadu 1938: *„Eduard Bass, jehož původní jméno Šmidt prozrazuje také jeho nearijský původ. ... Pan Šmidt-Bass ... neřekl, za koho mluví. Jeho rasa si lehce umí poradit a všemu přizpůsobit na světě. Ovšem takoví lidé ať si radí sami sobě. ... Tak krutě postižený národ již nikdy nedopustí, aby mu cizí živly radily, ba dokonce jej vedly, jak tomu bylo do nedávna!“*[749] Je vidět, že si někteří novináři v pozoruhodně krátké době dokázali osvojit rétoriku nacistické propagandy.

Opěvoval se rozhodný postup proti Židům v Německu! Bylo možné si přečíst o nejrafinovanějších židovských zlodějích, vůdcích tlup pro prodej drog, falešných hráčích, pasácích a obchodnících s pornografií. Pravidelně se řešila židovská otázka![750]

Také paní Marie Lippertová si při otázce na antisemitismus v Chebu vybavila svůj příjezd do tábora ve Světlé nad Sázavou, kde na nádraží viděla nápis *„ŽIDI VEN!“* Ona sama jako německá sociální demokratka uprchla z Chebu, kde vídala německé nápisy *„Hinaus mit den Juden!“* (Pryč s Židy!) apod.[751]

Diskriminace Židů v druhé republice neprobíhala pouze v této verbální rovině, ale začala se uskutečňovat podle německého vzoru a to tím více, čím silněji rostl tlak z Berlína. Židé byli odstraňováni z veřejných služeb a úřadů a omezováni i v soukromém sektoru. K přijetí opravdového radikálního antisemitského zákonodárství však za druhé republiky nedošlo, i když se zdá, že tomuto aktu zamezila jen konečná okupace republiky Německem, neboť mohlo být ve velice krátké době protektorátní legislativou kodifikováno a uvedeno do života.[752]

746 Tamtéž, 17.
747 Tamtéž, s. 34. Jedná se o článek „Cesta k obrodě a nové síle - projev výboru Čs. obce sokolské“ v Lidových novinách ze dne 24. října 1938, RKNO, s. 2.
748 Egerer Zeitung ze dne 1. listopadu 1938, s. 4.
749 V. Mls, c.d., s. 35. Jedná se o Venkov ze dne 5. listopadu 1938, s. 2, článek: Za koho mluví Šmidt-Bass?
750 J. Rataj, O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938 - 1939, Praha 1997, s.106.
751 Interview s Marií Lippertovou ze dne 8. prosince 1997 v Chebu.
752 V. Mls, c.d., s. 35.

2.vydání.indd 98 16.2.2005, 12:00

ŽIDOVSKÁ EMIGRACE Z ČESKOSLOVENSKA

Emigraci motivovanou ekonomickými výhodami podnikala řada Čechů a Slováků, tedy nejen Židů, už v 19. století. Jejich cílem se staly především USA. V období 1881 - 1914 vládla v USA politika neomezeného přistěhovalectví, která v podstatě umožnila vznik velkého a silného amerického Židovstva. Tito židovští přistěhovalci pocházeli především z Ruska a jiných východních zemí, což byl důsledek četných pogromů a násilností. V roce 1921 však vstoupil v platnost přistěhovalecký zákon, který zaváděl systém národních kvót a významně omezil možnosti přistěhovalectví. Podnětem pro jeho vznik se staly mimo jiné události v Rusku a strach z bolševizace.[753]

Například bratr chebského vrchního kantora Armina Wilkowitsche žil na začátku století v USA, odkud zasílal v době první světové války finanční příspěvky pro haličské uprchlíky.[754] Ve 20. letech emigroval do USA nejmladší syn majitelů koloniálu v Bahnhofstrasse (dnes ul. Svobody) v Chebu Wilhelma a Franzisky Herrmannových, Hans. Starší bratr Ernst ho následoval v roce 1935.[755]

Z celého Československa emigrovalo do USA v roce 1933 pouze 42 Židů, v roce 1937 370.[756]

Ve 30. letech si někteří spíše zámožní židovští obchodníci a podnikatelé začali kvůli antisemitismu a stupňujícím se útokům a výhrůžkám ze strany nacistického Německa hledat možnosti emigrace v hospodářsky atraktivních zemích. Zřizovali zde své pobočky a přesunovali majetek. Kupříkladu rodina ústeckého uhlobarona a bankéře Petschka se vystěhovala v roce 1938 do Kanady a USA, nebo podnikatel ve strojírenství Löwy emigroval v roce 1936 do Londýna spolu se svými židovskými inženýry a techniky.[757]

Hůře na tom byli vědci, příslušníci svobodných povolání a méně majetní Židé. Pro ně bylo velmi obtížné vyrovnat se s emigrací do neznámé země s minimem prostředků a s neznalostí jazyka. Řada z nich se nedokázala odpoutat od svého majetku a nepřipouštěla si, že Hitler přepadne i Československo a splní své hrozby. Dosud se cítili plnoprávnými občany právního státu a zčásti také z patriotismu ignorovali hrozící nebezpečí.

V roce 1920 zřídila Jewish Agency v Praze Palestinský úřad, který umožňoval emigraci do Palestiny především skupinám židovských emigrantů z Polska, Rumunska a Maďarska. Pro rok 1931 nevykazovala statistika Jewish Agency žádné židovské přistěhovalce do Palestiny s československou státní příslušností. V letech 1934 - 37 zaznamenala 3200 československých Židů, z nichž téměř polovina přišla do Palestiny v roce 1935. Od roku 1937 začaly československé sionistické organizace razantněji podporovat vystěhovaleckou politiku do Palestiny.[758]

Židovský časopis Selbstwehr vyzýval k přípravě na vystěhování do Palestiny, informoval o poměrech v zemi, podnebí, možnostech uplatnění a organizacích, které mohly při emigraci pomoci. Poté, co Hitler převzal moc v Německu, odjíždělo do Palestiny více skupin přistěhovalců skládajících se hlavně z německých emigrantů, přičemž se připojovali i jednotlivci z Československa.[759] V roce 1937 požádal Palestinský úřad v Praze o povolení překročit stanovenou vystěhovaleckou kvótu, neboť evidoval větší množství žádostí, což však bylo zamítnuto.[760]

Přednostně byly do transportů začleňovány děti a mládež, dále osoby s náboženským povoláním, studenti ucházející se o studium v Palestině, dělníci, zemědělci a řemeslníci. Patřili sem i majetní Židé, kteří si veškeré cestovní výlohy hradili sami a přiváželi do země kapitál.

Řady německých a rakouských emigrantů v Československu rozšířili v roce 1938 emigranti z odstoupených území, kteří opouštěli své domovy často ještě před uzavřením Mnichovské dohody. Nejednalo se pouze o emigranty z rasových důvodů, ale také o politické odpůrce fašismu, především o německé sociální demokraty.

Usnesením ministerské rady 11. listopadu 1938 se při ministerstvu vnitra (původně sociální a zdravotní správy) zřídil Ústav pro přestěhovalce (dříve pro uprchlíky). Jeho hlavním úkolem bylo zís-

753 P. Johnson, Dějiny židovského národa, Řevnice 1996, s. 440 an.
754 Egerer Zeitung ze dne 5. února 1915, s. 4.
755 H. Arnold, Die Juden in Eger (IV). Das prototypische Schicksal der Egerer Familie Herrmann, Egerer Zeitung 1983, s. 100.
756 F. Hahn, Gegner und Opfer des Nationalsozialismus als Emigranten aus den böhmischen Ländern nach Amerika, in: Drehscheibe Prag. Zur deutschen Emigration in der Tschechoslowakei 1933 - 1939, München 1992, s. 153 an.
757 P. Heumos, Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938-1945. Politisch - soziale Struktur, Organisation und Asylbedingungen der tscheichisgen, jüdischen, deutschen und slowakischen Flüchtlinge während des Nationalsozialismus. Darstellung und Dokumentation, München 1989, s. 18 an.
758 Tamtéž, s. 20. Srov. R. Wlaschek, Juden, s. 108, kde uvádí že v letech 1920 - 1939 dostalo 5895 občanů Československa povolení usadit se v Palestině.
759 R. Wlaschek, Juden, s. 108 an.
760 P. Heumos, c.d., s. 20.

2.vydání.indd 99 16.2.2005, 12:00

kat valuty pro emigranty a zajistit možnosti vystěhování. Valuty pocházely ze dvou zdrojů, z vlastních zásob Národní banky a z valut poskytnutých britskou vládou jako dar ve výši 4 milionů liber. Koncem roku 1938 a začátkem roku 1939 se ve státě prosadilo vázané devizové hospodářství, které bránilo odlivu valut do ciziny, a proto konečný souhlas pro příděl valut se mohl uskutečnit jen se souhlasem Národní banky.[761] Také Židé žijící ve zbytkovém Česko-Slovensku se začali pokoušet o emigraci. Přednost měli ovšem uprchlíci, kteří se nacházeli v té chvíli v tíživějších životních podmínkách.

Veškeré úsilí židovských organizací se soustředilo na emigraci. Organizovaly se kurzy zemědělství, technických oborů i údržbářství a kurzy cizích jazyků.[762]

Mladí Židé v Německu se začali již před rokem 1933 připravovat na život v Palestině. Sionistické organizace kupovaly statky na venkově, kde se mladí dobrovolníci učili pracovat v zemědělství a některým řemeslnickým oborům. Podobná přeškolovací zařízení se nacházela také v Československu. V roce 1936 bylo u nás vyškoleno 147 mladých Židů z Německa. Jednou z nejdůležitějších organizací, která se zabývala praktickou přípravou pro emigranty v Palestině, se stal spolek Hechaluc.[763]

Jeden takový přípravný tábor, který se nacházel v Pisárkách u Brna, absolvovali někdy koncem roku 1938, případně na počátku 1939 Abraham Löwy a Hans Kohn z Chebu. Výcvik trval jeden měsíc a byl určen pro mládež ve věku mezi 15 - 17 lety. Dozvídali se zde o Palestině, sportovali a učili se řemeslu. Po skončení školení bylo rozhodnuto, kdo je způsobilý k emigraci. Abraham Löwy emigroval 25. dubna 1939.[764]

Milena Jesenská emigrantům a přeškolování věnovala pozornost v jednom ze svých článků, ve kterém neopomněla zmínit talent některých našich lidí vydělávat na cizím neštěstí. *„Přeškolení se stalo jakousi posedlostí všech, kdo se chtějí nebo musí vystěhovat. Lidé tak zvaných svobodných zaměstnání: lékaři, žurnalisté, advokáti atd. se totiž vůbec nikam nedostanou. Všude je jich přespříliš, každá země klade za podmínku přijetí buď znalost nějaké řemeslné nebo zemědělské práce. ... Nezmění-li se podmínky přijímání pro emigraci, nezvýší-li totiž cizí státy vystěhovalecké kvóty, lze počítat s tím, že od nás odejde celá emigrace až za další dobu. Domnívám se, že to je nejen její, ale i naše věc. Nemůžeme postavit na hranice několik tisíc lidí, i kdybychom chtěli. ... Každý z těch lidí se dnes něčemu učí. Lékaři a advokáti se učí krájet kůže, svářet kovy, kopat půdu, ženy se učí kosmetice, cukrářství, úpravě studeného bufetu. Každý se tomu ovšem učí na vlastní pěst a v soukromém učení, protože se našlo mnoho podnikavých lidí, kteří „přeškolují“. Jeden pražský cukrář učí emigranty tři neděle vyrábět cukroví za 7000 Kč! Majitelé taxíků vyučují za několik stovek řidiče za několik hodin. ... Tyto peníze se však hrnou do kapes lidí naprosto nepotřebných jako velmi levně a namnoze i nesvědomitě získaný vedlejší příjem. ...“*[765]

Některé země skutečně upřednostňovaly emigranty vykonávající požadovaná povolání. Například Argentina požadovala samostatné rolníky a průmyslníky s vlastním kapitálem, Brazílie dělníky, živnostníky, úředníky znalé jazyka a krejčové, Bolívie rolníky, truhláře, krejčí a ševce, Guatemala pouze rolníky, Haity průmyslníky a rolníky apod.[766]

O problémy židovské emigrace se zajímal intenzivně německý tisk. Uveďme si několik příkladů z dříve poměrně objektivních novin Egerer Zeitung, které se daly v roce 1938 zcela do služeb nacismu. Jednalo se o ironické zprávy o neúspěších a omezeních, na která naráželi emigranti při svých pokusech získat azyl v některé svobodné zemi: *„50 000 Židů chce do Austrálie. ... Vyhověno bude však pouze 10% z těchto žádostí“*,[767] *„5130 Židů smí do Palestiny - kvóta na půl roku. ... Nové opatření do nejvyšší míry rozhořčilo arabské kruhy“*,[768] *„Jižní Afrika proti židovskému přistěhovalectví“ (Tento postoj způsobil údajně nárůst kriminality ve velkoměstech, kde se rozmohli Židé.)*,[769] *„Všude jsou židovští „hosté“ odmítáni - Belgie, Holandsko ...“, „Židé jsou v Austrálii nežádoucí!“*,[770] *„Židé na Aljašku. Amerika chce vysypat vši z kožichu!“* (Na tiskové konferenci uvedl ministr vnitra USA možnost vykázat židovským emigrantům za stálé bydliště Aljašku.),[771] *„Také Salvador a Švédsko nechtějí žádné Židy“*[772] a podobně.

761 *B. Černý, Emigrace Židů z Českých zemí v letech 1938-1941, in: Terezínské studie a dokumenty 1997, Praha 1997, s. 56 an.*
762 *L. Rotkirchenová, Československé Židovstvo. Vzestup a úpadek (1918 - 1989), in: Bergerová, Natalia: Na křižovatce kultur, Praha 1992, s. 151.*
763 *R. Wlaschek, Juden, s. 117 an. Hechaluc vznikl původně v Polsku, později rozšířil své aktivity dále do střední Evropy.*
764 *Dopisy Abrahama Löwyho ze dne 6. února 1999 a 18. března 1999, Moshav Moledet, Izrael.*
765 *M. Jesenská, c.d., s. 148 ann.*
766 *R. Wlaschek, Juden, s. 124 an.*
767 *Egerer Zeitung ze dne 2. září 1938, s. 7.*
768 *Egerer Zeitung ze dne 28. října 1938, s. 2.*
769 *Egerer Zeitung ze dne 30. října 1938, s. 12.*
770 *Egerer Zeitung ze dne 18. listopadu 1938, s. 4.*
771 *Egerer Zeitung ze dne 25. listopadu 1938, s. 6.*
772 *Egerer Zeitung ze dne 30. listopadu 1938, s. 10.*

2.vydání.indd 100 16.2.2005, 12:00

Tyto výsměšné a útočné články bohužel velmi názorně vystihovaly tehdejší bezmocnost a opakované pokusy dostat se pryč, uniknout německému fašismu, ale i domácímu nacionalismu a antisemitismu.

Žádná země nebyla ochotná otevřít své hranice a přijmout neomezený počet židovských uprchlíků. USA sehrály v této době nepříliš důstojnou roli. Na začátku této kapitoly jsme zmínili nový přistěhovalecký zákon, který zavedl po první světové válce v USA systém národních kvót. Pro přijetí do země se kromě toho vyžadoval Affidavit of Support, záruka solventního amerického občana, že se postará po dobu pěti let o úhradu emigrantova pobytu, aby nezatěžoval státní pokladnu. Mezi léty 1933 - 1943 se vystěhovalo do USA celkem asi 100 000 Židů.[773] Podle amerických statistik získalo azyl v letech 1937 - 1943 3668 československých Židů: 1937 - 370 osob, 1938 - 567, 1939 - 1650, 1940 - 704, 1941 - 230, 1942 - 93, 1943 - 54. Tyto údaje zahrnovaly též židovské emigranty, kterým se původně podařilo emigrovat do jiné země.[774]

Ve srovnání s Kanadou působily však Spojené státy jako jedna z nejotevřenějších zemí. Kanada, stát o rozloze téměř jako USA, v letech 1938/39 se 14 milióny obyvateli jako tehdejší Československo, prováděla naprosto nepřístupnou přistěhovaleckou politiku. Šanci dostávali pouze zemědělci, kteří disponovali dostatečným množstvím prostředků, aby si založili vlastní farmu, případně se akceptovali emigranti s vlastním kapitálem. Jen několika rodinám německých sociálních demokratů a mezi nimi i menšímu počtu Židů se podařilo v letech 1938 - 39 usadit v Kanadě. V roce 1939 sem odjelo 181 Židů z Čech.[775]

Velká Británie kde rovněž platily od počátku století restriktivní přistěhovalecká opatření, se otevřela a v období od listopadu 1938 do září 1939 přijala 40 000 uprchlíků, kterým poskytla azyl.[776]

Během 30. let bylo v Británii zaregistrováno ročně kolem tisíce Čechoslováků. V roce 1938 jich bylo přes 2000, v roce 1939 téměř 8000 a 1940 skoro 10 000. Není jisté, jak velkou část tvořili Židé. Sám Edvard Beneš údajně prohlásil, že *„z 9000 Čechoslováků v Anglii je jen kolem 2000 Čechů, dále Němci a především Židé.“*[777] Co se týče židovské skupiny, převážná část z nich, hovoří se asi o 5000 osobách, pocházela ze Sudet a řadí se mezi německy mluvící Židy. Pro tyto lidi bylo snazší učinit rozhodnutí opustit svou vlast a také bývali díky pomnichovskému vývoji v Anglii lépe přijímáni.[778]

Postavení sudetoněmeckých uprchlíků vyvolávalo potřebnou pozornost a tím i nové pomocné akce. Od října 1938 probíhaly mezi britskou veřejností četné sbírky kupříkladu: Lord Mayor of London Fund, News-Chronicle Fund, Save the Children Fund aj. Pro veškerou emigraci z ČSR mělo velký význam rozhodnutí britské vlády na podzim 1938 o poskytnutí půjčky 10 milionů liber, přečemž 4 miliony se poukázaly více méně jako dar pro potřeby sudetoněmeckých uprchlíků. V předcházející kapitole o druhé Československé republice jsme citovali úryvek z pamětí ministra Feierabenda, kde se rozhořčoval nad tímto činem britské vlády, kterou zajímají více uprchlíci, především židovští než samotní Češi. Po zániku druhé republiky se všechny tyto peníze daly k dispozici britské instituci Czech Refugee Trust Fund, jejímž úkolem zůstávala podpora československých emigrantů. Kromě toho v dubnu 1939 zavedla Velká Británie pro ČSR vízovou povinnost, čímž pro pomocné organizace nastalo, vedle shánění potřebných peněz, ještě zařizování víz. Velice aktivně se na organizaci pomoci uprchlíkům angažovali němečtí sociální demokraté v čele s Wenzelem Jakschem.[779] Na vzniklou situaci paradoxně doplatili čeští a slovenští Židé. Po vzniku Slovenského štátu nemohli slovenští Židé uplatňovat nárok na britské peníze a podporu, která jim byla poskytována jen ve výjimečných případech. Postavení českých Židů v Protektorátu se zdálo snesitelnější a méně nebezpečné než v Německu nebo Rakousku. Místo nich se dostávalo přijetí spíše politickým emigrantům.[780]

Velká Británie spravovala Palestinu jako své mandátní území a měla v rukou židovské přistě-

773 *R. Wlaschek, Juden, s. 114.*
774 *F. Hahn, c.d., s. 154.*
775 *Tamtéž, s. 158 an.*
776 *R. Wlaschek, Juden, s. 117.*
777 *E. Schmidt-Hartmann, Die deutschsprachige jüdische Emigration aus der Tschechoslowakei nach Grossbritanien 1938 - 1945, in: Die Juden in den böhmischen Ländern, München, Wien 1983, s. 299.*
778 *Tamtéž, s. 299.*
779 *Tamtéž, s. 301 an. Srov. B. Černý, c.d., s. 57, který uvádí, že z anglického daru 4 milionů liber bylo uvolněno 348 600 liber a ve prospěch Jewish Agency for Palestina 500 000 liber, tj. celkem 848 600 liber. Zbytek 3 151 400 liber zůstal ve prospěch Národní banky na Special Account v Londýně. Britská vláda založila 2. července 1939 v Londýně Czech Refugee Trust Fund dotovaný částkou 50 000 liber k podpoře emigrace z Protektorátu. Národní banka uvolňovala valuty z vlastních zásob do 18. února 1939 pro všechny emigranty bez rozdílu. Po tomto datu, kdy vstoupila v platnost britská pomoc, byly valuty přidělovány z britského daru emigrantům a Národní bance byly uhrazeny ze zmíněného britského daru valuty, které vydala od 15. října 1938 do 18. února 1939.*
780 *Tamtéž., s. 302.*

2.vydání.indd 101 16.2.2005, 12:00

hovalectví do této oblasti. V květnu 1939 zveřejnila britská vláda dokument Palestine. Statement of Policy, známý pod názvem Bílá kniha. Z obavy před arabským odporem stanovili Britové tímto rozhodnutím kvótu pro přistěhovalce v následujících pěti letech na pouhých 75 000 osob. V důsledku toho se takřka uzavřely možnosti legálního přistěhovalectví do Palestiny a naopak se urychlilo organizování ilegálních transportů.

První zkušební ilegální transport do Palestiny vyplul z Athénského přístavu v roce 1937. Díky tomuto úspěšnému pokusu se pokračovalo v dalších akcích. Velkou roli přitom sehrála revizionistická organizace Nová sionistická organizace (NSO), která vznikla v roce 1935 ve Vídni. Podle představ revizionistů mělo přesídlit do Palestiny během deseti let 1 500 000 miliónů Židů.[781] Důležitým organizátorem transportů ve Vídni se stal JUDr. Willi Perl, uznávaný advokát, který se od roku 1937 začal věnovat výhradně pomoci svým souvěrcům. Od března 1938 do ledna 1940 se Perlovi a jeho spolupracovníkům podařilo dostat do Palestiny 17 000 židovských uprchlíků.[782] Stejnou činnost vyvíjeli Perlův bratranec Franz Gross a Robert Mandler v Praze či Oskar Flesch v Brně. V Praze Na příkopech si otevřel podobnou kancelář Alfred Löbl, přičemž účastník transportu musel zaplatit kanceláři 5000 K a poukázat do Palestiny 3 libry šterlinků pro Hitachdut Oley Czechoslovakia, dělnickou podpůrnou organizaci československých Židů.[783]

Mezi léty 1933 - 1941 se usadilo v Palestině asi 5000 ilegálních a kolem 6000 legálních přistěhovalců z ČSR.[784]

Emigrací ilegálním transportem sice unikali uprchlíci před fašismem, ale cestování na lodích nejrůznějšího druhu, přírodní podmínky, anglická blokáda a zásahy proti emigrantům a jiné nepříznivé okolnosti znamenaly velké utrpení a strádání. Kolem 2000 mužů, žen a dětí z Německa a ostatních středoevropských oblastí přišlo na cestě do Palestiny o život.[785]

Fritz Weißkopf, který pocházel z Chebu, spolupracoval v roce 1938 s Palestinským úřadem při sestavování ilegálních transportů do Palestiny. V roce 1939 odjel posledním transportem z Prahy do Palestiny. Jednalo se o makabejský transport na řecké lodi Hilda se 600 cestujícími, z nichž část pocházela z Čech. 8. ledna 1940 připlula loď do Haify, kde museli uprchlíci nejprve strávit půl roku v karanténě a teprve potom byli propuštěni na svobodu.[786]

Ilegální transporty do Palestiny odjížděly se souhlasem příslušných německých orgánů. Skutečně ilegálně se ze země dostávali židovští uprchlíci často přes polské hranice. Již v březnu 1939 po zániku druhé republiky přecházeli první uprchlíci většinou přes Moravskou Ostravu do Polska. Zpočátku se stávalo, že je Poláci vraceli zpět. Přesto našlo přechodně několik tisíc uprchlíků z ČSR v Polsku azyl. Počáteční podpory se jim dostalo od židovských charitativních organizací ve sběrných táborech v Katovicích a Krakově. Všeobecně se snažili dostat do nějaké západní země. Každý se musel registrovat na britském konzulátu a podepsat žádost o odjezd do Velké Británie. Československý konzulát v Krakově registroval dohromady více než 10 000 uprchlíků z Československa.[787]

Situace, která nastala, s sebou přinesla zákonitě i pokusy o získání nových dokladů, buď pro emigraci, nebo pro další nenápadný život ve společnosti. Egerer Zeitung v prosinci 1938 informoval o odhalení padělatelů dokladů v Praze, kteří falšovali pasy, doporučení rakouského generálního konzulátu ve Vídni, křestní listy a potvrzení o arijském původu.[788]

Neměli bychom opomínat židovské organizace, které vynaložily obrovské úsilí, aby zachránily alespoň část ohrožených Židů. V první řadě Mossad-Alijah-Beth, která vznikla v roce 1937 v Paříži kvůli Arabům, kteří způsobili omezení židovského přistěhovalectví do Palestiny. Zpočátku se starali všeobecně o uprchlíky, později podporovali ilegální přistěhovalectví do Palestiny.[789] Dále již zmiňovaný spolek Hechaluc, který se zabýval praktickou přípravou na život v nové zemi. Organizace Alijah Noar (Mládež-Alijah) odvezla 2515 dětí a mladistvých z Rakouska a ČSR do Palestiny. Jewish Agency se snažila mimo jiné o podporu ilegálních přistěhovalců. HICEM, židovská pomocná organizace pro vystěhovalectví, podporovala emigraci a převzala zčásti také péči o uprchlíky. American Jewish Joint

781 *W. Weisl, Illegale Transporte, in: Zeitschrift für die Geschichte der Juden 1/2, 1971, s. 23 an.*
782 *R. Wlaschek, Juden, s. 126 an.*
783 *B. Černý, c.d., s. 60 an.*
784 *R. Wlaschek, Juden, s. 116. Srov. tamtéž, s. 137, kde jsou uvedeny počty legálních přistěhovalců pro každý jednotlivý rok: 1933-300 osob, 1934 - 900, 1935 - 1500, 1936 - 600, 1937 - 200, 1938 - 400, 1939 - 1700, 1940 - 400.*
785 *Tamtéž, s. 126.*
786 *R. Wlaschek, Biographia, I, s. 225.*
787 *R. Wlaschek, Juden, s. 122.*
788 *Egerer Zeitung ze dne 31. prosince 1938, s. 3.*
789 *R. Wlaschek, Juden, s. 117.*

2.vydání.indd 102 16.2.2005, 12:00

Distribution Committe (Joint) byla centrální židovská pomocná organizace založená již v roce 1914 v New Yorku. V letech 1933 - 1945 dávala k dispozici prostředky Židům z Evropy pro útěk a emigraci. Jewish Trust Fund umožňovala jako charitativní organizace útěk z ČSR a jiných zemí. HIAS, Hebrew Immigrant Sheltering and Aid Society, se starala jako newyorkská americko-židovská společnost o židovské přistěhovalce, stejně jako Emergency Rescue Committee.[790] Od roku 1936 měla HIAS svůj úřad v Praze a podporovala říšské a československé Židy při emigraci do zámoří. HIAS spolupracovala v Praze s Jewish Colonisation Association.[791] A v neposlední řadě také ženská židovská sionistická organizace WIZO a The National Council of Jewish Women, které se zasazovaly o pomoc pro uprchlíky.[792]

Bylo by mylné domnívat se, že většina emigrantů emigrovala tajně, bez povolení německých úřadů. Naopak, zpočátku nacisté zdůrazňovali, že hlavním úkolem židovské politiky je podpora židovské emigrace.[793] Do podzimu 1941 tlačila říšská vláda, NSDAP a příslušné organizace na odjezd Židů do zahraničí. Německo se tak mělo stát judenfrei (osvobozené od Židů) a zároveň se mohlo obohatit židovským majetkem. V rámci říšského ministerstva vnitra se vytvořila v lednu 1939 říšská vystěhovalecká ústředna v čele s Reinhardem Heydrichem, která měla za úkol zesílit vystěhovalectví Židů včetně těch chudších z říšského území.[794]

Židovští vězni mohli být dokonce propuštěni z koncentračních táborů, když měli potřebné dokumenty pro emigraci a zavázali se, že opustí říšské území. Bohatí Židé v koncentračních táborech byli nuceni financovat svým majetkem vystěhování chudších Židů. Říšský ministr vnitra navrhl, aby se od bohatých Židů vybírala vystěhovalecká daň. SS chtěla mít plnou kontrolu nad vystěhovalectvím, a proto Heydrich vydal nařízení k zatčení a uvěznění v koncentračních táborech ilegálně prchajících Židů a jejich pomahačů.[795]

15. července 1939 podepsal Neurath listinu o založení Ústředny pro židovské vystěhovalectví v Praze (Zentralstelle für jüdische Auswanderung), jejímž vedením byl pověřen velitel bezpečnostní policie a bezpečnostní služby u říšského protektora Walter Stahlecker. Prakticky ji řídil Hans Günther a její činnost byla úzce spojena s berlínskou ústřednou gestapa a jejím židovským referátem Adolfa Eichmanna. Své sídlo měla ve Střešovicích. Podle zřizovací listiny měla všemi prostředky odstraňovat překážky židovskému vystěhovalectví, vytvářet vystěhovalecké možnosti, obstarávat potřebné devizy, zřizovat a kontrolovat přeškolovací zařízení apod. Příkladem pro celý provoz ústředny měla být obdobná vídeňská centrála, kam byl na zkušenou vyslán tajemník Židovské náboženské obce v Praze a úředníci protektorátních ministerstev.

Metody k podpoře židovského vystěhovalectví byly dané především soustavnou protižidovskou politikou diskriminace a postupného odnímání materiálních existenčních podmínek. Po založení ústředny se značně ztížilo židovské vystěhovalectví, neboť v důsledku napjaté mezinárodní situace se odjezdy za hranice a cesty loděmi stávaly téměř nemožnými.[796]

Od zahájení činnosti ústředny bylo židovským vystěhovalcům vystaveno do konce roku 1939 celkem 6918 pasů, v roce 1940 dalších 8672 a 1192 ještě v prvním čtvrtletí roku 1941. Podávání žádostí o vystěhování a vystavování pasů běželo dál, i když už bylo zřejmé, že skutečné vystěhovalecké možnosti jsou omezeny na minimum. Jen za vystavení pasů od 12. září 1939 do konce března 1941 zaplatili skuteční i fiktivní židovští vystěhovalci kanceláři vrchního zemského rady přímo více než 1,9 miliónů a na kolcích více než 800 000 korun.[797] Úloha a činnost této ústředny v průběhu protektorátních let neustále stoupala. V srpnu 1942 byla ústředna přejmenována na Ústřední úřad pro uspořádání židovské otázky (Zentralamt für die Regelung der Judenfrage).

790 *Tamtéž, s. 118.*
791 *P. Heumos, c.d., s. 20.*
792 *R. Wlaschek, Juden, s. 118.*
793 *M. Kárný, Konečné řešení. Genocida českých Židů v německé protektorátní politice, Praha 1991, s. 34.*
794 *Tamtéž, s. 34. Srov. R. Wlaschek, Juden, s. 109 an, který uvádí, že Heydrich potvrdil vznik ústředny 11. února 1939.*
795 *R. Wlaschek, Juden, s. 110 an.*
796 *M. Kárný, Konečné řešení, s. 36.*
797 *Tamtéž, s. 37.*

2.vydání.indd 103 16.2.2005, 12:00

Pražská ŽNO sestavila koncem roku 1942 seznam židovských vystěhovalců z protektorátního území po 15. březnu 1939 do dne:

31. července 1939	8 769
31. prosince 1939	19 016
30. června 1940	24 017
31. prosince 1940	25 192
30. června 1941	25 540
31. prosince 1941	25 727
30. června 1942	25 871
30. listopadu 1942	25 977[798]

Následující přehled ukazuje, kolika Židům z Protektorátu se v období od 15. března 1939 do 31. října 1941 podařilo získat azyl v těchto evropských zemích:

Belgie	5
Dánsko	123
Anglie	6874
Francie	457
Řecko	20
Holandsko	293
Itálie	189
Jugoslávie	198
Lotyšsko	12
Polsko	5985
Sovětský Svaz	1
Švédsko	80
Švýcarsko	74
Maďarsko	620[799]

Jiný přehled byl zveřejněn v roce 1964 K. Lagusem a J. Polákem, přičemž vycházeli ze žádostí o vystěhování a není jisté, zda tito lidé do cílové země skutečně dorazili.

Tab. č. 11 **Počet Židů z Protektorátu vystěhovaných do uvedených částí světa od 15. 3. 1939 do 15. 7. 1943**

Světadíl/země	1939	1940	1941	1942	1943	Celkem
Evropa	10 940	1154	305	273	111	12 783
Palestina	2 068	49	-	-	-	2 117
Asie (bez Palestiny)	1 273	2715	54	-	-	4 042
Sev. Amerika	1 263	156	63	-	-	1 482
Střed. Amerika	512	81	78	-	-	671
Již. Amerika	2 652	1988	33	-	-	4 673
Austrálie	176	-	-	-	-	176
Afrika	132	33	2	-	-	167
Celkem	19 016	6176	535	273	111	26 111

Předložené statistiky můžeme brát spíše jako pokus o zpracování problematiky. Přesné údaje se prakticky nedají zjistit. Celkem je jisté, že asi 35 000 Židů z Protektorátu uprchlo a zachránilo si tak život.[800] Stejně tak nevíme, kolika Židům z Chebu se podařilo emigrovat.

Málokdy měla možnost emigrovat skutečně celá rodina. Jako příklad nám může posloužit rodina posledního představitele chebské ŽNO Eduarda Löwyho. Nejstarší syn Paul Löwy emigroval spolu se svou manželkou Elsou, dcerou Evou a příbuznými své ženy v roce 1938 nebo 1939 do Palestiny. Bohužel nevíme zda legálně či ilegálním transportem. Druhému synovi Fritzovi se podařilo pravděpodobně v té samé době emigrovat spolu se svou rodinou do USA, kde si později změnil jméno na Frederick Lee. Dcera Trude, jejíž deník jsme citovali v kapitole o první světové válce, získala azyl i se

798 Tamtéž, s. 38. Srov. K. Lagus, J. Polák, Město za mřížemi, Praha 1964, s. 33, kde se uvádí, že v roce 1942 emigrovalo z Protektorátu 273 a v roce 1943 111 Židů.
799 R. Wlaschek, Juden, s. 136 an.
800 Tamtéž, s. 137 an.

2.vydání.indd 104 16.2.2005, 12:00

svým manželem JUDr. Georgem Weisem[801] ve Velké Británii stejně jako její neteř Lilly a synovec Heinz (Jindřich) Fischl. Lilly a Heinz byly děti tehdy již zesnulé dcery Eduarda Löwyho Hildegard a vyrůstaly v Ústí nad Labem.[802]

Paní Lilly Pavlová vzpomíná na tehdejší události: *„Otec ještě v létě 1938 věřil, že se nic nestane, ale dovolil Jindrovi odjet do Anglie, aby prozkoumal případné možnosti existence. Ke konci srpna se situace vážně přiostřila a já se rozhodla, že nebudu nečinně přihlížet. Otec překvapivě přinesl letenku do Londýna hned na druhý den. Vízum jsme nepotřebovali a měla to být jen dovolená. Rychle jsem zabalila pár věcí, rozloučila se s rodinou, přáteli, s milovaným městem....*

19. září navečer jsme přistáli v Croydenu. Bratr na mne čekal a odvezl do Boarding Housu (penzionu) v Earls Court, jenž byl první stanicí téměř celé naší rodiny. Měli jsme zoufale málo peněz a mluvili špatně anglicky. ... Jindra se vrátil do Prahy, chtěl pomáhat tátovi. Zato dorazili strýc a sestřenice z Vídně, přítelkyně z Prahy. ...

Na jaře 1939 nastaly starosti o ty, kteří zůstali doma. Zavolali jsme jim, aby ihned odjeli. Nepomohlo to, můj otec nevěřil, chtěl stále zachránit něco ze svého majetku. Po okupaci 15. března bylo pozdě. Bratr ještě získal povolení k odjezdu od gestapa, otec nešťastnou náhodou už ne. Jindra jel vlakem přes Holandsko. Dne 1. dubna zavedla Velká Británie vízovou povinnost pro československé občany. Vlak s přibližně 3000 uprchlíky uvízl na německo-nizozemských hranicích. Anglický tisk byl pobouřen, psal o tom vlaku, že ti lidé pravděpodobně pojedou rovnou do nějakého koncentráku. Apelovalo se na svědomí, na to, že vláda dala v Mnichově jisté záruky. Konečně směli tito lidé vstoupit na anglickou půdu ještě bez víza. Dne 3. dubna jsme se my sourozenci šťastně sešli."[803]

59 Liese Kohnová, emigrovala do Velké Británie a po válce do Švédska foto archiv Lilli Pavlová

Ani otec paní Pavlové Emil Fischl, ani dědeček Eduard Löwy neodjeli jako jejich děti do bezpečí. Paní Pavlová se setkala v Anglii se svými chebskými přáteli Lizl Kohnovou obr. č. 59), jejíž manžel přijel ve stejném vlaku jako bratr paní Pavlové, a Gretl Adlerovou s rodiči, JUDr. Otto Reichlem[804] a rodinou Ráblových. Hane Kohnové, sestře Lizl K., se podařilo emigrovat i s manželem do Švédska.[805]

Další pamětník Amnon Lev odjel v listopadu 1938 do Palestiny, jeho dva starší bratři uprchli do Velké Británie a odsud se vystěhovali po válce do Kanady. Třetí bratr pracoval v textilním závodě v Litvě a byl později nacisty zavražděn.[806]

Poslednímu chebskému rabínovi Isidoru Sudovi se údajně podařilo emigrovat do USA, kde působil jako rabín v New Yorku. Abraham Löwy, který rovněž pocházel z Chebu, odjel v dubnu 1939 s Mládeží-Alijah ve skupině asi 30 mladých lidí do Palestiny. Podle jeho svědectví se podařilo dostat do Palestiny také jeho nejlepšímu příteli Hansi Kohnovi z Chebu.[807] V Izraeli si změnil jméno na Chanan Kohen a pracoval v Haifě v kovoprůmyslu až do své smrti.[808] Dva jejich spolužáci z gymnázia Walter a Gerd Herrmannovi emigrovali do USA.[809] O rodině Herrmannových jsme se zmiňovali na začátku této kapitoly. Dva synové, Hans a Ernst, emigrovali již dříve do USA. Hans v roce 1938 zajistil affidavit pro své rodiče, bratra Maxe s manželkou Bertou, jejich syna Gerharda a synovce Waltra právě jmenovaní Gerd a Walter. Na podzim roku 1938 odletěli z Prahy do Paříže. Odsud pokračovali vlakem do Marseilles a dále lodí do USA, kam dorazili na Štědrý večer 1938. Ještě jeden syn Herrmannových, Franz, se díky kontaktům své manželky zachránil spolu s ní a nevlastním synem přes Prahu a Hamburg v USA. V Čechách zůstali synové Otto a Richard s rodinami.[810]

Na zemskou organizaci židovských žen v Čechách WIZO se sídlem v Praze se obracely ženy a dívky se žádostmi o zprostředkování práce v domácnosti a au-pair ve Velké Británii. Část vyplně-

801 Georg Weis pocházel z Duchcova. R. Wlaschek, Biographia, I, s. 222.
802 Interview s Lilly Pavlovou ze 6. a 7. března 1998 v Chebu.
803 L. Pavlová, Nikdy jsem se nenudila, s. 13 ann.
804 JUDr. Otto Reichl se narodil 6. srpna 1891 v Chebu, 1902/03 až 1912 studoval gymnázium v Chebu a ve Vídni, 1912/13 - 1919 studoval práva na německé univerzitě v Praze a ve Vídni. Ve 20. letech začal pracovat u krajského soudu v Chebu. SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, inv. č. 14, 47, 234, 292, kart. č. 48 - Otto Reichl, absolvovaný právník, pověst, dotaz o zachovalosti, 7. 1. 1921.
805 Interview s Lilly Pavlovou ze 6. a 7. března 1998 v Chebu.
806 A. Lev, dopis ze dne 9. února 1999, Ramat Gan, Izrael.
807 Dopis Abrahama Löwyho ze dne 6. února 1999, Moshav Moledet, Izrael.
808 Dopis Jana Oplatka ze dne 5. února 1999, Haifa, Izrael.
809 Dopis Abrahama Löwyho ze dne 6. února 1999, Moshav Moledet, Izrael.
810 H. Arnold, c.d., s. 100.

2.vydání.indd 105 16.2.2005, 12:00

ných dotazníků a fotografií se zachovala v archivu „Neue Synagoge Berlin - Centrum Judaicum". Žádosti byly posílány vesměs koncem roku 1938 a některé ženy z Chebu uváděly, že jsou bez státní příslušnosti a většinou se současným bydlištěm v Praze. Až na výjimky neuměly anglicky. Ani v jednom případě však nevíme, s jakým úspěchem byla jejich žádost vyřízena a zda se jim vůbec podařilo emigrovat.

Erna Fischer, nar. 31. 10. 1903 v Chebu; Margaretha Spitz, nar. 24. 9. 1916 v Chebu;[811] Anna Bombach, nar. 9. 9. 1887 v Tyliczi, státní příslušnost Polsko, členka Blau-weiß (Techeleth Lavan) Cheb, ortodoxní věřící, vdaná; Frieda Kohn, nar. 12. 8. 1896 v Chebu, členka WIZO Cheb a její příbuzná Trude Kohn, nar. 12. 5. 1901 v Chebu, taktéž členka WIZO v Chebu.[812] Dvě žádosti byly odeslány ještě z Chebu, přičemž není uvedeno žádné datum. Jednalo se o Hannu Stein (nar. 20.8. 1921 v Linci) a Ruth Stein (12. 6. 1920 v Linci), československé občanky, jejichž posledně uvedenou adresou byla Schanzstraße 29/IV, Cheb.[813]

Jak vypadalo přijetí uprchlíků a jejich život v exilu vůbec? Již problémy, které uprchlíci s emigrací měli, napovídají o „vstřícnosti" hostitelských zemí a jejich obyvatel. Nezapomínejme, že až na výjimky, přicházeli takřka bez prostředků.

Začněme poměry v USA. Velká část židovských uprchlíků patřila ke střední vrstvě, vynikala ve svém oboru a byla na vysoké kulturní úrovni. Jazyková bariéra, velká nezaměstnanost a americká nekulturnost to vše vyvolávalo velké zklamání. Nejen americká veřejnost, ale mnohdy i američtí Židé či emigranti, kteří emigrovali dříve ze stejné země, nechovali k uprchlíkům právě přátelské vztahy. Kromě toho utíkali tito lidé před diskriminací a protižidovskými opatřeními a zde šokovaně zjišťovali, že v USA existují podobné tendence, Německý svaz propagoval národní socialismus, Father Coughlin štval pro Židům v radiu, Ku-Klux-Klan agitoval proti černochům, katolíkům a Židům, Židům se odmítalo ubytování v některých hotelech a na známých univerzitách platily kvóty pro přijetí židovských studentů.[814]

Lékaři museli skládat znovu zkoušky, právníci měli ještě menší perspektivu, že získají zaměstnání. Pracovali jako dělníci a sluhové. V mnoha případech živila rodinu pouze žena. Mnozí z nich trpěli ztrátou domova a přátel. Na druhé straně se řada z nich snažila naprosto asimilovat a zpřetrhat všechna spojení se starou vlastí.[815]

Po překonání těchto těžkých začátků se velká většina v Americe úspěšně prosadila a přispěla k jejímu kulturnímu a hospodářskému rozvoji. Velký podíl má židovská emigrace na rozkvětu amerického filmového průmyslu.[816] Jako jeden příklad za všechny jmenujme alespoň chebského rodáka Rudolfa Serkina, který emigroval v roce 1939 a stal se uznávaným americkým hudebníkem.

Podobné poměry očekávaly židovské emigranty i v jiných zemích. Velká Británie se potýkala s obrovskou nezaměstnaností, a proto také zde museli lékaři a jiní odborníci skládat znovu všechny zkoušky, ženy mohly pracovat jako au-pair, sanitářky, sestry v nemocnici, muži často jako sluhové. Výjimku tvořili zubaři a neurologové, ti mohli vykonávat svá povolání. Mnoho lidí z Československa podporoval Czech Refugee Trust Fund. Otevíraly se pro ně levné hotely, nebo dostávali osobní finanční podporu. Po pádu Francie a uznání československé exilové vlády směli emigranti pracovat ve válečném průmyslu.[817]

Paní Lilly Pavlová také musela překonávat neznalost jazyka a nejrůznější existenční problémy: *„...Měli jsme zoufale málo peněz a mluvili špatně anglicky. Proto jsme zkoumali jídelní lístek zásadně na straně, kde byla cena. Objednávali jsme si nemožné věci. Nikdy jsme si nepochutnali a málokdy jsme se nasytili. ... Peníze a jídlo, to byly počáteční potíže. ... Nikdo neměl povolení pracovat, proto jsme hledaly místo »au pair«, jako tzv. děvče v domácnosti, obyčejně k dětem, za malé kapesné. Na inzerát jsme dostaly jen málo odpovědí. ...*

O něco později jsem si našla místo »au pair« jako děvče k dítěti v rodině ruských emigrantů. Paní hraběnka byla nevlídná, občas poznamenala, že anglická vláda nejedná správně, dává-li přednost židům z Československa v době, kdy ještě tolik »modré krve« trpí v Rusku. ... Dělala jsem děvče pro všechno, špatně se mnou zacházeli a špatně jsem byla placená. Když jsem po několika týdnech hledala

811 Stiftung „Neue Synagoge Berlin - Centrum Judaicum", Archiv (CJA), 1 (Gesamtarchiv der deutschen Juden), 75 C Hi 1, HICEM, Prag, Nr. 9, #12485, Bl. 11, 54.
812 (Berlin): CJA, 1, 75 C Hi 1, Nr. 10, #12486, Bl. 28, 143,144,152, 153.
813 (Berlin): CJA, 1, 75 C Hi 1, Nr. 11, #12487, Bl. 88, 89, 92, 93.
814 F. Hahn, c.d., s. 154 an.
815 R. Wlaschek, Juden, s. 140 an.
816 F. Hahn, c.d., s. 156.
817 Interview s Lilly Pavlovou ze 6. - 7. března 1998 v Chebu.

2.vydání.indd 106 16.2.2005, 12:00

práci pro tetu z Vídně, nabídla mi velmi milá Angličanka, Mrs. M., u ní místo služky. Moji tetu umístila jinde, u svých přátel. Dvacetiletá dcera Mrs. M. umřela krátce před tím a ona hledala zřejmě někoho, koho mohla trochu hejčkat, i učit vaření. Chovala se opravdu jako máma. ...

Služek z Československa bylo mezitím už také hodně. Scházely jsme se ve volných dnech v Lyons Corner Houses, něco vzdáleně podobného kavárnám, a pily čaj, jeden šálek za druhým, protože jen tak jsme tam směly dále pobývat. Vypovídaly jsme se, měly legraci z našich nových životních podmínek a byly pyšné, že jsme stály na vlastních nohách. ..."[818]

„...V létě 1939 jsme s Grétl Adler strašně toužily alespoň vidět evropský kontinent, evropskou pevninu, už se nedalo cestovat domů. I jako služky jsme ušetřily dost peněz, abychom si mohly jet na 14 dní do Francie. ... Třetí den pobytu v Paříži útočili Němci na Polsko, tak jsme strašně rychle jely zpátky do Anglie. ..."[819]

„Válečné události ovšem rozhodujícím způsobem ovlivňovaly veškeré myšlenky a jednání. My jsme také chtěli pomoci, a konečně jsme tak mohli učinit. Našla jsem práci v Lockheed Aircraft, zbrusu nové továrně na letadla. Šestitýdenní výcvik v lázeňském městečku Leamington Spa zprostředkoval nejnutnější odborné znalosti. ... Po šesti nedělích výcviku začal opravdový život, konečně jsem se mohla vlastníma rukama podílet na válečném úsilí. ..."[820]

Na druhé straně se také velkému množství židovských emigrantů dařilo v podnikání, především díky četným kontaktům, které zde navazovali a často dále zprostředkovávali československé exilové vládě. Jejich podnikatelské úspěchy využívala exilová vláda jako vítanou ukázku československého přínosu na vedení války.[821]

Podle některých svědectví znamenal vstup Velké Británie do války pro emigranty nejrůznější omezení. Týkala se například svobody cestování. Mnoho uprchlíků bylo údajně donuceno bez velkých příprav sbalit své věci a byli deportováni do internačních táborů v Kanadě nebo v Austrálii.[822]

Podobná nařízení postihla některé židovské emigranty z Německa v USA, po vstupu Spojených Států do války. Nesměli například opustit dům po 18. hodině, svobodně cestovat v zemi, zabavily se jim zbraně, rádia a fotoaparáty. Ne všude se ovšem tato nařízení důsledně dodržovala.[823]

Židovští emigranti z Československa se často sdružovali a zakládali nejrůznější organizace. V Anglii patřila mezi nejvýznamnější Ústřední rada národních Židů z Československa - Central Council of National Jews from Czechoslovakia, zastoupení měli mimo jiné v Jewish Refugees in Great Britain a v Německém kulturním svazu (Der Deutsche Kulturbund).[824] Početně nejsilnější židovskou organizací v exilu byla Self-Aid-Association of Jews from Bohemia, Moravia and Slovakia (SAA), která měla záhy po svém založení 30 000 členů.[825]

V USA byla v New Yorku znovu založena pražská lóže B'nai B'rith, německy mluvící emigranti z ČSR se stávali členy Německé akademie (Deutsche Akademie), kterou založili němečtí Židé v roce 1937 v New Yorku[826] a v New Yorku vznikl také Masaryk Club.[827]

Vzhledem k jejich velkému počtu, tvořili Židé více než polovinu československých emigrantů, kteří vstoupili v zahraničí do armády. Židé, kteří narukovali do anglické armády, si směli své jméno poangličtit, nebo přijímali nové anglické jméno. To vše z bezpečnostních důvodů v případě, kdyby padli do zajetí. Z celkového počtu asi 35 000 Židů, kteří legálně či ilegálně opustili Československo, jich vstoupilo 6000 do československých vojenských jednotek v zahraničí, jejich podíl v československých jednotkách byl mezi 30 - 70%. O židovských vojácích v československém odboji v zahraničí pojednávají knihy Ericha Kulky - Židé v československé Svobodově armádě a Židé v československém vojsku na západě, které postihují nejen bojové nasazení židovských vojáků, ale také jejich postavení mezi československými vojáky. Nezapomínejme, že nejednou byla jejich mateřštinou němčina! Čeští vojáci a velitelé smýšleli často antisemitsky a chovali se nepřátelsky také vůči německým antifašistům.[828]

Známe i několik případů židovských vojáků z Chebu, kteří nasazovali svůj život v boji proti fašismu. V československé armádě vytvořené ve Velké Británii bojoval například Josef Weigert. Ten

818 L. Pavlová, Nikdy jsem se nenudila, s. 13 ann.
819 Interview s Lilly Pavlovou ze 6. a 7. března 1998 v Chebu.
820 L. Pavlová, Nikdy jsem se nenudila, s. 19 an.
821 E. Schmidt-Hartmann, Die deutschsprachige jüdische Emigration, s. 307.
822 R. Wlaschek, Juden, s. 144.
823 Tamtéž, s. 147.
824 Tamtéž, s. 145.
825 E. Schmidt-Hartmann, Die deutschsprachige jüdische Emigration, s. 309.
826 R. Wlaschek, Juden, s. 147.
827 F. Hahn, c.d., s. 157.
828 R. Wlaschek, Juden, s. 144 an.

2.vydání.indd 107 16.2.2005, 12:00

se vrátil s československými jednotkami do Prahy.[829] Dále Amnon Lev, který od roku 1942 sloužil v britské armádě v Egyptě v Alexandrii[830] a v americké armádě bojoval výše zmiňovaný Walter Herrmann, který emigroval v roce 1939 do USA. Vstoupil do armády, se kterou přišel do Německa, kde se oženil a zůstal.[831] Také Kurt Salus, který opustil 15. ledna 1939 protektorát, emigroval do Palestiny a v květnu 1945 se vrátil v hodnosti desátníka zahraniční západní armády. Nevíme bohužel, zda bojoval v československých jednotkách, britské či jiné armádě. Po válce se podílel na znovuzaložení ŽNO v Chebu.[832]

Co očekávalo uprchlíky v zemi zaslíbené, Palestině? Především ilegální přistěhovalci byli často nuceni pobýt určitou dobu v internačních táborech. Hovořili jsme například o Fritzi Weißkopfovi z uprchlické lodi Hilda, který poté, co dorazil do Palestiny, musel strávit půl roku v karanténě.[833] Podobný osud stihl otce paní Lisy Gidronové z Karlových Varů, který když na jaře 1940 dorazil s manželkou do Palestiny, pobyl taktéž půl roku v internačním táboře. Jeho manželka bydlela zatím v domě pro ženy-pionýrky bez přístřeší.[834]

Abraham Löwy emigroval 25. dubna 1939 s mládeží Alijah do Palestiny, kde pracoval v letech 1939 - 1941 v kibbucu a podílel se i na výstavbě nového kibbucu, odkud se po narození svého syna (1945) přestěhoval v roce 1948 do Moledetu, kde měli s rodinou více soukromí. Později pracoval jako učitel, ředitel školy, inspektor a ředitel muzea.[835]

O osudech Paula Löwyho může nejlépe promluvit jeho neteř paní Lilly Pavlová: *„...Na začátku měli dost tvrdý život. Eva (dcera P. Löwyho) vyprávěla, že byla v nějakém dětském kibbucu a že museli například odstranit obrovské balvany z neobdělávaných míst, kde potom mělo vzniknout pole. Ten kibbuc byl někde v Galileji v horách... . Teta Elsa ta utekla, to byla krásná žena a nemohla to snést, protože strejda byl obrovský bohém. On žil jenom pro své loutky a své umění. A o normální život i o trochu hygieny a pohodlí v rodině se moc nestaral. Právě oni žili tehdy v nějaké garáži a jako koupelna sloužila hadice na mytí aut a v koutě měl to svoje loutkové divadlo a vytvářel tam nové loutky a kulisy. ...“*[836] Paul Löwy se jako padesátník hlásil dobrovolně do československé armády, nebyl však přijat. Manžel jeho dcery, který si jeho nadání velmi vážil, mu později pomohl k úřadu profesora historie umění na univerzitě v Jeruzalémě.[837]

Amnon Lev emigroval již v listopadu 1938 do Palestiny, zde studoval 1940 - 1942 na hebrejské univerzitě v Jeruzalémě a poté sloužil v britské armádě v Egyptě. Pracoval jako úředník britské mandátní vlády, poté ve službách izraelského ministerstva zahraničí na velvyslanectví v Praze a ve Vídni a nakonec v tiskovém oddělení vlády v Tel Avivu.[838]

Někteří lidé se vrátili z emigrace zpět jako paní Pavlová, nebo němečtí sociální demokraté manželé Lippertovi, ale velká část židovských emigrantů, kteří si během války vybudovali novou existenci, zůstala v emigraci. Téměř celá rodina paní Pavlové žije dnes v různých částech světa od Velké Británie, Izraele, USA až po Austrálii, což je příznačné pro mnohé židovské rodiny. V některých případech nezůstávali židovští emigranti v zemích, kde získali azyl před německým fašismem, ale odstěhovali se jinam, například do Kanady, Německa a jiných zemí.[839]

829 Dopis Lisy Gidronové ze dne 6. února 1999, Sede Nehemya, Izrael.
830 Dopis Amnona Leva ze dne 6. února 1999, Ramat-Gan, Izrael.
831 Dopis Abrahama Löwyho ze dne 6. února 1999, Moshav Moledet, Izrael.
832 SOkA Cheb, Národní fronta, okresní výbor Cheb, 1948 - 1990, inv. č. 78, kart. č. 8 - Židovská náb. obec 1948.
833 R. Wlaschek, Biographia, I, s. 225.
834 Dopis Lisy Gidronové ze dne 6. února 1999, Sede Nehemya, Izrael.
835 Dopis Abrahama Löwyho ze dne 6. února 1999, Moshav Moledet, Izrael.
836 Interview s Lilly Pavlovou ze 6. a 7. března 1998 v Chebu.
837 L. Pavlová, Nikdy jsem se nenudila, s. 9.
838 Dopis Amnona Leva ze dne 6. února 1999, Ramat-Gan, Izrael. Srov. M. Houdek, Lev se vrátil domů po půl století, in: Chebský deník ze dne 12. června 2000, s. 21.
839 Interview s Lilly Pavlovou ze 6. a 7. března 1998 v Chebu.

2.vydání.indd 108 16.2.2005, 12:00

PROTEKTORÁT ČECHY A MORAVA, OSUDY CHEBSKÝCH ŽIDŮ ZA 2. SVĚTOVÉ VÁLKY

15. března 1939 se stal zbytek státu součástí Německé říše. Zániku Česko-Slovenska předcházelo vyhlášení nezávislého samostatného Slovenského štátu 14. března 1939 v Bratislavě. 14. března zaslalo Maďarsko ultimátum česko-slovenské vládě, ve kterém požadovalo okamžité odstoupení Podkarpatské Rusi, a zároveň zahájilo vojenské akce k její okupaci. Ve stejný den odjel prezident dr. Emil Hácha s ministrem zahraničí Chvalkovským do Berlína. Vzhledem k tomu, že německé instrukce v československé záležitosti byly jasné, neměli již reálnou šanci následující vývoj nějakým způsobem zvrátit. Již 17. prosince 1938 vydal totiž Adolf Hitler tajnou směrnici ke konečné likvidaci „Rest-Tschechei". Tato směrnice byla dodatkem k původnímu Hitlerovu armádnímu rozhodnutí z 21. října 1938 o přípravě likvidace pomnichovského Československa.[840] Háchovi a Chvalkovskému tak němečtí představitelé pouze oznámili, že 15. března budou české země obsazeny německou armádou a připojeny k říši. Žádali pouze souhlas s okupací a vyhrožovali, že v případě odporu bude Praha zničena leteckými nálety. Po několikahodinovém nátlaku dal Hácha, který byl již na pokraji svých sil, v 5. 30 hodin ráno svůj souhlas. Česko-slovenský prezident mimo jiné v podepsané dohodě prohlásil, že *„odevzdává osud českého národa i českých zemí s důvěrou do rukou Vůdce Německé říše."*[841]

Vůdce završil svůj triumf, když dorazil již 15. března na Pražský hrad dříve než prezident Hácha, jehož vlak z Berlína do Prahy byl Němci záměrně zdržován, aby to Vůdce stihl dříve.

16. března 1939 zřídil Adolf Hitler svým výnosem na území českých zemí státní útvar Protektorat Böhmen und Mähren jako formálně autonomní součást Velkoněmecké říše. Po celou dobu jeho existence stál v čele autonomní správy státní prezident dr. Emil Hácha, byly zachovány české orgány a instituce včetně soudnictví, policie, četnictva a vládního vojska. Rozhodující moc si však podrželi představitelé nacistického Německa. Brzy se zformovaly orgány a instituce německé okupační správy, které řídily a kontrolovaly činnost protektorátních orgánů. Jednalo se zejména o úřady politické, správní, soudní a policejní. Jedinou českou politickou organizací se stalo Národní souručenství.[842]

Vznik Protektorátu vyvolal zděšení a zvýšenou židovskou emigrační vlnu, čemuž napomáhal také tlak z německé strany na vystěhovalectví.

Židovskou otázku měla vyřešit autonomní česká vláda. Celková tendence byla taková, že téměř úplnou občanskou rovnost měli získat Židé, kteří žili na území Protektorátu již po generace a kteří se hlásili k české národnosti. Počátkem května 1939 předložila vláda své návrhy na řešení židovské otázky říšskému protektorovi Neurathovi ke schválení. Místo toho však vydal úřad protektora na základě zvláštního zmocnění říšské vlády resp. kancléře Hitlera židovské zákony sám, a to nařízením z 21. června 1939. Nařízení upravilo především otázku, kdo je podle zákona pokládán za Žida. Židem byl každý, kdo podle rasových zásad pochází alespoň ze tří židovských prarodičů, dále míšenec, jenž pochází ze dvou židovských prarodičů, avšak, jenž byl dne 15. 3. 1939 členem židovské náboženské společnosti, byl ženat se Židem, pochází z manželství se Židem, nebo z mimomanželského styku se Židem. Současně bylo určeno, že se za židovský považuje každý podnik, v jehož vedení, správní nebo dozorčí radě se nalézá alespoň jeden Žid, nebo kde je alespoň jeden Žid oprávněn k zákonnému zastupování podniku respektive společnosti.[843]

Stejným nařízením bylo Židům zakázáno nabývat práva k nemovitostem, podnikům, jejich podílům, cenným papírům, nájmům. Současně bylo přikázáno, aby přihlásili k soupisu do 31. července 1939 u příslušného Oberlandratu zemědělské a lesní nemovitosti, které byly v jejich vlastnictví, spoluvlastnictví nebo nájmu. Dále bylo nařízeno, že jsou Židé povinni do 31. července 1939 přihlásit u Národní banky Protektorátu veškeré v jejich vlastnictví nebo spoluvlastnictví se nalézající předměty ze zlata, platiny a stříbra, jakož drahokamy a perly, a to bez rozdílu hodnoty, dále šperky a umělecké předměty, pokud cena jednotlivého předmětu nebo sbírky těchto předmětů přesahuje 10 000 korun. Současně bylo zakázáno, aby Židé napříště tyto předměty vůbec získávali.[844]

Rozhodnutím pražské advokátní komory byl zakázán výkon advokacie neárijským advokátům,

840 V. Mls, c.d., .s. 109.
841 Tamtéž, s. 115 an.
842 Dějiny zemí Koruny české, II, s. 206 ann.
843 S. Kokoška, Dvě neznámé zprávy z okupované Prahy o postavení židovského obyvatelstva v Protektorátě, in: Terezínské studie a dokumenty 1997, Praha 1997, s. 34 an.
844 Tamtéž, s. 35.

2.vydání.indd 109 16.2.2005, 12:00

do židovských podniků byli dosazováni komisaři a postiženi byli také lékaři. Svou praxi nesměly vykonávat osoby neárijského původu u nemocenských pojišťoven nebo ve veřejných zdravotnických zařízeních. Židovské obyvatelstvo tak začalo být systematicky vytlačováno ze společnosti a především zbavováno možnosti zajistit si materiální prostředky pro svou existenci.[845]

Kolika lidí se všechna tato nařízení vlastně týkala? Evidování Židů v Protektorátu začalo již v březnu 1939. V první řadě na základě seznamů členů jednotlivých ŽNO a matrik. V této první vlně podchytili 103 960 osob. Zmíněné Neurathovo nařízení z června 1939, které vymezilo pojem Žid ve smyslu norimberských zákonů, postihovalo více lidí, kteří nebyli členy ŽNO. K 1. říjnu 1939 proběhlo další sčítání židovského obyvatelstva. Zjistilo se tehdy 80 319 osob židovského náboženství a 9828 osob, které se k němu nehlásily. Šlo pouze o ty, které do té doby úřady podchytily. Nařízení říšského protektora z 5. března 1940 pak ukládalo bezvěrcům a jinověrcům, Židům ve smyslu norimberských zákonů, povinnost přihlásit se u ŽNO.[846]

Statistická zpráva pro Himmlera z 23. března 1943 uvádí počet 118 319 Židů žijících v Protektorátu. Z tohoto čísla vycházejí všechny pozdější bilance konečného řešení židovské otázky v českých zemích. Ve skutečnosti však číslo nepostihuje ilegální uprchlíky, kteří emigrovali například přes Polsko, nebo Slovensko a Maďarsko, dále ty židovské emigranty, kterým se jejich židovský původ podařilo zatajit, nebo osoby, které neuposlechly nařízení a nepřihlásily se u židovských obcí. Registraci unikli také ti, jež si opatřili falešné árijské doklady.[847]

Expropriaci protektorátních Židů doplňovala nejrůznější nařízení, která směřovala k jejich úplnému vyřazení ze společnosti. V této souvislosti hovoříme o tzv. ghettu beze zdí. Jedním z prvních kroků byl výnos prezídia protektorátního ministerstva vnitra ze 3. srpna 1939. Výnos pokrytecky varoval před samovolnými akcemi, zaměřenými proti obyvatelstvu židovského původu např. pokusy o útoky s třaskavinami, které mohou těžkým způsobem ohrozit veřejnou bezpečnost celého okolí. Proto je *„z důvodů prevence žádoucno odníti jim včas další podnět“*. Některé úřady již taková „preventivní“ opatření policejního rázu učinily, konstatovalo ministerstvo vnitra, ale doporučilo řadu opatření, spočívajících v zákazech používání veřejných místností Židy, v označování židovských obchodů a závodů, v diskriminačních opatřeních v lázních, koupalištích, nemocnicích, chorobincích, chudobincích, sanatoriích, kde měla být zřízena zvláštní židovská oddělení, pokud tam byl Židům přístup vůbec povolen.

Systém diskriminačních opatření se neustále rozšiřoval a zdokonaloval. Od února 1940 měli Židé v občanské legitimaci zřetelně vytištěné velké červené písmeno - J (Jude). Časem měli zakázán vstup na některá náměstí, do určitých ulic a parků. Nesměli navštěvovat kina, divadla, knihovny, sportovní a zábavní podniky. V místních hromadných dopravních prostředcích i na železnici směli používat jen určitá oddělení. Omezila se doba pro nakupování. Nejprve na dvakrát dvě hodiny, později jen na dobu od 15. do 17. hodiny. Obdobná omezení byla zavedena v peněžních ústavech a na poštách. Omezení se týkala také používání telefonu a rozhlasu. Jak telefonní přístroje, tak rádia jim byla odebrána. Platil zákaz, že Židé nesměli opouštět své bydliště po 20. hodině. Židé byli vyloučeni ze všech spolků, zastupitelských sborů a orgánů veřejných korporací, nesměli navštěvovat české školy a soukromé vyučování. Některá nařízení vydávaly přímo okupační úřady, ale většina zákazů a omezení měla podobu protektorátních nařízení. Nevíme, jaký podíl přitom měla vlastní iniciativa a jaký nátlak ze strany okupantů.[848]

Kromě lidí, kteří se již za druhé Československé republiky angažovali v protižidovském tažení, stála velká část českého obyvatelstva na straně perzekuovaných židovských spoluobčanů, především těch, kteří se hlásili k české národnosti. Árijští přátelé a známí pro ně nakupovali, pomáhali čeští obchodníci i rolníci, obchodníci donášeli objednané zboží do bytu, přednostně je zásobovali uhlím, lékaři, právníci, bývalí zaměstnavatelé a zaměstnanci, úřady i někteří četníci jim poskytovali pomoc.[849]

Například Erich Adler, majitel textilního závodu v Chebu, který odešel před uzavřením Mnichovské dohody do Klatov, kde měl pobočku, uvádí ve svých vzpomínkách, že většina Židů v Klatovech nebyla po obsazení zbytku Československa německou armádou nejprve obtěžována: *„Jinak jsme my Židé žili v prvních měsících dále normálním každodenním životem. Co se týče našich povolání, povídaly se různé věci, bylo nařízeno všechno možné, což se dotýkalo například učitelů a úředníků. Mohli jsme se také ještě neomezeně těšit z radostí jara a léta, les a pole, parky a koupaliště byla pro nás otevřena. V obchodech*

845 Tamtéž, s. 35 a 44 an.
846 A. Hájková, Evidence protektorátního židovského obyvatelstva, in: Terezínské studie a dokumenty 1997, Praha 1997, s. 47 an.
847 M. Kárný, Konečné řešení, s. 18 ann.
848 Tamtéž, s. 50 an.
849 Tamtéž, s. 53.

2.vydání.indd 110 16.2.2005, 12:00

jsme směli vyměňovat naše židovské peníze za zboží všeho druhu, ukládat naše peníze kde a jak jsme chtěli, obdivovali jsme stříbrné plátno, těšili se z koncertů, ba dokonce ještě stále jsme se mohli projíždět v zemi podle libosti, jak a kam se nám zlíbilo."[850] I jako Židé měli tehdy ještě veškerá práva svobodného občana. Koncem roku 1939 následovalo však období, kdy Adlerovi přišli o svůj podnik, na začátku roku 1940 se museli vystěhovat z třípokojového bytu a snášet nejrůznější formy šikany.[851]

Nacistická okupace dala zapomenout na rozdíly, které vládly mezi různými skupinami židovstva. Mezi dvěma hlavními rivaly, českými Židy a sionisty, bylo uzavřeno příměří, ke kterému je vedlo společné úsilí zachránit, co se dá. Vedení ŽNO v Praze, později známé jako Židovská rada starších, byla svěřena funkce jakoby autonomního tělesa a jurisdikce nad celou sítí obcí v Protektorátě. Vzhledem k ochuzení židovského obyvatelstva, otevírala ŽNO v Praze, ale také jinde výdejny polévek a ošetřovny.[852]

Kromě krátké neúspěšné epizody v roce 1939, která vstoupila do dějin pod názvem „akce Nisko", kdy byli odvezeni také někteří Židé z Protektorátu na polské území, aby zde vybudovali tábor pro evropské Židy, nebylo ještě přikročeno k rozhodnému kroku pro konečné řešení židovské otázky. Teprve příchodem Heydricha do Prahy na podzim 1941 začala poslední etapa konečného řešení. Začaly hromadné deportace do Lodže, do Minska a Rigy a začaly přípravy na zřízení terezínského ghetta. Od této doby také museli být Židé na veřejnosti označeni žlutou šesticípou hvězdou velikosti dlaně, černě vytažené a s černým nápisem Jude. Musela být nošena viditelně pevně přišitá na levé náprsní straně části oděvu.[853]

Na konferenci ve Wannsee 20. ledna 1942 přiblížili hlavní organizátoři konečného řešení poslání Terezína. Ten měl plnit úlohu koncentračního a především průchozího tábora a zastírat pravdu o osudu deportovaných Židů. Měl se stát přestupní stanicí před dalším odsunem do vyhlazovacích táborů umístěných především v Polsku.[854]

Jak žili chebští Židé, kterým se nepodařilo emigrovat do zahraničí? Osudy většiny Židů z Chebu v této době není možné kompletně zpracovat. Jak údaje o jejich emigraci, tak zprávy o deportacích a o jejich údělu v koncentračních táborech jsou založeny takřka výhradně na výpovědích jejich příbuzných a známých. V transportních seznamech se uvádělo místo posledního bydliště před odjezdem, což v té době již rozhodně nebyl Cheb. Místo narození se vyskytovalo jen zřídka. Řešením by bylo zpracování chebských židovských matrik uložených v SÚA Praha a podle data narození bychom mohli zjistit informace o více lidech.

V Praze zůstala například rodina Herrmannových a Steinigerových z Chebu. S jejich dětmi se přátelil pan Jan Oplatek, díky jehož svědectví a fotografiím z této doby si můžeme udělat alespoň zčásti obrázek o ještě relativně svobodném životě v tehdejším Protektorátě. Děti architekta Richarda Herrmanna, Petr a Liselotte, a Herbert Steiniger (byl původně zástupcem v oboru papírnictví) byli organizováni v sionistickém svazu mládeže Techeleth Lavan. Studovali sice na německých školách, ale mluvili také česky. Také rodina bývalého lékaře ČSD, MUDr. Karla Ternera z Házlova, zůstala kromě syna Hanse, který emigroval v roce 1938 nebo 1939 do Palestiny, v Praze. Erich Terner zavedl pana Oplatka do kruhů Techeleth Lavan poté, co byl z rasových důvodů vyloučen ze škol, a tím ztratil styky s nežidovskou mládeží.[855]

Na dvou fotografiích na obr. č. 60 a 61 jsou zachyceni někteří z výše jmenovaných mladých lidí v roce 1941. První fotografie je z května 1941 ze setkání na hřišti židovské tělocvičné jednoty Hagibor v Praze Strašnicích. Zprava sedí Herbert Steiniger, Petr Herrmann, Lotte Herrmannová a Walter Bergmann, který také možná pocházel z Chebu. Druhá fotografie ze 6. července 1941 zachycuje výlet do Hloubětína.[856] Na

60. Setkání na hřišti židovské tělocvičné jednoty Hagibor v Praze Strašnicích, květen 1941
foto archiv Jan Oplatek, Haifa, Izrael

850 R. Wlaschek, Juden, s. 198.
851 Tamtéž, s. 199.
852 L. Rotkirchenová, Československé Židovstvo. Vzestup a úpadek (1918 - 1989), s. 151.
853 M. Kárný, Konečné řešení, s. 72 an.
854 Tamtéž, s. 85.
855 Dopis Jana Oplatka ze dne 20. ledna1999, Haifa, Izrael.
856 Dopis Jana Oplatka ze dne 5. února 1999, Haifa, Izrael.

2.vydání.indd 111 16.2.2005, 12:00

61 *Výlet do Hloubětína 6. 7. 1941*
foto archiv Jan Oplatek, Haifa, Izrael

tože v těchto časech nejsou žádné výdaje nutné."[857]

Zmínil se také o svých příbuzných a známých, se kterými se v Praze stýkal: „*Mně se daří díky Bohu dobře a bydlíme také velmi hezky. Anna velmi dobře vaří a pracuje celý milý den tak, že se musím kvůli jejích velké čistotě zlobit. Eduard (Eduard Oesterreicher, tchán syna Paula Löwyho) je momentálně v nemocnici. ... Otec Weis (JUDr. Moritz Weis, tchán dcery Trude) k nám chodí každou sobotu a já chodím také dvakrát týdně k němu, kde se velmi dobře bavíme a rozumíme si. Také mi přinesl k narozeninám láhev vína, kvůli které jsme se trochu pohádali.*"[858]

V té době také neměl zprávy o rodinách synů Fritze a Paula, kteří emigrovali do Ameriky a do Palestiny. Jedná se o velmi lidský dopis, ve kterém lze jen v některých zmínkách vyčíst utrpení, kterému tito staří lidé byli vystaveni.

24. listopadu 1941 přijel do Terezína první transport z Prahy s 342 muži, kteří měli za úkol připravit město pro příjem velkého počtu vězňů. V krátké době bylo do Terezína deportováno přes 7000 osob z největších měst Protektorátu - Prahy a Brna. Od počátku roku 1942 přicházely do města pravidelně masové transporty Židů z různých měst Čech a Moravy. Z území tehdejšího Protektorátu bylo do Terezína deportováno na 74 000 Židů. Na konferenci ve Wannsee bylo také rozhodnuto vyhlásit Terezín za ghetto pro staré. Židé nad 65 let, dále osoby prominentní, držitelé vysokých vyznamenání a váleční veteráni z 1. světové války měli v terezínském ghettu zůstat trvale. Od poloviny roku 1942 začaly do Terezína přijíždět i transporty Židů z Říše a ze zemí s německou okupační správou. Z Německa to bylo na 43 000 osob, z Rakouska přes 15 000, v dalších letech sem byli dopraveni Židé z Nizozemí - 5000 a Dánska - 466 osob. V posledních válečných měsících přibyly transporty ze Slovenska - 1500 a z Maďarska asi 1000 občanů židovského původu. V samém závěru války pak do Terezína v evakuačních transportech přijelo asi 13 000 vězňů z likvidovaných koncentračních táborů. Celkem tak prošlo terezínským ghettem více než 150 000 vězňů.[859]

Veškerou vystěhovaleckou agendu i transporty řídila v Protektorátě Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze (Zentralstelle für jüdische Auswanderung). Registraci osob a přesné seznamy jmen pro jednotlivé transporty museli vyhotovovat sami pracovnici ŽNO.[860]

další fotografii z 22. února 1941 vidíme Petra Herrmanna a Waltera Bergmanna na Václavském náměstí. V této době ještě nemuseli nosit židovskou hvězdu! (obr. č. 62)

Také poslední představitel ŽNO v Chebu, Eduard Löwy, zůstal s některými členy své rodiny v Praze. V dopise své dceři Trude do Anglie asi z roku 1940 psal o oslavě svých 85. narozenin: „*Chtěl jsem tentokrát nechat mé 85. narozeniny přejít ve vší tichosti, ale milý Emil (Emil Fischl - zet) a Richard Herrmann přišli gratulovat. Dokonce přišli s dárkem, který mě sice velmi potěšil, ale přesto také mrzel, pro-*

62 *Vlevo Walter Bergmann, vpravo Petr Hermann*
Praha Václavské náměstí 22. 2. 1941
foto archiv Jan Oplatek, Haifa, Izrael

857 Dopis Eduarda Löwyho asi z roku 1940 z Prahy jeho dceři Trude Weis.
858 Tamtéž.
859 L. Chládková, Terezínské ghetto, Praha 1991, s. 8 an.
860 Tamtéž, s. 9.

2.vydání.indd 112 16.2.2005, 12:00

Tab. č. 11 **Transporty s vězni, kteří pocházeli ze Sudet, z Terezína do Osvětimi**[861]

Označení transportu	Datum	Počet	Přežili
Cr	23. 1. 1943	2000	3
Ct	29. 1. 1943	1000	23
Dl	6. 9. 1943	2479	26
Ds	18. 12. 1943	2503	443
Ea	16. 5. 1944	2500	5
Ek	28. 9. 1944	2499	371
Em	1. 10. 1944	1500	293
Eq	12. 10. 1944	1500	74
Er	16. 10. 1944	1500	51
Es	19. 10. 1944	1500	51
Ev	28. 10. 1944	2038	137

Nebudeme se dále pouštět do podrobností o Terezíně, ale pokusíme se pouze přiblížit osudy některých chebských Židů na pozadí tehdejších tragických událostí. Vzhledem ke knize Miroslava Kárného Konečné řešení a jeho editorského počinu Terezínské pamětní knize. Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941 - 1945, I, II, knize H. G Adlera Theresienstadt 1941 - 45 a mnoha jiných publikací a studií věnovaných Terezínu a holocaustu českých Židů, by byla tato kapitola jen zbytečně příliš kompilačně zaměřená.

Rodina MUDr. Karla Ternera z Házlova (*1883). Jeho manželka se jmenovala Matilda, roz. Fiedlerová (*1896). Měli dva syny Ericha (*1921) a Hanse Ephraima (*1924). (obr. č. 63) Hans emigroval do Palestiny, kde žije dodnes se svou rodinou. Jeho rodiče a bratr byli deportováni do Terezína, odkud se vrátil pouze bratr. Erich Terner se stal v Terezíně (snad už předtím) členem komunistické buňky, usadil se v Praze, kde zemřel v roce 1998.[862] Na obr. č. 64 vidíme fotografii ze setkání obou bratrů v Haifě, v Izraeli z roku 1987.

63. MUDr. Karel Terner z Hazlova, Matilda Ternerová a jejich synové, zprava Hans Ephraim, Erich
foto 1929, archiv Jan Oplatek, Haifa, Izrael

Architekt Richard Herrmann (*1891) zahynul stejně jako jeho děti, Liselotte a Petr (obr. č. 65) pravděpodobně v Osvětimi. Jeho manželka Frieda Herrmannová, roz. Lappertová, zůstala v Terezíně a přežila. Bydlela v Mariánských Lázních, kde v 80. letech zemřela. (obr. č. 66)[863] Na židovském hřbitově v Mariánských Lázních je umístěna deska se jmény jejích dětí a manžela. Richardova sestra Rosa (*1893) zahynula též.[864]

Zmiňovali jsme se o Hansi Kohnovi, kterému se podařilo emigrovat do Palestiny. Jeho rodiče Oskar Kohn (*1896) a Ilse Kohnová, roz. Fischerová, kteří měli lahůdkářství v Bahnhofstraße (dnes ul. Svobody) v Chebu, rovněž zahynuli.[865]

64. Ing. Erich Terner vedle své manželky a z profilu Hans Ephraim Terner v Haifě 17. 11. 1987
foto archiv Jan Oplatek, Haifa, Izrael

861 R. Wlaschek, Juden, s. 165.
862 Dopisy Jana Oplatka ze dne 20. ledna 1999 a 5. února 1999, Haifa, Izrael.
863 Interview s Lilly Pavlovou ze dne 6. a 7. března 1998 v Chebu.
864 H. Arnold, c.d., s. 100.
865 Dopis Jana Oplatka ze dne 5. února 1999, Haifa, Izrael.

2.vydání.indd 113 16.2.2005, 12:00

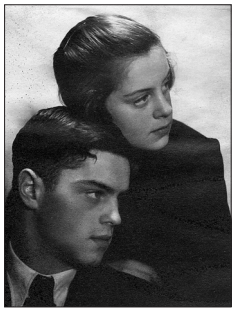

65. *Petr a Liselotte Herrmannovi únor 1937 v Chebu foto archiv Jan Oplatek, Haifa, Izrael*

66. *Friede Herrmannová foto 80. léta v Mariánských Láznich archiv Lilly Pavlová, Praha*

Z Chebu pocházeli Karel Steiniger (*7.12. 1876) a jeho žena Markéta Steinigerová (*29. 2. 1892). Jejich syn Fritz (*1912) se vystěhoval již v polovině 30. let do Palestiny, kde žil napřed v kibucu Ein-Gev, později v kibucu Ginosar a tam též zemřel. Ve jmenovaném kibucu žije jeho syn Cvi Shamgar. Druhý syn Herbert Steiniger (*24. 4. 1918) byl odvezen transportem J dne 14. prosince 1941 do Terezína, kde pracoval v pekárně na černý chléb až do 28. září 1944, kdy byl odsunut do Osvětimi.[866] Odsud byl odvlečen do Dachau, kde byl přijat 10. října 1944. Herbert Steiniger zemřel v Dachau 6. ledna 1945.[867] Rodiče Steinigerovi holocaust přežili, avšak o jejich dalším osudu nevíme.[868]

Bohužel ani Eduard Lõwy, poslední představitel ŽNO v Chebu, nebyl ve svém vysokém věku ušetřen transportu do Terezína. Odjel transportem z Prahy AAp 483 9. července 1942 a za pouhý měsíc zde 9. srpna zemřel. Po válce mu jeho příbuzní zbudovali v Terezíně symbolický pomník.[869]

Klara a Ernst Weigertovi z Chebu uprchli se svými dětmi v září 1938 z Chebu do Plzně, odkud se podařilo emigrovat pouze synovi Josefovi do Anglie. Zde bojoval později v československé armádě. Jeho rodiče a bratr Egon zahynuli.[870]

Gymnaziální profesor dr. Viktor Freud získal, jako jeden z významných sionistických aktivistů, krátce po svém příchodu do Prahy certifikát do Palestiny. Vzdal se ho však ve prospěch jedné rodiny se čtyřmi dětmi a našel svou smrt v některém z vyhlazovacích táborů.[871]

Rodiče Abrahama Lõwyho, JUDr. Richard Lõwy a Helene Lõwy byli taktéž odvezeni do Terezína, kde dr. Lõwy onemocněl a zemřel. Jeho žena byla krátce před jeho smrtí odtransportována do Osvětimi, kde v roce 1943 zemřela v plynové komoře.[872]

Následující výčet zahrnuje několik osob, které blíže neznáme, ale jejichž jména spolu s Chebem uvedeným jako místo narození a poznámkou „Schutzhäftling Jude" jsou zanesena v seznamech zajatců koncentračního tábora Dachau a Mauthausen. Jedná se o několik náhodně nalezených údajů: Alexander Bäuml (* 26. dubna 1892, Cheb), zajatecké číslo 86029, národnost česká, poslední bydliště - Praha. Odjel do Terezína transportem H - z Prahy 30. 11. 1941, jako zaměstnání bylo uvedeno - rolník. Do Dachau přišel z koncentračního tábora Kauen 1. srpna 1944. V Dachau zemřel 8. února 1945.[873]

Hans Mautner (*22. května 1911, Cheb), zajatecké číslo 115450, národnost česká, poslední bydliště - Praha. Do Dachau přišel z Osvětimi 10. října 1944 a zde také 30. prosince 1944 zemřel.[874]

Karl Oesterreicher (*2. ledna 1910, Cheb), zajatecké číslo 116039, národnost česká, poslední bydliště - Praha. Do Dachau přišel rovněž z Osvětimi 10. října 1944 a zemřel 7. ledna 1945 v táboře Flossenbürg.[875]

Herbert Schindler (*10. března 1912, Cheb), zajatecké číslo 115436, bez státní příslušnosti, poslední bydliště - Praha. Do Dachau přišel z Osvětimi 10. října 1944 a zemřel zde 28. března 1945.[876]

V Mauthausenu se dožil osvobození úředník Viktor Lederer (*18. ? 1905, Cheb), který sem přišel 25. ledna 1945 z Osvětimi.[877]

866 *Dopis Jana Oplatka ze dne 15. února 1999, Haifa, Izrael.*
867 *KZ - Gedenkstätte Dachau, Häftlingsliste, Objektnummer 126558.*
868 *Dopis Jana Oplatka ze dne 15. února 1999, Haifa, Izrael.*
869 *SÚA Praha, fond KTOVS, Kartotéka zemřelých v Terezíně, Eduard Lõwy a SÚA Praha, fond KTOVS, Kartotéka osob deportovaných do Terezína, Eduard Lõwy.*
870 *Dopis Lisy Gidronové ze dne 6. února 1999, Sede Nehemya, Izrael.*
871 *Dopis Abrahama Lõwyho ze dne 6. února 1999, Moshav Moledet, Izrael.*
872 *Tamtéž.*
873 *KZ - Gedenkstätte Dachau, Häftlingsliste, Objektnummer 8038.*
874 *Tamtéž, Objektnummer 102095. V kapitole o antisemitismu a nacionalismu jsme citovali z dopisu uprchlíka z Chebu, který se v průběhu roku přestěhoval do Prahy. Tento člověk se tehdy podepsal rovněž H. Mautner.*
875 *Tamtéž, Objektnummer 98109.*
876 *Tamtéž, Objektnummer 105467.*
877 *Öffentliches Denkmal und Museum Mauthausen Archiv Wien, Häftlingszugangsbuch, Lederer Victor, Häftlingsnummer 121665.*

2.vydání.indd 114 16.2.2005, 12:00

Podle celořišského sčítání lidu ze dne 17. května 1939 žilo na anektovaných územích, přičleněných k říši, podle rasového hlediska 2683 Židů, z toho v Sudetech 2373. Z tohoto počtu bylo od 19. 11. 1942 deportováno do Terezína 612 osob, z nichž se osvobození dožilo pouze 247. Osudy zbývajících 1761 osob nejsou známy. Pravděpodobně se některým podařilo emigrovat, případně zemřeli nebo skončili v jiných koncentračních táborech, odkud se později také mohli dostat do Terezína. Můžeme však předpokládat, že se jich několik mohlo, hlavně z řad míšenců, zachránit ve svých původních domovech.[878]

Ve zprávách výše zmiňovaného JUDr. Oswalda Glücka z Chebu pro Říšský svaz Židů v Německu z 11. dubna 1944 a 20. října 1944 jsou uvedeny následující údaje o počtech osob, které byly svazem materiálně podporovány.

Tabulka č. 12

	počet Židů bez árijských příbuzných	počet Židů žijících v běžném smíšeném manželství	počet Židů žijících v privilegovaném smíšeném manželství	počet tzv. Geltungsjuden, lidí platících za Židy	celkem
11.4. 1944	2	16	81	13	112
20.10. 1944	5	33	63	14	115

Nikde není přímo uvedeno, že by byl JUDr. Glück zodpovědný za území celé Sudetské župy. Při popisu několika jednotlivých případů se však jednalo o lidi výhradně odtud, např. z Aše, Mariánských Lázní, Žlutic či Teplic-Šanova.[879]

Podle ústního svědectví pana Hanse Dietla žila v Kynžvartu rodina židovského doktora Olberta, který zemřel v roce 1938, po celou válku v klidu ve svém domě a jeho syn mohl studovat v Německu. Manželka MUDr. Olberta byla Němka a on sám konvertoval k protestantismu.

Z Ústí nad Labem bylo vypraveno v rozmezí 13. 11. 1942 - 2. 3. 1945 12 transportů s celkovým počtem 366 osob. Osvobození se dočkalo pouze 142 osob, mimo jiné také jedna paní, která pocházela z Chebu. Jednalo se o paní Marthu Ulbrich, roz. Wolfner, narodila se 17. 7. 1870 v Chebu. Odjela Transportem XIX/3, 27. 11. 1942. Před transportem žila na adrese Teplitz II, Gottfried-Keller-Str. 34.[880]

Z Karlových Varů bylo v období 25. 11. 1942 - 7. 3. 1945 vypraveno do Terezína 6 transportů se 166 vězni. Osvobozeno jich bylo 82,[881] mezi nimi také paní Else Rohm, jež se narodila 25. ledna 1896 v Chebu. Do Terezína byla deportována až posledním transportem z Karlových Varů XXII/6, 7. 3. 1945.[882]

Je možné, že se v těchto transportech nacházeli také lidé, kteří bydleli dříve v Chebu, ale v případě, že se tam nenarodili nebo nebydleli těsně před transportem, nelze to prakticky dokázat.

Několika židovským občanům Chebu se podařilo přežít díky manželství s árijským partnerem. Jak oni, tak členové jejich rodiny byli přesto, až na výjimky, vystaveni pronásledování.

Chebský židovský obchodník Robert Steiniger (* 8. října 1892 v Chebu) se v roce 1923 oženil s Terezií Klüglovou, se kterou měl dva syny Valtera (* 30. července 1924) a Lva (*22. února 1929). Manželka i synové byli římsko-katolického vyznání. V říjnu 1938 byl Robert Steiniger gestapem z Chebu vyhoštěn a usadil se v Plzni. Po okupaci Česko-Slovenska byl krátce internován od března do července 1939 v Ostrově. Po propuštění byl nasazen na nucené práce ve Škodových cihelnách u Plzně a v kaolinových závodech v Horní Bříze. Jeho rodina dostávala normální potravinové lístky, Robert Steiniger židovské. Září 1944 až květen 1945 strávil v Terezíně.

Manželka Terezie Steinigerová se odmítla rozvést a byla tedy jako státně nespolehlivá osoba pod dohledem gestapa. Dne 19. října 1944 byla zvláštním soudem v Chebu odsouzena k jednomu roku vězení (někde se uvádí ke třem), neboť dala neznámým francouzským zajatcům chléb a potraviny. Tento trest vykonávala až do 11. května 1945 v Lipsku a Heiligenstadtu. Starší syn Valter byl z politických a rasových důvodů uvězněn od roku 1944 do května 1945 v táboře v Edersee.

Celé příbuzenstvo bylo však zavražděno v koncentračních táborech plynem, otec Leopold

878 *H. Krejčová, Židovská komunita, 138.*
879 *Bundesarchiv Berlin, Reichsvereinigung der Juden in Deutschland, inv. č. 33 - Statistische Meldungen der Vertrauensmänner für das Reichssippenamt, Abt. III (Katastralverwaltung, Allgemeines Aussig-Frankfurt/Main) 1944-45.*
880 *R. Wlaschek, Juden, s. 173.*
881 *H. Krejčová, Židovská komunita, s. 138.*
882 *Památník Terezín, Muzeum a archiv ghetta, Yad Vashem Archives File 064/7665, Nummerverzeichnis XX - XXIII z Karlových Varů, XXII/6 - Else Rohm.*

2.vydání.indd 115 16.2.2005, 12:00

Steiniger, bratr Otto Steiniger, švagrová Irma Steinigerová, bratranec Klaus Steiniger, strýc a teta Philip a Herma Steinigerovi a další příbuzní.[883]

Podobný osud stihl bratra architekta Richarda Herrmanna, Otta. Otto Herrmann (*1893) opustil se svou árijskou manželkou Bertou jako poslední člen velké rodiny Herrmannových Cheb po jeho obsazení nacisty. Odešel také do Plzně, kde byl po obsazení Česko-Slovenska zatčen a uvězněn na Borech, později v táboře Schlaggenwald. Odsud byl údajně díky úsilí manželky propuštěn. Poté se uchýlili do Prahy, kde snad zmizeli z očí gestapa a Otto Herrmann zde pracoval do roku 1945 jako metař.[884]

Erich Adler se narodil 26. dubna 1911 v Kynšperku nad Ohří. Vlastnil v Chebu textilní závod, který ještě před uzavřením Mnichovské dohody přemístil do Klatov, kde měl pobočku. Později byl jeho podnik arizován a on zde směl pracovat nejprve jako přistřihovač, časem se stal zástupcem vedení. Přesto musel snášet neustálou šikanu. Byl zatčen, začátkem roku 1940 vyzván, aby se vystěhoval ze svého třípokojového bytu. Začala také platit omezení vyplývající z norimberských zákonů. Pracoval na pile a později v továrně na boty.[885]

Na Ericha Adlera, který měl za manželku Češku, se nevztahovala povinnost odjet v transportech ostatních klatovských Židů. V srpnu 1943 ho povolala židovská rada starších jako spolupracovníka do Prahy. 27. října 1944 mu přišel telegram, který ho vyzval, aby se za tři dny dostavil do Hagiboru, tábora, který se nacházel v prostoru bývalého největšího židovského sportovního spolku Hagibor. Muži a ženy zde žili odděleně v barácích. Muži pracovali na kanalizaci a ženy v továrně, která se nacházela v areálu tábora. Zpracovávaly zde slídu na izolační materiál. Vládly zde vcelku svobodnější poměry než v jiných táborech.[886]

4. února 1945 odjel Erich Adler z Prahy transportem AE 2 do Terezína. Jak v Hagiboru, tak v Terezíně, měl možnost spolupracovat na hudebních produkcích. Poté, co Rusové převzali kontrolu nad Terezínem, podařilo se Adlerovi tajně opustit tábor a vrátil se do Klatov ke své manželce a synovi Petrovi.[887]

Akademický malíř Fritz Lederer se narodil 22. dubna 1878 v Kynšperku nad Ohří. Oženil se s dcerou z rodiny Zeissů známé závodem na výrobu optiky, která byla protestantkou. Neměli spolu žádné děti a později žili od sebe odloučeni. Jeho manželka žila ve Švýcarsku, ale s Fritzem Ledererem se nerozvedla.[888] Tato okolnost mu pravděpodobně zachránila život.

Od roku 1938 žil údajně v Praze, kde mohl s jistým omezením pokračovat v umělecké činnosti.[889] 18. srpna 1944 odjel transportem Ef, č. 23, z Prahy do Terezína. V Terezíně spolupracoval s Františkem Zelenkou na výtvarné výpravě divadelních scén a dožil se zde osvobození.[890]

Ne všichni měli takové štěstí. Dr. Neudert, německý sociální demokrat z Chebu, se se svou židovskou manželkou Helenou rozvedl. Jak ona, tak její rodiče zahynuli v Osvětimi. Sám dr. Neumann strávil několik let v koncentračním táboře. Jejich dvě dcery emigrovaly v březnu 1939 do Velké Británie.[891]

Těch několik osudů, které jsme zde popsali, ukazuje, že zdaleka ne všem Židům ze Sudet se podařilo zachránit v emigraci a že nevíme, co se se všemi chebskými občany židovského původu během války stalo.

883 SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 827, sign. 4.1, kart. č. 37 - Seznam občanů, kteří nabyli palestinského státního občanství 1946.
884 H. Arnold, c.d., s. 101.
885 R. Wlaschek, Juden, s. 199.
886 Tamtéž, s. 200 an.
887 Tamtéž, s. 203.
888 A. Lev, dopis ze dne 20. 11. 1997, Ramat Gan, Izrael. Srov. SÚA Praha, HBMa, Matrika zemřelých Israelské náboženské obce v Chebu 1948/49, kde je uvedeno manželka - roz. Zaisová.
889 V. Prokop, 200 osobností Sokolovska. Soukromé vydání, Sokolov 1997, s. 78.
890 Terezín v kresbách vězňů 1941 - 45, Praha 1983.
891 Interview s Marií Lippertovou ze dne 8. prosince 1997 v Chebu.

2.vydání.indd 116 16.2.2005, 12:00

OSVOBOZENÍ V ROCE 1945 A POVÁLEČNÝ VÝVOJ V CHEBU

Cheb byl osvobozen 26. dubna 1945 americkou armádou. Během války zůstal poměrně dlouho ušetřen válečných událostí, avšak na jejím konci zažil několik leteckých náletů, které poškodily nádraží, leteckou továrnu a několik obytných domů. V době, kdy zůstaly v Chebu umístěny americké jednotky, nedocházelo k excesům proti německému obyvatelstvu a život šel více méně obvyklým tempem.[892]

Dekrety prezidenta republiky dr. Edvarda Beneše byli sudetští Němci zbaveni svých občanských práv a majetku. Jednalo se v první řadě o dekret 16/1945 Sb. z 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. Zde je důležitým faktem ustanovení tzv. doby zvýšeného ohrožení republiky od 21. května 1938, která byla pozdějším zákonem ukončena teprve 28. října 1945. Prakticky veškeré násilí páchané v tomto období na německém obyvatelstvu bylo tolerováno![893] Dalšími stěžejními dekrety se staly dekrety 12/1945 Sb. o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa[894] a ústavní dekret 33/1945 Sb. ze dne 2. srpna 1945 o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské.[895]

Kromě ztráty občanských práv a majetku byli Němci často internováni v táborech, odváděni k nuceným pracím nebo deportováni do jiných částí ČSR.

Během Postupimské konference (17. června - 2. srpna 1945) schválily nakonec vítězné velmoci odsun Němců z Československa, Polska a Maďarska. První transport z Chebu opustil chebské nádraží 25. února 1946.[896]

Poslední jmenovaný dekret o československém státním občanství postihl také řadu Židů, kteří se vrátili do svého domova z emigrace, nebo přežili nacistické věznění, a především ty, kteří se při sčítání lidu v roce 1930 hlásili k německé národnosti. Podle nařízení vlády z roku 1947 museli dokonce německy mluvící Židé, v zájmu odstranění všeho německého, od října 1947 nosit stejně jako německé obyvatelstvo od roku 1945 diskriminující označení „N“ - Němec.[897]

Kupříkladu Otto Herrmann, který si zachránil život díky své německé manželce Bertě, se vrátil v roce 1946 do rodného Chebu. Vzhledem k tomu, že se prohlásil za Němce, byli Herrmannovi na podzim roku 1946 odsunuti přes Wies do Wunsiedelu. Novou existenci si vybudovali v Marktredwitz, kde v roce 1963 Otto Herrmann zemřel.[898]

Počet Židů, kteří žili v roce 1945 po skončení války v Československu, je obtížné přesně určit. Odhaduje se, že válku přežilo necelých 15% československých Židů. V roce 1948 bylo v náboženských obcích v Čechách a na Moravě registrováno 19 123 Židů. Dalších 5290 osob bylo registrováno jako oběti rasové perzekuce, aniž by byly členy náboženských obcí. Počet Židů v celé republice činil v roce 1948 44 000 osob.[899] Jejich návrat z emigrace i koncentračních táborů provázela deziluze, kdy zjišťovali ztrátu svých blízkých a při snaze získat zpět alespoň část majetku naráželi na nepřátelství Čechů, kteří si zatím jejich majetek přivlastnili.[900]

Velkou část Židů u nás tvořili optanti, což byl zvláštní občanský statut těch, kteří opustili Podkarpatskou Rus. O statutu optanta rozhodla smlouva mezi ČSR a SSSR z 29. června 1945 o odtržení Podkarpatské Rusi od ČSR a jejím připojení k SSSR. Součástí byl protokol, který umožňoval osobám slovenské a české národnosti, které měly domovské právo nebo trvalé bydliště na území Podkarpatské Rusi, optovat pro státní občanství ČSR, a to do 1. ledna 1946. Vládní nařízení z 24. srpna 1945 upřesňovalo okruh možných optantů. Právo optovat pro československé státní občanství tak měly vojenské osoby ruské a ukrajinské národnosti, které bojovaly v československých zahraničních jednotkách a členové jejich rodin.[901] Nařízení však neřešila nároky podkarpatoruských

892 Cheb. Dějiny do roku 1945, Cheb 1994, s. 94.
893 http://www.psp.cz/docs/laws/dek/161945.html
894 http://www.psp.cz/docs/laws/dek/121945.html
895 http://www.psp.cz/docs/laws/dek/331945.html
896 A. Wolf, c.d., s. 121 ann.
897 R. Wlaschek, Juden, s. 205.
898 H. Arnold, c.d., s. 101.
899 M. Pojar, c.d., s. 29.
900 R. Assor, „Deutsche Juden“ in der Tschechoslowakei 1945 - 1948, Sudetenland, (Heft) 2, 1993, s. 162.
901 J. Vaculík, Židé z Podkarpatské Rusi jako optanti pro československé státní občanství v letech 1945 - 1947, in: Nisko 1939/1994, Ostrava 1995, s. 292 an.

2.vydání.indd 117 16.2.2005, 12:00

židovských občanů, kteří přežili koncentrační tábory, nebo se vrátili do vlasti jako příslušníci československé zahraniční armády. Po válce se jich vrátilo několik tisíc. Proto přijalo předsednictvo vlády dne 14. prosince 1945 usnesení, přiznávající nemaďarizovaným a negermanizovaným osobám židovské národnosti práva československých občanů. Užívání českého obcovacího jazyka nebylo podmínkou.[902] Optanti z Podkarpatské Rusi se usazovali převážně v pohraničí, uvolněném po odsunu německého obyvatelstva. Tedy také v Chebu.

V září 1945 působilo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku už 59 a na Slovensku 105 židovských náboženských obcí. Ostatní předválečné obce, z nichž většina jejich příslušníků zahynula a které neměly k dispozici finanční prostředky, byly oficiálně zrušeny. V čele nově ustavené Rady židovských náboženských obcí v Čechách a na Moravě stál ing. Arnošt Frischer s dr. Kurtem Wehlem jako generálním sekretářem. Analogickou, ale samostatnou organizaci Ústřední sdružení židovských náboženských obcí vedl rabín Armin Frieder, kterého po jeho smrti v roce 1946 vystřídal jeho bratr Emanuel. V letech 1947 - 1960 působil ve funkci vrchního rabína dr. Gustav Sicher, který byl proto povolán z Jeruzaléma, kde prožil válku. Stal se duchovním vedoucím obnovených židovských obcí.[903]

902 Z. Kukánová, L. Matušíková, Demografická struktura židovských náboženských obcí v severních Čechách v letech 1945 - 1949, in: Terezínské studie a dokumenty 1997, Praha 1997, s. 89.

903 L. Rotkirchenová, Československé Židovstvo. Vzestup a úpadek (1918 - 1989), s. 161 an.

2.vydání.indd 118 16.2.2005, 12:00

Činnost obnovené ŽNO v Chebu, spolek Hechaluc

Také v Chebu byla 1. února 1946 obnovena ŽNO:

Předseda:	Josef Šafář
Zástupce:	Ludvík Fried
Pokladník:	Robert Steiniger
Tajemník:	Vojtěch Boroš
Přísedící:	Kurt Salus a Lazar Apfeldörfer

Do té doby spadal Cheb pod ŽNO v Karlových Varech, tedy minimálně od září 1945. Podle výnosu ministerstva školství a osvěty byla ŽNO v Chebu obnovena teprve 20. září 1946.[904]

ŽNO sídlila alespoň v květnu 1948 na náměstí dr. Edvarda Beneše (dnes Krále Jiřího z Poděbrad) č. 10, ve druhém poschodí. Osazenstvo předsednictva ŽNO se měnilo. V červnu 1947 byly vyhlášeny volby do výboru ŽNO a po komunistickém převratu v únoru 1948 musely být také některé osoby nahrazeny spolehlivějšími.[905] Židovská obec začala znovu vést vlastní matriky narozených a zemřelých, což trvalo pouze do roku 1949. Matriky z období 1945 - 1949 jsou unikátním pramenem pro zjištění informací o tehdejších členech ŽNO. Jedná se pouze o matriky rodné a zemřelých. Oddací matriky nebyly pravděpodobně vůbec vedeny, nejspíše z toho důvodu, že obec neměla vlastního stálého rabína, který by uzavíral rituální sňatky.[906] Především jsou důkazem tvrzení, že obec v Chebu zakládali a členskou základnu tvořili optanti z Podkarpatské Rusi.

V letech 1945 - 1947 nebyla rodná matrika vedena. Pro rok 1946 je zapsáno v matrice ONV v Chebu 10 případů narození a pro rok 1947 26 případů. V chebských matrikách byly zapsány i děti, které se narodily v Chebu, ale jejichž rodiče bydleli v jiné obci, například v Aši, Františkových Lázních, Karlových Varech, Sokolově, Kraslicích aj. Podle matričních záznamů se tedy v roce 1948 narodilo v Chebu celkem 37 dětí, z toho jich 26 s největší pravděpodobností nežilo dále v Chebu, ale v místě bydliště rodičů.[907] Pro rok 1949 uvádí matrika mnohem nižší počet narozených dětí. Na svět přišlo pouze 6 dětí, jeden chlapec zemřel hned po narození a rodiče tří z nich nežili přímo v Chebu.[908] Celkově se narodilo v Chebu v letech 1948 - 1949 16 děvčat a 27 chlapců (včetně jednoho, který zemřel krátce po narození, a dvou novorozeňat, která zemřela za 3 a 4 měsíce po narození), tři děti byly nemanželské. Ne vždy bylo dítě obřezáno. Obřízka se neprováděla na jednom místě, ale nejčastěji v bytě rodičů.[909]

Podle jmen rodičů a místa jejich narození vidíme, že se většinou nejednalo o původní židovské obyvatele, kteří by se po osvobození vrátili domů. Jména jako Berkovič, Diamantstein, Davidovič, Abrahamovič a místa jejich narození, Kalná Roztoka (okr. Snina), Užhorod, Nádaš (okr. Trnava), Rachov, Chust, Mukačevo, napovídají, odkud tito lidé do Chebu přišli. Kromě optantů z Podkarpatské Rusi osidlovali pohraničí také lidé ze Slovenska a jiných částí republiky. Ve většině případů převažoval civilní sňatek na ONV v novém místě bydliště, tedy v Chebu, Mariánských Lázních apod. Velká část sňatků byla uzavřena teprve po roce 1945, tedy nejspíše krátce po návratu z koncentračního tábora, emigrace či armády. Objevují se také sňatky uzavřené ještě v Užhorodě (7. 8. 1945, 23. 10. 1945) a dokonce také v Anglii - 6. října 1941. V tomto případě pocházela matka z Vídně a otec ze Seredě pod Váhom.[910]

Co se týče úmrtí, zemřelo v Chebu v letech 1947 - 49 podle židovských matrik celkem devět osob, z toho tři novorozeňata. Pohřeb se ve většině případů uskutečnil mimo Cheb, mrtví byli převáženi do Piešťan, Prahy, Sečovec (okr. Trebišov), Karlových Varů a Kynšperka nad Ohří. Dvě z novorozeňat a jedna 26letá dívka měla být pohřbena ještě na starém chebském židovském hřbitově.[911]

Seznam výstupů z církví z roku 1949 eviduje několik případů, kdy se lidé na Chebsku opět hlásili k židovské víře, kterou nejspíše zatajili, aby unikli pronásledování. Stejně tak přihlašovali narozené děti. Nevíme, zda je seznam úplný. Jednalo se zhruba o 11 případů. Dvě osoby, matka se synem, vystupovaly z evangelické církve, dvě osoby z římsko-katolické církve a zbytek tvořili lidé dosud bez

904 SOkA Cheb, Městský národní výbor Cheb 1945 - 1971, inv. č. 470, kart. č. 86 - Žid. náb. obec, její majetek a předání matrik 1945 - 1950.
905 SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 918, sign. VII. 25, kart. č. 203 - Židovská církev 1947 - 48.
906 Z. Kukánová, L. Matušíková, Demografická struktura, s. 91.
907 SÚA Praha, HBMa, Cheb - matrika rodná 1945 - 48.
908 SÚA Praha, HBMa, Cheb - matrika rodná 1949.
909 SÚA Praha, HBMa, Cheb - matrika rodná 1945 - 48 a SÚA Praha, HBMa, Cheb - matrika rodná 1949.
910 SÚA Praha, HBMa, Cheb - matrika rodná 1945 - 48.
911 SÚA Praha, HBMa, Cheb - matrika úmrtní 1944 - 47 a SÚA Praha, HBMa, Matrika zemřelých Israelské náboženské obce v Chebu 1948/49.

2.vydání.indd 119 16.2.2005, 12:00

vyznání či nově narozené děti. Domněnku, že si tito lidé změnili víru, aby nebyli vystaveni perzekuci, dokládá následující případ: *„14. 2. 1949, Markéta Doláková, roz. Neumannová, roz. 12. 3. 1904 v Praze Žižkově, příslušná do Vlastějovic okr. Ledeč n. Sázavou, před svým provdáním židovského vyznání, přestoupivší dne 24. 12. 1938 k římsko-katolickému vyznání, oznamuje tímto, že vystupuje z církve řím.-kat. a jde zpět k svému původnímu židovskému vyznání.“*[912]

Z údajů z matrik a nejrůznějších seznamů můžeme získat alespoň částečný přehled, ve kterých povoláních se noví chebští Židé uplatňovali. U většiny porodů provedených v Chebu figuruje jméno MUDr. Arnošta Lewiho,[913] v Kynšperku nad Ohří působil lékárník Leo Odze. Dále se objevují povolání jako úředník, účetní, krejčí, rolník, pekař,[914] obchodník, prodavačka, modistka,[915] malíř, dělník, sluha. Nejčastěji se živili jako obchodníci. Ženy byly až na uvedené výjimky v domácnosti.[916] JUDr. Bémovi Davidovičovi byla přidělena v létě 1947 advokátní kancelář po německém právníkovi, JUDr. Fosbachovi, v ulici Stalinova 9, (dnes tř. Svobody).[917] Dr. Davidovič se narodil 23. 3. 1906 v Rachově, kde žil do roku 1938 až do příchodu maďarské armády, kdy byl z rasových důvodů odvezen do různých koncentračních táborů. Vrátil se 26. května 1945 z Mauthausenu.[918] Oženil se 31. prosince 1946 v Praze s Helenou Landauovou, která pocházela z Chustu, a 20. dubna 1948 se jim v Chebu narodil syn Petr.[919]

V Chebu tvořili židovskou obec především lidé, kteří přišli osidlovat pohraničí. Do Chebu se však vrátili i členové předválečné ŽNO v Chebu, kteří se velmi výrazně angažovali při budování nové obce. V první řadě uveďme Kurta Saluse, narozeného 30. října 1912 v Chebu. Do roku 1938 žil v Chebu a Karlových Varech. 15. ledna 1939 emigroval do Palestiny, odkud se vrátil v květnu 1945 v hodnosti desátníka zahraniční západní armády. Bohužel nevíme přesně, zda se jednalo o československé či jiné jednotky. V Chebu bydlel ve Stalinově ul. 18 (dnes tř. Svobody), byl rozvedený a pracoval jako obchodník. Jeho jméno se objevilo již mezi prvními představenými nově obnovené židovské obce. V Chebu žil minimálně do června 1948, o jeho pozdějším osudu bohužel nic nevíme.[920]

Vedle Kurta Saluse bychom neměli opomenout Roberta Steinigera, o kterém jsme již hovořili v souvislosti s pronásledováním židovských smíšených manželství. Robert Steiniger zastával v prvním zvoleném představenstvu funkci pokladníka a podle svědectví paní Marie Lippertové emigrovali Steinigerovi později do Německa.[921] Robert Steiniger zemřel v roce 1966 v Mnichově.[922]

V Chebu zemřel 19. května 1949 akademický malíř Fritz Lederer z Kynšperka nad Ohří, který se do svého domova vrátil poté, co přežil věznění v Terezíně. Byl pohřben 23. května na židovském hřbitově v Kynšperku nad Ohří a jednalo se o poslední pohřeb na tomto hřbitově.[923]

Kromě toho se objevili ještě jiní lidé židovského původu, kteří působili na Chebsku. Hovoří o nich zpráva Inspektorátu finanční stráže v Chebu o neoprávněném překračování státních hranic z listopadu 1945: *„Neoprávněné překračování státních hranic příslušníky německé národnosti a polskými státními příslušníky národnosti převážně židovské se ve zdejším obvodu stále množí. Polští Židé provozují z valné části řemeslné podloudnictví s valutami. V poslední době bylo jim ve zdejším obvodu zabaveno na 7 000 000 RM podloudně dovážených a mnoho jiných valut, mincí a věcí z drahých kovů podloudně vyvážených. Vstupují na naše území bez jakéhokoliv povolení ze strany čsl. úřadů /někteří mají povolení polských úřadů k cestování z Polska třeba do Mnichova, jiní, kteří jsou zpravidla ubytováni v Bavorsku, nemají mimo nějakého průkazu osobního vůbec nic./ Za repatrianty nelze je více považovati, protože všichni z nich se z bývalých koncentračních táborů do svých domovů již navrátili.“*[924]

1. ledna 1948 byl zvolen čestným rabínem chebské ŽNO vrchní pražský rabín dr. Gustav Sicher. Kdo a jak tehdy dohlížel na dodržování náboženských zvyklostí a rituálů, není známo. Vzhledem k tomu, že synagoga byla zničena za Křišťálové noci v listopadu 1938, můžeme předpokládat, že obec

912 SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 975, sign. 370, kart. č. 352 - Církevní majetek - výstupy z církví 1949 - 1950.
913 SÚA Praha, HBMa, Cheb - matrika rodná 1945 - 48.
914 SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 975, sign. 370, kart. č. 352 - Církevní majetek - výstupy z církví 1949 - 1950.
915 SÚA Praha, HBMa, Cheb - matrika rodná 1945 - 48.
916 SÚA Praha, HBMa, Cheb - matrika rodná 1949.
917 SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 918, sign. VII. 25, kart. č. 203 - Židovská církev 1947 - 48.
918 SOkA Cheb, Národní fronta, okresní výbor Cheb, 1948 - 1990, inv. č. 78, kart. č. 8 - Židovská náb. obec 1948.
919 SÚA Praha, HBMa, Cheb - matrika rodná 1945 - 48.
920 SOkA Cheb, Národní fronta, okresní výbor Cheb, 1948 - 1990, inv. č. 78, kart. č. 8 - Židovská náb. obec 1948.
921 Interview s Marií Lippertovou ze dne 8. prosince 1997 v Chebu.
922 Egerer Zeitung ze dne 25. 12. 1966.
923 F. Korb, Grafik a malíř Fritz Lederer, Sokolovská Jiskra 1981, č. 43.
924 SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 847, kart. č. 63 - Repatriace francouzských příslušníků.

2.vydání.indd 120 16.2.2005, 12:00

využívala pouze malou modlitebnu, možná právě ve svém novém sídle na náměstí dr. E. Beneše (dnes Krále Jiřího z Poděbrad) č. 10.

Na podzim 1947 vrátil MNV v Chebu do vlastnictví obnovené ŽNO v Chebu nemovitosti, které jí byly odňaty a v roce 1940 připadly městu. Jednalo se konkrétně o pozemkové parcely č.k. 1758 - louka (11 a 87 m^2), 1759/1 - role (52 a 48 m^2), 1759/2 - pohřebiště (25 a 23 m^2), 1759/3 - pastvina (3 a 78 m^2), 701 - bývalá márnice (1 a 8 m^2), 115/3 - zahrada sloučená se stavební parcelou č.k. 1223, kde stála synagoga (18 a 59 m^2).[925]

Na místě synagogy byla postavena již za války požární nádrž a školní hřiště. O něco lépe vypadala situace na hřbitově, který se členové ŽNO usilovně snažili obnovit.

Hřbitov byl poničen za Křišťálové noci v listopadu 1938 a později zrušen. Na části, kde se nepohřbívalo, zřídili již Němci zahradnictví. Tuto část představenstvo ŽNO po válce také pronajímalo ke stejnému účelu. Při bombardování železnice a odstřelu mostu vedoucího do Hájů vybuchl v prostoru bývalého hřbitova muniční sklad, který pozemek ještě více znehodnotil.[926] Hřbitov byl provizorně obehnán tyčkovým plotem a uskutečnily se zde do března roku 1949 tři pohřby.[927]

Uvnitř hřbitova se nacházela neobývaná sešlá budova, pravděpodobně bývalá márnice, a celkově se nacházel hřbitov ve velmi špatném stavu.[928] Židovská obec hodlala hřbitov rekonstruovat a ještě 23. února 1948 počítala s přislíbenými penězi ze státních prostředků.[929] 27. ledna 1948 podepsalo několik občanů sousední obce Háje žádost o zrušení obnoveného židovského hřbitova. Hlavním argumentem stížnosti bylo, že *„hřbitov jest v těsné blízkosti několika rodinných domků plně obydlených, do nichž mají spád zejména v mokrém a deštivém počasí prodírající se různé bacily, které při používání pitné vody ze studní, hrozí nebezpečím nákazy.“*[930] Ačkoliv tito lidé podotýkali, že se nejedná o žádnou protináboženskou zášť, jak okolnosti stížnosti, tak také stanovisko tehdejšího představenstva ŽNO hovoří o opaku: *„občané z Hájů nejsou prosti rasových předsudků.“*[931] I přes snahu představenstva ŽNO vyvrátit laické předsudky obyvatel Hájů, kdy dokázali, že domy jsou od hřbitova dostatečně vzdálené a žádná nákaza nehrozí, což potvrdil mimo jiné 23. února 1948 úřední lékař ONV v Chebu, nepodařilo se hřbitov zachovat. Úřední lékař tehdy stanovil podmínky pro povolení pohřbívání, sondy spodní vody a případné odvodnění, postavení kamenné, 1,5 m vysoké zdi, zřízení úmrlčí komory s pitevnou, sestavení plánu hřbitova a hřbitovního řádu. Nic z toho však už chebští Židé neuskutečnili.[932]

V roce 1945 se evidoval veškerý židovský majetek v Chebu. Těžko říci, zda je seznam úplný, spíše nikoliv.[933] Jednalo se v první řadě o obytné domy, ale také o továrnu na peří, garáže a sklady. Několik domů se nacházelo ve špatném stavu, případně byly úplně zničeny při náletu. Jednalo se celkem o 38 domů, z nichž některé spravovala civilní a některé berní správa. Domy připadly v roce 1949 nebo 1950 MNV v Chebu. Jak už jsme uvedli, většina dřívějších majitelů se do Chebu nevrátila. A když se výjimečně někdo objevil, jako tomu bylo s největší pravděpodobností u domu v Jateční ul. č. 2, který patřil od roku 1935 Bedřichu Rablovi, byla žádost o restituci v červnu 1953 zamítnuta usnesením lidového soudu v Chebu.[934]

Zároveň s osvobozením a utvářením židovských obcí zahajovaly svou činnost židovské spolky. Aktivní byli již tradičně sionisté. 20. listopadu 1945 oznámil spolek Hechaluc v Praze ministerstvu vnitra obnovení své činnosti, což vzalo ministerstvo na vědomí 5. ledna 1946. Spolek Hechaluc u nás zanikl 13. 5. 1941. 5. března 1947 oznámilo vedení pražského spolku ONV v Chebu, že zde založili

925 *SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 975, sign. 370, kart. č. 352 - Církevní majetek - výstupy z církví 1949 - 1950.*

926 *SOkA Cheb, Městský národní výbor Cheb 1944 - 1986, inv. č. 174, kart. č. 66 - Darovací smlouva ŽNO v Plzni MěstNV 1968 - 74. Toto však překvapivě popírá výpověď jednoho svědka, který uvádí, že po skončení 2.sv. války našel hřbitov neporušený včetně hrobu své matky. Takto se nečekaně objevují nové otázky, které se zatím nepodařilo uspokojivě zodpovědět.*

927 *SÚA Praha, HBMa, Cheb - matrika úmrtní 1944 - 47 a SÚA Praha, HBMa, Matrika zemřelých Israelské náboženské obce v Chebu 1948/49.*

928 *SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 935, sign. IX.10, kart. č. 254 - Hřbitovy 1947 - 48.*

929 *SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 918, sign. VII. 25, kart. č. 203 - Židovská církev 1947 - 48.*

930 *SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 935, sign. IX.10, kart. č. 254 - Hřbitovy 1947 - 48.*

931 *SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 918, sign. VII. 25, kart. č. 203 - Židovská církev 1947 - 48.*

932 *SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 935, sign. IX.10, kart. č. 254 - Hřbitovy 1947 - 48.*

933 *SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 849, sign. 9.4, kart. č. 100 - Soupis židovských domů 1945. Srov. SOkA Cheb, Městský národní výbor Cheb 1945 - 1971, Sb. 172/42 - Kronika města Chebu 1949/50, zde je uvedeno, že v březnu 1950 přebírá komunální podnik města Chebu židovské nemovitosti do své správy. Jednalo se pouze o 24 domů, což je pochopitelné, neboť řada domů na seznamu z roku 1945 již neexistovala, případně byla velmi poničena. V tomto novém seznamu se však objevily nové domy, které v prvním výčtu chyběly. Ani v jednom ze seznamů se například nenachází dům Eduarda Löwyho, bývalého představitele ŽNO v Chebu, na dnešním náměstí Krále Jiřího z Poděbrad č. 34.*

934 *SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 849, sign. 9.4, kart. č. 100 - Soupis židovských domů 1945.*

2.vydání.indd 121 16.2.2005, 12:00

místní skupinu spolku Hechaluc, Svaz pro ČSR, se sídlem v ulici Stalinova 1 (dnes tř. Svobody). Na valném shromáždění v dubnu 1947 byli zvoleni tito představitelé:

předseda:	Arnold Švarc , nar. 26. 10. 1920 ve Výloku
místopředseda:	Tibor Fleišman, nar. 4. 1. 1921
jednatel:	Jakob Roth, nar. 29. 10. 1923[935]

Podobně vznikl spolek již v lednu 1947 v Aši.[936]

Hlavním úkolem spolku Hechaluc bylo organizovat Židy, kteří se připravovali na zemědělské nebo řemeslnické povolání, změnu zaměstnání a jeho vykonávání v Palestině. Zaměřovalo se tedy především na odchod do Palestiny.[937] Není bohužel známo, kolik lidí se do činnosti spolku zapojilo. Působil zde krátce, nejspíše pouze do roku 1949.[938] V kronice z roku 1949/50 už není uveden ani spolek Hechaluc ani ŽNO v Chebu. Ve druhé polovině roku 1950 oznámilo ministerstvo vnitra, že spolek Hechaluc se sídlem v Praze zanikl a bude vymazán ze spolkového katastru.[939]

Československo a především ministr zahraničí Jan Masaryk poskytoval Židům velkou podporu. Československo se stalo přestupní stanicí na cestě do Palestiny pro polské, rumunské a maďarské Židy, kteří přežili válku. I přes převzetí moci komunisty 25. února 1948 pokračovalo Československo v této politice. Až do roku 1952 povolovalo vystěhovalectví Židům nejdříve do Palestiny a pak do samostatného židovského státu. Stalo se jedinou zemí, která umožňovala otevřené transakce se zbraněmi, a byla mezi prvními, které uznaly stát Izrael, který vznikl 14. května 1948. Československo školilo izraelské piloty a poskytovalo svá letiště a vojenské vybavení Haganě. Změna politiky SSSR vůči Izraeli na začátku 50. let znamenala konec této spolupráce. Velké části Židů z Československa se podařilo emigrovat do Izraele, což způsobilo mnohde zánik již obnovených ŽNO.[940]

Jednou z takto zaniklých obcí se stala také chebská. Neexistuje přesný údaj o počtu židovských obyvatel v Chebu po 2. světové válce. Jeden z ne zcela spolehlivých pramenů uvádí, že do roku 1947 vzrostl počet Židů v Chebu na 200 a postupně se natolik snížil, že v roce 1962 žilo v Chebu nejvýše 10 rodin.[941]

O emigraci židovských obyvatel z Chebu do Izraele svědčí také zmínka v chebské kronice z dubna 1949: *„MNV Cheb rozhodl prováděti namátkovou kontrolu po zaplombování velkých dřevěných beden, které jsou židovskými příslušníky odesílány do Palestiny, jedná se o to, aby nebyly odesílány věci, které nejsou povoleny.“*[942]

Nové socialistické zřízení se velmi zajímalo o židovské záležitosti a nemohlo samozřejmě dovolit, aby si Židé odvezli s sebou nějaké cennější věci.

Změněné poměry si také vyžádaly čistku ve výboru ŽNO v Chebu. Tři jeho členové, Izák Ackermann, ing. Zikmund Braun a ing. Zoltán Špíra, měli být na doporučení Okresního akčního výboru Národní Fronty (NF) nahrazeni spolehlivějšími osobami. 2. června 1948 oznámila ŽNO v Chebu jména nových členů výboru: Izák Zucker, (O jmenovaném nebyl veden u zdejšího úřadu žádný záznam a dotazem u úřadovny StB nebylo zjištěno žádných závad!) Kurt Salus (předložil zdejšímu úřadu potvrzení o státní a národní spolehlivosti a potvrzení MAV - NF o kladném postoji k lidově demokratickému zřízení našeho státu!) a dr. Bem Davidovič. Co se týče jejich předchůdců - ing. Brauna, *„bylo v únorových dnech učiněno opatření MAV-NF nařízené proti osobám, které není možno posuzovati jako státně spolehlivé. ... Ing. Zoltán Špíra byl tamním opatřením ze dne 21. května 1948 pod čj. 741/48 vyhoštěn z území politického okresu chebského, jako osoba, která za doby okupace měla kladný poměr k okupantům.“* O Izáku Ackermannovi nebylo tehdy ještě nic závadného zjištěno.[943] Jednalo se o vměšování do záležitostí náboženské obce a absurdní důvody a prověrky těchto lidí jsou jen ukázkou komunistického způsobu vládnutí.

Komunistická rétorika a ideologie demagogicky zaznívá také z výzvy ŽNO v Chebu k židovským občanům u příležitosti voleb 30. května 1948:

935 SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 869, sign. 18.2, kart. č. 138 - Židovská náboženská obec 1946 - 48.
936 SOkA Cheb, Okresní národní výbor Aš 1945 - 1960, inv. č. 403, sign. 16. 8., kart. č. 61 - „Hechaluc“ 1946 - 47.
937 SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 869, sign. 18.2, kart. č. 138 - Židovská náboženská obec 1946 - 48.
938 SOkA Cheb, Městský národní výbor Cheb 1945 - 1971, Sb. 172/41 - Kronika města Chebu 1948 - 49.
939 SOkA Cheb, Okresní národní výbor Aš 1945 - 1960, inv. č. 528, sign. 267, kart. č. 194 - Spolek „Hechaluc“ 1950.
940 L. Rotkirchenová, Československé Židovstvo. Vzestup a úpadek (1918 - 1989), s. 162.
941 H. Klaubert, Das Judentum in Eger, in: Zeitschrift für die Geschichte der Juden, 2, Tel Aviv 1965, s. 62.
942 SOkA Cheb, Městský národní výbor Cheb 1945 - 1971, Sb. 172/41 - Kronika města Chebu 1948 - 49.
943 SOkA Cheb, Národní fronta, okresní výbor Cheb, 1948 - 1990, inv. č. 78, kart. č. 8 - Židovská náb. obec 1948.

2.vydání.indd 122 16.2.2005, 12:00

Židovská náboženská obec Cheb
Náměstí dr. Ed. Beneše č. 10, II. poschodí

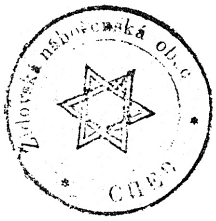

67 ŽNO v Chebu v únoru 1948, hlavičkový papír a razítko SOkA Cheb

„Rada židovských náboženských obcí v zemích České a M. Slezské vyzývá československé občany židovského vyznání, aby se bez výjimky postavili za vládu Klementa Gottwalda a volili jednotnou kandidátní listinu Národní fronty do nového Národního shromáždění. Židovské občanstvo náležitě poučené tragickými zkušenostmi minulosti v těchto historických volbách vydá svědectví své vyspělosti, své pokrokovosti a své příslušnosti k pokrokovým složkám národa. Ve volbách 30. května 1948 se československé židovstvo vysloví jednomyslně pro socialistickou budoucnost země a pro blaho státu, který přinesl vysvobození židů z nacistického jha.

Židovská pospolitost zakusila tvrdě osudné důsledky dřívějších politických sporů a neshod. Měla příležitost se přesvědčiti, jak snadno bývala židovská otázka zatahována do volebního boje zlovůlí některých skupin, které zneužívaly bezbrannosti svých židovských spoluobčanů k nízkým útokům na čest a životní práva naší pospolitosti. Volby 30. května 1948 vyřídí jednou pro vždy lovení hlasů v kalných vodách antisemitských štvanic.

Jednotná kandidátní listina je zárukou, že už nedojde nikdy k podobným machinacím a že židovské občanstvo, opírající se o rovnoprávnost, kterou mu zaručuje ústava, se hrdě hlásí ke společným snahám všech pokrokových sil v národě, jejichž vítězství ve volbách 30. května 1948 zajistí republice mír, jejímu obyvatelstvu rostoucí blahobyt a všem občanům bez rozdílů svobodu svědomí a náboženského vyznání.

Vítězství jednotné kandidátní listiny přinese zdejšímu židovstvu možnost klidného rozvoje a zabezpečí jeho účast na plodech socialistické výstavby. Proto 30. května 1948 nebude a nesmí býti ve volebních urnách židovského hlasu, který by se stavěl proti socialismu a pokroku. Nebude a nesmí být jediného židovského voliče, který hodí do urny bílý lístek, jako není a nesmí být v této zemi jediného žida, který by necítil odpovědnost a tíhu odkazu nedávné minulosti, v níž z rozbíječských snah, namířených proti jednotě lidu a jeho pokrokovým silám vzešel nacismus a fašismus, který přinesl desítkám tisíců dobrých českých a slovenských občanů židovského původu násilnou smrt. Vědomí nesmírných obětí a nehynoucí památka našich drahých mrtvých nám nedovolí, abychom opustili tábor pokroku, socialismu a světového míru. Volte všichni jednotnou kandidátku, bílé lístky znamenají hrozbu žlutých hvězd.

Židovská náboženská obec v Chebu.“[944]

944 Tamtéž.

2.vydání.indd 123 16.2.2005, 12:00

Vybudování pomníčku na místě bývalého židovského hřbitova v roce 1969 a současná situace v Chebu

Sliby a naděje vkládané do nadcházejícího svobodného období pro všechny občany Československa včetně Židů se velmi záhy ukázaly jako liché. Zakládání pracovních táborů, pronásledování politických odpůrců a procesy v 50. letech přinesly naprosto jiné změny. Židé byli zakrátko vylučováni z politického, ekonomického a kulturního života a často končili ve vězení. Asi nejznámějším politickým procesem u nás se stal proces s generálním tajemníkem KSČ Rudolfem Slánským, který byl židovského původu. V procesu v roce 1952 stanulo před soudem celkem 14 předních aktivistů strany, z toho 12 Židů. Při oficiálním čtení obžaloby se vedle jména uváděla poznámka židovského původu. Obvinění zahrnovala sionismus, titoismus, trockismus a spolupráci s vyzvědačstvím imperialistického Západu. Všichni obvinění byli odsouzeni, 11 z nich k trestu smrti. Podobné čistky zaměřené proti židovským soudruhům probíhaly také v SSSR, Maďarsku, Polsku, Rumunsku a NDR.[945]

Do roku 1950 emigrovaly z ČSR tři čtvrtiny Židů a zůstalo jich zde méně než 20 000.[946] Dalších asi 2000 - 3000 Židů opustilo Československo po roce 1965, kdy se s postupující liberalizací mohli vystěhovávat, 3400 pak po roce 1968. Na konci roku 1968 žilo v celé republice méně než 12 000 Židů.[947]

V Chebu údajně žilo do roku 1962 pouze 10 rodin. Po zrušení ŽNO v Chebu se měli tito lidé scházet u příležitosti oslav sabatu a židovských svátků ve společné modlitebně, která však opět nesloužila svému účelu dlouho. Když zaniklo i toto místo, kde se mohli chebští Židé setkávat, stala se pro ně nejbližším místem ŽNO v Karlových Varech.[948]

Majetek ŽNO, zmíněné parcely, na kterých se dříve nacházela synagoga a hřbitov, si bez náhrady přivlastnilo město. Na místě hřbitova začala občanská zástavba patřící k nově vystavěnému sídlišti vedle bývalého hřbitova. Část pozemku si ponechali zahrádkáři a na zbylém prostoru se začaly v 60. letech stavět garáže. Vzhledem k tomu, že zde byly v 50. letech minimálně tři hroby, které byly srovnány se zemí, aniž by se dbalo na dodržení předpisů o likvidaci pohřebiště, a nikdo nejednal s majitelem pozemku - tehdy ŽNO v Plzni - vznesla v roce 1968 ŽNO v Plzni, jako právoplatný vlastník, stížnost proti takovému postupu. Zcela jistě k tomuto kroku přispěla uvolněnější atmosféra 60. let, ačkoliv na druhou stranu přerušilo Československo v roce 1967 diplomatické styky s Izraelem, a to i přes velké sympatie obyvatelstva.[949]

Zástupci ŽNO v Plzni začali v červnu 1968 jednat s MěNV v Chebu, ONV Cheb a KNV Plzeň o vyřešení majetkového vyrovnání. Výsledkem se stala dohoda o darovací smlouvě ŽNO, která se tímto dokumentem vzdala nároků na uvedené parcely, a MěNV se zavázal vybudovat na vlastní náklady památník před garážemi na místě bývalého hřbitova. S určitou dávkou nesouhlasu a rezignace s tímto ujednáním vyslovili souhlas také tehdejší představitelé Rady židovských náboženských obcí v krajích českých a vrchní rabín.

Veškeré dohody byly nejspíše motivovány pragmaticky, chtělo by se říci „drobečkovou politikou“, což dokládá i stanovisko ŽNO v Plzni z té doby: *„Doufáme, že benevolence přispěje k lepšímu vzájemnému vztahu s úřady v Chebu, máme na mysli budoucnost domova důchodců v Mariánských Lázních, přijímání našich souvěrců do tohoto domova, postavení památníku, úpravu okolí atd.“*[950]

Darovací smlouva byla podepsána 11. listopadu 1968. Projekt a úpravu památníku uložilo město zahradnímu architektovi J. Šimůnkovi z Velké Chuchle. První návrh ŽNO v Plzni neakceptovala, předně kvůli velikosti památníku.[951]

Nakonec došlo s menším zpožděním 12. října 1969 k jeho slavnostnímu odhalení. Vedle židovské hvězdy byl vytesán text tohoto znění: *„V těchto místech byl od roku 1874 židovský hřbitov, který v roce 1944 zničili nacisté. K uctění památky židovských občanů a básníka Dr. Zuckermanna věnuje město Cheb.“*[952] (obr. č. 68, 69)

945 *J. Z. Muller, Komunismus, Antisemitismus a Židé, Střední Evropa 8, č. 28, 1993, s. 53 ann.*
946 *Tamtéž, s. 55. Srov. R. Wlaschek, Juden, s. 208, který uvádí, že do roku 1950 emigrovalo do Izraele 17 270 československých Židů.*
947 *M. Pojar, c.d., s. 29.*
948 *H. Klaubert, c.d., s. 62.*
949 *SOkA Cheb, Městský národní výbor Cheb 1944 - 1986, inv. č. 174, kart. č. 66 - Darovací smlouva ŽNO v Plzni MěstNV 1968 - 74.*
950 *Tamtéž.*
951 *Tamtéž.*
952 *SOkA Cheb, Městský národní výbor Cheb 1945 - 1971, Sb. 172/294, Kronika města Chebu 1969 - Fotografická dokumentace.*
953 *Hudlický, Petr: Odhalení památníku v Chebu, Věstník židovských náboženských obcí v Československu roč. 31, 1969, č. 10, s. 5.*

2.vydání.indd 124 16.2.2005, 12:00

Pietní akt odhalení památníku zahájil předseda MěNV Josef Lorenz. Dále promluvil Jiří Held, předseda ŽNO v Plzni, a to jménem Rady Židovských náboženských obcí v Praze, ŽNO v Plzni a synagogálního sboru v Karlových Varech. Zúčastnili se lidé z Plzně, Karlových Varů, Mariánských Lázní a Chebu. Po proslovech a vystoupení chebského pěveckého sboru se Smetanovým ženským sborem „Západ slunce" uzavřeli přítomní slavnost modlitbou za mrtvé „Kadiš".[953] Skupinku účastníků zachycují fotografie - obr. č. 70, 71.

Dnešní stav památníku není zrovna reprezentativní. Ani zahrádkářská kolonie ani garáže nepůsobí důstojně na místě bývalého hřbitova. Přesto je to v současné době jediná přímá upomínka na existenci významné židovské obce, která od 2. poloviny 19. století obohacovala město Cheb nejen výstavbou monumentální synagogy, zřizováním obchodů a továren, ale svou přítomností přispívala ke kulturnímu a společenskému životu zdejších obyvatel.

Na místě synagogy dnes stojí několik panelových domů, vystavěných na přelomu 80. a 90. let. Dostavěny byly v roce 1993. (obr. č. 72)

Kolik lidí, hlásících se k židovské víře, žije nyní v Chebu? Na tuto otázku neexistuje přesná odpověď. Dvě starší dámy jsou registrovány u ŽNO v Plzni a také se zde usadilo na určitou dobu několik cizinců židovského původu. Řada lidí, které bychom podle norimberských zákonů mohli považovat za Židy, se ale k tomuto původu nehlásí. Zůstávají tedy mimo jakékoliv statistiky a podařilo se jim asimilovat. Těžko soudit, zda je to dobře či ne. Vzhledem k přetrvávajícím a spíše narůstajícím xenofobním tendencím ve společnosti se není čemu divit.

V posledních letech se v Chebu uskutečnilo několik akcí zaměřených na židovské dějiny, a to díky iniciativě dr. Franka Boldta. Na jeho letní historické škole v nadaci Evropské Comenium v roce 1998 proběhlo několik přednášek o židovské kultuře, dětské opeře Brundibár aj. V rámci letní školy vedl pan Chaim Frank z Mnichova kurz jidiš. O rok dříve, v prosinci 1997, se konaly v Evropském Comeniu také oslavy svátku chanuka (viz. pozn. 216). Bohužel oslava nebyla otevřena široké chebské veřejnosti. Sešlo se zde pouze několik lidí z Německa a Holandska. Podnět k těmto oslavám rozhodně nevzešel od chebských Židů. Přesto se jednalo možná o první veřejnou oslavu chanuky v Chebu po mnoha letech. (obr. č. 73)

Mnozí bývalí chebští Židé, žijící v jiných částech světa, v posledních letech navštívili své rodné město, aby ukázali svým dětem a vnoučatům, kde měli své kořeny. Dávno však zmizely jejich obchody a živnosti a stejně tak i jejich sousedé, přátelé i nepřátelé, s nimiž se dnes setkávají za hranicemi v německých obcích. Například pan Abraham Löwy, který přijel v roce 1998 do Německa na setkání s bývalými spolužáky z gymnázia, ačkoliv řada z nich s ním pod vlivem nacistické ideologie přestala v roce 1937 komunikovat. Jak obyvatelé, tak město se během několika desítek let naprosto změnili.

Žádostem o restituci některých domů v Chebu, které dříve patřily jejich rodině, ani v případě splnění podmínky státního občanství ČR, nebylo dosud nikomu vyhověno.

68. 69. Památník na místě bývalého židovského hřbitova v Chebu
foto 20. 7. 1969
SOkA Cheb

70. Odhalení památníku na bývalém židovském hřbitově v Chebu - účastníci
foto 12. 10. 1969
SOkA Cheb

2.vydání.indd 125 16.2.2005, 12:00

71. *Odhalení památníku na bývalém židovském hřbitově v Chebu - pěvecký sbor*
foto 12. 10. 1969
SOkA Cheb

72. *Domy postavené na místě bývalé chebské synagogy*
foto1998
archiv autorky

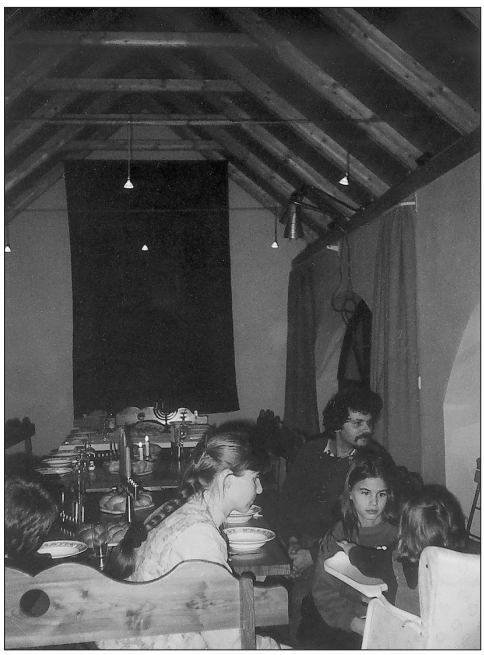

73. *Oslava svátku chanuky v Evropském Comeniu v Chebu*
foto prosinec 1997
archiv autorky

2.vydání.indd 126 16.2.2005, 12:00

OSOBNOSTI ŽIDOVSKÉHO PŮVODU, KTERÉ SE NARODILY, ČI PŮSOBILY V CHEBU

ERICH ADLER

Erich Adler se narodil 26. dubna 1911 v Kynšperku nad Ohří. Studoval v Berlíně vysokou školu obchodní a hudbu - skladbu, housle a klavír.[954] Vlastnil v Chebu textilní závod, který ještě před uzavřením Mnichovské dohody přemístil do Klatov, kde měl pobočku. Později byl jeho podnik arizován a on zde směl pracovat nejprve jako přistřihovač, časem se stal zástupcem vedení. Přesto musel snášet neustálou šikanu. Byl zatčen, začátkem roku 1940 vyzván, aby se vystěhoval ze svého třípokojového bytu. Začaly také platit omezení vyplývající z norimberských zákonů. Pracoval na pile a později v továrně na boty.[955]

Na Ericha Adlera, který měl za manželku Češku, se nevztahovala povinnost odjet v transportech ostatních klatovských Židů. V Klatovech zůstalo 25 Židů, kteří byli podle tehdejšího hlediska „arisch versippt", měli blízké arijské příbuzné. Adler byl přidělen k oddílu, který odnášel předměty z opuštěných židovských bytů. V srpnu 1943 ho povolala židovská rada starších jako spolupracovníka do Prahy. 27. října 1944 mu přišel telegram, který ho vyzval, aby se za tři dny dostavil do Hagiboru, tábora, který se nacházel v prostoru bývalého největšího židovského sportovního spolku Hagibor. Muži a ženy zde žili odděleně v barácích. Muži pracovali na kanalizaci a ženy v továrně, která se nacházela v areálu tábora. Zpracovávaly zde slídu na izolační materiál. Vládly zde vcelku svobodnější poměry než v jiných táborech.

Adler byl časem vyzván vedením tábora, aby založil s ostatními vězni soubor. Dirigentem se stal Robert Brock z Prahy, režisérem Hanuš Thein. Erich Adler hrál první housle a jiný vězeň z Brna na jazzový klarinet, dále měli jazzovou zpěvačku a několik kabaretistů. Uspořádali společenský večer pro velitelství a židovskou samosprávu.[956]

4. února 1945 odjel Erich Adler z Prahy transportem AE 2 do Terezína. I zde byl vyzván, aby se svými kolegy Hanušem Theinem a Robertem Brockem hrál na housle v orchestru v kavárně. Dirigentem orchestru byl dánský skladatel Peter Deutsch. Hráli každé odpoledne v terezínské kavárně. Tento orchestr tvořil základ velkého táborového orchestru o 54 hudebnících, který nacvičil operetu podle Karafiátových Broučků. Opereta měla být předvedena komisi Mezinárodního červeného kříže, která přijela do Terezína 6. dubna 1945.

Poté, co Rusové převzali kontrolu nad terezínským táborem, podařilo se Adlerovi tajně opustit tábor a vrátit se do Klatov ke své manželce a synovi Petrovi. V Terezíně složil písně pro orchestr a jádro jeho Theresienstädter Sonate für Geige und Klavier (Terezínská sonáta pro housle a klavír).[957]

V roce 1968 emigroval do Německé spolkové republiky a zemřel 7. května 1982 v Mönchengladbachu.[958]

ERNST BACH

Ernst Bach se narodil 10. května 1876 v Chebu. Po smrti svého otce Emila Bacha, majitele továrny na likéry z Prahy,[959] se s matkou a dvěma sestrami odstěhoval do Vídně. Zde navštěvoval Theresianum a zde také začal v roce 1899 svou uměleckou dráhu, když získal angažmá v Raimundtheatru.[960] Zde napsal společně s Wilhelmem Poppem jednu ze svých prvních divadelních her - švank Der große Theophil. (obr. č. 74)[961] Z období kolem roku 1900 se nám zachovala Bachova fotografie. (obr. č. 75)

V letech 1903/1904 hrál v Residenztheatru v Berlíně, 1905 v divadle Lustspielhaus, kde měl především role bonvivánů a milovníků. O rok později se stal režisérem a v roce 1908 byl jmenován hlavním režisérem. Spolu s Franzem Arnoldem,[962] který s ním byl od roku 1909 v divadle

954 *R. Wlaschek, Biographie, I, s. 2.*
955 *R. Wlaschek, Juden, s. 199.*
956 *Tamtéž, s. 200 an.*
957 *Tamtéž, s. 203.*
958 *R. Wlaschek, Biographia, I, s. 2.*
959 *SÚA Praha, HBMa, Geburtsmatrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1865 - 1938.*
960 *J. Weinmann, Egerländer biographisches Lexikon mit ausgewählten Personen aus dem ehemaligen Regierungsbezirk Eger, I, Männdorf 1985, s. 52.*
961 *E. Bach, W. Popp, Der große Theophil, Wien 1902.*
962 *Franz Arnold, nar. 23. 4. 1878 Zuin u Brombergu, žil v Berlíně - Tempelhof a spolupracoval s Ernstem Bachem při psaní divadelních her.*

2.vydání.indd 127 16.2.2005, 12:00

420032-B.

Als Manuscript vervielfältigt.

Für sämmtliche Bühnen im Debit des

Oesterreichischen Theater-Verlages

(Wien, I. Friedrichstraße 2) erschienen, und ist von diesem allein das Recht zur Aufführung zu erwerben.

Für sämmtliche Bühnen Deutschlands ist das Aufführungsrecht ausschließlich durch die Verlagsfirma

Felix Bloch Erben

(Berlin NW. 7, Dorotheenstraße 61) zu erlangen.

Ernst Bach, Wilhelm Popp.

Der große Theophil.

Schwank in 3 Acten

von

Ernst Bach und Wilhelm Popp.

Repertoirestück des Raimund-Theaters in Wien. Am 12. März 1902 zum ersten-male daselbst mit großem Heiterkeitserfolge aufgeführt.

Dieses Manuscript darf von dem Empfänger weder verkauft, noch verliehen, noch sonst irgendwie weitergegeben werden, bei Vermeidung der gerichtlichen Verfolgung wegen Mißbrauchs, resp. Schadloshaltung des Autors.

Oesterreichischer Theater-Verlag.

Alle Rechte vorbehalten. — *Ent. at State Hall, London.*

Wien, 1902.

Oesterreichischer Theater-Verlag.

74. Titulní list vydání švanku „Der große Theophil“ E. Bach, W. Popp, Bach, Der große Theophil, Wien 1902

75. Ernst Bach foto Österreichische Nationalbibliothek Wien

Lustspielhaus, začali psát divadelní hry. Jednalo se především o operety, komedie a frašky, tzv. švanky.[963]

V roce 1917 převzal společně s dvorním radou Otto Beckem vedení mnichovského Volkstheatru, 1923 zůstal sám ředitelem divadla. Byl dlouholetým členem správní rady Deutscher Bühnenverein (Německý divadelní spolek). Zemřel 1. listopadu 1929 v Mnichově.[964]

Bachovy a Arnoldovy hry patřily ve své době mezi nejoblíbenější frašky. Např. Die spanische Fliege, Der keutsche Lebemann, Weekend im Paradies, operety Die Fahrt ins Glück, Könige der Nacht, Der Fürst von Pappenheim, Dolly a další.[965]

FABIAN FRANKLIN

Profesor Franklin je označován za amerického matematika, publicistu a spisovatele, přestože se narodil 18. ledna 1853 v Chebu. Pravděpodobně zde ale mnoho času nestrávil. Studoval na Columbijské universitě ve Washingtonu, kde od roku 1877 pracoval jako civilní inženýr. V tom samém roce se stal řádným profesorem. V letech 1879 - 1895 působil jako profesor matematiky na John Hopkinsnově universitě.

Poté, co se vzdal tohoto postavení, začal pracovat jako vydavatel Baltimore News (1895 - 1908) a zároveň přispíval do American Journal of Mathematics a jiných matematických novin jako například Nation nebo North American Review.[966] V letech 1909 - 1917 byl vydavatelem New York Evening Post. Zemřel 9. ledna 1939 v New Yorku.[967]

963 W. Kosch, Deutsches Theater-Lexikon, I, Klagenfurt, Wien 1953, s. 59.
964 J. Weinmann, c.d., I, s. 52.
965 W. Kosch, c. d., I, s. 59.
966 S. Wininger, Große jüdische National-Biographie. Ein Nachschlagewerk für das jüdische Volk und dessen Freunde, II, b. m. 1925 - 1936, s. 306.
967 Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder, I, München 1979, s. 378.

2.vydání.indd 128 16.2.2005, 12:00

WALTER KAUFMANN

Walter Kaufmann se narodil 1. dubna 1907 v Karlových Varech. Je známý především jako významný skladatel a hudební vědec v Americe a Kanadě. Vystudoval gymnázium v Karlových Varech. Nejprve se učil hudbu soukromě, později studoval v Praze na hudební akademii housle, klavír a skladbu a dále v Berlíně na vysoké hudební škole skladbu.[968]

V letech 1926 - 1928 byl druhým kapelníkem v městském divadle v Karlových Varech a působil jen krátce v sezóně 1928 - 1929 jako první kapelník v Chebu.[969]

Roku 1934 emigroval do Indie. V Bombaji se stal v roce 1935 vedoucím oddělení evropské hudby v rádiu All India. Propagoval zde evropskou a tedy i německou hudbu.[970]

Tropická nemoc ho přinutila v roce 1946 k návratu do Evropy. Odjel do Londýna a odtud krátce na to v roce 1947 do Kanady, kde se stal vedoucím klavírního oddělení na konzervatoři v Halifaxu a zároveň hudebním ředitelem a dirigentem Vinnepeg Symphony Orchestra Kanada.[971] Roku 1955 získal doktorát ve Spokane ve státě Washington a v roce 1956 se stal profesorem hudební vědy na univerzitě v Bloomingtonu ve státě Indiana v USA.

Napsal 13 oper, 6 symfonií, 4 koncerty a menší díla komorní hudby. Jeho díla se uváděla v Londýně, New Yorku, Torontu, Bostonu a na dalších místech.[972]

FRITZ LEDERER

Akademický malíř Fritz Lederer se narodil 22. dubna 1878 v Kynšperku nad Ohří. Studoval na umělecké akademii ve Výmaru, vzdělával se v Paříži a Berlíně. Byl ceněn jako grafik, ačkoliv byl v tomto oboru samoukem. Kromě toho se věnoval především dřevorytu a leptu.[973]

Podle svědectví Ledererova synovce Amnona Leva narukoval v první světové válce do armády a bojoval jako důstojník v Itálii a Jugoslávii.[974] Velmi známé se staly rytiny, které odrážely jeho válečné zážitky - Mit den Egerländern in Russisch - Polen (1914/15) a ručně kolorovaná dřevořezba Und wenn die Welt voll Teufel wär (1915).[975]

Obrázky dřevorytů je ilustrována „Das Buch Ruth“ (Kniha Ruth), kterou vydalo nakladatelství Verlag für jüdische Kunst und Kultur Fritze Gurlitze v Berlíně v roce 1920.[976] (obr. č. 76)

Věnoval se ve vel-ké míře krajinářství a častým námětem se mu stávaly Čechy. Mezi nejznámější patří cyklus Frühlig im Riesengebirge (Jaro v Krkonoších).[977] Obrázky se vyznačují tajemnou melancholií a jemným kouzlem nálady.[978] (obr. č. 77) Dále lepty Aus dem Riesengebirge a An-sich-ten aus der Stadt Budweis[979] a obrazy An der Eger, Judenfriedhof in Königsberg, Bergwerkshof, Ein Sommerabend, Tote Bäume,

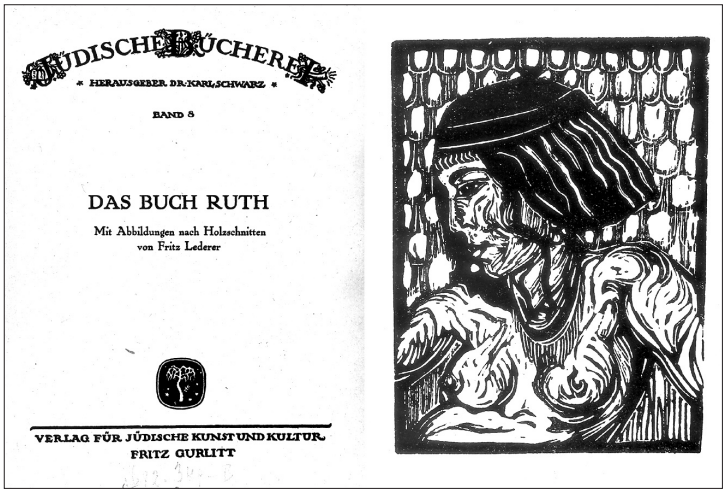

76 Das Buch Ruth. Mit Abbildungen nach Holzschnitten von Fritz Lederer Berlin 1920

968 J. Weinmann, c.d., I, s. 255.
969 Tamtéž, s. 255.
970 H. Partisch, Österreicher aus sudetendeutschem Stamme, II, Wien 1964, s. 40.
971 Tamtéž, s. 40.
972 J. Weinmann, c.d., I, s. 255.
973 F. Korb, Grafik.
974 A. Lev, dopis ze dne 20. 11. 1997, Ramat Gan, Izrael.
975 E. Schremmer, Malerei und Plastik im 19. Jahrhundert, in: Schreiner, Lorenz: Kunst in Eger, Düsseldorf 1995, s. 485.
976 Das Buch Ruth. Mit Abbildungen nach Holzschnitten von Fritz Lederer, Berlin 1920.
977 F. Lederer, Frühling im Riesengebirge. Zehn Radierungen von Fritz Lederer, Wien 1918.
978 S. Wininger, c.d., IV, s. 5 an.
979 E. Schremmer, c. d., s. 485.

2.vydání.indd 129 16.2.2005, 12:00

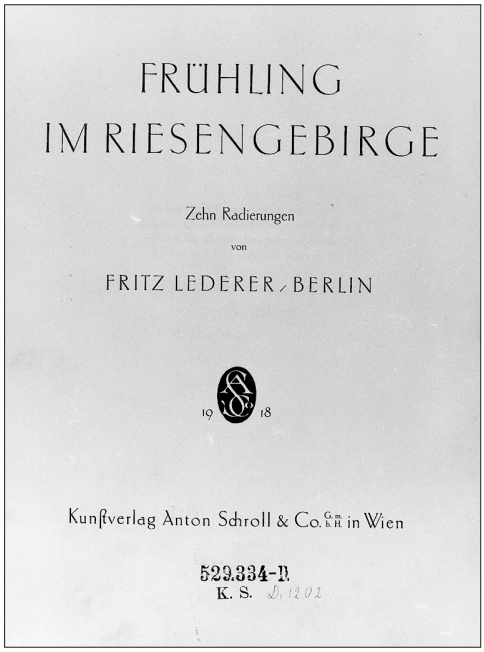

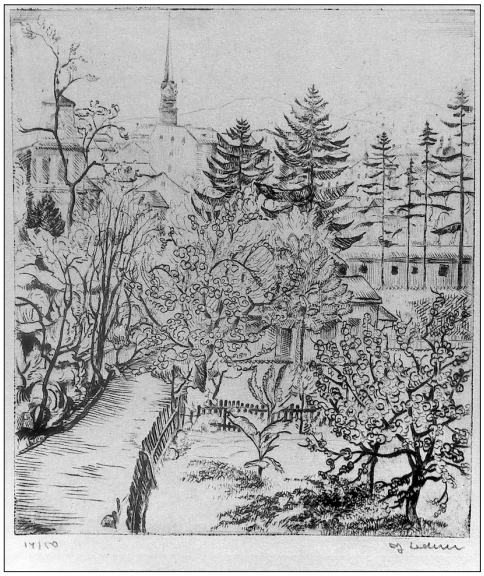

77. *F. Lederer, jaro v Krkonoších, Gablonz - Jablonec*
F. Lederer, Frühling im Riesengebirge, Zehn Radierung von Fritz Lederer
Wien 1918

78. *Fritz Lederer, Ubožáci*
perokresba, Památník terezín

Kiefer aj. Umělecky ho ovlivnil pobyt v Itálii. Výsledkem se stal v roce 1909 cyklus Italianische Landschaften.[980] Jeho malířské umění bylo charakterizováno například těmito slovy: *„Impresionista, který se zříká všech malířských efektů, umělec, který hledá v poezii linky krásu formy.“*[981]

Vytvořil portréty významných vědců, politiků, herců, Paula Wegenera, Alexandra Moissiho, spisovatele Ludwiga Ganghofera[982] a také portrét sebe a své ženy.[983]

Oženil se s dcerou z rodiny Zeissů známé závodem na výrobu optiky, která byla protestantkou. Neměli spolu žádné děti a později žili od sebe odloučeni. Jeho manželka žila ve Švýcarsku, ale s Fritzem Ledererem se nerozvedla.[984] Tato okolnost mu pravděpodobně zachránila život.

Od roku 1938 žil údajně v Praze, kde mohl s jistým omezením pokračovat v umělecké činnosti.[985] 18. srpna 1944 odjel transportem Ef č. 23 z Prahy do Terezína. V Terezíně spolupracoval s Františkem

980 S. Wininger, c.d., IV, s. 6.
981 Tamtéž, s. 6.
982 E. Schremmer, c. d., s. 485.
983 S. Wininger, c.d., s. 6. Srov. A. Lev, dopis ze dne 20. 11. 1997, Ramat Gan, Izrael, který hovoří o mramorových bustách těchto osob - „eine Reihe von Marmorbüsten“. Na druhou stranu ostatní publikace uvádějí portréty či podobizny.
984 A. Lev, dopis ze dne 20. 11. 1997, Ramat Gan, Izrael. Srov. SÚA Praha, HBMa, Matrika zemřelých Israelské náboženské obce v Chebu 1948/49, kde je uvedeno manželka - roz. Zaisová.
985 V. Prokop, 200 osobností Sokolovska. Soukromé vydání, Sokolov 1997, s. 78.

2.vydání.indd 130 16.2.2005, 12:00

Zelenkou na výtvarné výpravě divadelních scén a dožil se zde osvobození. Z jeho terezínských prací jsou dochovány pouze drobné příležitostné práce, skicy a náčrtky. Přes své stáří dokázal podle nich ještě po válce vytvořit rozsáhlý grafický cyklus, v němž zachytil různé terezínské motivy a tísnivou atmosféru ghetta.[986] (obr. č. 78)

Po osvobození se vrátil do svého rodiště Kynšperku nad Ohří, kde bydlel v domě č. 8.[987] Žil zde se svou družkou paní Elisabeth Bischof a jejími dvěma syny. Paní Bischof žije v současné době v bavorském Landshutu.[988] Po válce se sešel v Chebu také se svým synovcem Amnonem Levem a z tohoto setkání se dochovala jejich společná fotografie. (obr. č. 79)

Fritz Lederer zemřel 19. května 1949 v Chebu a byl pohřben 23. května na židovském hřbitově v Kynšperku nad Ohří. Jednalo se o poslední pohřeb na tomto hřbitově. Hrob Fritze Lederera se nacházel vlevo od hlavního vchodu, avšak jeho hrob není dnes udržován ani označen.[989] V roce 1959 byla uspořádána vzpomínková výstava v Mnichově. Dílo Fritze Lederera je možné najít ve Výmaru, Berlíně, Albertině a Národní knihovně ve Vídni, v Muzeu památníku Terezín, ale také v majetku odsunutých německých obyvatel. Jeho osoba a dílo jsou české veřejnosti takřka neznámé.[990]

79. Fritz Lederer se svým synovcem Amnonem Levem a jeho manželkou foto snad v Chebu 1948/49 archiv Amnon Lev Ramat Gan, Izrael

PAUL LÖWY

Paul Löwy se narodil 7. října 1891 v Chebu jako nejstarší syn v rodině obchodníka a budoucího dlouholetého představitele ŽNO v Chebu Eduarda Löwyho.[991] O jeho osobě jsme se již několikrát zmiňovali v souvislosti s deníkem jeho sestry Trude, který si vedla v době první světové války a víme tedy, že stejně jako jeho bratr Fritz narukoval do války, kterou oba přežili. Důležitým zdrojem informací o životě Paula Löwyho jsou vzpomínky jeho neteře paní Lilly Pavlové.

Studoval práva v Praze a byl aktivním členem Barissii, radikálního sdružení židovských studentů pražských vysokých škol. *„... jeden přítel strýce Paula z Barissii prozradil mojí babičce, že se Paul šermoval s německými studenty a má poraněný obličeji (jizvu přes část nosu). ... A tak se moje babička vyzbrojila velkým deštníkem a šla toho statečného studenta uvítat na nádraží.“*[992]

80. Loutka Paula Löwyho „Muž bez rukou“ foto archiv Lilly Pavlová, Praha

Později se oženil, žil v Karlových Varech a vykonával právnické povolání v Chebu u soudu. Věnoval se však vášnivě umění. *„Měl loutkové divadlo »Die Hölzerne Truppe« (Dřevěná skupina). Bylo to profesionální divadlo, které často hrálo v Karlových Varech a hostovalo i v Praze. Když v roce 1938 filmovali Američané dokument zvaný »Krise«, reprezentovaly loutky strýce Paula mimo jiné německou antifašistickou kulturu. Film začíná na chebském náměstí velkou nacistickou demonstrací. Natočil ho režisér Kline a kameraman Hackenschmied. Dnes se nachází v pražském filmovém archivu.“*[993] Program divadla Die Hölzerne Truppe nebyl určen dětem, ale většinou spíše pro dospělé, často s pacifistickou nebo chebskou te-

986 Terezín v kresbách vězňů 1941 - 45, Praha 1983.
987 SÚA Praha, HBMa, Matrika zemřelých Israelské náboženské obce v Chebu 1948/49.
988 Ústní sdělení paní Christiny Schmidt a paní Gertrude Lallinger, příltelkyně paní Bischof.
989 F. Korb, Grafik.
990 J. Weinmann, c.d., I, s. 306.
991 SÚA Praha, HBMa, Geburtsmatrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1865 - 1938.
992 Interview s Lilly Pavlovou ze 6. a 7. března 1998 v Chebu.
993 Dopis Lilly Pavlové Marii Lippertové ze dne 9. ledna 1998, Praha.

2.vydání.indd 131 16.2.2005, 12:00

81. Paul Löwy se svou sestrou Trude Weisovou foto asi 1948/49 archiv Lilly Pavlová, Praha

matikou (egerländerisch) a za doprovodu zpěvu.[994]

„Uměl vše, vyřezával své loutky, (obr. č. 80) *maloval kulisy, volil kabaretní program, zpíval nebo hrál na klavír. ... Byl velkým umělcem a velkým bohémem. Elegantní člověk, kterého jste mohli potkat na kolonádě ve Varech s jednou botou černobílou a druhou hnědobílou.“*[995]

V březnu 1939 se mu podařilo emigrovat do Palestiny, kde se mu stalo loutkové divadlo hlavním povoláním. Stal se zde zakladatelem loutkového divadla vůbec. *„V Izraeli žil se svými loutkami v nějaké garáži. Jeden koutek bylo jeho studio, druhý s hadicí na umytí aut soužil jako sprcha. Jak líčí sestřenice Eva, která s ním tehdy bydlela, byly mu životní podmínky zcela lhostejné.“*

... „Na začátku druhé světové války se hlásil můj strýc Paul, tehdy padesátník, jako dobrovolník do naší armády v zahraničí. Před vojenskou komisí v Tel Avivu stál jako Adam. V tom přijel zástupce naší republiky, aby dojat jeho vlastenectvím poděkoval panu doktorovi podáním ruky. Jeden v černém, elegantní a druhý úplně nahatý.“[996]

Od roku 1945 pracoval jako jevištní architekt v izraelských divadlech a v roce 1958 začal učit dějiny umění v Tel Avivu.[997]

Zemřel v Tel Avivu 9. června 1970.[998] V Izraeli žije vnučka Paula Löwyho Annat a vnuk Ygal, který pracuje v Zürichu, kde se zabývá kibernetickým výzkumem.[999]

ISIDOR MELZER

Isidor Melzer se narodil 4. dubna 1867 v Praze. Pracoval jako novinář a byl aktivní i v politice. V roce 1908 se stal generálním sekretářem německé liberální strany Deutsche Fortschrittspartei (Německá pokroková strana).[1000] Byl šefredaktorem Egerer Zeitung, v letech 1905 - 1917 vedoucím redakce Pilsner Tagblatt. Zemřel 6. července 1930 v Praze.[1001]

SIGMUND ROSENBAUM

Sigmund Rosenbaum se narodil podle údajů v matrice 2. května 1867 v Chebu,[1002] v literatuře se však uvádí jeho datum narození 4. května 1867.[1003] Budoucí vynikající grafik a tiskárenský odborník se jako syn obchodníka Adama Rosenbauma (1818 - 1884) přestěhoval již v roce 1870 do Vídně. Zde si jeho otec otevřel obchod s papírem a malou tiskárnu, ve které se tisklo především luxusní zboží. Sigmund Rosenbaum vystudoval uměleckoprůmyslovou školu ve Vídni, učil se rytectví a pracoval jako knihtiskař v konfekčním závodě s papírem založeném jeho bratry Heinrichem (1852 - 1908) a Ignazem (1854 - 1913) v roce 1883.[1004]

Po studijních pobytech v Paříži a Londýně se vrátil v roce 1892 zpět do Vídně a pracoval v rodinném podniku v reklamě a jako designer. Podnik se úspěšně rozšiřoval především díky velkému množství kvalitních litografií a tištěných knih, ale také díky Rosenbaumovým inovacím. Spolupracoval s hlavními představiteli vídeňské secese J. Hoffmannem, K. Moserem, Olbrichem a Wagnerem.

Výrobky firmy Rosenbaum se těšily mezinárodní pověsti. V roce 1910 si prosadil proti vůli svých konzervativních bratrů založení nakladatelství, ve kterém se vydávaly hlavně díla z okruhu secesio-

994 Dopis Lilly Pavlové ze dne 9. března 1998, Praha.
995 L. Pavlová, Nikdy jsem se nenudila., s. 8.
996 Tamtéž, s. 8.
997 L. Pavlová, Nikdy jsem se nenudila., s. 8. Srov. interview s Lilly Pavlovou ze 6. a 7. března 1998 v Chebu, kde se uvádí, že přednášel na jeruzalémské univerzitě.
998 R. Wlaschek, Biographia, I, s. 138.
999 Interview s Lilly Pavlovou ze 6. a 7. března 1998 v Chebu.
1000 R. Wlaschek, Biographia, I, s. 146, srov. Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder, II, München 1984, s. 639, kde se uvádí, že od roku 1917 působil ve funkci sekretáře a od roku 1918 ve funkci generálního sekretáře.
1001 R. Wlaschek, Biographia, I, s. 146.
1002 SÚA Praha, HBMa, Geburtsmatrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1865 - 1938.
1003 Österreichisches Biographisches Lexikon 1815 - 1950, IX, Wien 1988, s. 250.
1004 Tamtéž, s. 250.

2.vydání.indd 132 16.2.2005, 12:00

nistů. Před a po první světové válce se postupně firmy bratrů Rosenbaumových sloučily do velkých společností a koncernů. V roce 1927 vyloučil rodinu kromě svého syna z podílu na vedení společností a vedli je samostatně. Dosáhli tak druhého rozkvětu vlastního podniku a vynikajícími díly získali mezinárodní proslulost.[1005]

V roce 1938 emigroval Sigmund Rosenbaum se svým synem Rudolfem do Řecka a později do Egypta, kde 16. června 1945 zemřel.[1006]

RUDOLF SERKIN

Rudolf Serkin se narodil 28. března 1903 v Chebu v rodině operního zpěváka ruského původu Mordka Serkina.[1007] Ten se vzdal své umělecké kariéry, aby mohl vyučovat svých osm dětí hudbě[1008] a živil se jako obchodník.[1009]

Rudolf Serkin byl už v pěti letech prohlašován za zázračné dítě. Hudební vzdělání získal ve Vídni, kde od roku 1912 studoval klavír u Richarda Roberta a kompozici u Josefa Maxe a Arnolda Schönberga. Jako pianista debutoval v roce 1916 s vídeňským symfonickým orchestrem pod vedením Oskara Nedbala.[1010]

82. Hudebník Rudolf Serkin foto 20. léta 20. století Österreichische Nationalbibliothek Wien

O úspěších nadaného mladého pianisty psal i Egerer Zeitung v březnu 1916: *„...Nedávno uspořádal dvanáctiletý chlapec Rudof Serkin, syn bývalého majitele Kronenhalle v Chebu, v malém sále hudebního spolku ve Vídni vlastní koncert, na který byly již několik dní před vystoupením veškeré vstupenky vyprodané. O výkonech mladého pianisty píše Neue Freie Presse: »Rudolf Serkin, malý chlapec s živýma očima, nebojácnost a neobyčejné klavírní nadání uvedly posluchače několikrát v úžas. S technickou zručností a pojetím, které jen zřídka nechalo jeho hru na holičkách, zdolal malý Serkin Mendelssohna, Schuberta, Bacha a Beethovena a ohromil nakonec v Lisztově rapsodii silným a temperamentním vyjádřením.« Rudolf Serkin byl mnoho let žákem slečny Taussigové, učitelky klavíru v Chebu a pana Kernicha, regenschoriho ve Františkových Lázních, který ho učil teorii hudby. Jako sedmiletý chlapec uspořádal v Chebu koncert, na kterém ohromil už tehdy svou mocnou technikou.“*[1011]

Také Trude Löwy se ve svém deníku zmínila o svém příteli z dětství Rudolfu Serkinovi. *„...Pisatele tohoto dopisu vlastně vůbec neznám. Jako malá holka, když mi bylo asi 6 let, tak jsem si s ním často hrála. Potom odešel do Vídně, aby se tam vzdělával v hudbě. Nyní je jeho jméno, Rudi Serkin, ve Vídni už celkem známé jako jednoho ze zázračných dětí. Napsala jsem mu pohled a dostala jsem od něho dopis. Byl do mě velmi zamilovaný a psal mi hrozně milé dopisy. Teď už je bohužel po všem, asi se zamiloval do jiné dívky. ...“*[1012]

V roce 1920 začal v Berlíně svou vlastní koncertní kariéru jako doprovod houslisty Adolfa Busche. S jeho dcerou Irenou, houslistkou, se v roce 1935 oženil.[1013] Následovaly komorní koncerty s Buschem, sólová vystoupení a koncerty s orchestrem ve většině evropských zemích. V roce 1922 žili oba, Serkin i Busch, v Darmstadtu, od roku 1927 ve Švýcarsku nedaleko Basileje.

1005 Tamtéž, s. 250.
1006 R. Wlaschek, Biographia, I, s. 179.
1007 S. Wininger, c.d., VII, s. 443.
1008 Die Musik in Geschichte und Gegenwart, XVI, Kassel, Basel, Tours, London 1979, s. 1696.
1009 SÚA Praha, HBMa, Geburtsmatrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1865 - 1938.
1010 The New Grove dictionary of music and musicians, XVII, London 1980, s. 170.
1011 Egerer Zeitung ze dne 24. března 1916, s. 5.
1012 Tagebuch für Trudl Löwy, 29. října 1918.
1013 Die Musik in Geschichte, s. 1697.

2.vydání.indd 133 16.2.2005, 12:00

V roce 1933 debutoval v Americe na Coolidge Festival ve Washingtonu.[1014] Vystoupení v roce 1936 v New Yorku v posledním Mozartově klavírním koncertu dirigovaném Toscaninim mu otevřelo dveře koncertních sálů v USA, kam v roce 1939 emigroval.[1015] V roce 1949 získal americké státní občanství.[1016]

V letech 1939 - 1976 vyučoval profesor Serkin hru na klavír na Curtis Institute ve Philadelphii, kde se stal v letech 1968 - 1975 ředitelem. V roce 1950 stál jako jeden ze zakladatelů u zrodu Marlboro Summer School u Brattleboro ve státě Vermont a tamějšího festivalu, kde dlouhou dobu setrval ve funkci uměleckého vedoucího. Jedná se o každoroční setkání hudebních mistrů s mladými talenty.

Rudolf Serkin se stal v roce 1960 členem American Academy of Arts and Sciences a 1963 byl vyznamenán prezidentem Johnem F. Kennedym Presidential Medal of Freedom a jmenován čestným doktorem na mnoha amerických univerzitách.[1017] V roce 1981 byl přijat mezi šest členů řádové kapituly Pour le Mérite pro vědu a umění.[1018] Získal také řadu ocenění v Německu a Itálii.

U příležitosti jeho 80. narozenin uspořádal bavorský rozhlas týden Rudolfa Serkina s portrétem od Wofganga Schreibera pod názvem „Kunst aus Geist und Feuer" (Umění z ducha a ohně).[1019]

Vynikal především jako originální interpret J. S. Bacha, L. van Beethovena, W. A. Mozarta, Fr. Schuberta a Brahmse. Oblibě u diváků dosáhl svými brilantními výstupy, čistým přednesem a nepříliš emocionálním vystupováním. Jeho interpretace jsou zachovány na četných gramofonových deskách.[1020]

Rudolf Serkin zemřel 8. května 1991 v Guildford - Vermont - USA.[1021]

Serkinův syn Petr se narodil 24. července 1947 v New Yorku, debutoval v roce 1959 jako klavírista a od té doby vystupuje na četných koncertních turné.[1022]

HERMANN UNGAR

Hermann Ungar se narodil 20. dubna 1893 v Boskovicích. Jako student náležel k aktivním přívržencům sionistického hnutí. Již na gymnáziu v Brně byl činným v různých židovských spolcích. Po příchodu do Prahy, kde začal v roce 1913 studovat práva, se stal členem a později i předsedou židovského studentského sdružení Barissia. Právnickou fakultu absolvoval v roce 1918.[1023]

Věnoval se však v první řadě literatuře. Psal německy a patřil k pražskému básnickému sdružení. Spolupracoval s novinami Prager Tagblatt a pobýval krátce v Chebu jako dramaturg městského divadla.[1024] Dále působil jako bankovní úředník v Praze a od roku 1922 byl zaměstnán jako obchodní atašé na československém vyslanectví v Berlíně. V té době mu vyšla jeho nejvýznamnější díla, romány Die Verstümmelten (1923) a Die Klasse (1927) soustřeďující se na téma odcizení člověka sobě i svému okolí.[1025]

V roce 1928 se vrátil do Prahy, aby zde působil na ministerstvu zahraničí. Tohoto zaměstnání po roce nechal s cílem věnovat se pouze spisovatelské činnosti. Krátce po tomto rozhodnutí však 28. října 1929 náhle zemřel na akutní zánět slepého střeva.

18. dubna 1993 mu byla na jeho rodném domě v Boskovicích odhalena pamětní deska.[1026]

FRITZ WEISSKOPF

Fritz Weißkopf se narodil 19. února 1912 v Chebu. Studoval práva a v roce 1938 spolupracoval s palestinským úřadem při sestavování ilegálních transportů do Palestiny. V roce 1939 odjel posledním transportem z Prahy do Palestiny na uprchlické lodi Hilda. Po šestiměsíční internaci v karanténě pracoval v kibbucu Na an. Později se stal finančním poradcem, spolupracovníkem ministerstva financí a odborníkem v oblasti bankovnictví ve Švýcarsku a Izraeli. Zemřel 10. února 1983 v Paříži.[1027]

1014 J. Weinmann, c.d., II, s. 194.
1015 The New Grove dictionary, s. 170.
1016 Die Musik in Geschichte, s. 1697.
1017 Tamtéž, s. 1697.
1018 R. Wlaschek, Biographia, I, s. 193.
1019 J. Weinmann, c.d., II, s. 194.
1020 Die Musik in Geschichte, s. 1697.
1021 R. Wlaschek, Biographia, I, s. 193.
1022 Die Musik in Geschichte, s. 1697.
1023 Roš chodeš z dubna 1993, s. 13.
1024 R. Wlaschek, Biographia, I, s. 214.
1025 Roš chodeš z dubna 1993, s. 13.
1026 Tamtéž, s. 13.
1027 R. Wlaschek, Biographia, I, s. 225.

2.vydání.indd 134 16.2.2005, 12:00

HUGO ZUCKERMANN

Básník Hugo Zuckermann patří mezi nejvýznamnější osobnosti Chebu. Narodil se 15. května 1881 v Chebu v rodině židovského obchodníka Moritze Zuckermanna.[1028] Absolvoval chebské gymnázium a studoval práva v Praze a ve Vídni.

Vyrůstal v době charakterizované rasovým antisemitismem Houstna Stewarta Chamberlaina a Georga Schönerera. Jako citlivý člověk a začínající básník snášel tehdejší atmosféru velmi těžce. Cítil se osamělý, neboť byl vyčleňován ze společnosti svých arijských vrstevníků. V kapitole o antisemitismu jsme již citovali jeho báseň Verlorene Jugend (Ztracené dětství), ve které autor reflektuje své dětství plné ústrků ze strany stejně starých spolužáků a svou bezmocnost, kterou ještě umocňoval strach jeho rodičů. „/ Myslím, že jsem nikdy nebyl dítě, /dítě jako ostatní, / které neznalo žádné starosti. /Nikdy jsem se netěšil ze slunečního svitu, / z kvetoucího trávníku, /nikdy jsem si nehrál na písku. // Neboť vždy, když jsem přišel na hřiště, /uvítal mě řev a povyk: / „Jdi pryč ty špinavý Žide!“ /Odcházel jsem a plakal studem. /Házeli za mnou kameny a volali: / „Styď se, ty zbabělý Žide!“ //Jednou mě popadl vztek, /uřízl jsem si v trní klacek /a chtěl jsem jim ukázat. /Vtom zvolala má matka: „Bůh nás ochraňuj! /Přivedeš nás všechny do nebezpečí! /Mé dítě, Žid musí vždy mlčet!... //.“[1029] (text v německém originálu - obr. č. 13) Také jeho rodina pro něj údajně neměla velké porozumění.

Po seznámení se sionistickým hnutím a dílem Theodora Herzla se z něj stal nadšený sionista, který věnoval mnoho energie práci pro svůj národ. Údajně se seznámil se sionismem už v šestém ročníku na gymnáziu v roce 1897, v roce konání prvního sionistického kongresu v Basileji, kdy se mu ve škole dostala do rukou brožura s Herzlovým programem Der Judenstaat (Židovský stát).[1030]

V roce 1900 patřil mezi zakladatele sionistického spolku Ahavath Zion v Chebu.[1031] Dále spoluzakládal studentský spolek Theodor Herzl, pracoval v Der jüdische Nationalverein für Österreich (Židovský národní spolek v Rakousku) a věnoval se výchově mládeže.[1032]

Zabýval se studiem Bible a židovskými dějinami středověku. Překládal z jidiš do němčiny východní židovské autory například Jizchoka Leiba Pereze, Šaloma Aše, Abrahama Reisena aj. Jeho překlad Perezova dramatu Die Nacht auf dem alten Markt (Noc na starém tržišti) vyšel v roce 1915 s předmluvou Martina Bubera.[1033]

Se svými přáteli pořádal Jüdische Abende (Židovské večery), na kterých seznamoval publikum, které tvořili v první řadě mladí lidé, se svými překlady. Později, po jeho smrti, byla zhudebněna báseň Ghettoliedchen (Písnička z ghetta).[1034] (obr. č. 83) Námětem této básně se staly židovské dějiny, stejně jako v básních Seder im Ghetto (Seder v ghettu), Mizpah, Das goldene Kalb (Zlaté tele) aj.[1035] Sionismus oslavoval v básních Theodor Herzl,[1036] Makkabäer (Makabejci)[1037] a Psalm (Žalm). Nosným veršem poslední jmenované básně se stala výzva Erbaue Zion wieder! (Vybuduj Sion znovu!)[1038]

83. Hugo Zuckermann, Ghettoliedchen Rachel O Rachel, b. m. 1920

1028 SÚA Praha, HBMa, Geburtsmatrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1865 - 1938.
1029 H. Zuckermann, Gedichte, Wien, Berlin 1917, s. 17.
1030 Wiener jüdisches Familienblatt, leden 1935, č. 14, s. 14 an.
1031 SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 128, kart. č. 11 - Verein Ahavath Zion, Cheb 1900 - 1938.
1032 Wiener jüdisches Familienblatt, leden 1935, č. 14, s. 14 an.
1033 Roš Chodeš z prosince 1994, s. 17.
1034 H. Zuckermann, Ghettoliedchen Rachel, O Rachel, b. m. 1920.
1035 H. Zuckermann, Gedichte, s. 23 ann.
1036 Tamtéž, s. 30 ann.
1037 Tamtéž, s. 108 an.
1038 Tamtéž, s. 15.

2.vydání.indd 135 16.2.2005, 12:00

Podílel se také na vzniku spolku Jüdische Bühne (Židovská scéna) a časopisu pro mládež Unsere Hoffnung (Naše naděje). Časopis otiskoval některé Zuckermannovy básně.[1039]

Přesto se cítil být zároveň Rakušanem a velkým patriotem. Jeho přítel Otto Abeles o tom napsal: *„Jeho láska k vlasti, mající původ v příslovečné oddanosti rakouských Židů, znásobená díky krásе jeho české vlasti, díky cestám do Alp a k moři, vytříbená díky porozumění historické nutnosti tohoto mnohonárodnostního státu, ho přivedla k tomuto mladorakouskému hnutí, jež se začalo prosazovat právě před první světovou válkou. Chtěl pomoci budovat velké svobodné Rakousko, které by bylo oporou jeho národům...a z tohoto důvodu vstoupil do vedení Der Jüdische Nationalverein für Österreich, který zastupoval tento program mezi rakouskými Židy.“*[1040]

Tento postoj dokazoval básněmi jako Bilder von der österreichischen Riviera (Obrázky z rakouské Riviery) nebo Pfingsmontag im Prater (Svatodušní pondělí v Prateru),[1041] ale také příkladnou službou vlasti.

Sotva jednadvacetiletý předstoupil 12. dubna 1902 před odvodovou komisi, která ho prohlásila služby schopným. Na vlastní přání byl odveden jako jednoroční dobrovolník na vlastní náklady na 12 let k c. k. zeměbraně. Tímto krokem se rozhodl pro životní dráhu důstojníka v záloze. 1. října 1902 byl přidělen k c. k. pěšímu pluku zeměbrany v Chebu č. 6. Při této příležitosti se vyzdvihly jeho speciální dovednosti: šermíř, plavec, cyklista, stenograf. Na druhé straně byl krátkozraký a musel nosit brýle. Postupoval úspěšně na žebříčku vojenských hodností. 2. ledna 1903 byl povýšen na titulárního svobodníka a 24. dubna 1903 na titulárního desátníka. Mezitím navštěvoval důstojnickou školu v Plzni. 30. září v tom samém roce obdržel jmenování titulárním šikovatelem a 1. ledna 1904 kadetem - šikovatelem. Těšil se velmi dobrému hodnocení u svých nadřízených. 1. ledna 1908 byl Zuckermann jmenován rezervním kadetem - zástupcem důstojníka. V tom samém roce dokončil svá právnická studia a promoval na doktora práv! 1. ledna 1910 obdržel jmenování rezervním poručíkem a byl přidělen k c. k. pěšímu pluku zeměbrany č. 11 v Jičíně.[1042]

Po ukončení studia se vrátil do Chebu, kde pracoval u krajského soudu jako praktikant. Na podzim 1913 odešel do Meranu v jižním Tyrolsku.[1043]

Hugo Zuckermann byl krátce šťastně ženatý. Jeho manželka Ida Zuckermannová, rozená Raidlová, pocházela z vídeňské křesťanské rodiny.[1044] Byla o 14 let mladší. Pomáhala svému muži v jeho práci. Zúčastňovala se po jeho boku různých akcí jako kupříkladu vídeňského sionistického kongresu v roce 1913. Hugo Zuckermann jí věnoval také několik básní, ve kterých ji nazývá *„geliebte Salome“* (milovaná Salome).[1045]

Po vypuknutí první světové války nastoupil jako poručík k 11. pěšímu pluku zeměbrany v Haliči, velel jedné rotě a zúčastnil se několika vojenských střetů jako například první a druhé bitvy u pevnosti Przemysl.[1046] Zuckermannovo hodnocení jako vojáka znělo pozitivně: *„Skutečně statečný a aktivní rezervní důstojník, který vedl rotu dva měsíce s velkou šikovností a zájmem, a který přitom vzbuzoval neustále statečné a odvážné postoje.“* Je třeba si uvědomit, že se 11. pěší pluk zeměbrany skládal především z českých vojáků, a že toto hodnocení vyzdvihuje také Zuckemannovu schopnost velet ne právě loajálním Čechům.[1047]

Nepřestával psát básně, což ho také proslavilo. Svůj patriotismus a věrnost mistrně vyjádřil v básni Als wir die Grenze überschritten (Když jsme překročili hranici).[1048]

Dále v básních Eine Kugel kam geflogen (Přiletěla jedna kulka),[1049] Die österreichische Landwehr (Rakouská pěchota), kterou věnoval in memoriam svému příteli c. k. nadporučíkovi Richterovi, který padl u Radyma 22. října 1914, Der Herr Hauptmann (Pan velitel) nebo Lied ans Maschinengewehr (Píseň o kulometu).[1050]

1039 Wiener jüdisches Familienblatt, leden 1935, č. 14, s. 14 an.
1040 H. Zuckermann, Gedichte, s. 10.
1041 Tamtéž, s. 86 ann.
1042 E. R. Rutkowski, Dem Schöpfer des österreichischen Reiterliedes, Leutnant in der Reserve, Dr. Hugo Zuckermann, zum Gedächtnis, in: Zeitschrift für die Geschichte der Juden, č. 1, 1973, s. 94 ann.
1043 Egerer Zeitung ze dne 28. prosince 1914, s. 4.
1044 SÚA Praha, HBMa, Todten-Matrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1865 - 1939. Srov. E. R. Rutkowski, c.d., s. 97, kde uvádí jméno Zuckermannovy manželky s jiným pravopisem jako Ida Aloisia Reidl.
1045 H. Zuckermann, Gedichte, s. 10.
1046 Článek v Egerer Zeitung ze dne 24. prosince 1914 hovoří o 31 bojích, kterých se Zuckermann zúčastnil.
1047 E. R. Rutkowski, c.d., s. 97.
1048 H. W. Dietl, Materialien und Beiträge zur Geschichte der Jüdischen Gemeinde in Königswart/Böhmen, 1993, s. 40.
1049 Egerer Jahrbuch 1916, s. 96.
1050 H. Zuckermann, Gedichte, s. 100 ann.

2.vydání.indd 136 16.2.2005, 12:00

Největší úspěch však měla jeho Österreichisches Reiterlied. Ta se stala jednou z nejznámějších a nejoblíbenějších vojenských písní první světové války.

Reiterlied 1914
Hugo Zuckermann, překlad Václav Mls

U louky okraje
si dvě kavky hoví -
padnu u Dunaje?
Či v Polsku, kdo ví?
Co na tom však záleží?!
Dřív než si moji duši vezmou,
Můj kůň do boje poběží.

U pole na mezi
dva havrani krákají -
později či brzy
do země mě dají?
Na tom však nesejde?!
Tisíce mládenců,
rakouská jízda jede.

V pozdním to večeru skropeny rosou
letí dvě vrány -
kdy přijde konec, smrťák se svou kosou,
ať je to za námi?
No jen žádnou škodu!
Chtěl bych naše vlajky vidět
vát na Bělehradu. [1051]

Reiterlied 1914
Hugo Zuckermann

Drüben am Wiesenrand
hocken zwei Dohlen -
fall' ich am Donaustrand?
Sterb' ich in Polen?
Was liegt daran?!
Eh' sie meine Seele holen,
kämpf' ich als Reitersmann.

Drüben am Ackerrain
schreien zwei Raben -
werd' ich der erste sein,
den sie begraben?
Was ist dabei?!
Viel Hunderttausend
traben in unserer Reiterei.

Drüben im Abendrot
fliegen zwei Krähen -
wann kommt der Schnitter Tod,
um uns zu mähen?
Es ist nicht schad'!
Seh' ich nur uns're Fahnen
wehen auf Belgrad.

(Originál viz. obr. č. 45)

Byla mnohokrát zhudebněna, nejznámější verze však pochází z pera Franze Lehára pod názvem Reiterlied 1914, kterou věnoval následníkovi trůnu arcivévodovi Karlovi.[1052]

Zuckermannovy válečné básně otiskovaly významné deníky a časopisy v Rakousko-Uhersku i v Německu. Nemohl si tento úspěch již plně vychutnat, neboť byl 23. listopadu u Radyma v Haliči těžce zraněn, převezen do lazaretu v jeho rodném městě Chebu, kde o měsíc později 23. prosince 1914 ve věku 33 let a 7 měsíců zemřel na následky zranění a břišního tyfu.[1053]

Krátce před svou smrtí napsal v lazaretu svoji poslední báseň Soldatengrab (Vojákův hrob).

Soldatengrab

Ein schlichtes Kreuz
zwischen zwei Ackerfalten.
Bald schneit es
und löscht die letzte Spur
von einem, der zur Fahne schwur
und seinen Schwur gehalten.
Der Regen wusch den Namen ab
verloren und vergessen-
Soldatengrab! Soldatengrab!
Das keine Tränen nässen.

Vojákův hrob
(překlad Václav Mls)

Jen prostý kříž
v brázdě v poli stojí.
A vítr brzy přinese sníh,
aby i poslední stopu zavál,
toho, jenž na standartu přísahal
a přísahu plnil v boji.
Déšť jméno smyl, už se smráká,
ztracený a cizí -
je hrob padlého vojáka!
jenž neskrápějí slzy.[1054]

1051 F. Lehar, Reiterlied 1914, Wien 1914.
1052 Tamtéž.
1053 E. R. Rutkowski, c.d., s. 100.
1054 H. W. Dietl, c.d., s. 40.

2.vydání.indd 137 16.2.2005, 12:00

Pohřeb se konal 25. prosince 1914 na chebském židovském hřbitově. Nad jeho hrobem promluvil chebský rabín dr. Grünfeld a pan Pergamenter, zástupce chebského spolku Ahavath Zion, který vyhlásil den Zuckermannovy smrti vzpomínkovým dnem pro členy spolku. Nakonec promluvil pan Kirsch, zástupce náboženského spolku v Meranu a poté následovala čestná salva a spuštění rakve do hrobu.[1055] Pohřbu se dále zúčastnily delegace spolku židovských vysokoškolských studentů Theodor Herzl z Vídně, spolku Bar Kochba z Prahy a spolku Zion z Karlových Varů.[1056] (obr. č. 84)

Für die vielen Beweise der Teilnahme anlässlich des Heldentodes unseres unvergesslichen Gatten, Sohnes und Bruders

Dr. Hugo Zuckermann

k. k. Reserve-Leutnant und Advokaten in Meran

sowie für die Beteiligung am Leichenbegängnis sagen wir hiemit allen Freunden, Bekannten und Korporationen, insbesondere den zur Bestattung erschienenen Abordnungen des Vereines jüd. Hochschüler Theodor Herzl in Wien, des Vereines Bar. Kochba in Prag, des Kultusvereines Meran, des Vereines „Ahawath Zion" in Eger, „Zion" in Karlsbad unseren innigen Dank. 6056

Familien Zuckermann.

84. Parte Hugo Zuckermanna
Egerer Zeitung, prosinec 1914
SOkA Cheb

Zuckermannovi přátelé vydali sbírku jeho básní už v roce 1915 pod názvem Gedichte.[1057] Tato sbírka obsahuje jak válečné, tak i milostné, sionismus a židovství oslavující básně.

Rozhodnutím z 28. března 1915 udělil císař František Josef I. JUDr. Hugo Zuckermannovi posmrtně vojenský kříž za zásluhy III. třídy (Militärverdienstkreuz).[1058]

Po smrti manžela se Ida Zuckermannová odstěhovala do Vídně ke své matce. Dostala pohřebné 420 korun a důchod 1125 korun ročně. V polovině března podala žádost na c. k. Ministerstvo obrany o odstupné místo důchodu. Získala povolení na vyplacení sumy ve výši důchodu za tři roky.[1059] Dříve než proběhla všechna jednání v této záležitosti, spáchala Ida Zuckermannová, ve věku dvaceti let, 15. května 1915 v 11. 30 na hrobě svého manžela sebevraždu. 15. května by se dožil Hugo Zuckermann 34 let. V Egerer Zeitung tuto událost neopomenuli a vyšly zde dva články pod názvem *„Smrtí spojení". „ ... mladá vdova přijela vlakem v sobotu ... dopoledne z Vídně a na nádraží ji vyzvedla její švagrová, Käthe Zuckermann. ... mladá žena se rozhodla jít nejdříve na hřbitov, aby položila květiny na hrob. Když se slečna Zuckermannová vrátila ke své matce, tu zneklidnila snašina nepřítomnost a spěchala se svou dcerou na hřbitov. Tam našly zavřenou bránu a snachu, která stála nad hrobem svého manžela. Ačkoliv je o sabatu Židům návštěva hřbitova zakázána, vešla paní Zuckermannová plná starostí dovnitř, pozdravila a objala ji. Poté, co stály všechny tři ženy mlčky před hrobem, vytáhla z tašky mladá vdova revolver a namířila jej proti sobě. Paní Zuckermannová ji zapřísahala, aby od svého nešťastného úmyslu upustila a zdálo se, jako by její slova měla úspěch. Mladá vdova namířila revolver do země a několikrát vypálila. Náhle si však přiložila revolver na spánek a dříve než jí v tom mohl někdo zabránit, ozval se výstřel. ... Okamžitě přivolaný lékař mohl jen konstatovat smrt..."*[1060] Pohřeb se konal 17. května 1915 na chebském židovském hřbitově, ačkoliv Ida Zuckermannová, původně křesťanka, byla oficiálně bez vyznání.[1061]

Představitelům chebské ŽNO E. Löwymu, Ernstu Schickovi a rabinátu se podařilo díky podpoře členů ŽNO, chevry kadišy, přátel a jiných židovských obcí nashromáždit 12 000 Kč, které byly určeny na zhotovení uměleckého náhrobku Hugo Zuckermanna. Návrh vytvořil architekt Richard Herrmann a náhrobek byl slavnostně odhalen 13. června 1927.[1062] (obr. č. 37) Na náhrobku stál tento nápis:

1055 Egerer Zeitung ze dne 28. prosince 1914, s. 4.
1056 Egerer Zeitung ze dne 29. prosince 1914, s. 7.
1057 H. Zuckermann, Gedichte, Wien 1915.
1058 E. Rutkowski, c.d., s. 101.
1059 Tamtéž, s. 101 an.
1060 Egerer Zeitung ze dne 19. května 1915, s. 5.
1061 Egerer Zeitung ze dne 16. května 1915, s. 5.
1062 A. Wilkowitsch, Geschichte, s. 128.

2.vydání.indd 138 16.2.2005, 12:00

ZÜND AN DER MENORA
LETZTEM AST EIN LICHT
FÜR EINEN TOTEN...

OBERLEUTNANT
DR. HUGO ZUCKERMANN
GEB. 15. 5. 1881 - GEST. 23. 12. 1914

ICH SAH DIE STERNE GEGEN
MITTERNACHT SICH NEIGEN,
EH NOCH MEIN BLICK DAS
LAND DER SEHNSUCHT
GRÜSSTE ...

Zapalte pro zesnulého
na posledním rameni menory
plamínek světla...

Nadporučík
dr. Hugo Zuckermann
nar. 15. 5. 1881 - zemř. 23. 12. 1914

Viděl jsem o půlnoci
hvězdy sklánět se k zemi,
dříve, nežli pohled můj
kraj touhy mé pozdravil ...
(Překlad Václav Mls)

Za druhé světové války byl, stejně jako většina náhrobků na židovském hřbitově, zničen. To ovšem nezabránilo tomu, aby jeho písně a básně žily dále i v době nacistického Německa. Jeho nejznámější píseň Reiterlied 1914 nechyběla jako „lidová píseň" ve zpěvníku Hitlerjugend z roku 1938.[1063] V článku k 20. výročí Zuckermannovy smrti nechybělo upozornění, že je Reiterlied otisknuta v *„nové nacionálněsocialistické sbírce válečných písní"* a že jeho verše našly své posluchače a interprety i ve Třetí říši. Samozřejmě bez jména autora, neboť se jednalo o *„ryzí lidové umění"*.[1064]

Jméno Hugo Zuckermanna je napsáno i na pomníčku na místě bývalého židovského hřbitova z roku 1969. Přesto dnes zůstává jeho osoba i dílo širší veřejnosti prakticky neznámé.

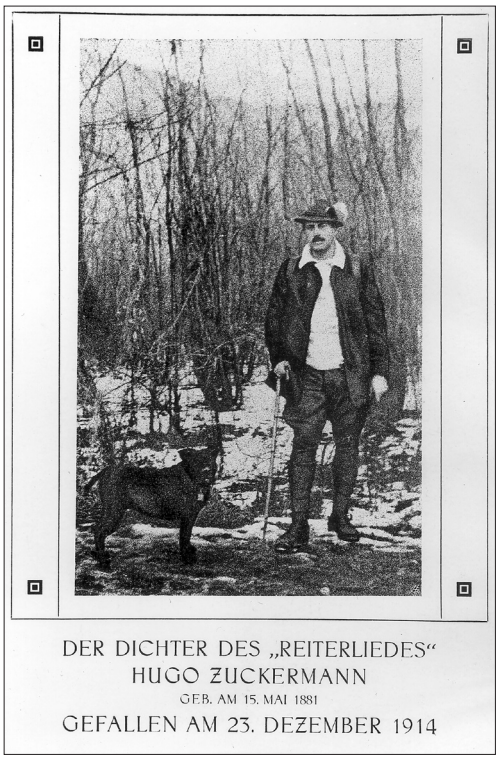

85. Fotografie Hugo Zuckermanna
foto Österreichische Nationalbibliothek, Wien

1063 H. W. Dietl, c.d., s. 42.
1064 Wiener jüdisches Familienblatt, leden 1935, č. 14, s. 15.

2.vydání.indd 139 16.2.2005, 12:00

Doslov

Na začátku bádání o historii židovských obyvatel v Chebu v 19. a 20. století jsem si kladla řadu otázek. Úplně prvotní, skeptická zněla, zda lze k tomuto tématu vůbec najít dostatek pramenů. Státní okresní archív v Chebu však vydal velké množství dosud nezveřejněných, a tedy neznámých materiálů, které vedle literatury tvoří základ celé práce. Díky tomu se zvolené téma rozrostlo do neočekávaných rozměrů. Lidský rozměr výsledkům bádání dodaly vzpomínky dobových svědků, s nimiž se podařilo navázat kontakt většinou jen neuvěřitelnými shodami náhod.

Bývalí židovští a němečtí obyvatelé Chebu pamatují jiný Cheb, než jak ho známe dnes, což by pro nás mělo být také přínosné. Německý ráz města nám ještě stále naznačuje, kdo toto město budoval, ale na přítomnost židovského obyvatelstva nás upozorňuje dnes jen několik maličkostí. Středověkou židovskou obec připomínají staré židovské náhrobky umístěné v Chebském muzeu či názvy ulic Židovská a Zavražděných.

Na existenci židovské obce v 19. a 20. století dnešní chebské občany upozorňuje pouze pomníček z roku 1969 na místě bývalého židovského hřbitova. ŽNO, židovské spolky chevra kadiša, Tempelchorverein (Spolek synagogálního pěveckého sboru), Israelitischer Frauenverein (Židovský ženský spolek) a sionisticky orientované Ahavath Zion, WIZO, Makabi, Techeleth Lavan a společenský klub Bôse Buben či později po 2. světové válce Hechaluc sdružovaly židovské obyvatelstvo, a obohacovaly tak jeho kulturní a společenský život.

Židé, kteří se v Chebu začali hojněji usazovat ve 2. polovině 19. století, vycházeli s domácím obyvatelstvem vcelku dobře. Na druhé straně zde mnoho lidí vyznávalo rasový antisemitismus, jenž prosazoval Georg von Schönerer. Ten popíral veškeré snahy o židovskou emancipaci a asimilaci a nalezl velmi aktivní podporu právě u německého obyvatelstva v Chebu. Schönererovi se zde podařilo velice obratně využít protičeských nálad, ke kterým připojil antisemitské štvaní. Přesto právě v 19. století se židovské obyvatelstvo početně rozrostlo a dosáhlo velkých úspěchů, jako zřízení nového hřbitova a dostavba reprezentativní synagogy. Sionisté si možná díky vlně antisemitismu vydobyli v Chebu vcelku pevné postavení a později se řada lidí zachránila právě v Palestině. Mnoho chebských Židů se těšilo přátelství árijských obyvatel města, což násilně přerušily události na konci 30. let 20. století.

V první světové válce se chebští Židé snažili na bojištích dokázat svou loajalitu k Rakousku-Uhersku. Nejvýznamnější obětí se stal básník JUDr. Hugo Zuckermann, který se proslavil vojenskou básní Reiterlied 1914, kterou zhudebnil Franz Lehár a věnoval ji následníkovi trůnu. Jejich účast ve válce rozhodně nemusela budit u německého obyvatelstva námitky, které mívalo ke konci války vůči židovským uprchlíkům z Haliče a Bukoviny. Ti byli obviňováni z povalečství a provozování černého obchodu.

30. léta proběhla ve znamení hospodářské krize a následného nástupu fašismu v oblastech, kde žili obyvatelé německé národnosti. Fašistům se opět podobným způsobem jako Schönererovi na přelomu 19. a 20. století podařilo velmi obratně využít německého nacionalismu pro své plány a také oni neopomněli k protičeským výpadům připojit notnou dávku antisemitismu. V roce 1938 velká většina Židů z Chebu odešla ještě před podepsáním Mnichovské dohody. Tzv. Křišťálová noc, která v Chebu proběhla 10. listopadu 1938, zde zastihla již jen zlomek z chebských Židů. Vypálením synagogy a devastací hřbitova si tehdy dav vybil svou agresivitu. Je těžké posoudit, jakou roli při těchto tragických událostech sehrálo chebské obyvatelstvo. O přesvědčených nacistech není pochyb, ale kdo všechny tyto události v listopadu 1938 vyprovokoval? Objevují se názory některých německých očitých svědků, že impulz daly speciálně vytvořené jednotky ze Saska či Bavorska. Vzhledem k absenci objektivních důkazů pro toto tvrzení předkládáme tuto variantu pouze jako jednu z možných. V souvislosti se zničením židovského hřbitova během války se rovněž překvapivě objevily nové otazníky, a to díky svědectví jednoho z chebských Židů, který v roce 1945 jako voják americké armády našel židovský hřbitov v Chebu neporušený včetně hrobu své matky. Poodhalit skryté skutečnosti by snad pomohly kontakty s očitými pamětníky a zcela jistě sudetoněmecké archívy v Německé spolkové republice. Ani informace o ŽNO do roku 1938 nejsou vyčerpávající. SOkA Cheb skrývá dodnes 50 kartónů nezpracovaného materiálu ŽNO v Chebu. Věřím, že žije řada lidí, kteří by mohli mé bádání doplnit.

O osudech chebských Židů od roku 1938 - 1945 se podařilo nashromáždit jen několik kusých informací, které by měly pouze nastínit složitost a tragédii těchto lidí. U většiny transportů do Terezína

2.vydání.indd 140 16.2.2005, 12:00

se uvádělo místo posledního bydliště, což Cheb již až na výjimky nebyl, a je proto jen velmi těžké dopátrat se více podrobností. Důkazem pro toto tvrzení je památník obětem perzekuce našich židovských občanů za 2. světové války v Pinkasově synagoze v Praze, kde město Cheb chybí. Jména chebských obětí však stojí jistě u měst, kde našly své poslední útočiště před transportem. Osvětlení by přineslo zcela jistě podrobné zpracování chebských židovských matrik, které jsou uloženy ve Státním ústředním archivu v Praze. Tento vynikající pramen by se mohl stát mimo jiné podkladem pro podrobnější demografický a sociologický výzkum chebské židovské obce.

O emigraci chebských Židů vypovídají dnes pouze oni sami nebo jejich příbuzní a přátelé, přičemž se mohou vyskytnout i určité nesrovnalosti, za které se v tom případě omlouvám.

Po 2. světové válce se zpět z původních chebských Židů vrátilo jen několik osob, které přišly z emigrace, nebo se jim podařilo přežít často jen díky árijským životním partnerům. Jejich návrat provázelo trpké zklamání, kdy zjišťovali, že ztratili většinu příbuzných a známých, majetek, který jim byl dříve zabaven, ve většině případů nedostali zpět, a to v důsledku byrokratických průtahů, které trvaly do roku 1948, jenž přerušil veškeré snahy a jednání o restitucích. Případně mohli být také odsunuti z pohraničí spolu s Němci.

Velkou část znovu obnovené židovské obce tvořili lidé z východní části bývalé Československé republiky, především optanti z Podkarpatské Rusi, která připadla po skončení 2. sv. války SSSR. Po roce 1948 obec zanikla, neboť její členové emigrovali do zahraničí, nejčastěji do nově založeného židovského státu Izrael.

Dnes v Chebu žijí pravděpodobně lidé židovského původu, kteří se však zcela asimilovali a ke svému původu se veřejně nehlásí.

2.vydání.indd 141 16.2.2005, 12:00

POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA

PRAMENY

SÚA Praha, fond KTOVS, Kartotéka zemřelých v Terezíně, Löwy Eduard.
SÚA Praha, fond KTOVS, Kartotéka osob deportovaných do Terezína, Eduard Löwy.
SÚA Praha, Matriky židovských náboženských obcí v Čechách a na Moravě, HBMa, Judenmatrik zu St. Niklas. Geburts-, Trauungs und Todesfälle. Vom J. 1840.
SÚA Praha, HBMa, Traungsmatrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1867 - 1925.
SÚA Praha, HBMa, Todten-Matrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1865 - 1939.
SÚA Praha, HBMa, Geburtsmatrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1865 - 1938.
SÚA Praha, HBMa, Trauungs-Matrike für die Israeliten im Egerer Bezirk 1925 - 1938.
SÚA Praha, HBMa, Cheb - matrika rodná 1945 - 48.
SÚA Praha, HBMa, Cheb - matrika rodná 1949.
SÚA Praha, HBMa, Cheb - matrika úmrtní 1944 - 47.
SÚA Praha, HBMa, Matrika zemřelých Israelské náboženské obce v Chebu 1948/49.

Österreichisches Staatsarchiv Wien (ÖStA), Archiv der Republik (AdR), Kriegsflüchtlingsfürsorge 1914 - 21, Ministerialerlässe - repatriierte österreichische Staatsangehörige, O 4, kart. 15 - Muster A - zum Erlasse des Ministeriums des Innern vom 30. November 1916.
ÖStA, AdR, Ministerium des Inneren, Flüchtlingsfürsorge, 1914/15, Photosammlung, Selbstdarstellung der Flüchtlingsfürsor gesammlung, Selbstdarstellung der Flüchtlingsfürsorgekom mision, Lager etc.
ÖStA Wien, AVA, NL - Nachlaß, Eduard Pichl (Nl. Georg von Schönerer), K 12 - Sprachenfrage.

Bundesarchiv Berlin, Reichsvereinigung der Juden in Deutschland, inv. č. 712 - Eger, Glück Oswald, Dr. 1943-1944.
Bundesarchiv Berlin, Reichsvereinigung der Juden in Deutschland, inv. č. 33 - Statistische Meldungen der Vertrauensmänner für das Reichssippenamt, Abt. III (Katastralverwaltung, Allgemeines Aussig-Frankfurt/Main) 1944-45.
Stiftung „Neue Synagoge Berlin - Centrum Judaicum", Archiv (CJA), 1 (Gesamtarchiv der deutschen Juden), 75 C Hi 1, HICEM, Prag, Nr. 9, #12485, Bl. 11, 54.
(Berlin): CJA, 1, 75 C Hi 1, Nr. 10, #12486, Bl. 28, 143, 144, 152, 153.
(Berlin): CJA, 1, 75 C Hi 1, Nr. 11, #12487, Bl. 88, 89, 92, 93.

SOkA Cheb, Archiv města Cheb 1849 - 1938, Fasc. 22, R 44, kart. č. 1109 - Schulwesen - evangelischer und israelitischer Religionsunterricht.
SOkA Cheb, Archiv města Cheb 1849 - 1938, Fasc. 77, R 195, kart. č. 1297 - Israelitischer Friedhof 1872 - 1927. (Errichtung 1873).
SOkA Cheb, Archiv města Cheb 1849 - 1938, Fasc. 199, R 218, kart. č. 1320 - Einführung des obligatorischen Betäubungszwanges. Beschwerden der israelitischen Kultusgemeinde 1932.
SOkA Cheb, Archiv města Cheb 1849 - 1938, Fasc. 153, R 245, kart. č. 1349 - Gemeindewahlakten 1925.
SOkA Cheb, Archiv města Cheb 1849 - 1938, Fasc.269, R 279, kart. č. 1389 - Israelitische Kultusgemeinde 1893.
SOkA Cheb, Archiv města Cheb 1849 - 1938, Fasc. 376, R 340, kart. č. 1449 - Volkszählungsakten 1930.
SOkA Cheb, Dr. Heribert Sturm, Cheb pozůstalost 1909 - 1946, inv. č. 47, kart. č. 16 - Plány a mapy chebské (reprodukce).
SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 48, kart. č. 5 - Chewra Kadischa - Cheb 1899 - 1939.
SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 106, kart. č. 10 - Klub Böse Buben, Cheb 1923 - 1937.
SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 111, kart. č. 10 - Israelitischer Frauenverein, Cheb 1883 - 1938.
SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 128, kart. č. 11 - Verein Ahavath Zion, Cheb 1900 - 1938.
SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 206, kart. č. 14 - Jüdische Frauen Landesorganisation für Böhmen, skupina Cheb 1930 - 38.
SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 344, kart. č. 19 - Jüdische Kreisarmeekasse, Cheb, 1913 - 1925.
SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 525, kart. č. 25 - Verband der jüdischen Skauts Techeleth - Lavan in Eger 1937.
SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 537, kart. č. 26 - Jüdische Sportvereinigung „Makabi", Cheb 1921 - 1938.
SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 46 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1844 - 1934.
SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Korrespondenz 1927 - 38.
SOkA Cheb, Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb, Schriften - Ein- und Auslauf 1926.
SOkA Cheb,Státní policejní úřad Cheb 1844 - 1938, inv. č. 601, kart. č. 47 - Israelitische Kultusgemeinde Cheb př. 1 - 194, 1923 - 35.
SOkA Cheb, Okresní úřad Plesná 1844 - 1945, inv. č. 347, kart. č. 47 - Uprchlíci z Haliče, ubytování, zásobování 1916 - 1918.
SOkA Cheb, Městský úřad Františkovy Lázně 1850 - 1945, inv. č. 472, sign. IV - 47/2, kart. č. 135 - Péče o uprchlíky 1914 - 1917.
SOkA Cheb, Městský úřad Františkovy Lázně 1850 - 1945, inv. č. 552, sign. X-5, kart. č. 154 - Záležitosti židovské náboženské obce 1903 - 1911.
SOkA Cheb, Městský úřad Františkovy Lázně 1850 - 1945, inv. č. 1554, sign. 603/1, kart. č. 363 - Organizační, správní a církevní záležitosti Israelské náboženské obce, seznam Židů ve Františkových Lázních 1939 - 1940.
SOkA Cheb, Městský úřad Františkovy Lázně 1850 - 1945, inv. č. 1601, sign. 743/1, kart. č. 369 - Židovský majetek - výkazy o škodách vzniklých na židovském bytovém a hotelovém majetku a zničením synagog 1938 - 1939.
SOkA Cheb, Okresní úřad Mariánské Lázně 1877 - 1938, inv. č. 3, kart. č. 1 - Repatriace válečných uprchlíků 1915 - 1921.
SOkA Cheb, Okresní úřad Mariánské Lázně 1877 - 1938, inv. č. 3b, kart. č. 1 - Repatriace válečných uprchlíků 1915 - 1921.
SOkA Cheb, Okresní úřad Mariánské Lázně 1877 - 1938, inv. č. 3c, kart. č. 1 - Repatriace válečných uprchlíků 1915 - 1921.
SOkA Cheb, Okresní národní výbor Aš 1945 - 1960, inv. č. 390, kart. č. 48 - Židovská náboženská obec 1945 - 1946.
SOkA Cheb, Okresní národní výbor Aš 1945 - 1960, inv. č. 403, sign. 16. 8., kart. č. 61 - „Hechaluc" 1946 - 47.
SOkA Cheb, Okresní národní výbor Aš 1945 - 1960, inv. č. 528, sign. 267, kart. č. 194 - Spolek „Hechaluc" 1950.
SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 827, sign. 4.1, kart. č. 37 - Seznam občanů, kteří nabyli palestinského státního občanství 1946.
SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 831, sign. 5., kart. č. 45 - Záležitosti církevní.
SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 832, sign. 5.2, kart. č. 45 - Různé záležitosti církví, kostelů a klášterů 1945 - 1946.
SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 847, kart. č. 63 - Repatriace francouzských příslušníků.
SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 849, sign. 9.4, kart. č. 100 - Soupis židovských domů 1945.
SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 869, sign. 18.2, kart. č. 137 - Židovský spolek „Hechaluc" 1946 - 47.
SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 869, sign. 18.2, kart. č. 138 - Židovská náboženská obec 1946 - 48.
SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 918, sign. VII. 25, kart. č. 203 - Židovská církev 1947 - 48.
SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 935, sign. IX.10, kart. č. 254 - Hřbitovy 1947 - 48.
SOkA Cheb, Okresní národní výbor Cheb 1945 - 1960, inv. č. 975, sign. 370, kart. č. 352 - Církevní majetek - výstupy z církví 1949 - 1950.
SOkA Cheb, Městský národní výbor Cheb 1945 - 1971, Sb. 172/40 - Kronika města Chebu 1945 - 47.
SOkA Cheb, Městský národní výbor Cheb 1945 - 1971, Sb. 172/41 - Kronika města Chebu 1948 - 49.
SOkA Cheb, Městský národní výbor Cheb 1945 - 1971, Sb. 172/42 - Kronika města Chebu 1949/50.
SOkA Cheb, Městský národní výbor Cheb 1945 - 1971, Sb. 172/294, Kronika města Chebu 1969 - Fotografická dokumentace.
SOkA Cheb, Městský národní výbor Cheb 1945 - 1971, inv. č. 470, kart. č. 86 - Žid. náb. obec, její majetek a předání matrik 1945 - 1950.
SOkA Cheb, Městský národní výbor Cheb 1944 - 1986, inv. č. 174, kart. č. 66 - Darovací smlowa ŽNO v Plzni MěstNV 1968 - 74.
SOkA Cheb, Archiv města Mnichova (1493) 1526 - 1945, inv. č. 769, kart. č. 192 - Váleční uprchlíci 1914 - 1918.
SOkA Cheb, Místní národní výbor Dolní Žandov 1945 - 1968,

2.vydání.indd 142 16.2.2005, 12:00

inv. č. 187, kart. č. 21 - Konfiskace a správa bývalého židovského majetku 1948.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 620, kart. č. 184 - Židovská náboženská společnost Cheb a Fr. L. 1885 - 1898.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 689, sign. 5/4, kart. č. 359 - Židovské náboženské obce 1916 - 1930.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 689, sign. 5/4, kart. č. 359 - Židovská obec volby 1918 - 1928.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 744, sign. 5/4, kart. č. 506 - Náboženská obec židovská 1930 - 1938.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 745, sign. 5/5, kart. č. 506 - Náboženská obec církve československ. 1929 - 1938.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 761, sign. 9/1, kart. č. 519 - Obsazování bytů a budov po odchodu Čechů a Židů 1938.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), inv. č. 774, sign. 13/12, kart. č. 552 - Zprávy o vystěhovalectví 1933 -1937.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 7, prez. č. 253, kart. č. 1 - Přehled kostelů a patronátních staveb v chebském obvodě. Zpráva OÚ pro PZM z 18. 9. 1882 (4).

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 41, prez. č. 247, kart. č. 4 - Statistické přehledy o počtu voličů pro volbu poslanců do říšské rady z okresů Cheb, Sokolov, Aš, Kraslice a Bečov. - Zpráva OÚ pro PZM ze 4: 6. 1885 (10).

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 54, prez. č. 351, kart. č. 4 - Dozor nad odběrateli zakázaného časopisu „Der Radikale". Přípis z 15. 7. 1885 (4).

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 55, prez. č. 414, kart. č. 4 - Upozornění na chystanou návštěvu poslance říšské rady Schönerera v Chebu. Zpráva OÚ pro PZM ze 14. 9. 1885 (2).

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 56, prez. č. 419, kart. č. 4 - Průběh návštěvy poslance říšské rady Schönerera v Chebu dne 21. 9. 1885. Zpráva OÚ pro PZM z 25. 9. 1885 (4).

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 70, prez. č. 564, kart. č. 5 - Konfiskace časopisu „Egerer Zeitung", který otiskl dne 28. 8. 1886 pozdravnou nótu při příležitosti příjezdu Bismarcka do F. Lázní a zastavení činnosti spolku německých nacionálů v Chebu, jehož členové pozdravnou nótu vyhotovili. Přípis PZM z 29. 8. 1886 (4).

SokA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 87, prez. č. 327, kart. č. 7 - šetření o antisemitském hnutí v Chebu. Zpráva OÚ pro PZM z 24. 4. 1887 (sv.).

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 108, prez. č. 349, kart. č. 9 - Antisemitská schůze dne 3. 5. 1888 v Chebu za účasti říšskoněmeckého poslance dr. Pattaie. Zpráva OÚ pro PZM z 5. 5. 1888.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 112, prez. č. 381, kart. č. 11 - Odstranění plakátů vybízejících k odběru časopisu „Deutsches Volksblatt" s protižidovským textem. Nařízení PZM, zpráva OÚ z 9. 5. 1889.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 151, prez. č. 117, kart. č. 15 - Výsledky voleb do říšské rady. Zprávy OÚ Aš, Bečov n. T., Sokolov, Kraslice, Cheb ze 4. 3. 1891.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 199, prez. č. 43, kart. č. 20 - Oznámení obchodníka Adolfa Frieda z Chebu, že byly na jeho obchodě nalepeny protižidovské letáčky, 21. 1. 1896.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 -1927, poř. č. 216, prez. č. 605, kart. č. 22 - Zabavené letáky s protičeskými výzvami, které byly vyvěšeny na chebských hostincích. Zpráva OČV v Chebu z 26. 7. 1897.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 218, prez. č. 621, kart. č. 22 - Píseň „Deutschland, Deutschland über alles", která je provokativně zpívána při nacionalistických demonstracích v Chebu. Dotaz PZM č. 10 044 z 29. 7. 1897.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 226, prez. č. 791, kart. č. 22 - Návštěva 6 studentů z Lipska a 5 studentů z Míšně ve dnech 11. - 18. 9. 1897, kteří přijeli posílit chebské nacionalistické studenty. Zpráva OÚ pro PZM z 18. 9. 1897.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 235, prez. č. 994, kart. č. 22 - Provádění konfiskací chebského časopisu „Egerer Nachrichten", Zpráva OÚ pro PZM z 19. 11. 1897.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 238, prez. č. 1025, kart. č. 22 - Demonstrace svolaná německými nacionalisty před redakcí "Egerer Nachrichten" na náměstí v Chebu. Situační zpráva OÚ pro PZM z týdne od 21. - 27. 11. 1897.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 240, prez. č. 1049, kart. č. 22 - 500 demonstrantů zpívalo na náměstí v Chebu nacionalistické písně. Promluvil k nim dr. Reiniger. Telegram OÚ pro PZM z 5. 12. 1897.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 250, prez. č. 9, kart. č. 23 - Pochodňový průvod Chebem na počest říšského poslance Schönerera dne 7. 12. 1897. Zpráva OÚ pro PZM z 12. 1. 1898.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 251, prez. č. 12, kart. č. 23 - Schůze Svazu německých zemědělců z Východní marky svolaná do Libé na 9. 1. 1898 za účasti poslanců Schönerera a Ira. Schůze byla zakázána. Telefonická zpráva OÚ pro PZM z 10. 1. 1889.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 252, prez. č. 20, kart. č. 23 - Příjezd poslance Schönerera do Chebu. Situační zpráva OÚ pro PZM z týdne od 2. - 8. 1. 1898.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, inv. č. 523, kart. č. 23 - Präsidium des k.k. Landesschulrathes in Böhmen, Nr. 23, list č. 177.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 265, prez. č. 592, kart. č. 24 - Demonstrace 150 chebských nacionalistů, kteří v průvodu po náměstí nosili nápisy např. „Heil Schönerer, heil Iro" apod. a zpívali nacionální písně. Zpráva OÚ pro PZM z 15. 7. 1898.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č.287, prez. č. 109, kart. č. 26 - Veřejná schůze „Všeněmců" v Chebu dne 13. 7. 1902. O protižidovské a slovanské otázce hovořili poslanci Schönerer a Iro. Zpráva OÚ pro PZM ze 14. 7. 1902.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 299, prez. č. 216, kart. č. 28 - Demonstrace nacionalistů u pomníku císaře Josefa II.. Zpráva OÚ pro PZM z 6. 11. 1904.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.), 1882 - 1927, poř. č. 318, prez. č. 51, kart. č. 30 - Církevní poměry v chebském okrese, zejména pokud se týká židovské otázky. Zpráva OÚ pro PZM ze 13. 3. 1906.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl I.) 1882 - 1927, poř. č. 363, prez. č. 597, kart. č. 39 - Nadšení obyvatelstva chebského okresu po znovuzískání Přemyslu, pevnosti v Polsku. Zpráva OÚ pro PZM z 5. 6. 1915.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 417, prez. č. 844, kart. č. 45 - Poslední oslavy císařových narozenin na Chebsku. PZM č. 31397 ze 4. 10. 1918, zpr. OÚ.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, inv. č. 646 pres., kart. č. 45 - za - Léčebný pobyt Naděždy Kramářové (manželky dr. K. Kramáře) ve Františkových Lázních, Praha 5. srpna 1918, vyznamenání Červeného kříže.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 493, prez. č. 401, kart. č. 46 - Chování učitelů a žáků chebského gymnasia a reálky po stránce politické. MšANO č. 26561 ze 4. 7. 1919, OÚ z 2. 8. 1919.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 502, prez. č. 476, kart. č. 46 - Německá strana nacionální - nová něm. polit. strana. PZSP č. 24200 z 9. 8. 1919, OÚ z 21. 8. 1919.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 687, prez. č. 591, kart. č. 48 - Sjezd turnerů v Libé. Protistátní projevy. PZSP č. 32 335 ze 3. 9. 1921, OÚ a četn. z 15. 9. 1921.

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 706, prez. č. 801, kart. č. 48 - Obnovení Všeněmecké strany. PZSP č. 42356 ze 16. 11. 1921, PMV č. 28994 z 9. 11. 1921, výstřižek z časop. Bohemia č. 261 z 8. 11. 1921, OÚ z 5. 12. 1921.

2.vydání.indd 143 16.2.2005, 12:00

SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, inv. č. 14, 47, 234, 292, kart. č. 48 - Otto Reichl, absolvovaný právník, pověst, dotaz o zachovalosti, 7. 1. 1921.
SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, inv. č. 438, kart. č. 48 - Monarchistické hnutí a rasismus v pohraničí (přijímají se jen osoby „německo-árijského původu" - protistátní ozbrojování sedláků ve spolupráci s BdL.
SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 785, prez. č. 63, kart. č. 50 - Akce spolku „Deutsch Pressverein" - antisemitismus - "vánoční" letáková akce něm. studentů proti židovským profesorům. PZSP 4 42 543/1922 z 5. 2. 1923, opis OÚ Sušice č. 1047/22 - 22 přes. z 21. 12. 1922, OÚ Cheb z 27. 2. 1923.
SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 50, prez. č. 396, 488, kart. č. 50 - Odběr něm. nacionálních a antisemitských časopisů na Chebsku, PZSP č. 20536 z 9. 7. 1923, OÚ a četn. ze 16. 6. a 12. 7. 1923.
SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 839, prez. č. 572, kart. č. 50 - Pořádání zájezdu do Hamburku k hrobům Schönerera a Bismarka, PZSP č. 26307 a 30351 z 29. 9. a 13. 10. 1923, OU a četn. z 18. a 26. 10. a 10. 11. 1923.
SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 873, prez. č. 445, 428, kart. č. 51 - Protičeský tábor lidu u čs. hranic ve Furth im Wald z 28. 6. 1924 se štvavým projevem učitele Lähnerta z Chebu. PZSP č. 20849 z 29. 7. 1924, četn. relace z Domažlic z 1. 7. 1924, OÚ a četn. z 29. 7. a 7. - 9. 8. 1924, četn. z 29. 7. a 7. - 9. 8. 1924, St. zastup. z 8. 8. 1924 č.St. 3824/24 /1.
SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 949, prez. č. 216, kart. č. 53 - Protistátní Bismarkovy a Schönererovy oslavy pořádané na vrchu Grünberku - osada sv. Anna u Pelhřimova. PZSP č. 6599 a 11336 z 12. 3. a 5. 5. 1926, OÚ a četn. Pomezí z 12., 18., 22. 3., 1. 4., 8. a 11. 5. 1926, polic. kom. Cheb ze 7. 5. 1926.
SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 1060, prez. č. 864, 896, kart. č. 56 - Užívání barev červené a černé - rudé nac. vlajky s černým hákovým křížem na slavnosti německého dělnického odborového spolku „Nationalsozialistischer Jugendbund" z Aše ve Skalce dne 29. 7. 1929, PZÚ č. 36 137 z 8. 11. 1929, OÚ a četn. a pol. kom. Cheb z 25. 11., 5. - 8. 12. 1929 a 10. 12. 1929.
SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 1081, prez. č. 239, 255, kart. č. 57 - „Sokolský župní slet" v Chebu dne 1. 6. 1930 a nepovolený provokační výlet do Wiesu chebských nacistů v týž den. PZÚ č. 15852 z 11. 5. 1930, pol. kom. Cheb 143 pres. 30. - 24. 4. 1930, 17. 5. 1930 s novinovým výstřižkem čas. „Deutsche Wehr" č. 20 z 18. 5. 1930, OÚ z 25. 4., 14. a 20. 5. 1930.
SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 1098, prez. č. 517, kart. č. 57 - Policejní seznam učitelů pracujících pro nacistickou stranu na Chebsku. PZÚ č. 34 409 z 11. 10. 1930, OÚ a četn. z 22., 23. a 29. 10. 1930.
SOkA Cheb, Okresní úřad Cheb 1850 - 1938 (1948), prezidiální spisy (díl II.) 1918 - 1938, poř. č. 1104, prez. č. 610, kart. č. 57 - Pořádání cvičitelských kurzů nacisty prostřednictvím spolku „Deutschwölkischer Turnverein" v Aši pod vedením učitele tělocviku K. Henleina, OÚ Aš č. 923 přes. z 24. 11. 1930, OÚ a četn. ze 4., 6. a 26. a 29. 11., 4. a 6. 12. 1930.
SOkA Cheb, Archiv města Mariánské Lázně 1821 - 1945, inv. č. 65, kart. č. 3 - Arisace židovských podniků 1938 - 1940.
SOkA Cheb, Národní fronta, okresní výbor Cheb, 1948 - 1990, inv. č. 78, kart. č. 8 - Židovská náb. obec 1948.

Öffentliches Denkmal und Museum Mauthausen Archiv Wien, Häftlingszugangsbuch, Lederer Victor a Doppel Josef.
KZ - Gedenkstätte Dachau, Häftlingsliste, Objektnummer 8038, 102095, 98109, 105467, 126558, 126962.
Památník Terezín, Muzeum a archiv ghetta, Yad Vashem Archives File 064/7665, Nummerverzeichnis XX - XXIII z Karlových Varů, XXII/6 - Else Rohm.

Egerer Jahrbuch 1875, 1876, 1877, 1885, 1916, 1920.
Egerer Zeitung 1869 - 1939.
Egerer Zeitung 1966, 1983.
Jüdischer Almanach 5670, 1910, Wien 1910.
Národní osvobození ze dne 23. listopadu 1938.
Věstník židovských náboženských obcí v Československu 1969 a 1988.
Roš Chodeš 1990 - 1998.
Der Stürmer 1938.
Das schwarze Korps 1938.
Wiener jüdisches Familienblatt, leden 1935, č. 14.

Dopisy Amnona Leva, dříve Karla Löbla, synovce akademického malíře Fritze Lederera, ze dne 20. listopadu 1997, Ramat Gan, 12. února 1998, Ramat Gan, 16. dubna 1998, Ramat Gan, 6. února 1999, Ramat-Gan, Izrael, VA.
Dopisy Jana Oplatka ze dne 18. ledna 1999, 20. ledna 1999, 5. února 1999, 15. února 1999, 26. - 28. února 1999, Haifa, Izrael, VA.
Dopisy Abrahama Löwyho, který strávil své dětství v Chebu a nyní žije v Izraeli, ze dne 6. února 1999 a 18. března 1999, Moshav Moledet, Izrael, VA.
Dopis Lisy Gidronové, která pochází z Karlových Varů a jejíž příbuzní žili před 2. sv. válkou v Chebu, ze dne 6. února 1999, Sede Nehemya, Izrael, VA.
Dopis Prof. Dr. Lorenze Schreinera ze dne 11. února 1999, Gräfelfing, Německo, VA.
Interview s Marií Lippertovou, členkou německé sociální demokracie v Československu, která zůstala se svým manželem Franzem Lippertem po 2. sv. válce žít v Chebu, ze dne 8. prosince 1997 v Chebu, VA.
Interview s Lilly Pavlovou, vnučkou Eduarda Löwyho, posledního představitele ŽNO v Chebu, a neteří umělce Paula Löwyho, ze dne 6. a 7. března 1998 v Chebu, VA.
Dopis Lilly Pavlové ze dne 9. března 1998, Praha, VA.
Dopis Lilly Pavlové Marii Lippertové ze dne 9. ledna 1998, VA.
Dopis Lilly Pavlové Marii Lippertové ze dne 8. února 1998, VA.
Pavlová, Lilly: Erinnerungen an meinen Grossvater Eduard Löwy, VA.
Pavlová, Lilly: Nikdy jsem se nenudila. Můj život s Josefem Pavlem, interbrigadistou, politickým vězněm a ministrem vnitra, 1996, VA.
Dopis Eduarda Löwyho asi z roku 1940 z Prahy dceři Trude Weis, VA.
Tagebuch für Trudl Löwy - gewidmet von den Judenschwestern am 26. Juli 1914 in Eger, deník Trude Löwy, dcery posledního představitele ŽNO v Chebu, VA.
Interview s Karlem Putzem, předsedou Prvního bavorského školního muzea v Sulzbach-Rosenbergu („Erstes Bayerisches Schulmuseum Sulzbach-Rosenberg") a chebským rodákem, ze dne 12. listopadu 1998 v Chebu, VA.

Prameny vydané
Adreßbuch Eger, Asch, Wildstein, Asch 1908.
Adreßbuch der Stadt Eger, Asch 1910.
Adreßbuch der Stadt Eger, Eger 1925.
Fünfzehnter Jahres Bericht der k. k. Staats - Oberrealschule in Eger für das Schuljahr 1913/1914, Eger 1914.
Kárný, Miroslav a kol. (ed.): Terezínská pamětní kniha. Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941 - 1945, I, II, Praha 1995.
Siegl, Karl: Verzeichnis Besitzern Alt-Egerer Häuser, Jg. 35, 1931 und Jg. 36, 1932.

Internet
Benšovy dekrety 16/1945 Sb., 12/1945 Sb., 33/1945 Sb. /http://www.psp.cz/docs/laws/dek/161945.html /http://www.psp.cz/docs/laws/dek/121945.html /http://www.psp.cz/docs/laws/dek/331945.html

Literatura
Adler, H. G.: Theresienstadt 1941 - 45, Tübingen 1960.
American music R - Z, Hong Kong 1986.
Arnold, Heribert: Die Juden in Eger (IV). Das prototypische Schicksal der Egerer Familie Herrmann, Egerer Zeitung 1983, s. 100.
Assor, Reuven: „Deutsche Juden" in der Tschechoslowakei 1945 - 1948, Sudetenland, (Heft) 2, 1993, s. 161 - 165.
Assor, Reuven: Geschichte einer zionistischen Jugendorganisation in der Tschechoslowakei: Rapsodia le tchelet Lavan, Sudetenland (Heft) 3, 1993, s. 275 - 277.
Adler, Leo: Die Bedeutung der jüdischen Festlage, Basel 1962.
Bach, Ernst, Popp, Wilhelm: Der große Theophil, Wien 1902.
Bach, Ernst: Die spanische Fliege, Berlin 1914.
Bach, Ernst: Weekend im Paradies, Berlin 1929.
Bach, Ernst: Unverkäufliches Manuskript, Berlin 1925.
Bach, Ernst: Der keusche Lebermann, Berlin 1921.
Bergerová, Natalia: Na křižovatce kultur. Historie československých Židů, Praha 1992.
Barnavi, Eli a kol.: Universal Geschichte der Juden, Wien 1993.

2.vydání.indd 144 16.2.2005, 12:00

Barnavi, Eli a kol.: Atlas univerzálních dějin židovského národa od časů biblických praotců do současnosti, Praha 1995.
Bettauer, Hugo: Die Stadt ohne Juden. Ein Roman von übermorgen, Frankfurt a. M., Berlin 1988.
Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder, I, II, München 1979, 1984.
Bohrmann, Alfred: Das Sudetendeutschtum in Zahlen, München 1959.
Bok, Václav: Brigitte Lehnen, Das Egerer Passionsspiel, Minulostí Západočeského kraje 25, Plzeň 1989, s. 173.
Bondy, B.-Dvorský, F.: K historii Židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku, Praha 1904.
Bondyová, Ruth: Mezi Terezínem a Theresienstadtem, in: Bergerová, Natalia: Na křižovatce kultur. Historie československých Židů, Praha 1992, s. 165 - 201.
Bosl, Karl: Böhmen und seine Nachbarn, München, Wien 1976.
Bosl, Karl: Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder, IV, Stuttgart 1970.
Das Buch Ruth. Mit Abbildungen nach Holzschnitten von Fritz Lederer, Berlin 1920.
Burachovič, Stanislav: Židovské hřbitovy v regionu Slavkovského lesa, Arnika č. 2 (22) 1982, s. 61- 63.
Burmeister, Karl Heinz - Steinhaus, Federico: Beiträge zu einer Geschichte der jüdischen Kultusgemeinde von Meran, Trento 1987.
Černušák, Gracien, Štědron, Bohumír, Nováček, Zdenko Československo-venský hudební slovník osob a institucí, I, Praha 1963.
Černý, Bohumil: Emigrace Židů z Českých zemí v letech 1938 - 1941, in: Terezínské studie a dokumenty 1997, Praha 1997, s. 55 - 71.
Československé dějiny v datech, Praha 1986.
Dějiny zemí Koruny české, II., Praha 1992.
Dietl, Hans W.: Materialien und Beiträge zur Geschichte der Jüdischen Gemeinde in Königswart/Böhmen, 1993, vlastnictví autora, VA.
Eckert, Brita: Die jüdische Emigration, Frankfurt am Main 1985.
Faerber, Meir: Mittelschülerverbindungen in der zionistischen Bewegung der CSR, in: Zeitschrift für die Geschichte der Juden, 2 - 3, 1966, s. 95 - 100.
Färber, Meir: Die jüdischnationale Bewegung in der Tschechoslowakei, in: Zeitschrift für die Geschichte der Juden, 3 - 4, 1965, s.149 - 155.
Fajtl, F.: Moji padlí kamarádi, Praha 1991.
Fiedler, Jiří: Židovské památky v Čechách a na Moravě, Praha b. r.
Fiedler, Jiří: Váleční uprchlíci před 80 lety, Roš chodeš ze srpna 1994, s. 8 - 9.
Franěk, Rudolf: Terezínská škola, Praha 1965.
Fuchs, Ernst: Der tschechoslowakische Makkabikreis. Eine Würdigung seiner Taten und Ehrung seiner Toten, in: Zeitschrift für die Geschichte der Juden, 2 - 3, 1966, s. 146 - 150.
Geschichte der jüdischen Kultur in Bildern, Jerusalem 1973.
Gold, Hugo: Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti, Brno-Praha 1934.
Gradl, Heinrich: Die Chroniken der Stadt Eger, Prag 1884.
Gradl, Heinrich: Geschichte des Egerlandes (bis 1437), Prag 1893.
Graus, František: Prolegomena zu einer Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern, Judaica Bohemiae 3, 1967, s. 79 - 86.
Der Große Brockhaus, I - XX, Leipzig 1928 - 1935.
Hager - Strobele, Veronika: Geschichte der jüdischen Kultusgemeinde von Meran, Diplomarbeit zur Erlangung des Magistergrades der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, Wien 1991,1992.
Hahn, Fred: Gegner und Opfer des Nationalsozialismus als Emigranten aus den böhmischen Ländern nach Amerika, in: Drehscheibe Prag. Zur deutschen Emigration in der Tschechoslowakei 1933 - 1939, München 1992, s. 151 - 164.
Hájková, Alena: Evidence protektorátního židovského obyvatelstva, in: Terezínské studie a dokumenty 1997, Praha 1997, s. 45 - 54.
Hamann, Brigitte: Hitlers Wien, München 1996.
Hamperl, Wolf-Dieter, Jahnel Franz: Die Egerer Glockengießhütte und ihre Meister (1500 - 1945), in: Schreiner, Lorenz: Kunst in Eger, Düsseldorf 1995, s. 403 - 425.
Haumann, Heiko: Dějiny východních Židů, Olomouc 1997.
Hemmerle, Rudolf: Sudetenland - Lexikon, Mannheim 1984.
Heřman, Jan: Jüdische Friedhöfe in Böhmen und Mähren, Prag 1980.
Heuer, Renate: Lexikon deutsch - jüdischer Autoren, I - V, München-London-New-York- Paris 1992-1997.
Heuer, Renate: Bibliographia Judaica, Frankfurt - New York 1996.
Heumos, Peter: Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938-1945. Politisch - soziale Struktur, Organisation und Asylbedingungen der tscheichisgen, jüdischen, deutschen und slowakischen Flüchtlinge während des Nationalsozialismus. Darstellung und Dokumentation, München 1989.
Hoffmann, František: České město ve středověku, Praha 1992.
Hoffmann-Holter, Beatrix: „Abreisendmachung". Jüdische Kriegsflüchtlinge in Wien 1914 bis 1923, Wien - Köln - -Weimar 1995.
Horch, Hans - Denkler, Horst: Condito Judaica. Judentum, Antisemitismus und deutschsprachige Literatur vom 18. Jahrhundert bis zum Ersten Weltkrieg, Tübingen 1989.
Horowitz,H.: Die jüdische Gemeinde Eger und ihre Gelehrten, in: Zeitschrift für die Geschichte der Juden in der Tschechoslowakei, 2. Jahrgang, Heft 3, Brünn 1932, s. 186 - 189.
Horowitz, H.: Die Jüdische Gemeinde Eger und ihre Gelehrten (II.Fortsetzung), in: Zeitschrift für die Geschichte der Juden in der Tschechoslowakei, 4. Jahrgang, Heft 1, Prag 1934, s. 5-9.
Hudlický, Petr: Odhalení památníku v Chebu, Věstník židovských náboženských obcí v Československu roč. 31, 1969, č.10, s. 5.
Cheb 1322 - 1972, Cheb 1972.
Chebsko - sborník k 85. výročí založení Chebského muzea /1874 - 1959/, Cheb 1959.
Cheb. Dějiny do roku 1945, Cheb 1994.
Chládková, Ludmila: Terezínské ghetto, Praha 1991.
Iggers, Wilma: Die Juden in Böhmen und Mähren. Ein historisches Lesebuch, München 1986.
Jahnel, Franz: Beschreibungen und Ortspläne, in: Schreiner, Lorenz: Heimatkreis Eger, Amberg 1981, s. 289 - 544.
Jesenská, Milena: Nad naše síly. Češi, Židé a Němci 1937 - 1939, Olomouc 1997.
John, Alois: Das städtische Museum in Eger, Eger 1901.
John, Alois: Egerländer Heimatbuch, Eger 1907.
John, Michael: Die jüdische Bevölkerung in Linz und ihre Ausschaltung aus öffentlichem Leben und Wirtschaft 1938 - 1945, in: Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1991, s. 111 - 168.
Johnson, Paul: Dějiny židovského národa, Řevnice 1996.
Jüdische Fragen - Sammlung von wissenschaftlichen Arbeiten des Vereines zionistischer Hochschüler Theodor in Wien, Wien b. r.
Jüdisches Lexikon, Berlin 1927.
Kárník, Zdeněk: Národní socialismus jako výraz symbiózy národního a sociálního? (K založení České strany socialistické a Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei), in: Kárník, Zdeněk (ed.): Sborník k problematice mutietnicity. České země jako multietnická společnost. Češi, Němci a Židé ve společenském životě českých zemí 1848 - 1918, Praha 1996, s. 43 - 66.
Kárný, Miroslav: Konečné řešení. Genocida českých Židů v německé protektorátní politice, Praha 1991.
Katz, Jacob: Aus dem Ghetto in die bürgerliche Gesellschaft. Jüdische Emanzipation 1770 - 1870, Frankfurt a.M. 1986.
Kavka, František: Karel IV. a Židé, in: Česko židovský almanach 5755, 1994/95, s. 33 - 40.
Kayserling, M.: Gedenkblätter. Hervorragende jüdische Persönlichkeiten des neunzehneten Jahrhunderts, Leipzig 1892.
Kestenberg-Gladstein, Ruth: Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern, Thübingen 1969.
Kisch, Alexander: Statistik des mosaischen Religionsunterrichtes an den öffentlichen Mittelschulen Böhmens, Prag 1899.
Klaubert, Helmut: Das Judentum in Eger, in: Zeitschrift für die Geschichte der Juden, 2, Tel Aviv 1965, s. 59 - 65.
Knoll, A.: Zum Bericht „Juden in Eger", Egerer Zeitung 1983, s. 63.
Kocourek, Ludomír: Osud Židů v Sudetské župě v obraze dochovaných pramenů, in: Terezínské studie a dokumenty 1997, Praha 1997, s. 72 - 88.
Kokoška, Stanislav: Dvě neznámé zprávy z okupované Prahy o postavení židovského obyvatelstva v Protektorátě, in: Terezínské studie a dokumenty 1997, Praha 1997, s. 30 - 44.
Korb, František: Chebská řemesla za starých dob, in: Chebsko. Sborník k 85. výročí založení Chebského musea (1874 - 1959), Cheb 1959, s. 55 - 86.
Korb, František: Grafik a malíř Fritz Lederer, Sokolovská Jiskra 1981, č. 43.
Kosch, Wilhelm: Deutsches Theater-Lexikon, I, Klagenfurt, Wien 1953.
Krejčová, Helena: Židé a česká společnost. Léta 1938 - 1939, in: Nisko 1939/1994, Ostrava 1995, s. 53 - 61.
Krejčová, Helena: Židovská komunita v Sudetech a její osudy po Mnichovu - 1938, s. 129-139.

2.vydání.indd 145 16.2.2005, 12:00

Kuča, Karel: Města a městečka v Čechách, Moravě a ve Slezsku, II, Praha 1997.
Kuhn, Heinrich, Böss, Otto: Biographisches Handbuch der Tschechoslowakei, München 1961.
Kukánová, Zlatuše, Matušíková Lenka: Demografická struktura židovských náboženských obcí v severních Čechách v letech 1945 - 1949, in: Terezínské studie a dokumenty 1997, Praha 1997, s. 89 - 98.
Kukánová, Zlatuše, Matušíková Lenka: Matriky židovských obcí jako pramen k dějinám židovské populace, in: Nisko 1939/1994, Ostrava 1995, s. 276 - 280.
Kulka, Erich: Židé v československé Svobodově armádě, Praha 1990.
Kulka, Erich: Židé v československém vojsku na západě, Praha 1992.
Kuna, Milan: Musik an der Grenze des Lebens. Musikerinnen und Musiker aus böhmischen Ländern in nationalsozialistischen Konzentrationslagern und Gefängnissen, Frankfurt a. M. 1993.
Kwasnik-Rabinowicz, Kurt, Moshe: Die jüdische Minderheit in der Tschechoslowakei. Eine rechtgeschichtliche Analyse 1918 - 1938, Amsterdam 1966.
Lagus, Karel, Polák, Josef: Město za mřížemi, Praha 1964.
Lázně zapomnění - Průvodce po židovských památkách Chebska a Mariánskolázeňska, Praha 1996.
Lederer, Fritz: Frühling im Riesengebirge. Zehn Radierungen von Fritz Lederer, Wien 1918.
Lederer, Karl: Geschichte der Juden in Königsberg a. d. E., in: Gold, Hugo: Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti, Brno-Praha 1934, s. 314 - 318.
Lehar, Franz: Reiterlied 1914, Wien 1914.
Lemberg, Hans, Heumos, Peter: Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 24. bis 26. November 1989, München 1993.
Lippertová, Marie: Vortrag über die Sozialdemokratische Partei der ehemaligen Tschechoslowakei im November vor tschechischen Studenten im Comenium Dr. Frank Boldts, 9. listopadu 1998 v Chebu, VA.
Lipscher, Ladislav: Die magyarischen, polnischen, ruthenischen und jüdischen Parteien in der ČSR, in: Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 24. bis 27. November 1977 und vom 20. bis 23. April 1978, München, Wien 1979, s. 217 - 240.
Lipscher, Ladislav: Die soziale und politische Stellung der Juden in der Ersten Republik, in: Die Juden in den böhmischen Ländern. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 27. bis 29. November 1981, München - Wien 1983, s. 269 - 280.
Lipscher, Ladislav: Die Pariser Friedensverhandlungen und der Minderheitenschutz für die Juden in der Tschechoslowakei, in: Lemberg, Hans, Heumos, Peter: Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 24. bis 26. November 1989, München 1993, s. 167 - 176.
Macek, Jaroslav: K problematice dějin odtrženého pohraničí (zvláště tzv. Sudet) v letech 1938-1945, in: Cesta do katastrofy, Praha 1993, s. 43 -57.
Mladějovská, Mira: Chebské pověsti, Cheb 1948.
Mentzel, Walter: Kriegsflüchtlinge in Cisleithanien im 1. Weltkrieg, Univ. Diss. 1997.
Milotová, Jaroslava: Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940, in: Terezínské studie a dokumenty 1997, Praha 1997, s. 10 - 29.
Míšková, Alena: Od Schönerera ke genocidě, in: Židé v Sudetech, Praha 2000, s. 47 - 64.
Mls, Václav: Volba Emila Háchy do úřadu prezidenta druhé Československé republiky a odraz této události v dobovém denním tisku, diplomová práce 1998.
Möller, Horst: Exodus der Kultur. Schriftsteller, Wissenschaftler und Künstler in der Emigration nach 1933, München 1984.
Mühlberger, Josef: Geschichte der deutschen Literatur in Böhmen 1900 - 1939, Wien 1981.
Muller, Jerry Z.: Komunismus, Antisemitismus a Židé, Střední Evropa 8, č. 28, 1993, s. 41 - 56.
Museum v Chebu, Cheb 1979.
Die Musik in Geschichte und Gegenwart, XVI, Kassel, Basel, Tours, London 1979.
Němec, Petr: Obzory literatury. Přehledy bádání. Nové práce k historii československých Židů ve 20. století, ČČH, č. 4, 90/1992, s. 588 - 593.
The New Grove dictionary of music and musicians, XVII, London 1980.
Newman, Já'kov, Sivan, Gavri'el: Judaismus od A do Z, Praha 1992.
Nisko 1939/1994, Ostrava 1995.
Nitsch, Rudolf: Heimat Westböhmen. Regierungsbezirk Eger, Mannheim 1981.
Noc, která neměla nikdy skončit, Věstník židovských náboženských obcí v Československu, listopad 1988, s. 1 - 2.
Österreichisches Biographisches Lexikon 1815 - 1950, IX, Wien 1988.
Ottův slovník naučný, I - XXVIII, Praha 1888 - 1909.
Partisch, Hubert: Österreicher aus sudetendeutschem Stamme, II, VII, Wien 1964, 1970.
Peez, Alexander: Aus Eger und dem Egerland, München 1887.
Pěkný, Tomáš: Historie Židů v Čechách a na Moravě, Praha 1993.
Pojar, Miloš: 1000 let společného života Židů a Čechů v českém státě, in: Nisko 1939/1994, Ostrava 1995, s. 21 - 31.
Polák, Erik: Perzekuce Židů v protektorátu v letech 1939 - 1941, in: Nisko 1939/1994, Ostrava 1995, s. 174 - 182.
Polleroß, Friedrich: „Die Erinnerung tut zu weh" Jüdisches Leben und Antisemitismus im Waldviertel, Horn - Waidhofen/Thaya 1996.
Prinz, Friedrich: Geschichte Böhmens 1848 - 1948, München 1988.
Prökl, Vinzenz: Eger und das Egerland, Prag, Eger / Praha, Cheb 1845[1].
Prökl, Vinzenz: Eger und das Egerland, Falkenau / Sokolov 1877[2].
Prokop, Vladimír: 200 osobností Sokolovska. Soukromé vydání, Sokolov 1997, s. 78.
Rataj, Jan: O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938 - 1939, Praha 1997.
Reichl, Eduard: Denkmäler des Egerer Ghetto, in: Egerer Jahrbuch 1875, s. 96 - 108.
Reichl, Eduard: Der Judenmord im Jahre 1350 in Eger, in: Egerer Jahrbuch 1876, s. 119 - 131.
Reichl, Eduard: Das Egerer Stadtgesetzbuch, in: Egerer Jahrbuch 1877, s. 146 - 150.
Reichmann, Eva G.: Flucht in den Hass. Die Ursachen der deutschen Judenkatastrophe, Frankfurt a. M. 1969.
Riff, Michael A.: Český antisemitismus a židovská odezva před rokem 1914, Střední Evropa 10, č. 41, 1994, s. 52 - 65.
Rimpl, Herbert: Eger. Die stadtbauliche Entwicklung einer deutschen Stadt, Berlin 1944. Rotkirchenová, Livie: Československé Židovstvo. Vzestup a úpadek (1918 -1939), in: Bergerová, Natalia: Na křižovatce kultur, Praha 1992, s. 107 - 115.
Rotkirchenová, Livie: Československé Židovstvo. Vzestup a úpadek (1918 - 1989), in: Bergerová, Natalia: Na křižovatce kultur, Praha 1992, s. 151 - 163.
Rothkirchenová, Livie: Motivy a záměr protektorátní vlády v řešení židovské otázky, in: Nisko 1939/1994, Ostrava 1995, s. 160 - 173.
Roubík, František: Plány obcí v Čechách s označením židovských obydlí, Časopis společnosti přátel českých starožitností, 39, 1931, s. 49 - 69.
Rürup, Reinhard: Emancipace a antisemitismus: historické spojnice, Střední Evropa 6, č. 16, 1990, s. 190 - 197.
Rutkowski, Ernst R.: Dem Schöpfer des österreichischen Reiterliedes, Leutnant in der Reserve, Dr. Hugo Zuckermann, zum Gedächtnis, in: Zeitschrift für die Geschichte der Juden, č. 1, 1973, s. 93 - 102.
Řehka, Josef: Podzim trpkých plodů, Cheb 1987.
Sadek, Vladimír, Franková, Anita, Šedinová, Jiřina: Židovské dějiny, kultura a náboženství, Praha 1992.
Die SdP im Parlament. Ein Jahresbericht 1935/36, Karlsbad, Leipzig 1937.
Seibt, Ferdinand: Německo a Češi, Praha 1996.
Schimmer, Gustav Adolf: Statistik des Judenthums im Reichsrathe vertretenen Königreichen und in den Ländern, Wien 1873.
Schmelzer, Arie Leon: Die Juden in der Bukowina (1914 - 1919), in: Gold, Hugo: Geschichte der Juden in der Bukowina, Tel Aviv 1958, s. 67 - 72.
Schmid-Egger, Barbara: Klerus und Politik in Böhmen um 1900, München 1974.
Schmidt-Hartmann, Eva: Tschechoslowakei, in: Benz, Wolfgang: Dimension des Völkermords. Die Zahl der jüdischen Opfer des Nationalsozialismus, München 1991, s. 353 - 379.
Schmidt-Hartmann, Eva: Zastírání a zlehčování faktů, konec židovské části obyvatelstva v českých zemích podle vybraných českých a německých publikací, in: Cesta do katastrofy, Praha 1993, s. 101 - 112.
Schmidt-Hartmann, Eva: Die deutschsprachige jüdische Emigration aus der Tschechoslowakei nach Grossbritanien 1938 - 1945, in: Die Juden in den böhmischen Ländern. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad

2.vydání.indd 146 16.2.2005, 12:00

Wiessee vom 27. bis 29. November 1981 München - Wien 1983, s. 297 - 311.
Schmidt-Hartmann, Eva: übersicht über die nationalsozialistische „Endlösung der jüdischen Frage" in den böhmischen Ländern, in: Die Juden in den böhmischen Ländern. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 27. bis 29. November 1981, München - Wien 1983, s. 321 - 350.
Schmidt, Georg: Catalog des Museums der Stadt Eger, Eger 1874.
Schoenberner, G.: Der gelbe Stern. Die Judenverfolgung in Europa 1933 - 1945, München 1978.
Schneefuss, Walter: Deutsch-Böhmen, Schicksal und Weg der Sudetendeutschen, Leipzig 1938.
Schreiner, Lorenz: Eger und das Egerland. Volkskunst und Brauchtum, München, Wien 1988.
Schreiner, Lorenz: Heimatkreis Eger. Geschichte einer deutschen Landschaft in Dokumentationen und Erinnerungen, Amberg, 1981 a 1992.
Schreiner, Lorenz: Kunst in Eger, Düsseldorf 1995.
Siegl, Karl: Führer durch das städtische Museum, die Alte Kaiserburg und sonstige Sehenswürdigkeiten von Eger, Eger 1908.
Siegl, Karl: Eger im Wandel der Zeit von tausen Jahren, Eger 1922.
Siegl, Karl: Eine Judenverbrennung zu Eger im Jahre 1485, in: Unser Egerland, Heft 1, 1923.
Simon, Jakob: Urkundliches Material zur Geschichte der Egerer Judengemeinde, b. m. 1900.
Staněk, Tomáš: Odsun Němců z Československa 1945 - 47, Praha 1991.
Staněk, Tomáš: Německá menšina v českých zemích 1948 - 1989, Praha 1993.
Stein, A.: Die Geschichte der Juden in Böhmen, Brünn 1904.
Stingl, Herfried: Bilder aus der Geschichte des Egerlandes, in: Heimatkreis Eger, Amberg 1981, s. 98 - 123.
Sturm, Heribert: Eger. Geschichte einer Reichsstadt, I, II, Augsburg 1951, 1952.
Sudetendeutschtum, Böhmisch-Leipa, Leipzig - Großschönau, Wien 1936.
Suchy, Josef, Görgl, Alfred, Zerlik, Otto: Egerland und Menschen in der Dichtung, München, Wien 1984.
Šamánková, Eva: Cheb, Praha 1974.
Terezín v kresbách vězňů 1941 - 45, Praha 1983.
Theisinger, Hugo: Die Sudetendeutschen, Buchloe 1987.
Tietze-Stödel, Marion: Die städtbäuliche Entwicklung der Stadt Eger vom 12. bis 20. Jahrhundert, in: Schreiner, Lorenz: Kunst in Eger, Düsseldorf 1995, s. 67 - 247.
Turnwald, Wilhelm: Dokumente zur Austreibung der Sudetendeutschen, München 1951.
Vaculík, Jaroslav: Židé z Podkarpatské Rusi jako optanti pro československé státní občanství v letech 1945 - 1947, in: Nisko 1939/1994, Ostrava 1995, s. 292 - 300.
Vaňková: Kapitoly z historie chebských Židů, jejich synagog a hřbitovů, Cheb 1993, uloženo v knihovně Chebského muzea.
Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei, Augsburg 1994.
Vollmer, Hans: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler, XXII, Leipzig 1928.
Weinmann, Josef: Egerländer biographisches Lexikon mit ausgewählten Personen aus dem ehemaligen Regierungsbezirk Eger, I, II, Männdorf 1985, 1987.
Weiner, František: Hebrejští autoři v českých zemích, Střední Evropa 6, č. 15, 1990, s. 130 - 153.
Weisl, Wolfgang: Juden in der österreichischen und österreichisch-ungarischen Armee, in: Zeitschrift für die Geschichte der Juden 1/2, 1971, s. 1 - 22.
Weisl, Wolfgang: Illegale Transporte, in: Zeitschrift für die Geschichte der Juden 1/2, 1971, s. 23 - 33.
Wilkowitsch, Armin: Die galizischen Kriegsflüchtlinge im Egerer Bezirke, in: Egerer Jahrbuch 1916, s. 153 - 165.
Wilkowitsch, Armin: Fünfzig Jahre Kultusgemeinde, in: Egerer Jahrbuch 1920, s. 27 - 48.
Wilkowitsch, Armin: Geschichte der Juden in Eger, in: Gold, Hugo: Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti, Brno-Praha 1934, s. 121 - 129.
Wininger, S.: Große jüdische National-Biographie. Ein Nachschlagewerk für das jüdische Volk und dessen Freunde, I - VII, 1925 - 1936.
Wlaschek, Rudolf: Juden in Böhmen. Beiträge zur Geschichte des europäischen Judentums im 19. und 20. Jahrhundert, München 1990.
Wlaschek, Rudolf: Biographia Judaica Bohemiae, I, II, Dortmund 1995, 1997.
Wolf, Andreas: Eger/Cheb 1918-1945/46. Deutsch-tschechische Beziehungen in der Mitte Europas, Diplomarbeit, Wien 1998.
Wörster, Peter: Die Juden in den böhmischen Ländern nach 1945. Materialien zu ihrer Geschichte, Marburg 1982.
Wyman, David S.: Das unerwünschte Volk. Amerika und die Vernichtung der europäischen Juden, Ismaning 1986.
Zuckermann, Hugo: Ghettoliedchen Rachel, O Rachel, b. m. 1920.
Zuckermann, Hugo: Gedichte, Wien 1915.
Zuckermann, Hugo: Gedichte, Wien, Berlin 1917.
Zuckermann, Hugo: Jizchok Leib Perez, Berlin 1920.
Zuckermann, Hugo: Gedichte, Wien, Berlin 1922.

SEZNAM ZKRATEK

AdR	*Archiv der Republik*
an,	*anna následující*
apod.	*a podobně*
atd.	*a tak dále*
b. m.	*bez místa*
b. r.	*bez roku*
c. k.	*císařská a královská*
č.	*číslo*
čj.	*jednací číslo*
č.k.	*knihovní číslo*
čs.	*československý*
čsl.	*československý*
ČSR	*Československá republika*
DAP	*Deutsche Arbeiterpartei in Österreich*
DCSVP	*Deutsche Christlichsoziale Volkspartei*
DNAP	*Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei*
DNP	*Deutschnationale Partei*
DSAP	*DNSAPDeutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei*
HBMa	*Matriky židovských náboženských obcí v Čechách a na Moravě*
HSĺS	*Hlinkova slovenská ľudová strana*
inv. č.	*inventární číslo*
k.	*kniha*
kart. č.	*karton číslo*
Kč	*Koruna československá*
KNV	*krajský národní výbor*
kol.	*kolektiv*
MAV-NF	*místní akční výbor Národní fronty*
MěNV	*městský národní výbor*
MNV	*místní národní výbor*
M. Slezská	*Moravsko Slezská*
náb.	*náboženská*
např.	*například*
nar.	*narozen/a*
NDR	*Německá demokratická republika*
NF	*Národní fronta*
NSDAP	*Nationalsozialistische deutsche Arbeiterpartei*
NSO	*Nová sionistická organizace*
NSP	*Národní strana práce*
obr.	*obrázek*
ONV	*okresní národní výbor*
ÖStA	*Österreichisches Staatsarchiv*
pozn.	*poznámka*
pozn. aut.	*poznámka autorky*
prof.	*profesor*
resp.	*respektive*
RM	*Reichsmark-říšská marka*
roč.	*ročník*
SA	*Sturmabteilung (uniformované a ozbrojené politické bojové oddíly, součást NSDAP)*
SAA	*Self-Aid-Association of Jews from Bohemia, Moravia and Slovakia*
Sb.	*sbírky*
SdP	*Sudetendeutsche Partei*
SHF	*Sudetendeutsche Heimatfront*
sign.	*signatura*
SNJ	*Strana národní jednoty*
SOkA	*Státní okresní archiv*
srov.	*srovnej*
SS	*Schutzstaffel*
SSSR	*Svaz sovětských socialistických republik*
StB	*Státní bezpečnost*
str.	*strana*
SÚA	*Státní ústřední archiv*
sv.	*světová*
tj.	*to je, to jest*
tř.	*třída*
tzv.	*tak zvané*
ul.	*ulice*
v.	*verš*
VA	*vlastnictví autorky*
viz.	*podívej na*
zemř.	*zemřel/a*
ŽNO	*židovská náboženská obec*

2.vydání.indd 147 16.2.2005, 12:00

Mgr. Jitka Chmelíková,
nar. 20. 11. 1974,
vystudovala historii a germanistiku
na Jihočeské univerzitě
v Českých Budějovicích.
V rámci studia absolvovala
čtyřměsíční studijní pobyt
na vídeňské univerzitě,
Žije v Chebu
a pracuje ve Státním okresním
archivu v Chebu

Krajské muzeum Cheb děkuje za finanční podporu

**Fondu čsl. přistěhovalců v Izraeli,
Hitachduth Yotsei Czechoslovakia,
Tel Aviv**

Osudy chebských Židů
Chebští Židé od 2. poloviny 19. století do současnosti
Jitka Chmelíková

Vydalo Krajské muzeum Cheb
ve spolupráci se Státním okresním archivem v Chebu
Cheb, 2004
Odpovědná redaktorka: PhDr. Eva Dittertová
Grafická úprava: Jiřina Illková
Tisk: Tiskárna Kalous a Skřivan, Plzeň
2. vydání
Náklad: 200 kusů

ISBN 80 - 85018 - 42 - X